ISSN 1005 - 0876

BULAK

بۇلاق

3
1999

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

«بۇلاق» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇڭ

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ ئىخلاسمەن ئاپتورلىرى ۋە ھېرىسمەن مۇشتەرىلىرى! ژۇرنىلىمىز خادىملىرى ھەممىگىزلارنىڭ يېڭى يىلىگىزلارنى قىزغىن تەبرىكلەيدۇ ۋە سىزلەرگە سەممىي سالام يوللايدۇ. «بۇلاق» ژۇرنىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1980 - يىلىدىن باشلاپ رەسمىي چىقىرىلىشقا باشلىغانىدى. ھازىر 20 يىللىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى. 21 - يىلغا قەدەم قويۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ جەريانىدا «بۇلاق» ژۇرنىلى پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ سەممىي غەمخورلۇقى ۋە يېتەكچىلىكىدە، تىرىشچان ئاپتورلار قوشۇنىمىزنىڭ قىزغىن قوللىشى، كەڭ مۇشتەرى، ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە، ئەسلىدىكى قەرەلسىز مەجمۇئەدىن جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرگە ئاشكارا تارقىتىلىدىغان پەسىللىك ژۇرنالغا ئايلاندى. «بۇلاق» ژۇرنىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات ئىدارىسى 1999 - يىل 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تارقاتقان 299 - نومۇرلۇق ئوقتۇرۇشنىڭ روھىغا ئاساسەن، 2000 - يىلىدىن باشلاپ قوش ئايلىق ژۇرنال قىلىنىدۇ. بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى خۇشاللىنارلىق ۋەقە. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ژۇرنىلىمىزنىڭ سەھىپىلىرى يەنمۇ تولۇقلىنىپ، مەزمۇن دائىرىسى تېخىمۇ كېڭەيتىلىدۇ.ئەگەر ئەجدادلار يارىتقان مەدەنىيەت بايلىقلىرىدىن ھۆزۈر ئالاي، ئاتا-بوۋىلارنىڭ دۇنيا خەلقلىرى ئارىسىدا نامايان بولغان ئەقىل - ئىدراك ۋە مەدەنىيەت ساپاسىدىن ئۈلگە، ئىپتىخار ۋە غۇرۇر ئالاي، ئەۋلادلار ئۈچۈن ئازدۇر - كۆپتۇر مەنىۋى مىراسلارنى قالدۇراي دېسەڭىز، ئۆزىڭىز تۇرۇشلۇق جايدىكى پوچتىخانىغا قەدەم تەشرىپ قىلىپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولغايسىز. تەھرىر بۆلۈمىمىزگە قىزغىنلىق بىلەن ئەسەر ئەۋەتكەيسىز. «بۇلاق» ژۇرنىلىنى قەدىرلەپ ساقلاپ، كېيىنكى ئەۋلادلىرىڭىزغا تەۋەررۈك مىراس سۈپىتىدە قالدۇرغايسىز. بۇلار يەنە نەچچە مىڭ يىلدىن كېيىنكى ئەۋلادلارغا يېتىپ بارالىسا، بۇ بىز بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ بەختىمىز، شۇنداقلا ئەۋلادلىرىمىزنىڭمۇ بەختى!

ژۇرنىلىمىزنىڭ پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 108 - 58، يەككە باھاسى: 4.50 يۈەن، يېرىم يىللىق باھاسى: 13.50 يۈەن.

ئادرېسسىز: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر

پوچتا نومۇرى: 830001، تېلېفون: 2825915، 2822407

يۇلتۇز

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىزىدا ئەدەبىياتى
پەسىللىك ژۇرنىلى

20 - يىلنەشرى

ئومۇمىي 68 - سان

1999

ئۇيغۇر كتاب تورىكتى
www.uyghurkitap.com

مۇقاۋىلىكى رەسىملەر ئىسمى ۋە ئىزاھاتى

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە : چەۋگان ئويناۋاتقان رەڭدار لاي قورچاق . مىيلادىيە 7 ـ ئەسىرگە تەللۇق . 1972 ـ يىلى تۇرپان ناھىيە ئاستانە قەبرىستانلىقىدىكى 230 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان . ئاق ئاتنىڭ پۇتلىرى كۆككە كۆتىرىلگەن بولۇپ ، ئۇچقاندەك چېپىۋاتقانلىقى تەسۋىرلەنگەن . ئاتقا مىنگۈچى ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قولىدا ئۇچى ياي شەكىلدە ئىگىلگەن بىر تال تاياق (چەۋگان) نى تۇتقان (قېزىۋېلىنغان چاغدا شۇ تايىقىمۇ بار ئىكەن) ، ئۇ چەۋگان تايىقىنى تۇتۇپ ، ئىككى كۆزىنى سول تەرەپتىكى نىشانغا دىققەت بىلەن تىككەن بولۇپ ، چەۋگان (تاياق) نى كۆتۈرگىنىچە ، توپ سوقىدىغاندەك ھالەتتە تۇرغان . بۇ ئۇيغۇرلاردا چەۋگان ئويۇنىنىڭ ناھايىتى قەدىمىي تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ . بۇ رەسىم جۇڭگو مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نەشرىياتى نەشر قىلغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىيى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى . (ئىلھام فوتوسى) .

مۇقاۋىنىڭ ئۈچىنچى بېتىدە : تەتقىقاتچى مەتىمىن يۈسۈپنىڭ مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلىكىنى تەبرىكلەش يىغىنىدىن كۆرۈنىشلەر . (شىرزات فوتوسى) .

مۇقاۋىنىڭ تۆتىنچى بېتىدە : ئەمگەك قىلىۋاتقان ئاياللار (رەڭدار لاي قورچاق) . 1972 ـ يىلى تۇرپان ناھىيە ئاستانە قەبرىستانلىقىدىكى 201 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن قېزىۋېلىنغان . ئائىلە ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان بۇ بىر گۇرۇپپا ئاياللار تۆت كىشىدىن تەركىپ تاپقان . سولدىن ئوڭغا قاراپ ئوقۇردا ئاشلىق ئاقلاشتىن تارتىپ تاۋىدا نان پىشۇرۇشقىچە بولغان جەريان تەسۋىرلەنگەن : بىرى ئوقۇر دەستىسىنى تۇتقان پېتى ئۆرە تۇرۇپ ، ئاشلىق ئاقلاۋاتقان ؛ بىرى زوۋا ئولتۇرۇپ ، غەلۋىر بىلەن ئۇگۈت ئېتىۋاتقان ؛ بىرى سول قولىدا يارغۇنچاقنى تۇتۇپ ، ئوڭ قولىدا قوللۇقنى تۇتقىنىچە ئۆرە تۇرۇپ ، يارغۇنچاقنى ئايلاندۇرۇپ ، ئۇن تارتىۋاتقان ؛ ئەڭ ئاخىرقى بىرى يەردە ئولتۇرۇپ ، ئىككى پۇتىنى ئالدىغا سۇنۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاش تاختىسىنى قويغان پېتىچە ، ئىككى قولىدا سىكىلەكنى تۇتۇپ ، قوتۇرماش ناننىڭ زۇۋۇلىنى ئېچىۋاتقان ھالەتتە كۆرىنىدۇ ، يېنىغا بىر تاۋا قويۇلغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر ناننىڭ شەكلى سىزىلىپ ، ئۇ ئايالنىڭ بىر ياقتىن زۇۋۇل ئېچىپ ، بىر ياقتىن نان پىشۇرىۋاتقانلىقى ئىپادىلەنگەن . بۇ بىر توپ قورچاقلارنىڭ ئاپتورى مەيلى ئوبراز يارىتىش جەھەتتە ياكى رەڭ بېرىش جەھەتتە بولسۇن ، بەدىئىي نەپىسلىكنى قوغلاشماستىن ، بەلكى پۈتۈن زېھنىي كۈچىنى ئەسەرنىڭ چىنلىقىغا قاراتقان . بۇ بىر گۇرۇپپا تېز سىزما ئەسەرگە ئاجايىپ ئوخشايدۇ . ئاپتور ئەينى زامانلاردىكى ئاشۇ ئائىلە ئاياللىرىنىڭ ئەمگەك قىلىۋاتقانلىق ئەھۋالاتلىرىنى ئەينەن خاتىرىلەپ ئالغان . بۇ قورچاقلار قويۇلغان قەبرە بەختكە يارىشا بۇزغۇنچىلىقتا ئۇچرىمىغانلىقى ئۈچۈن ، ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ساقلاپ قالالىغان . شۇ قەبرىدىن چىققان قەبرە تەزكىرىسىگە ئاساسلانغاندا ، بۇ قەبرىنىڭ خوجايىنى (مىلادى 674 ـ يىل) ئۆلگەن ئىكەن . بۇ رەسىم جۇڭگو مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نەشرىياتى نەشر قىلغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىيى» نامىلىق كىتابتىن ئېلىندى . (ئىلھام فوتوسى) .

1999 - يىللىق 3 - سان
مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

ئەمىر ھەمزە ..... (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى : ئابدۇقادىر سادىر

ئىمامى جەئفەرى سادىق (داستان) ..... موللا قۇربان (36)
نەشرگە تەييارلىغۇچى : مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

نەزەر مۇفتىمغا خەت ..... ئەھمەدشاھ قاراقاشى (74)
نەشرگە تەييارلىغۇچى : مۇھەممەتتۇختى ئەخمەت

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

شەجەرەئى تەراكىمە ..... ئەبۇلغازى باھادىرخان (80)
نەشرگە تەييارلىغۇچى : ۋەلى كېرىم

ئەدەبىي مۇھاكىمە

سوۋېت ئۇيغۇرلىرى تىلىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى ..... غ . سەئىدنۇرەققاسوف (124)
نەشرگە تەييارلىغۇچى :تاھىرجان مۇھەممەت

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

خەلق ئېغىزىدە بىيانلىدىن

ئەبەيدۇللاخان غوجا (داستان) ..... (138)
توپلاپ رەتلىگۈچى : شېرىپجان قاسىم
ئاچا - سىڭىللار (چۆچەك) ..... (144)
رەتلىگۈچى : ئېزىز تۇردى
رىۋايەتلەر ..... (150)
توپلاپ رەتلىگۈچى : تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى
قوشاقلار ..... (154)
توپلاپ رەتلىگۈچى : تۇرسۇنجان مۇھەممەت

* *

خۇشاللىنارلىق نەتىجە، ئىپتىخارلىق شان - شەرەپ .....
..... مۇنەۋۋەر قادىر (158)

* *

خەتتات : نىياز كېرىم شەرقى، قاينام جاببار.
نەققاش : تۇردى قادىر نازىرى.
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى :جالالىدىن بەھرام.

* *

باش مۇھەررىر : ئابلەت ئىمىن.
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر :مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت.
مۇھەررىرلەر : پەرىدە ئىمىن، ھاجى قۇتلۇق قادىر،
مىرھايات مىرسۇلتان، ئېزىز تۇردى.

ئەسرەمزە ①

(قىسسە)

نەشرگە تەييارلىغۇچى :ئابدۇقادىر سادىر

پەسلى داستان ، ھەزرىتى ئەمىرنىڭ لەندىھۇرنى مەغلۇب قىلغانلىقى ، ھىندىستان ئىقلىمىنىڭ بويسۇندۇرۇلغانلىقى

ھەزرىتى ئەمىر ئاتلاندى . گۈستەھەم يول بويىدىكى چىمەنزارلىققا نۇرغۇن سەراپەردىلەر-نى تىكتى . بىرمۇنچە كۈپلەرنى تەييارلاپ ، شاراب بىلەن توشقۇزدى . بىر كونا قەلئە بار ئىدى . قۇبادنى بىرقانچە كىشى بىلەن شۇ يەردە قويدى . ئۆزى ئەمىرنى ئېلىپ كېلىشكە ماڭدى . ئەمىر يېتىپ كېلىشى ھامان ، قۇباد ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى .

— بىز بەندەرى سۈرەتتىن بولىمىز ، — دېدى قۇباد ، — سۈلتانى ئەرەبنى كەپتۇ دەپ ئاڭلاپ ، كۈتۈۋېلىشقا كەلدۇق . لەشكەرلەرگە ئويۇن قىلىپ بەرمەكچىمىز . خاھلىسلا مەيدانغا خىزمەتلىرىگە بارغايمىز .

«بەندەرى سۈرەتتىن ئويۇنچى كەپتۇمىش» دېگەن بۇ سۆز بىردەمدىلا لەشكەر ئىچىگە پۇر بولدى ، بەزمە باشلاندى .

گۈستەھەم شاراب تۈتۈپ ، تەۋقى ھەيرانىغا كەلگەندە :

— ھەي تەۋقى ھەيرانى ، ئۇمەر مەئدىغۇ سەندىن ياشقا چوڭ ، ئەما ، ئىككى ئىنىسى نېمە ئۈچۈن سەندىن يۇقىرىدا ئولتۇرىدۇ ؟ سەن پادىشاھ نەسلىدىن ، ئۇلار قاراقچى نەسلىدىن ئەمەسمۇ ؟ — دېدى .

بۇ سۆز تەۋقى ھەيرانىغا خوش كەلدى . ئۇنىڭ كۆڭلىدىمۇ شۇ خىيال بار ئىدى . ئۇمەر مەئدەنىڭ ئىنىلىرىنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى زور بولغاچقا گەپ - سۆز قىلماي كەلگەنىدى . ئاخىر گۈستەھەمنىڭ بۇ سۆزىدىن جېدەل تۇغۇلدى . پەھلىۋانلار ھەر تەرەپتىن جېدەل قىلىشىپ ، پەھلىۋانلىق شىجائىتى ۋە نەسەبنى تالىشىشقا باشلىدى .

بۇلارغا سالىپ ئەردىلەر تۇرفە جۇش ،

---

① بېشى ئۆتكەن سانىدا .

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

قىلىپ پەخرى ئۇل دەم فىغانۇ خۇرۇش .
بىرى دەر ئىدى : جەڭدە مەن پىلى مەست ،
ئۇرۇپ گۇرزىلەر ئەيلەگۇم تاغنى پەست» .
بىرى دېدىكىم : جەڭدەمەن شىرى نەر ،
بىرى دەر ئىدى : مەن جەۋانمەرد دەلىر .
بىرى دەر ئىدى : «ئەژدەرهايى زەمان ،
بىرى دەر ئىدى : مەن نەھەڭگى دەمان .
بىرى دەركى : مەن شاهى ساھىب نەسەب ،
بىرى دەركى : خوبدۇر نەسەبتىن ھەسەپ .

ئاخىر زۇلخۇمار ئادەتۇقىنىڭ بېشىغا بىر مۇشت ئۇردى . ئادەتۇقمۇ بىر مۇشت سالدى . ئەلقىسسە ، ئۇمەر مەئدە كەرەب بۇنى كۆرۇپ ، زۇلخۇمارنى ئەيىبلەپ ئۆز قىلمىشىغا ناماقۇل قىلدى . كەچ بولۇۋىدى ، زۇلخۇمار چىقىپ ئېتىغا مىنىپ بەدەر كەتتى . ئۇ كېتىۋېتىپ قارىسا ، بىر تاغدا ئوت كۆرۈندى . شۇ تەرەپكە ماڭدى . يېقىن كېلىپ ، بۇ يەردە بىر نەچچە چېدىر تۇرغانلىقىنى كۆردى . «ئادەم بارمۇ ؟» دەپ قىچقىرغانىدى . ئاۋازنى ئاڭلاپ ، سەۋسەن ھەممە مۇلازىملىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى . سەۋسەن ھىيلە بىلەن زۇلخۇمارنى ئاتتىن چۈشۈردى ۋە بارگاھقا ئەكىرىپ شاراب تۇتتى . زۇلخۇمار شارابنى ئىچىپلا ھوشىدىن كەتتى . سەۋسەن دەرھال ئۇنى باغلىدى . ئېتىنى بىر پىنھان جايغا يوشۇردى . ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تەۋقى ھەيرانى چىقتى . ئۇمۇ شۇ يەرگە كەلگەندە باغلاقلا چۈشتى . ئۇنىڭ كەينىدىن گەشۋاد : «بۇ ئىككىلەن جېدەللىشىپ بىر - بىرىنى ھالاك قىلىشمىسۇن» دەپ ئويلاپ ئىزدەپ چىقتى ، ئۇمۇ ئاشۇ يەرگە يەتكەندە ، سەۋسەن چىقىپ چېدىرغا تەكلىپ قىلدى . گەشۋاد چۈشكىلى ئۇنىمدى ۋە :

— ئىككى پەھلىۋان چىقىپ كەتكەنىدى ، قەيەرگە كەتتى ؟ — دەپ سورىدى .

— ئۇ پەھلىۋانلار بىر - بىرىگە ئاداۋەتلىك ئىكەن ، — دېدى سەۋسەن ، — بىر - بىرىگە قوشماي ، مەست قىلىپ ياتقۇزۇپ قويدۇق . ئىككىلىسى سالامەت بار ، ئاتتىن چۈشسىلە كۆرسىتەي .

گەشۋاد كۆڭلىدە : «ھەر ئىش بولسا موشۇ يەردە بولۇپتۇ» دەپ ئويلىدى ۋە :

— پەھلىۋانلارنى ئېلىپ چىقىڭلار مەن كۆرىمەن ، — دېدى . سەۋسەن كېلىپ ئاتنىڭ جىلاۋىنى تۇتۇپ تۇرۇپ :

— ھەي پەھلىۋان ، بىزدىن نېمىنى گۇمان قىلىسىز ؟ پەھلىۋانلار ياتىدۇ . بىز ئاجىز خەق ، بۇلارنى كۆتۇرەلمەيمىز . بىزگە بىھۇدە غەزەپ قىلماڭ ، بۇنى ئىچىڭ ، — دەپ ، بىر پىيالە شاراب كەلتۇردى . گەشۋاد ئۇسساپ قالغانىدى . ئېلىپ ئىچىۋەتتى ، لېكىن ، ئۇ بىھوش بولۇپ يىقىلمىدى ، ئاتتىنمۇ چۈشمىدى . سەۋسەن ۋارقىرىۋەتتى . شۇ ھامان قۇباد بىلەن گۇستەھەم قولىغا نەيزە ئېلىپ پەيدا بولدى . گەشۋاد كۆرۈپ ، نەيزىسىگە قول سالدى . ئىككىسىنى تالىشۋېتىپ ، بىر پەستىن كېيىن گۇستەھەم ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى .

ئەلقىسسە ، پەھلىۋانلار بىردىن - بىردىن كېلىپ بەندگە چۈشتى . ئاخىر خوجا ئۇمرى-نىڭ قەدىمى يەتتى . ئۇمۇ مەست ئىدى . پەھلىۋانلارنى سورىدى .

— ھەرقايسىسى كېلىپ ، بىر پىيالىدىن شاراب ئىچىپ ئاۋۇ تەرەپكە كەتتى ، — دېدى سەۋسەننىڭ مۇلازىملىرى .

خوجا ئۇمرىمۇ شاراب سوردى . بىر پىياله ئېچىپ ئۇمۇ يىقىلدى .
ھەزرىتى ئەمىر ئۆز ئەتراپىدىكى ئىرانلىقلاردىن بىرنىڭمۇ قالماي غايىب بولغانلىقىنى سەزدى . ئۇ ئارغىمىقىغا مىنىپ ئارقىسىدىن ماڭدى ، بىر يەرگە يېتىپ كەلگەندى ، بىرمۇنچە چېدىرلارنى كۆردى . ئەمىر چېدىرغا يېقىن كېلىپ ئۇلاردىن ئەھۋال سوردى .
ـــ بىز بەندەرى سۇرەتتىن بولىمىز ، ـــ دېدى سەۋسەن ئەمىرگە ، ـــ ئەي سۇلتانى ئەرەب ، ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ يەردىن ئۆتىدىغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ خىزمەتلىرىدە بولغىلى كەلگەندۇق .
سەۋسەن قولىغا پىياله ئالدى . زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان شارابنى ئەمىرگە تۇتتى . ئەمىر سەۋسەنگە :
ـــ سەن ئىچ ، ـــ دەپ بۇيرۇدى . سەۋسەن بولسا :
ـــ ھەزرەتلىرىنىڭ ئالدىدا بىئەدەپلىك قىلىپ شاراب ئىچكىلى نېمە ھەددىمىز ؟ ـــ دېدى .
ـــ ھىندىستاننىڭ قائىدىسى موشۇنداققۇ ، ـــ دېدى ئەمىر .
سەۋسەن نۇرغۇن ھىيله ـ مىكىرلىرىنى ئىشلەتتى . ئەمىرگە تەڭ كېلەلمىدى . ئەمىر قولىغا قەمقامىنى ئېلىپ «ئىچ !» دېدى . سەۋسەن شارابنى تۆكۈۋېتىپ سىرتقا قاچتى ۋە چۇقان سېلىپ ھىندىستان تىلى بىلەن :
ـــ كېلىڭلار ، بۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىڭلار ، ـــ دەپ توۋلاشقا باشلىدى . قۇباد پەيدا بولۇپ ھەزرىتى ئەمىرنى كۆردى ۋە سەۋسەنگە :
ـــ بۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىدىغان ئادەم يوق ، قاچقىن ، ـــ دېدى . قۇبادمۇ دەرھال قاچتى . سەۋسەنمۇ بارلىق مۇلازىملىرىنى ئېلىپ بىردەمدىلا غايىب بولدى .
تاڭ ئاتتى . مۇقبىل كېلىپ ، ئەمىرنىڭ يالغۇز ئولتۇرغىنىنى كۆردى . مۇقبىل شارابقا قارىدى . تۆكۈلگەن شاراب تېخىچە قايناپ تۇراتتى . «زەھەر ئارىلاشتۇرۇلۇپتۇ ، بۇ دۇشمەنلەرنىڭ ھىيلىسى ئىكەن» دەپ بىلدى . ئارقىسىدىن گۇستەھەم كېلىپ ، سەۋسەندىن ھېچ خەۋەر ئالالمىدى . ئۇ :
ـــ ئەي ئەمىر ، ئۇ مەككار سىلى بىلەن سۆزلەشكەندە قايسى تىلدا گەپ قىلدى ؟ ـــ دەپ سوردى .
ـــ ھىندىستان تىلىدا ، ـــ دېدى ئەمىر .
ـــ بۇ ئېنىقكى ، لەندىھۇرنىڭ ئويۇنى ، ـــ دېدى گۇستەھەم . ئاندىن باغلاققا چۇشكەن پەھلىۋانلاردىن سوردى . ئۇلارمۇ «كىيىم ـ كېچىكى ، تىلى ھىندىستانچە ئىكەن» دېيىشتى . گۇستەھەم غەزەپلەنگەن بولۇپ : «مەن كىرىپ لەندىھۇرنىڭ جازاسىنى بېرىمەن» دەپ لاپ ئۇردى . ھەممىسى بارگاھقا چۇشۇپ جەڭ دۇمبىقىنى چالدى . لەندىھۇر دەغەزەپكە كېلىپ :
ـــ بۇ ئەرەبلەرنىڭ جازاسىنى ئەتە مەيداندا بېرىمەن . پۇت ـ قوللىرىغا زەنجىر سېلىپ ، بىرىنى ـ بىرىگە چېتىپ قىينايمەن ، ـــ دېدى ۋە جەڭ دۇمبىقى چېلىشنى بۇيرۇدى ، ـــ ھەركىم بۇ جەڭدىن يۈز ئۆرۈسە ، يەتمىش پۇشتىنى قۇرۇتىمەن ، ـــ دەپ ھەيۋە قىلدى .
ئىككى تەرەپ تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي قاراپ تۇرۇشتى . سۇبھى ۋاقتى بىلەن مەيداندا سەپ راسلاندى . لەندىھۇر تۇغ ئاستىدا قارار تاپتى . ھەزرىتى ئەمىرمۇ چىقىپ سەپ ئالدىدا تۇردى . ھىندىستان لەشكىرىنىڭ ئەلپازى باشقىچە تۇراتتى .

بولۇپ بىر ـ بىرىگە تاقابىل سىپاھ ،

زېمىنۇ پەلەك بولدى ئۇلدەم تەباھ .
ئۇرۇپ نەئرەئى زورلار ھايۇ ھۇي ،
شىجائەتتە مەيدان ئارا جەڭگى جۇي .

ئەلقىسسە ، ھەر ئىككى تەرەپ مەيدانغا يۈز كەلتۈردى . تېخى بىرەر كىشى مەيدانغا كىرمىگەنىدى . لەندەھۇر پىلغا قامچا ئۇردى . مەيدانغا كىرىپ يۇقىرى ئاۋازدا :

— ئەي ئەرەب قاتىللىرى ، سەنلەرنى ھەرقانداق بولسا خانەئى كەئبىنىلا تۇپرىقىدىن كەن ، دەپ ئىززەت ـ ئىكرام قىلسام بىلمىدىلا ، ئەمدى كېلىشە قېنى ! مېنىلا ئېتىم تۇگۇرمەن . ھەر نېمە كەلسە ئۇگۇرمەن . بىئەدەپ خەق ئىكەن . مەن ھېچقايسىڭغا رەھىم ـ شەپقەت قىلمايمەن ، — دەپ نەرە تارتىپ كەلدى .

غەزەپناك بولۇپ لەندەھۇرى دېزەم .
يىغلىسا ئەرەبتىن يىسارۇ ئەجەم .
ئۇمىدىم يېلىدىن ئۇچۇرغاي شامال ،
ئۇمۇدۇمغا كىمدۇركى بەرداش ئېتەر .
ئىگىز تاغقا ئۇرسامكى خەشخاش ئېتەر .

دەپ مەيدانغا مەرد چاقىردى . گۇستەھەم رۇخسەت تەلەپ قىلدى . خوجا ئۇمرى :

— باشقا كىشى كىرسە خەتەرلىك ، مەن كىرىپ ، ئۇنىلا غەلۋىسىنى پاش قىلاي ، —

دەپ مەيدانغا ماڭدى . لەندەھۇر خوجا ئۇمرىنىلا كەلگىنىنى كۆرۇپ :

— ئەي ئەييار ، مەن سېنى چاققانلىق قىلغىلى قويمايمەن ، — دەپ ، ئوق ئېلىپ بىر تال ئاتتى . خوجا ئۇمرى موللاق ئېتىپ ئۆتكۈزۈۋەتتى . لەندەھۇر يەنە بىر ئوق ئاتقاندى ، ئايىغىدىكى نالىنى ئۇچۇردى ، يەنە بىر ئوق بىلەن يەنە بىر ئايىغىدىكى نالىنى ئۇچۇردى . خوجا ئۇمرى پالاقمانغا تاش قويۇپ ، ئۇچ قېتىم ئاتتى . لەندەھۇر سۇپەر بىلەن توسۇپ قالدى . خوجا ئۇمرى ھەيران بولۇپ يېنىپ چىقتى . گۇستەھەم ئۇنىڭدىن :

— لەندەھۇرنىلا ئۇمۇدى كاۋاكمىكەن ، ئۇيۇلمىكەن ؟ — دەپ سورىدى . خوجا ئۇمرى :

— سېۋەتكە ئوخشاش تېشى تۆمۇر ، ئىچى كاۋاككەن ، — دېدى . بۇنى ئاڭلىغان گۇستەھەم دەرھال كىرىپ روبىرو بولدى . لەندەھۇر گۇرزا سالدى ، ئاران بەرداشلىق بەردى . يەنە بىر گۇرزا سالغاندى ، گۇستەھەم ئۆزىنى ئاتتىن تاشلىدى . ئات گۇرزا ئاستىدا غايىب بولدى . گۇستەھەم يېنىپ چىقتى . زۇلخۇمار ئادى كىردى . لەندەھۇر قول سۇنۇپ ، ئۇنى ئاتتىن يىقىتىپ ، ھىندىستان سىپاھلىرىغا تاپشۇرۇپ بەردى . گەشۋاد كىرىۋىدى ، ئۇنىمۇ باغلىۋالدى . كەچ كىردى . ھەر ئىككى تەرەپ مەيداندىن يېنىپ چىقىشتى .

ئەتىسى قۇياش يەنە زۇلمەت ئىچىدىن باش چىقاردى . تاك شامىلى يەر يۈزىنى سۇپۇرۇپ ، ئىپار ھىدلىرىنى تاراتتى . ئىككى لەشكەر دەريا سى ئۆز سېپىنى راسلىدى . تېخى ھېچكىشى مەيدانغا كىرمەستە ، كابۇل تەرەپتىن لەشكەر كۆرۈندى . يېقىن يەتكەندە يۈز پارچە تۇغ نىشانىسى بىلەن يۈز مىڭ لەشكەرنى ئېلىپ چىنىپۇر شاھى يېتىپ كەلدى . ئۇ شەھادنىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر يىگىت جەڭ دۇمبىقىنى ياڭرىتىپ مەيدانغا كىرىپ ، ھىندىستان لەشكىرىدىن مەرد چاقىردى . بۇ پەھلىۋان فىرۇز تۇرك ئىدى . لەندەھۇر شەھادنى سەراندېپتىن چىقارغاندا ، چىنىپۇرشاھى ئىزا تارتىپ ، شەھەرمۇ شەھەر بېرىپ ،

فىرۇز تۇركنى تاپقان ۋە ئۇرغۇن ۋەدىلەر بىلەن ئېلىپ كەلگەندى .

فىرۇز تۇركنىڭ قەددى ـ قامىتى لەندىھۇردەك بار ئىدى . ئۇ مەيدانغا كىرىشى بىلەن تامام خەلق ئۇنىڭ لەندىھۇردىن قېلىشمايدىغانلىقىنى پەملىدى . ھىندىستان لەشكىرىدىن قارۇن مەيدانغا كىردى . فىرۇز تۇرك ئۇنى نەچچە قېتىم يىقىتتى ، ئاخىر باغلىۋالدى . بۇنى كۆرۈپ سەفدەندان ھىندى مەيدانغا كىردى ، ئۇمۇ باغلاقتا چۈشتى . سىيەھ دەندان ھىندى كىرگەندى . ئۇمۇ باغلاقتا چۈشتى . شۇنداق قىلىپ فىرۇز تۇركنىڭ قولىدا ئون سەككىز نامدار پەھلىۋان مەغلۇب بولۇپ ، باغلاقتا چۈشتى .

ئاخىرىدا لەندىھۇر مەيدانغا كىرىپ خېلى ئۇزۇن ئۇرۇشتى . لېكىن بىر ـ بىرىنى يېڭەلمىدى . ئاندىن چېلىشقىلى تۇردى . بىر كېچە چېلىشتى . ئەتىسى نامаз پېشىن ۋاقتىدا لەندىھۇر ئۇنلۇك تەكبىر ئېيتىپ ، فىرۇز تۇرۇكنى يەردىن ئۇزدى ـ دە يەرگە ئۇردى . ئاندىن باغلاپ ، مەيداندىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى . ئۇنى بىر يوغان تۇۋرۇككە باغلاپ قويدى .

لەندىھۇرنىڭ بۇ ئىشىغا خالايىق تەھسىن قىلىشتى . شۇ كېچىسى فىرۇز تۇرك تۇۋرۇكنى يۇلۇۋېلىپ ئۇنى يۇدۇپ ، ئۆز لەشكىرىگە قايتىپ كەلدى ـ دە ، سىپاھلىرىنى ئېلىپ تۇركىستان تەرەپكە كەتتى . ئۇ كېيىن قايتىپ كېلىپ لەندىھۇرنى ئون سەككىز ئاي قاماققا ئالدۇ . ئۇنىڭ قىسىسى كېيىن كېلۇر .

ئەتىسى خالايىق فىرۇز تۇركنىڭمۇ ، يوغان تۇۋرۇكنىڭمۇ يوق تۇرغانلىقىنى كۆردى .

يەنە سەپلەر تۇزۇلۇپ ، لەندىھۇر مەيدانغا كىردى :

ـــ ئەي ئەبۇلئالى ، دېدى لەندىھۇر ۋارقىراپ ، ـــ مەن بىلەن جەڭ قىلغىلى ئۆزۈڭ كەلگىن . ئاجىزلارنى ئەۋەتمەكەنسەن !

ھەزرىتى ئەمىر مەيدانغا ماڭدى . ئەمما ھىندىستان خالقىنىڭ كۆزىگە ئەزرائىل كەلگەندەك مەلۇم بولدى . ئىككى پەھلىۋان مەيداندا روبىرو بولدى . ھەربىر جەڭ ماھارىتىنى ئوچ قېتىمدىن كۆرسەتتى . بارلىق جەڭ ھۈنەرلىرى كارغا كەلمىدى . ھەزرىتى ئەمىر ئۇنىڭ كەمىرىگە قول تىقىپ ، لەندىھۇرنى پىل ئۈستىدىكى تەختتىن ئېلىپ زېمىنغا شۇنداق ئاتتىكى ، ئۇنىڭ جەڭ كىيىملىرى كونا چاپاندەك جۇل ـ بۇل بولدى . ئۇلار چېلىشقا ئۆتتى . بىر ـ بىرىگە كۈچ كۆرسىتىشكەندە ، يەر تەۋرىگەندەك بولاتتى . تاكى يەتتە كېچە ـ كۈندۈز تۇتۇشتى .

ھەزرىتى ئەمىر دېدى :

ـــ ھەي ، لەندىھۇر ، بارلىق ھۈنەرلىرىمىزنى ئىشلەتتۇق ، ئەمدى ، تۇرك خەلقىدەك چېلىشساق قانداق ؟

ـــ ئەي ئەمىر ، ـــ دېدى لەندىھۇر ، ـــ بارلىق ماھارەتلىرىمىزنى ئىشلىتىشتۇق ، تۇركلەرنىڭ چېلىشىشى قانداق بولىدۇ ؟

ـــ ئۇنى «ئىچ قولتۇق ـ تاش قولتۇق» دەيدۇ ، مەن قولۇمنى كۆتۈرۈپ تۇرىمەن . سەن ئارقىمغا تۇرتۇپ ، توختىغان يەردە قۇچاقلاپ كۆتۈرسەن . ئۇستۈن كۆتەرسەڭلا يەرگە ئۇرۇپ باغلايسەن ، مەنمۇ شۇنداق قىلىمەن ، ـــ دېدى .

ـــ شۇنداق بولسۇن ، ـــ دېدى لەندىھۇر . ئەمىر قولىنى كۆتۈردى . لەندىھۇر ئەمىرنىڭ كەمىرىدىن تۇتۇپ ، قولىنى ئەمىرنىڭ كىندىكىگە قويدى . ئەللىك ـ ئاتمىش قەدەمچە تۇرتتى . كەچكىچە تۇتۇشتى . نۆۋەن جاھان مەردانىسى ھەزرىتى ئەمىرگە كەلدى . ئۇمۇ نەچە قېتىم تۇرتۇپ ، لەندىھۇرنى بەش قېتىم ئالدىغا تارتتى . ئاخىر لەندىھۇرنىڭ ئوڭ تىزى پۈكۈلدى . لەندىھۇر شۇ ھامانلا ئىتائەت قىلىپ مەيداندىن چىقتى . ئارامگاھىغا قايتىپ ، نەچچە كۈن شاراب ئىچىشتى . لەندىھۇرمۇ ، باشقا ئادەممۇ بارگاھىتىن چىقمىدى . ئىران پەھلىۋانلىرى

«پەھلىۋان لەندىھۇر سۆزىگە تۇرماپتۇ» دەپ بىلىشتى . نەچچە كۈندىن كېيىن جەڭ دۇمبىقى چېلىندى . ئەمىرمۇ دۇمباق چېلىشقا بۇيرۇدى . سەپلەر راسلىنىپ پەھلىۋانلار بىر ـ بىرىنىڭ تاقابىلىدا تۇرۇشتى . ھەزرىتى ئەمىر ھىندىستان لەشكىرىنىڭ ئەلپازىنى باشقىچە سەزدى ـ دە ، غەزەپ بىلەن جەڭگە ئاتلىنىپ كەتتى . ئىسلام لەشكىرى ھەزرىتى ئەمىرنىڭ غەزىپىنى كۆرۈپ ، شىرى غەررانەك شىجائەت كۆرسىتىشتى . ھەزرىتى ئەمىر غەزىپىدىن توختىيالماي ، مەيدانغا كېلىپ ھەيۋەت بىلەن ۋارقىرىدى :

ـــ ھەي ، لەندىھۇر دېگەن ھىندى ، پىل بەچچە ! دەرھال مەيدانغا چىق ! بۇ مەيداندىن سېنى باغلاپ ئېلىپ چىقمىسام ، ئېتىم ئەمىر ھەمزە بولمىسۇن .

لەندىھۇر بۇ ئاۋازنى ئىشىتىپ پۇشايمان قىلدى . لېكىن پۇرسەت ئۆتكەندى . ئامالسىز مەيدانغا كەلدى . قولىدا گۇرزىسى بار ئىدى . بۇ ئىككى رەقىبنىڭ ئارىسىدا نەچچە گۇرزىلار رەدى بەدەل بولدى . ئاخىر بىر ـ بىرىنىڭ كەمىرىگە قول قويۇپ تۇتۇشتى . ھەزرىتى ئەمىر ھەمزە ساھىبقىران بارغانسېرى غالىب بولغىلى تۇردى . ئىككىسى تۇرتۇشكىلى تۇردى . بۇلارنىڭ زەربىسىدىن يەرتەۋرىگەندەك بولاتتى . ھەزرىتى ئەمىر لەندىھۇرنى گاھ تىزلاندۇ ـ رۇپ ، گاھى كەينىگە مۇدۇرتۇپ غالىبلىق قىلاتتى . جەڭ ئۇچ كېچە ـ كۈندۈزگە يەتتى . كېچىسى پانۇس يورۇقىدا ئېلىشاتتى . تۆتىنچى كۈنى خوجا ئۇمرى سەفىد مۇھرەسىنى قولىغا ئېلىپ ، جەر راجەر تارتىپ مەيدانغا كەلدى . خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ يېنىغا كېلىپ :

ـــ ئەي ئەرەب بەچچە ، بىر كىشى بىلەن تۆت كۈن جەڭ قىلدىڭ . كۈچۈڭ يەتمەپتۇ ، نېمەڭگە ساھىبقىرانلىق داغدۇغىسى قىلىسەن ؟ ئەمدى كۈچۈڭ يەتمىدى . قويۇپ بەر ، ئاستا مەدايىنگە بارايلى ، بۇنىڭدىن كېيىن مەلىكە مېھرىنگارنىڭ ئېتىنى ئاتىما . بەختەكمۇ مېھرىنگارنى ئەمەردىن شاھقا بەرمەكچى بولۇپتۇ ، ـــ دېدى .

ھەزرىتى ئەمىر ھەمزە ساھىبقىران مېھرىنگارنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ ، ئىبراھىم خەلىلىلانى ياد قىلدى . خوجا ئۇمرى ئۇنىڭ نەرە تارتماقچى بولغىنىنى بىلدى ـ دە ، بىر موللاق ئېتىپ قالپىقىنى ئاسمانغا ئاتتى . بۇنىڭ بىلەن لەشكەرلەر ئەمىرنىڭ نەرە تارتىدىغانلىقىنى بىلىپ ، قۇلاقلىرىغا پاختا تىقىۋالدى . ئات ـ ئۇلاقلىرىنىڭ پۇتىغا زەنجىر سېلىپ باغلىدى .

ھەزرىتى ئەمىر ھەمزە ساھىبقىران پەيغەمبىرلەردىن نەزەر تاپقاندىن بېرى تېخى مۇنداق نەرە تارتمىغانىدى . بىر نەرە تارتقانىدى . ھىندى لەشكىرلىرىدىن 25 مىڭ كىشى ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى . ئات ـ ئۇلاقلىرى ھۇركۈپ چۆل ـ جەزىرىلەرگە پىتىراپ كەتتى . ھەزرىتى ئەمىر لەندىھۇرغا ئامان بەرمەي يەردىن ئۇزدى . ئىككىنچى نەرىدە يەنە بىرمۇنچە خالايىق ھوشىدىن كەتتى . ئەمىر لەندىھۇرنى كۆكسىگە ئالدى ، ئۇچىنچى قېتىم نەرە تارتقانىدى ، يەنە 25 مىڭ كىشى يىقىلدى . ئەمىر لەندىھۇرنى بېشىغا كۆتۈرۈپ ئۇچ قېتىم چۆرۈپ ، يەرگە باستى . زەنجىرلەپ باغلاپ ، خوجا ئۇمرىگە تاپشۇردى . ھىندىستان خەلقىدىن ھوش كەتتى . ھەزرىتى ئەمىر بارگاھقا چۈشۈپ ، ئارامگاھىدا قارار تاپتى .

ئەتىسى مەشرىق تەرەپتىن چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى ، چاڭ ـ توزان ئارىسىدىن ئەنبۇھ بەكىران زەڭگىنىڭ لەشكىرى كۆرۈندى . ئاندىن يەنە چىراي ـ تۇرقى ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرى باشقا ـ باشقا يەتمىش مىڭ لەشكەر يەتمىش پارچە تۇغ ـ ئەلەمنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ، چېدىر بارگاھلارنى تىكىپ ئورۇنلاشتى . بۇلارنىڭ سەردارى قەتران زەڭگى ناملىق زەبەردەست پەھلەۋان ئىدى .

ئەتىسى يەنە ئون مىڭ لەشكەر پەيدا بولدى . بۇلار مەرزۇقىنىڭ لەشكىرى ئىدى . ھەممىسى دەشت ـ باياۋان پالۋانلىرى ئىدى . سەردارلىرىنىڭ ئېتى غول ھەربىن ، غول تەھمىتىن

ئىدى . بۇلار كېلىپ ، بولغان ۋەقەنى ئاڭلاپ :

ـــ لەندىمۇرنى بەندكە تارتقىنى كىم ؟ مەرزۇق ئەفكەندەشۇر تېخى تىرىك ، ئۇ پەھلىۋان لەندىمۇرنى چوڭ قىلىپ ، ھىندىستانغا پادىشاھ قىلغان ، ئۇنى بالىسى ئورنىدا بىلىدۇ . بۇ خەۋەرنى ئاڭلىسا ، كېلىپ ئىران لەشكىرىنى تىرىپىرەن قىلىۋېتىدۇ . بىزگىمۇ جاۋاب ئېيتىماق تەس بولىدۇ ، ـــ دەپ جەڭ دۇمبىقىنى چېلىشقا باشلىدى . ھەزرىتى ئەمىرنىڭ لەشكەرلىرىمۇ جەڭ دۇمبىقىنى چالدى . ھىندىستان ئۇلۇغلىرى قانچە توسسىمۇ غول زەڭگىگە كار قىلمىدى . مەيدانغا كىرىپ مەرد چاقىردى . ھەممە خەلق كۆردىكى ، ئۇنىڭ بەستى تاغدەك ، ئېغىزى غاردەك ، چىشى گويا سەندەلدەك ، بۇرنى ھاممامنىڭ موربىسىدەك ، قولى چىنار شېخىدەك ، بەھەيۋەت ، چۈپۈرلۈق بىرنەرسە بولۇپ ، ھەيۋىسىدىن زېمىنۇ ـ زامان لەرزىگە كېلەتتى . خوجا ئۇمرى بىرقانچە قېتىم ھۇجۇم قىلدى . پالاقمانغا ئىككى ئۇچ پاتمان تاش قويۇپ ، نەچچە قېتىم كۆكسىگە ئۇردى . ئەسلا كار قىلمىدى . خوجا ئۇمرى چىقىپ ، ھەزرىتى ئەمىرگە ئېيتتى :

ـــ بۇ ئىش نەگە بارارىكىن ، ئىشىمىز تەس ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ كۆكسىگە شۇنداق ئۇردۇمكى ، ئەگەر تاغقا ئۇرغان بولسام تالقان بولاتتى . لېكىن ، ئۇ غەم يېمىدى . مېنى مەسخىرە قىلدى ، ـــ دېدى . ئاڭغىچە ، غول ۋارقىراپ ، مەيداندا جەۋلانبازلىق قىلىشقا باشلىدى .

بۇ غولنىڭ باشى ئەردى مىسلى نەھەڭ ،
كى ناخۇنلارى ئەردى گۇيا فەلەڭ .
ئاغىز ھەمچۇ غارۇ ۋە يا ھۇققە باز ،
ئىتتەكلىكتە دەندان بەسانى گۇراز .

ئۇنىڭ مەيدانغا ھېچكىشى كىرىشكە پېتىنالمىدى . ھەزرىتى ئەمىر ھەمزە ساھىبقىران ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ بىرنەچچە نەيزە ئۇرغان بولسىمۇ كار قىلمىدى . ھەزرىتى ئەمىر ئاخىر سالما تاشلاپ بويىندىن باغلاپ ، ئۇنى مەيداندىن ئېلىپ چىقتى . غول زەڭگىلەر ھەيران بولۇشۇپ : «ئىلگىرىكى زامانلاردا زور پەھلىۋانلارنى رۇستەمى داستان ، سام ، نەريمانغا ئوخشىتاتتى . ھازىرقى ۋاقىتتا زەربەدەست پەھلىۋانلارنى كۆرسە ، يا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامـ نىڭ بەندىدىن قاچقان دىۋە ئەفرىد ياكى جاڭگىلى مازاندارانىدىن چىققان غولى ھەربىنگە ئوخشىتىدۇ . جاڭگىلى مازاندارانىدىن چىققان غول ھەربىن دېگەن شۇ ئىدى ، دىۋە ئەفرەيت كوھىقاپتا ئىدى . ئۇ پەھلىۋان غولى ھەربىنىنى قانداق باغلىۋالدى ؟ » دېيىشتى . كىچىسى تۇن يېرىمدا غول ھوشىغا كەلدى . ئۆزىنى باغلاقتا كۆرۈپ . زەنجىرلەرنى پارە ـ پارە قىلىپ ، ئۆزىنىڭ لەشكىرى تەرەپكە قېچىپ كەلدى . بۇنىڭغا ھېچكىم قارشىلىشىشقا پېتىنالمىدى . ھەزرىتى ئەمىر مەس ئىدى . بۇ كېچە قېچىپ ئىككى تەرەپ ئۆز لەشكىرىدە ئارام ئالدى . ھىندىستان ئۇلۇغلىرىمۇ ئىتتىپاقلىشىپ قىلىپ ئەمىرگە باش قويدى . ھىندىستان كۆكۈلـ دىكىدەك قولغا كىردى . ھەزرىتى ئەمىر كۆكلىنى خۇپ سەرانجام قىلىپ ، سەردارلىرى بىلەن مەي ئىچكىلى مەشغۇل بولۇشتى ، ساقىلار جاملىرىنى توشقۇزدى . خۇشئاۋاز غەزەلخانلار تارلىرىنى قول ئۇچىدا چېكىپ ساداغا كەلتۈرۈپ ناخشا باشلىدى . پەرى چىراي كېنىزەكلەر مەس توزلاردەك ئۇسۇل ئوينىغاچ سەدەپ پىيالىلەردە مەي تۇتاتتى .

ئويۇندىن نەچچە كۈن بولۇپ كۆڭلى خۇش ،

كىرىپ مەردەكۇ ھەم قارىلارغە جۇش .
كۆتەرمەي قەدەمتىن بۇلار باشنى ،
ھەممە ماھى تەلئەت بولار مېھرى نۇش .
كۆڭۈلنى مۇھەببەت مەيى ئەتتى خۇش ،
ھەمە تەبئى خۇش تۇتتى بۇ سۆزگە گۇش .

دېگەندەك مەجلىس قىلدىكى ، بۇنى كۆرگەنلەر رەشك قىلاتتى ، ئەمما ، ھەزرىتى ئەمىر كېچە-كۇندۇز مېھرىنگارىنىڭ يادىدا مەي ئىچەر ئىدى . ئۇنى بىر دەممۇ ئېسىدىن چىقارمايتتى .

پەسلى داستان ، ھەزرىتى ئەمىرنىڭ زەھەر ئىچكەنلىكى

گۇستەھەمنىڭ قەستى ھەزرىتى ئەمىرگە زەھەر بېرىش ئىدى . مەداينىدىن كېلىشىدە مەلىكە مېھرىنگارىنىڭ كېنىزىكىدىن ئىككىنى ھەمراھ قىلىپ ئېلىپ كەلگەنىدى .

بىرى ئىسمى زۇھرە ، بىرى مۇشتەرى ،
بىرى ئىلكىدە ئالەتى كۇشتەرى .
بۇنڭا ئۆرگەتىپ ئەردى مەكرى فەرىپ ،
كىشى كۆرسە فۇرقەتتە كۆڭلى ئېرىپ .
بۇلار سۇرەتى ئەردى گۇلچېھرەئى ،
كى خۇرشىد يۇزىدىن ئالىپ بەھرەئى .
بىرى سۇرىتىدۇركى بەدرى ھىلال ،
ئىكى گىسۇيىدۇركى زۇھدى بىلال .

ئەلقىسسە ، گۇستەھەم ھەزرىتى ئەمىرنى ئۇچ كۇن مېھمان قىلدى . ئۇچ كۇندىن كېيىن ھەزرىتى ئەمىر ئاتلىنىپ كەتتى . گۇستەھەم ھەزرىتى ئەمىرنىڭ جىلاۋلىرىدا پىيادە ھالدا بارىكاھقىچە بىللە كىردى . تاڭلىسى ھەزرىتى ئەمىر شىكارغا ئاتلاندى . گۇستەھەممۇ بىللە ھەمراھ ئىدى . شىكارگاھقا يەتتى ، شىكار قىلىپ يۇرەر ئىدى ، بىر كېيىك پەيدا بولدى . رەڭگى گۇيا كاپۇردەك ئاق ، مۇڭگۇزلىرى ۋە تۇياقلىرىنى ئالتۇندا قاپلىغان ، مۆڭگۇزلىرىگە پۆپۈك بېكىتىپ ، قوڭغۇراق ئاسقانىدى . بۇنداق خۇش سۇرەت كىيىكنى ھېچكىم كۆرمىگەندى . ئۇمەر دى . ھەزرىتى ئەمىر : «بۇ كىيىكنى بىر نېمە قىلىپ تىرىك تۇتاي» دەپ ئويلىدى . ئۇمەر مەئدەكەرەپ :

— ئەي ئەمىر ، بۇ جادۇگەرلەرنىڭ كىيىكىدۇر . بولمىسا ، كىيىككە بۇنداق لەئلى-جاۋاھىراتلارنى بېكىتمەس ئىدى ، — دېدى ، خوجا ئۇمرى :

— نېمە بولسا بولسۇن ، مەن تۇتۇپ ، ئۇنىڭ جاۋاھىراتلىرنى ئالاي ، — دېدى .

ئەلقىسسە ، نەچچىلىگەن كامانداز لار كېيىنكى ئارقا ئېلىپ كامانىدا ئېتىشقا تەييار بولدى . ئەمما ، بۇ كىيىك دەل خوجا ئۇمرى بىلەن ھەزرىتى ئەمىرنىڭ ئارىلىقىدىن چىقىپ كەتتى . كىيىكنىڭ ئارقىسىدىن خوجا ئۇمرى قوغلاپ كەتتى . كىيىك بېرىپ ، بىر ئىگىز تاغقا يەتتى . تاغدىن ئېشىپ بىر غارغا كىرىپ كەتتى . خوجا ئۇمرى يېتىپ كېلىپ ، ئارقىسىدىن ئۇمۇ غارغا كىردى . ئۇنىڭ ئىچىدە بىر ھەيۋەتلىك قورغان بولۇپ ، قورغاندا ، بىر ھەشەمەتلىك راۋاق بار ئىدى .

خوجا ئۇمرى كۆڭلىدە : «بۇ دۇنيانىڭ ماكانىكەن ، بۇ يەردە بىر تاماشا قىلاي» دەپ ئويلىدى ، قارىسا ، ئۇنىڭ توققۇز دەرۋازىسى بار ئىكەن : بىرىنچى دەرۋازىسى ئالتۇندىن ، ئىككىنچى دەرۋازىسى كۈمۈشتىن ، ھەر بىر دەرۋازىسى باشقا ـ باشقا رەڭدە ئىكەن . خوجا ئۇمرى تۆتىنچى دەرۋازىدىن كىرىپ ، بىر كۆلنى كۆردى . يېنىدا بىر شاھ سۈپا بار ئىدى . سۈپىنىڭ ئۈستىگە يولۋاس تېرىسى سېلىنغانىدى .

ئەلقىسسە ، ئۇ يەردە ئىككى پەرىنى كۆرۈپ گەپ سورىدى . ھېچقايسى جاۋاب بەرمىدى . بۇ يەردىن ئۆتۈپ ، بەشىنچى ئىشىككە باردى . بۇ يەردە بىر پەرى بار ئىدى . گەپ سورىغانىدى ئۇمۇ جاۋاب بەرمىدى . ئۇ يەردىن ئالتىنچى ئىشككە كەلدى . بۇ يەردە ئىككى دۇنيانى كۆردى . ئۇلارمۇ گەپكە جاۋاب بەرمىدى . يەتتىنچى ئىشككە يەتكەندە ئىككى ئاي يۈزلۈك چىقىپ تۇردى . خوجا ئۇمرى ئۇلاردىن گەپ سورىۋىدى . بۇ ئىككى پەرى :

ـــ بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدىڭ؟ ھازىرغىچە ئادەمزاد كەلمىگەنىدى . ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى :

ـــ بىر كىشىك قېچىپ كەلدى . ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلدىم ، ـــ دېدى .

ـــ كىرگىن ، كىشىك كىرىپ كەتتى ، ـــ دەپ كۈلۈشتى پەرىلەر .

خوجا ئۇمرى كىردى ، بۇ يەردىكى بىر تەخت ئۈستىدە بىر پەرىنى كۆردى . بۇ ، مەلىكە ئاسىيما پەرى ئىدى . ئۇ :

ـــ ئەي ئەييار ، سىلەرنىڭ كۆزۈڭلەرگە سۈرمەئى سۈلايمانىنى چەككەن ، شۇڭا بىزنى كۆرەلەيسىلەر ، ئەمىرمۇ بۇ يەرگە كىرسۇن ، سۆھبەت قىلايلى ، بۇ كىشىك پەرىدۇر ، بولمىسا بېرەتتىم ، ـــ دېدى ۋە بىر جاۋاھىر سۈپەر بەردى . يېنىپ چىقىپ ، ھەزرىتى ئەمىرگە ۋەقەنى بايان قىلدى . ئەمىر :

ـــ ماڭا مېھىرنىگاردىن باشقا كىشىنىڭ لازىمى يوق ، ـــ دەپ بەدەر كەتتى . مەلىكە ئاسىيما كۆپ ئىزا تارتقاندى . مەلىكە ئاسىيمانىڭ كېيىن ئەمىرنى كۆھىقاپتىن چىقارماسلىقىغا شۇ ئىزا سەۋەب بولدى . ئەمىر بارگاھقا كەتتى .

ئەلقىسسە ، ئەمىر بارگاھتا مېھىرنىگارنى يادىغا چۈشۈرۈپ يىغلاپ ئولتۇراتتى ، مۇقبىل جىلۋە-خانا تەرەپتىن قاھقاھلاپ كۈلگەن ئاۋازنى ئاڭلىدى . ئۇ بارغاندى ، ئىككى ئاتلىقنى كۆردى ۋە دەرھال كامانغا ئوق باستى .

ـــ بۇ چاغدا نېمە قىلىدىغان ئادەمسەن؟ ـــ دەپ توۋلىدى مۇقبىل ، ـــ كېچىدە بارگاھقا قەست قىلماقچىمۇ؟ توختا ! بولمىسا ئاتىمەن !

ئۇلار مۇقبىلنىڭ ئاۋازىنى تونۇپ دېدى :

ـــ ئەي پادىشاھ ، مۇقبىل ئوقنى دۇشمەنگە ئاتمىدۇ ، بىز دۇشمەن ئەمەس ، دوستدۇرمىز .

مۇقبىل قىزلارنى ئۇنىدىن تونۇدى . ئۇلار زۇھرە بىلەن مۇشتەرى ئىدى . ئۇلار ئاتتىن چۈشتى . مۇقبىل بىلەن كۆرۈشۈپ :

ـــ ئەي شاھى مۇقبىل ، بىز مەلىكىنىڭ قېشىدىن كەلدۇق . ئەمىرگە مۇلازىملىق قىلماقچىمىز ، ـــ دېدى .

مۇقبىل كىرىپ ، ئەمىرگە خەۋەر قىلدى . ئەمىر بىلەن مۇقبىل ئىككىسى يىغلىشىپ زۇھرە ۋە مۇشتەرىلەر بىلەن كۆرۈشتى . ئەمىر ھەر ئىككىلىسىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئېلىپ كىردى . ئولتۇرۇپ مەلىكىنىڭ ھالىنى سورىدى . زۆھرە ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەلىكىنىڭ سالامىنى يەتكۈزدى . ئەمىر چىن كۆڭلىدىن قوبۇل قىلدى . ئاندىن زۇھرە ئەمىرگە بىر خەتنى

بەردى . ئەمدى قولىغا خەتنى ئېلىپ ، كۆزلىرىگە سۈرتۈپ ، لىپاپنىڭ ئېغىزىنى ئاچتى . ئۇنىڭدا مۇنداق پۈتۈلگەنىدى :

«بۇ نامە مەن ھىجراندا قالغان مېھرىنگاردىن ئاشۇ يېقىملىق سەرۋىگە ، شۇ خۇشپۇراق غۇنچىگە ۋە بوستانىنىڭ چىرايلىق گۈلىگە ، ئاشۇ دوستى جاھانىم ۋە مۇرادى جانىمىگە ، يەنى ، ئېتى تاتلىق ، ئۇلۇغ زادلىق ، ئەبۇلئالىغا ، ۋىسالىڭدىن يىراق بولۇپ ، يۈزلىرىڭنى كۆرمەك-تىن ئۇزاقتا قېلىپ ، سەندىن جۇدا بولغان شۇ كۈندىن ئېتىبارەن گېلىمدىن تاتام ۋەشاراپ ئۆتمىدى . كەرەملىك تەڭرىدىن ئۇمىدىم شۇكى ، ياخشى ۋاقىتلاردا ۋە ئوبدان سائەتلەردە دىيدار كۆرۈشمەككە نېسىپ ئەتكەي :

ساڭا ئەي يارى مەھبۇبۇم ، ئۇشۇل كۈن ئاشنا بولدۇم ،
بولۇپ بىگانە ئالەمدىن يارى ئەلدىن جۇدا بولدۇم .
يولۇڭدا بولمىشىم قۇربان ، پىدا ئەيلەي ساڭا يۈز جان ،
بولۇپ مەجنۇن كەبى ھەيران ، بۇ يەڭلىغ مۇبتەلا بولدۇم .
مېنىڭكى سەنسە دىلخاھىم ، ساڭا يەتمەس مېنىڭ ئاھىم ،
قىيا ھەم باقمىدىڭ ياربىم ، ئەجەب بەختى قارا بولدۇم ،
قەدىڭ بىرەستەئى گۈلدەك ، ساچىڭ گۈياكى سۇنبۇلدەك ،
كى مەن ئىشقىڭدا بۇلبۇلدەك ، ئەجايىب بىنەۋا بولدۇم . »

ئەمدى بۇ بېيتلارنى ئوقۇپ يىغلار ئىدى . ئاندىن مۇشتەرى بىر ياغلىقنى ئەمىرنىڭ ئالدىغا قويدى . ئەمىر قولىغا ئېلىپ ، مېھرىنگارنىڭ تىككەن ياغلىقى ئىكەنلىكىنى تونۇدى . ئۇنىڭ تۆت بۇرجىكى تۆگۈكلۈك ئىدى ، ئاچتى . بىر بۇرجىكىدە سېرىق قەغەزگە :

«ئاشۇ ياربىم ۋىسالىغا كىشى يەتكەيمۇ ،
ھىجران غەمى ھەم دەردى ئارادىن كەتكەيمۇ ؟
ياخشىلىق بىلەن تەڭرى يېقىن پۇرسەتتە ،
ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى نېسىپ ئەتكەيمۇ ؟ »

دەپ يېزىلغاندى . يەنە بىر بۇرجىكىنى يەشكەنىدى يەنە بىر سېرىق قەغەزگە :

«تۇرۇپمەن تەلمۇرۇپ ھەسرەت بىلە يول ئۇزرە يار ئۆتكەچ ،
خەزان يافراغدەككىم سارغارىپ فەسلى بەھار ئۆتكەچ .
پىراق ئوتى كېلىپ يۈز كۆرسەتىپ ئەتتى كۆزۈم روشەن ،
ياقامنى سۇبھىدەك چاك ئەيلەدىم ۋەقتى قەرار ئۆتكەچ ،
قاراق ئېرمەس قاتىپ بولدى قاراغلار ، كۆزلەربىم قات ـ قات ،
كېلۇر دەپ تەلمۇرۇپ يولۇڭغا سەندىن ئىنتىزار ئۆتكەچ . »

دەپ يېزىلغانىدى . يەنە بىر بۇرجىكىدە :

«نە كۈن بولغاي كېلۇر كۆرگەيمەن ئول ئارامى جانىمنى ،

پىدا ئەيلەي ئانى كۆرگەن زەمان جانۇ جەھانىمنى ؛
نە ئاندىن ياخشىراق بولغاي مەنى بىدىلغە ھەر سائەت ،
لەتافەت باغىدا كۆرسەم سەلامەت دىلىستانىمنى .
مەنى مەجنۇنگە بىلگىلىكى ھەمىشە ئارزۇ ئۇلكىم ،
سەئادەت تەختىدە كۆرسەم شۇ يارۇ مىھرىبانىمنى .
قويۇپ باشىمنى يەرگە تەڭرىگە يۈز قاتلا شۇكر قىلتىم ،
ئەگەر كۆرسەم يەنە بىر قاتلا شوخى نۇكتەدانىمنى . »

دەپ يېزىلغاندى . يەنە بىر بۇرجىكىدە :

«دەرىغا ، ئايرىلىپ مەن ئۇل مەھى نا مىھرىبانىمدىن ،
مەگەر ئايرىلسام ئەردى كاشكى بۇ تەندە جانىمدىن .
كى سەندىن ئايرىلىپمەن ھەر زەمان ھەر لەھزە يىغلارمەن ،
بۇ ئالەم غەرقى بولغاندۇر مېنىڭ زارۇ فىغانىمدىن .
باشىمدىن تا ئاياغىمغا تۇتاشىپدۇر فىراق ئوتى ،
چىقار ھەر سارىغە جانا ، تۇتۇن ھەر ئۇستىخانىمدىن .
ئەجەبكى ئاھۇ ئەفغانىم ساڭا تەسىرى قىلمايدۇر ،
بۇلۇتلار يىغلاشۇر كۆكتە مېنىڭ ئاھۇ فىغانىمدىن .
ئۇمىدلەر بار ئىدى سەن ياردىن بىر نامە كەلگەي دەپ ،
دەرىغا ، كەلمەدى ھېچ نامە سەن سەرۇى رەۋانىمدىن . »

دېگەن بېيتلەر بار ئىدى . ئەمىر يىغلاپ ، ياغلىقلارنى كۆزىگە سۈرتەتتى . بىر ئازدىن كېيىن ، ئەمىر سىرتقا چىقتى . مۇشتەرى زۇھرەگە : «ئىشىڭغا مۇقىيىت بول» دېدى . زۇھرە بىر يېرىم مىسقال زەھەرنى جامغا سالدى .

بۇ ئىككى بەدبەختنىڭ كەلمىكىدىكى سەۋەب ، مەلىكە بۇلارنى بەدەخشانغا لەئلىگە ئەۋەتكەنىدى . بۇنى بەختەك ئۇقۇپ ، ئۇلارنى چاقىرىپ :

«مەن بىلىمەن ، سىلەر ئاچا ـ سىڭىل ئىككىڭلار قۇباد بىلەن ئەردەشىرغا ئاشىق . گۇستەھەمنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ ، ھىندىستانغا بېرىڭلار . ئەگەردە ئەبۇلـ ئالى لەندەھۇرغا جاۋاب ئېيتالسا ، سىلەر كېچىدە بېرىپ ، ئەبۇلئالىگە بۇ نامە بىلەن ياغلىقنى بېرىڭلار ، ۋاقىت تاپساڭلار بۇ زەھەرنى ئىچكۈزۈپ يېنىپ كېلىڭلار ، سىلەرنى قۇباد بىلەن ئەردەشىرگە نىكاھ قىلىپ قويايي » دەپ ئەۋەتكەنىدى . بۇ ئىككى بەدبەخت شۇڭا كەلگەنىدى .

ئەمىر بارىگاھقا يېنىپ كىردى . زۆھرە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ :

ـــ مەلىكەم : «سىلەر ئۆز قولۇڭلار بىلەن مەلىكە مېھرىنىگارنىڭ جامى ، دەپ ئەبۇلئالـ لىغا بىر جام شاراب بېرىڭلار » دېگەنىدى . دەپ ، ئەمىرگە بىر جام شارابنى تۇتتى : ئەمىر جامنى ئېلىپ ، مەلىكىنىڭ ئىشقىدا لەۋلىرىگە قويۇپ دەم تارتتى . زۇھرە جامنى تازىم بىلەن ئالدى . ئەمىر ئولتۇراتتى ، كۆڭلى ئاينىدى . شۇ زامان قاش ـ كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ ، رەڭگى ئۆڭدى ۋە ھوشىدىن كېتىپ يېقىلدى . ھېلىقى بەدبەختلەر چىراغ ـ مەشئەللەرنى ئۆچۈرۈپ چىقىپ ، ئاتلىرىغا مىنىپ يولىغا راۋان بولۇشتى . كۆتۈلمىگەندە ، بارىگاھ ئىشىكـ ىدىن مۇقىبىل كىرىپ كەلدى . چىراغ ـ مەشئەللەرنىڭ ئۆچۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، دەرھال

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

يان ئۆيدىن چىراغ ئېلىپ كىردى . ئەمىرنىڭ ھالىنى بىلدى . خوجا ئۇمرى ئاڭلاپ :

— بۇ يەرگە كىم كەلگەندى؟ — دەپ سورىدى .

— زۇھرە بىلەن مۇشتەرى كەلگەن ، — دېدى خوجا مۇقبىل .

خوجا ئۇمرى مۇقبىلغا «غەۋغا قىلما» دەپ قويۇپ ، زۇھرە بىلەن مۇشتەرىنىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولدى . ھەر ئىككىلىسىنى تۆتۈپ ، بېشىنى كېسىپ ، تاغ دەرۋازا ئۇستىدىكى راۋاققا ئاستى . ئۇمىرالار توپلىشىپ يىغلاشتى . خوجا ئۇمرى ئۇلارغا :

— يىغلىغانىنىڭ پايدىسى يوق ، دۇشمەنلەر يېقىندا ، ئۇلار ئاڭلىمىسۇن . لەندىھۇرنىڭ ھالىمۇ تېخى مەلۇم ئەمەس . سەبرى قىلىڭلار ، يىغلاشماڭلار ، — دېدى ۋە سىرتقا چىقتى .

شۇ ئەسنادا ، سەراندىپ تەرەپتىن مەشئەللەر پەيدا بولدى . بىر توپ خەلق كېلىۋاتاتتى . «ئەي خوجا ئۇمرى ، مېنىڭ قېشىمغا كىلىڭ ، مەن ھەزرىتى ئىبراھىم پەيغەمبەرنى چۈشۈمدە كۆردۈم . شەيتان پەيغەمبەر سۈرىتىدە بولالماس» دەپ يىغلىغان بىر ئاۋاز كېلەتتى . خوجا ئۇمرى باردى . بىر يىگىتنى كۆردى . ئۇ بۇزرۇكزادىدەك قىلاتتى . يىگىت خوجا ئۇمرىنى كۆرۈپ ، ئاتتىن چۈشۈپ سالام قىلدى ۋە :

— بايا بىر چۈش كۆردۈم ، — دېدى ئۇ ، — ئىبراھىم پەيغەمبەر ماڭا : «مېنىڭ پەرزەنتىمگە دۇشمەنلەر زەھرى ھىلاھىل بەردى . سەن بېرىپ ، ئۇنى قەلئەگە ئېلىپ كەلگىن . خۇدايى تائالا ماڭا بەھىش بەرسە ، سېنى كۆرمىگىچە ئۆزۈم قەدەم قويمايمەن ، دېدى . مەن مۇسۇلمان بولۇپ كەلدىم . ئەمىرنى شەھەرگە ئەكىرىمەن ، — دېدى . خوجا ئۇمرى ئىشەنمىدى . ئاخىرى ئۇ ، يىغلاپ تۇرۇپ «راست شۇنداق» دېدى . بۇ يىگىتنىڭ ئىسمى چىنىپورشاھ ئىدى . ئۇ ئەمىر قېشىغا كىرىپ ، ئۇنى يامان ھالەتتە كۆردى . كۆپ يىغلاپ ، ئەمىرنى لەشكەرلىرى بىلەن قەلئەگە ئېلىپ كىردى . خوجا ئۇمرى لەندىھۇرنىڭ قېشىغا كەلدى . لەندىھۇر ئەمىرگە سوۋغا ـ سالام تەييارلاپ يۈرەتتى . خوجا ئۇمرى :

— ئەي لەندىھۇر ، ئەمىر مەلىكىنى توسۇپ ئىلغار ئەۋەتىدىكەن . سىزنى «قولىنى باغلاققا بەرسۇن» دەيدۇ ، — دېدى . لەندىھۇر قۇبۇل قىلدى . خوجا ئۇمرى لەندىھۇرنىڭ قولىنى باغلىدى . ئاندىن ، قارۇن لەنگۈتىغا : «سەن لەشكەرلەرنى لەنگۈت جەزىرىسىگە ئېلىپ بار» دەپ بۇيرۇدى . لەندىھۇرنى ھۇشسىزلاندۇرۇپ ، تاۋۇتقا ياتقۇزۇپ باغلىدى ، شەھىرىنى ئىشغال قىلىپ تاقىدى .

ئەتىسى ، گۈستەھەمگە «قىزلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ» دەپ خەۋەر يەتتى . ئۇلار ئاتلىنىپ دەرۋازا ئالدىغا كەلدى . شەھاد شاھ بۇرۇن كېلىپ :

— ئەي چىنىپورشاھ ، ئەبۇلئالى ئۆلۈپتۇ . پادىشاھ قىزىنى ساڭا بەرمەكچى ، دەرۋازىنى ئاچ ، بىز كىرەيلى ، خۇدا پەرەستلەرنى ئۆلتۈرەيلى ، — دېدى . چىنىپورشاھ ئوقيانى قولىغا ئېلىپ : «بۇ ئوق بىلەن ئاتىمەن ، ئۆلتۈرسەم ، ئەمىر زەھەردىن ساقىيىدۇ» دېگەن نىيەت بىلەن ئاتتى . ئوق ئۇنىڭ ئېغىزىغا تەگدى ، شەھاد ئۆلدى . گۈستەھەم ئۇنى كۆرۈپ جەڭگە ئات سالدى ، خەندەكتىن ئۆتتى . خوجا ئۇمرى چۈشۈپ ، گۈستەھەمنى تاش بىلەن ئۇرۇپ ، خەندەككە يىقىتتى ، لەشكىرى قاچتى . گۈستەھەم جىمىي ھىيلە نەيرەڭلىرىنى ئىشقا سېلىپ خەندەكتىن چىقىپ قاچتى . لەشكەرلەر يېنىپ ئەمىر قېشىغا كىرىشتى .

ئەلقىسسە ، خوجا ئۇمرىنىڭ ئىقلىمۇي ھېكمىنى ئالداپ ئېلىپ كەلگەنلىكى

بۇ شەھەردە تۆت يۈز ھۆكما بار ئىدى . ھەممىسىنى ئەمرىنىڭ قېشىغا يىغدى . ھۆكمالار ئەمرىنىڭ ھالىنى تەكشۈرۈپ تەھىقىلگەندىن كېيىن :

— بۇ يىگىتكە زەھرى ھەلاھىل بېرىپتۇ . بىز زەھرى ھەلاھىلنىڭ داۋاسىنى بىلمەيمىز ، — دېدى . چىنىپۇرشاھ دېدى :

— ھەر قايسىڭلار بۇنىڭ ئىلاجىنى قىلساڭلار ، سىلەرگە ئاتامنىڭ خەزىنىسىنى بېرەي ، پادىشاھلىققىمۇ شېرىك قىلاي . ئەگەر ، بۇ يىگىت ئۆلۈپ قالغۇدەك بولسا ، سىلەرنىڭ ھەممىڭلارنى بالا ـ چاقاڭلار بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈرىمەن .

— ئەي پادىشاھ ، — دېدى ئۇلار ، — بۇ ئىش بىزنىڭ قولىمىزدىن كەلمەيدۇ .

— كىمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ ؟ — سورىدى چىنىپۇرشاھ .

— بىر سەھرا بار ، — دىدى بىر ھېكىم ، — ئۇنى سەھرايى خۇررەم دەيمىز . ئۇ يەردە خوجا ئىقلىمۇي دەپ بىر ھېكىم بار . ئەگەر ، ئۇ تىرىك بولسا ، ئىلاجىنى شۇ قىلۇر .

— ئۇ سەھرا نەچچە كۈنلۈك ؟

— ئۇچ ئايلىق ، بېرىپ ـ كېلىشى يەتتە ئايغا بارىدۇ ، — دېيىشتى ھېكىملەر .

— بۇ يىگىتنى يەتتە ئايغىچە سىلەر ساقلاڭلار ، ساقلىيالمايمىز ، — دېيىشتى ئۇلار . چىنىپۇرشاھ قوپۇپ ، ياقىسىنى پارە ـ پارە قىلدى ، خوجا سەئدىن شاھنىڭ كۆكسىگە تېپىپ :

— ھەي خوتۇن تالاق ! سەن بۇ يىگىتنى ئۆلىدۇ دەيسەن ، ئەگەر بۇ يىگىت ئۆلىدىغان بولسا ، قېلىچىنى سۇغۇرۇپ ، ھۆكما ئاتلىقلارنى سەراندېتا تىرىك قويمايمەن ، — دېدى .

ئاخىر ، ئون بەش كۈنگە قارار تاپتى . «ئۇ يەرگە ئات ـ تۆگە ، پىل بارالمايدۇ . ئەييار بولسا بۇيرىغايلا» دېيىشتى ھۆكمالار . لەندىھۇرنىڭ ئەييارى داراب گۈلبەرگى شۇ يەردە ئىدى . ئۇنىڭغا نۇرغۇن خەزىنە ۋەدە قىلىپ ، ئىقلىمۇي ھېكمىنى ئون بەش كۈندە ئېلىپ كېلىشكە قوبۇل قىلدۇردى . خوجا ئۇمرى : «بۇنىڭ قولىدىن بۇ ئىش كەلمەيدۇ» دەپ ئويلىدى . داراب گۈلبەرگى :

— ماڭا ئۆزۈمدەك بىر ئەييار ھەمرا بولسۇن ، — دېدى . خوجا ئۇمرى ھەمراھ بولۇپ بېرىشقا ماقۇل بولدى . ئەمما ، داراب بۇنى «كىچىك بالا» دەپ كۆزىگە ئىلمىدى .

— سەن ھېرىپ ، يولدا قالمىسەن ، — دېدى ئۇ . خوجا ئۇمرى بولسا :

— ئەي ، پالۋان مەن قەيەردە ھېرىپ قالسام سىز شۇ يەردە ماڭا قارىماي كېتىۋېرىڭ ، — دېدى .

ئاخىر ئىككىلا ئەييار يولغا چىقتى . شەھەردىن چىقىپ ، ئاش ۋاقتى بىلەن بىر يەرگە كەلدى . بىرەدەرەخنىڭ تۈۋىدىن بۇلاق ئېقىپ تۇراتتى . داراب :

— بۇ يەردە ئولتۇرۇپ ، بىر سائەت ئارام ئالايلى ، تاماق يەۋالايلى ، — دېدى . ئۇلار ئولتۇرۇپ تاۋار يېيىشتى . خوجا ئۇمرى داراب گۈلبەرگىنى بىھۇش قىلىپ قويدى . ئۇنى بىرپارچە گىلەمگە يۆگەپ ، دەرەخ ئۈستىدىكى بىر قۇشنىڭ ئۇۋىسىغا ئېلىپ چىقىپ قويدى . ئۇ ، يولنىڭ نىشانلىرىنى سورىۋالغاندى . دەرەختىن چۈشۈپ ، خۇدايى تائالاغا مۇناجات قىلدى . پېشىنى بېلىگە قىستۇرۇپ ، ھىممەت قەدىمنى باستى . خوجا ئۇمرى ھەر قاچان

ئۇيغۇر كىتاب تورىبىكتى www.uyghurkitap.com

ھممەت قەدىمنى ئالسا ، باشمالتاق پۇتى قۇلىقىغا يېتەتتى . شۇ كۈنى ۋە كېچىسى ماڭدى ، ئەتىسى بىر دەريانىڭ بويىغا يەتتى . كېمىچىلەر ئۇزاپ كەتكەنكەن . خوجا ئۇمرى قىچقىردى . كېمىنى ئېلىپ كەلمىدى . خوجا ئۇمرى ئاتمىش قەدەم يەردىن موللاق ئېتىپ ، ئۆزىنى كېمىگە ئالدى . خەلق خوجا ئۇمرىنىڭ سۈرئىتىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى . ئۇ يەنە كېمىدىن موللاق ئېتىپ ، ئۆزىنى بىرز ئارالغا ئالدى .

ئىقلىمۇي ھېكمىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ، ئىشىكنى قاقتى . ئىشىكنى بىر قۇل چىقىپ ئېچىپ ، كىرىشكە ئىجازەت بەردى . ئۇ ئۆيگە كىرىپ نەزەر سالغانىدى ، قامىتى دۇنيا مېھنىتىدىن ئېگىلگەن ، چاچ ـ ساقاللىرى گۈيا كافۇردەك ، ئاق قاشلىرى كۆزىنى بېسىۋالغان ، ئەتراپىدا ھېكمەت كىتابلىرىنى ئېچىپ قويغان ، ئالدىدا ھۆكمالىق ئەسبابلىرىنى قويغان كىشىنى كۆردى ، سالام قىلدى . ھېكىم بېشىنى كۆتۈرۈپ :

ـــ نېمە كىشىسەن؟ نەدىن كەلدىڭ ، ھاجىتىڭ نېمە؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ مەن مۇساپىر ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى ، ـــ سەرانديپتىن كەلدىم . ھاجىتىم بۇمەك-تۇپتا يېزىلغان .

ـــ سەرانديپتىن قاچان چىقىۋىدىڭ؟

ـــ تۇنۇگۈن .

ھۆكما باشتا ئىشەنمىدى . كېيىن : «خۇدايىتائالانىڭ بۇنداق قۇدرەتلىرى تولىغۇ؟» دەپ ئويلاپ ، خەتنى ئوقۇشقا كىرىشتى . ئۇنىڭغا : «مەنكى چىنىپۇرشاھدۇرمەن . سەرانديپنىڭ شاھزادىسىدۇرمەن ، سىزگە سۆز شۇكى ، ئەي ھېكمى دانا ، ئاگاھ بولۇپ بىلىڭكى ، مەككە مۇئەززىمەنىڭ بۇزرۇكزادىلىرىدىن بىر بۇزرۇكزادە بىر مۇھىم ئىش ئۈچۈن سەرانديپقا كەلگەنكەن ، دۇشمەنلەر ئۇنىڭغا زەھرى ھەلاھىل بېرىپتۇ . بۇ يەردىكى ھۆكمالار ئىلاجىنى قىلالمىدى . سىز ھەرقانداق ئىشلارغا ئىلاج قىلالايدىكەنسىز . ئەگەر ، ئىنايەت قىلىپ ، كەلسىڭىز ، بۇ غېرىپ يىگىتنى مۇشەققەتتىن خالاس قىلسىڭىز ، دۇنيالىققا لازىملىق قانداق نېمە بولسا بېرىمەن . ئاخىرەتتە بىرىشىنى خۇدايى تائالا بىلۇر» دەپ يېزىلغانىدى . ھېكىم خەتنى يەرگە تاشلىدى :

ـــ ئەي ئەييار ، ئۇ ماڭا دۇنيالىقنى ۋەدە قىپتۇ . ئۇنى مەن نېمە قىلىمەن؟ لوقمان ھېكىممۇ مىڭ يىل ئۆمۈر كۆردى ، ئولتۇرغىلى ئۆي ئەتمىدى . دۇنيا مال ـ مۈلكىگە قاراپمۇ قويمىدى . لوقمانغا ئەجەل يەتكەندە ئەزرائىل بېشىدا تازىم بىلەن ئولتۇرۇپ ، كۆردىكى ، لوقماننىڭ بەدىنىنىڭ يېرىمى ئاپتاپتا ، يېرىمى ئۆڭكۇردە ئىدى . ئەزرائىل دېدىكى : «ئەي ، لوقمان ، ئادەم پەرزەندىدە سەندىن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن كىشى يوقتۇر . ئۆزۈڭگە بىر سايە تەييار قىلمىدىڭ . پۇتۇڭنى ئۇزۇنراق سۇنۇپ ياتمىدىڭ» . لوقمان يىغلاپ : «ئەي مۇقەررەب پەرىشتە . كىشىگە سەن قەست قىلىپ تۇرساڭ ، ئۇنىڭ دۇنيا ئىشىغا باغلىنىپ يۈرۈشى ئەقلسىزلىك ئەمەسمۇ؟ دېگەنكەن . ئەي ئەييار ، سەن كەت ، مەن بارمايمەن ، ـــ دېدى .

خوجا ئۇمرى ئاۋۇال زارلىنىپ يېلىندى ، پايدىسى بولمىغاندىن كېيىن :

ـــ ئەي ھېكىم ، كاجلىق قىلماڭ ، بارسىڭىزمۇ ئېلىپ بارمەن ، بارمىسىڭىزمۇ ئېلىپ بارمەن ، ـــ دېدى . ھېكىم مۇبارەك ۋە شادى دېگەن شاگىرتلىرىغا :

ـــ بۇ ئەييارنى ئاپىرىپ ، دەرياغا تاشلىۋېتىڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇدى . ئەمما ، خوجا ئۇمرى بۇ ئىككىسىگە دورا بىمۇش بېرىپ ، ئۇلارنى دەرياغا تاشلىۋەتتى . ئۆزى مۇبارەكنىڭ سۈرىتىدە بولۇپ كەلدى . ھېكىم پۇشايمان قىلغانىدى .

ـــ ئەي مۇبارەك ، ماڭا بەرگەن ھېلىقى دورىنى شىشىسى بىلەن ئېلىپ كەل ، ـــ

دېدى . خوجا ئۇمرى شېشىدىكى دورىغا بىھۇش دورىسى قېتىپ ئېلىپ كەلدى . ھېكىم بىر ئىلىم يېدى ـ دە ، بىھۇش بولدى . خوجا ئۇمرى ھېكىمنى بىر پارچە گىلەمگە يۆگەپ ، ھېكىمنىڭ ئۆيىدىكى بارلىق بولغان كىتاب ، ئەسۋاب سەرەمجانلىرىنىڭ ھەممىسنى خالتىغا سالدى ، ئاندىن ھېكىمنىڭ تىلىدىن كېمچىلەرگە قارىتىپ : «كەلگەن زامان ئۆتكۈزۈپ قويۇڭلار» دەپ خەت يازدى . خوجا ئۇمرى شۇ كېچىسى يۈرۈپ ، دەريادىن ئۆتۈپ ، ھېلىقى دەرەخ تۈۋىگە يەتتى . خالتىنى قويۇپ ، دارابنى يەرگە چۈشۈرۈپ ، ھوشىغا كەلتۈردى . داراب كۆزىنى ئېچىپ ناماز پېشىن بولغىنىنى كۆردى :

ـــ ئەي ، ئۇمرى ، ئەمدى ماڭايلى ، ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى :

ـــ مەن يامان ھېرىپ كەتتىم . ئۆزىڭىز بېرىڭ ، مەن بارمايمەن ، ـــ دېدى . دارab :

ـــ ئەشۇ ھالىڭغا ماڭا ھەمراھ بولامسەن ؟ ـــ دەپ ، ئۆزى راۋان بولدى . خوجا ئۇمرى قەلئەنىڭ تۈۋىگە كەلدى . كەمەندىنىڭ ئۇچىنى خالتىغا باغلىدى . بىر ئۇچىنى ئۆزى تۈتۈپ ، خالتىنى تارتىپ ئالماقچى ئىدى . گۈستەھەم چادىرىدا ئىدى . خوجا ئۇمرىنىڭ بىر نەرسىنى ئېلىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، كامانغا ئوق باستى ھەم چېپىپ كېلىپ :

ـــ ئەي ئەييار ، راستىڭنى ئېيتقىن ، نېمە ئەكەلدىڭ ؟ ـــ دېدى .

ـــ ھېچ نېمە ئەمەس ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى .

گۈستەھەم ئوقىنى ئاتتى . ئوق خالتىغا تېگىپ چۆكۈپ كەتتى .

خوجا ئۇمرى : «ۋاھەرىغ ! بۇ قېرى بىگۈناھ ئۆلدى بولغاي ،» دەپ ، سېپىل ئۈستىگە تارتىۋېلىپ ئېچىپ باقتى . قارىسا ھېكىمنىڭ دورا سوقىدىغان ھاۋانچىسى ئۇنىڭ ئىككى مۆرىسىنىڭ ئارىلىقىدا تۇرغانىكەن ، ئوق شۇنىڭغا تېگىپتۇ ، ھېكىمگە زەخمەيە تەمەپتۇ . خوجا ئۇمرى خۇدايى تائالاغا شۈكرى قىلدى . بارىگاھقا كېلىپ ، ئىشكتىن كىردى . ئۇمرالار : «خوجا ئۇمرى بارماي يېنىپ كەلگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ :

ـــ نېمە ئىش قىلدىڭىز ؟ ـــ دەپ سوراشتى .

ـــ ئېلىپ كەلدىم ، ـــ دېدى ئۇ . ھۈكمالارمۇ ھېكىمنى كۆرۈپ تونىدى . ئۇنى ھۈشىغا كەلتۈرۈشتى . ئىقلىمۇي ھېكىم كۆزىنى ئېچىپ :

ـــ ھەي مۇبارەك ، ئەييارنى ئۆلتۈرۈپ تاشلىدىڭىمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ خوش ، دەريا غا تاشلىۋەتتىم ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى . ھېكىم كۆزىنى ئېچىپ باشقا بىر جامائەتنى ۋە خوجا ئۇمرىنى كۆردى .

ـــ سېنى مۇبارەك ئۆلتۈرمىگەنمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ ئۇ قۇلنى مەن ئۆلتۈردۇم ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى .

ئىقلىمۇي ھېكىم ئۆيىدىكى بارلىق نەرسىلەرنىڭ بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگەنلىكىنى كۆرۈپ :

ـــ بۇ نەرسىلەرنى نېمىشقا ئەكەلدىڭ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ سىزنى ئۇ ئەسۋابىم ئۆيدە قاپتۇ ، بۇ سايمىنىم ئۇنتۇلۇپ قاپتۇ ، دەپ باھانە قىلامدىكىن ، دەپ قورقۇپ ئېلىپ كەلدىم ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى .

ھېكىم خوجا ئۇمرىنىڭ پىشانىسىگە سۆيۈپ قويدى . ئورنىدىن تۇرۇپ ئەمىر قېشىغا كىردى . كۆردىكى ئەمىر گۈيا بىھىشت بېغىنىڭ يۈمران كۆچىتىدەك ئىدى . ھېكىم ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن :

ـــ ئېغىر زەھەرلىنىپتۇ . ئەما ، داۋالاش ۋاقتى ئۆتۈپتۇ ، خۇدانىڭ ھۆكمى نېمە ئىكىن ؟ يەنە تېخى شاھمۇھرە كېرەك بولىدۇ ، ـــ دېدى .

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

— شاهمۇهره دېگەن نېمە؟

— ئۇ ئاق تاشدۇر ، — دېدى ھېكىم ، — ئۇ تاش دۇنيادا ئۇچلا كىشىدە بار : بىرى نۇشىرۋان پادىشاھنىڭ غەزىنىسىدە ، بىرى سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ تىلسىماتىدا ، يەنە بىرى كوھىقاپتا جەمشىدنىڭ تىلسىماتىدا ، بۇ ئىككىسىنىڭ تېپىلىشى مۇمكىن ئەمەس . ئەمما ، نۇشىرۋاننىڭ خەزىنىسىدىكىنى ئېلىپ كەلسە بولىدۇ . بۇ يىگىتنى ئالتە كۇنگىچە ساقلايمەن . ئۇندىن ئارتۇق ساقلىيالمايمەن ، — دېدى .

خوجا ئۇمرى چىقىپ راۋان بولدى . مۇقبىل ئۇچ قېتىم باھانە قىلىپ خوجا ئۇمرىنى ياندۇردى . خوجا ئۇمرى مۇقبىلنى تاياق بىلەن ئۇراتتى . مۇقبىل سانىدى ، تاياق سانى قىرىققا يەتكەندە ئۇ : «ئەمدى تۇرۇپ تۇرۇڭ ، يولىڭىز قىسقاردى» دېدى . خوجا ئۇمرى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سورىدى .

— ۋاقتىكى ، دەريادا ئەمىر بىلەن خوجا بۇزەر جۇمھۇر كېمىدە بىللە ئولتۇراتتى . مەنمۇ بار ئىدىم . خوجا ئەمىرگە بىر ياغلىق بەردى . ئەمىر يۇزىنى ئېرىتتى - دە ، بىھۇش بولدى . خوجا جۇمھۇر ئەمىرنىڭ سول بېقىنىنى چاك قىلىپ . شاھمۇھرە تېشىنى سېلىپ قويۇپ ، ماڭا : «سېنى قىرىق تاياق ئۇرمىغچە كىشىگە ئېيتمىغىن» دېگەندى . كىرىڭ ، ھېكىمگە ئەھۋالنى ئېيتىڭ ، — دېدى خوجا مۇقبىل .

خوجا ئۇمرى كىرىپ ، بۇ ئىشنى ئىقلىمۇي ھېكىمگە ئېيتتى . ئىقلىمۇي ھېكىم ئەمىرنىڭ سول بېقىنىنى يارىدى . ئەمىرنىڭ يۇرىكىنىڭ ئۇدۇلىدا پىيالە ئاغزىچىلىك چوڭلۇقتا بىر ئاق تاش تۇراتتى . ھېكىم دەرھال قويۇپ ، مەدايىن تەرەپكە قاراپ ، خوجا ئەبۇزەر جۇمھۇرغا يەتتە قېتىم غايىبانە تازىم قىلدى . ئاندىن ئەمىرنى ھامامغا ئېلىپ بىرىشنى ، كۆك ئىنەكنىڭ سۇتىدىن يەتتە كاسا ، گۈلاپتىن يەتتە كاسا ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . بۇيرىغان نەرسىلەر ئېلىپ كېلىندى . ئەمىرنىڭ پۇتلىرىنى تىزىغچە سېرىق ئىنەكنىڭ سۇتىگە كىرگۈزدى . بىر ئىنچىكە ئەۋرىشىم (يىپەك) يىپىنى ئېلىپ كېلىپ شاھمۇھرەنىڭ تۆشۈكىدىن ئۆتكۈزۈپ ، ئەمىرنىڭ ھەلقۇمىدىن كىرگۈزدى ، بىردەم قويۇپ تارتىۋالدى . شاھمۇھرە يەنە قارا بولۇپ چىقتى . بىر قاچا سۇتكە سالغاندى . ئۇ سۇت قاينىدى . شاھمۇھرە يەنە ئاقارغان ئىكەن ، بىر كاسە گۈلاپ بىلەن يۇيۇپ ، يەنە ئەمىرنىڭ ھەلقۇمىغا سالدى . شۇ تەرىقە يەتتە قېتىم داۋام قىلدى . ئاندىن سەككىزىنچى قېتىمدا شاھمۇھرە ئاق چىقتى . سۇتمۇ ئۆزگەرمىدى .

— ئەي خوجا ئۇمرى ، بۇ يىگىت نەدىن چىقتى؟ — دەپ سورىدى ھېكىم .

— ھامامدىن ، — دەپ جاۋاب بەردى خوجا ئۇمرى .

ھېكىم ئەمىرگە سۇت ۋە شەربەت ئىچۈردى . ئەمىر كۆزىنى ئاچتى . چىرايىمۇ ئۆزگەردى . بىر ھەپتىدىن كېيىن ئادەم تونىدى . سۆزگىمۇ كىردى . . .

بىر كۈنى خوجا ئۇمرى سېپىل ئۇستىدە تۇراتتى . گۈستەھەم چېپىپ كەلدى - دە :

— ئەي خوجا ئۇمرى ، قاچانغىچە بۇ ئۆلۈكنى شەھەردە ساقلايسىز؟ — دېدى . خوجا ئۇمرى :

— ئەمىر تىرىك ، ئەمدى سۆزلەشكە باشلىدى . — دېدى .

— تىرىك بولسا ، — دېدى گۈستەھەم ، — مەن بىلەن ئەبۇلئالىنىڭ ئارىسىدا بىر سىر بار ، ئەگەر شۇ سىرنى سىزگە دەپ بەرسە ، تىرىككەن دەپ بىلەي .

خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ قېشىغا كىرىپ :

— سىز بىلەن گۈستەھەمنىڭ ئارىلىقلادا بىر سىر بار ئىكەن ، سىزدىن سورايدۇ ، —

دېدى . ئەمىر كۈلدى . ھېكىم مەنئى قىلىپ :
ـــ سىز يەنە بىر يىلدا ھالىڭىزغا كېلىسىز . كۈلمەڭ ، ـــ دېدى . ئەمىر سىرنى ئېيتىپ بەردى . خوجا ئۇمرى سېپىل ئۈستىگە چىقىپ توۋلاپ دېدى :
ـــ ھەي ، كاپىر ، ئەمىرنىڭ چەپ قولىنىڭ زەربىسىگە پايلىيالماي ئوسىرىۋەتكەندىكەنسەن .
گۈستەھەم رەسۋا بولدى . چۈنكى ، ھەممە ئۇمىرالار بار ئىدى . ئاخىرى ئۇرۇشتى . خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ قېشىغا كىردى . ئەمىر لەندىھۇرنىڭ ۋەقەسىنى سورىدى . خوجا ئۇمرى «باغلاقلىق» دېدى . ئەمىر :
ـــ بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىڭلار ، ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى لەندىھۇرنىڭ قېشىغا كىردى . لەندىھۇر :
ـــ ئەي خوجا ئۇمرى ، مېنى ئۆلتۈرۈش لازىم بولسا ، ئۆلتۈرۈڭ ، ئېلىپ بېرىش لازىم بولسا ، ئېلىپ بېرىڭ ، نېمە ئازاپلايسىز ؟ ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى ۋەقەنى بايان قىلدى . لەندىھۇر كىشەننى پارە ـ پارە قىلىپ :
ـــ بۇ نىمە سۇرەن ؟ ـــ دەپ سورىدى .
ـــ گۈستەھەم بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى . لەندىھۇر بۇنى ئاڭلاپ جەڭگە چىقتى . قاتتىق جەڭ بولدى . لەندىھۇر گۈستەھەمنى قاچۇردى .
لەندىھۇر جەڭدىن كېيىن ئەمىرنىڭ قېشىغا كىرىپ ئۇنى كۆردى . يۈزىنى ئەمىرنىڭ ئاياغلىرىغا سۈركىدى ۋە يىغلىدى . ئەمىر بۇيرۇپ ، ئۇنىڭغا تون ـ سەرۇ پايلار كىيدۈرۈپ ، يېنىدا ئولتۇرغۇزدى .

پەسلى داستان ، خوجا ئۇمرىنىڭ نۇشىرىۋاننىڭ قېشىغا نۇشدارىغا بېرىپ ، نۇشدارىنى ھەييارلىق بىلەن ئېلىپ يانغانلىقى

گۈستەھەم قېچىپ كېتىۋېتىپ يولدا بىر توپ كارۋانغا يولۇقتى . ئۇ بىچارە خەلقنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۇچ باش ئېلىپ ، بىر باشنى «ئەمىرنىڭ بېشى» ، بىرىنى «لەندىھۇرنىڭ بېشى» يەنە بىرىنى «خوجا ئۇمرىنىڭ بېشى» دەپ ، «ئەبۇلئالى ، خوجا ئۇمرى ، خوجا مۇقبىل قاتارلىقلارنى لەندىھۇر ئۆلتۈردى . لەندىھۇرنى مەن ئۆلتۈردۇم» دەپ ، بىر نامە پۈتتى . يەنە ، بەختەككە ، «ئەبۇلئالى لەندىھۇرنى ئۆلتۈردى . زەھەر بېرىۋىدىم . زەھەردىنمۇ ساقايدى . ئەبۇلئالى كېلىشتىن ئىلگىرى مەلىكىنى ئەرگە بەرگىن» دەپ بىر نامە پۈتتى .
ئەلقىسسە ، بەختەك خەت بىلەن باشلارنى كۆرۈپ خۇشال بولدى ھەم باشلارنى چاھارسۇغا ئاستى . شادىيانە نەغمىلەرچالدۇردى . دەل شۇ پەيتتە ، بەختەككە : «ئەبۇلئالى تىرىككەن ، زەھەردىن ساقىيىپتۇ . ئەمما ، لەندىھۇر ئۆلۈپتۇ» دېگەن خەۋەر كەلدى . بەختەك «ئەمىر تىرىك بولسا ، چوقۇم لەندىھۇرنى ئېلىپ كېلىدۇ» دەپ ئويلىدى . شۇ ھامان ، بۇلۇت چىقار تەرەپتىكى قەلئەگە ـ مىرزابانىڭ ئوغلى ئەۋلادشاھقا نامە يازدى . ئۇنىڭ مەزمۇنى : «ئەۋلاد شاھ تېز كەلسۇن . مېھىرنىگارنى بېرىمىز» دېيىلگەنىدى .
ئەۋلاد شاھ خۇشاللىق بىلەن مەدايىنگە كەلدى . بەختەك ھەرەمگە پادىشاھ نۇشىرۋاننىڭ قېشىغا كىرىپ :

www.uyghurkitap.com

ـــ ئەي شەھرىيار ، قىزىڭىزنى ئەمىرگە بەرمىسىڭىز ، بېشىڭىزدىن غەۋغا كەتمىگەيدەك . ئەۋلاد شاھمۇ دەل ۋاقتىدا كەپتۇ ، مەلىكىنى ئۇنىڭغا بېرىپ . باشنى ساقايتىش كېرەك ، ـــ دېدى .

بۇ گەپ پادىشاھقا ماقۇل كېلىپ ، قىزىنى بەردى . ئەمما ، مەلىكە : «ئەمىر ھىندىستاندا ئۆلتۈرۈلۈپتۇ ۋە مېنى ئەۋلادقا بېرىپتۇ» دەپ بىلىپ ، بىر ئايال زەھەرنى ئالدىدا قويدى . يىغلاپ ، «ئەبۇلئالى يەر ئاستىدا ، مەن يەر ئۈستىدە ، ئەۋلاد شاھنىڭ قوينىدا بولىدىكەنمەن ـ دە ، قىيامەت كۈنى ئەمىرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن ؟» دەپ زەھەرنى ئىچمەكچى بولغاندا ، خوجا ئەبۇزەر جۈمھۇر كىردى ۋە زەھەرنى يەرگە تۆكۈۋېتىپ :

ـــ ئەي بالام ، ئەبۇلئالى تىرىك ، ئۇنىڭغا ھېچنېمە بولغىنى يوق . ئەمما ، سىز ئەۋلاد شاھنى قۇبۇل قىلىڭ ۋە ئۇنىڭغا : «مېنى شەھىرىگە ئېلىپ بارغاندىن كېيىن مەن سېنى قۇبۇل قىلاي» دەڭ . يىگىرمە بىر كۈن بولدى ، دېگەن كۈنى ئەبۇلئالىنى كۆرىسىز . ياكى خەۋىرىنى ئاڭلايسىز ، ـــ دېدى .

مەلىكە خوجىنىڭ سۆزىگە ئىشىنەتتى ، ماقۇل بولدى . ئاخىر مەلىكە قەلئەيى ھىسارغا راۋان بولدى .

ئەمىر ھالىغا كېلىپ ، ئىقلىمۇي ھېكىمگە :

ـــ مەن بۇ يەردە تۇرۇپ ، ئۇ قىزىڭ پىراقىدا ئالە قىلىۋاتىمەن . شۇ يەرگە بارسام ـــ دېدى . ھېكىم ماقۇل بولدى . ئەمىر مېڭىپ ، دەريا بويىغا كېلىپ چۈشتى . خوجا ئىقلىمۇي ھېكىم :

ـــ ئەي خوجا ئۇمرى ، ئەمىرنىڭ ھەرگىز ئاچچىقىنى كەلتۈرمەڭ ، غىزاسىغا كېيىك ئوغلىقىنىڭ گۆشىنى فەۋاك شەربىتى بىلەن بېرىڭ ، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتكەن ۋاقتىڭىزدا ، ئاتىمىش مىسقال نۇشدورا تېپىپ بەرمىگىچە ، ئەمىرنى ئورنىدىن قوزغاتماڭ ، ـــ دېدى .

چىنىپور شاھ ، خوجا ئىقلىمۇيغا خەزىنە بەردى ۋە يەنە جەزىرە خۇررەمنىڭ خىراجىتىنى بەردى . خوجا ئىقلىمۇي ئۆز ئورنىدا خوجا سەئدىن ھېكىمنى قويدى . ئىقلىمۇي ھېكىم ئىجازەت ئېلىپ ، بىر تەرەپ بىلەن كەتتى . ئەمىر ۋە ئۇمىرالار كېمىگە ئولتۇرۇپ ، بامدات ۋاقتى بىلەن ساھىلغا چىقتى . خوجا ئۇمرى نۇشدورا ئۇچۇن مەدايىنگە راۋان بولدى . يولدا بىر كونا چاھار باغقا يېتىپ باردى . بۇ يەر قوغۇنلۇق بولۇپ ، بىر قېرى كىشى قوغۇن خىللاپ يۇرەتتى . خوجا ئۇمرى سالام قىلدى . ئۇ ئۇقىرىسال كىشى خوجا ئۇمرىگە ئىككى قوغۇن بەردى . ئۇ قوغۇننى يېگەچ سورىدى :

ـــ ئەي بوۋا ، مەدايىندە ھەممە كىشىنىڭ قوغۇنى پىشتىمۇ ؟

ـــ يەنە بىر ئايدىن كېيىن پىشىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ كىشى ، ـــ مېنى سەئدىن قوغۇنچى دەيدۇ . پادىشاھقا تەئەللۇقمەن . ھەر يىلى ئازىراق يەرگە بالدۇر قوغۇن تېرىپ ، ياخشى بېقىپ ، پادىشاھقا يېگىلىق قىلىپ بارىمەن . مېنىڭ تېرىكچىلىكىم پادىشاھنىڭ مۇشۇ ئىشى بىلەن ئۆتىدۇ . ھېلىھەم ئىككى ئۇلاغ قوغۇن ئىلغاپ ، كاجىۋىلاپ قويدۇم ، ئۇلاغمۇ تېپىپ قويدۇم ، ئەتە ئېلىپ بارىمەن ، ـــ دېدى .

خوجا ئۇمرى ئۇ كىشىگە بەھۇش دورىسى بېرىپ ، كىيىمىنى كىيىپ ، ئۇ كىشىنى باغلاپ قويدى . ئۇ بوۋاينىڭ سۈرىتىدە بولۇپ ، ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ قېشىغا كىردى . خوتۇن ئۇنى تونۇيالماي يول تەييارلىقلىرىنى پۈتكۈزۈپ بەردى . ئەتىسى قوغۇننى ئۇلاغقا يۈكلەپ ، شادكام دەرۋازىسىدىن مەدايىنگە كىردى . ئۇنى كىم كۆرسە ، ئاپىرىن ئوقاتتى . تاق كىسرىنىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە پادىشاھقا بىر ئۇلاغ قوغۇننى بېرىپ ، بىر ئۇلاغنى ھەرەمگە ئېلىپ

كىردى . پادىشاھقا خەۋەر قىلىشتى . شاھ ئۇلاغنى قېشىغا ئەكەلدۈرۈپ ، قوغۇننى تەقسىم قىلىپ يېيىشتى . ئاندىن پادىشاھ خوجا ئۇمرىگە :

ـــ ئەي سەئدىن بوۋا ، بۇگۈن دۇشمەنلىرىم ئۆلتۈرۈلۈپتۇ . ناھايىتى زور خۇشاللىقىم بار . مەندىن نېمە تەلەپ قىلسالا سورا ، ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى يىغلاپ تۇرۇپ دېدى :

ـــ ئەي پادىشاھى ئالەم ، ھەزرىتىڭلا دۆلىتىدە ھېچنەرسىدىن كەملىكىم يوق . ئەمما ، ئىككىگىنە ئوغلۇم بارئىدى . مەندىن كېيىن ھەزرىتىڭلا پەرزەنتلىرىنىڭ ئالدىدا خىزمەتكار بولارمىكىن ، دەپ ئۇمىد تۇتاتتىم . قوغۇنلۇقتا ئۇخلاپ قالغانكەن ، ھەر ئىككىلىسىنى يىلان چېقىۋاپتۇ . تېۋىپلار نۇشىدورا بۇيرۇدى ، سەندىن شۇنى تىلەيمەن .

ـــ بۇ ئاسان ، نۇشىدورىمۇ بېرەي يەنە ئىنئامىمۇ بېرەي ، ـــ دېدى شاھ ۋە خەزىنىلىك ئاچقۇچىنى بەختەككە بېرىپ «نۇشىدورا ئېلىپ بەر» دېدى . بەختەك :

ـــ مەن نۇشىدورىنى تونىمايمەن . خوجا جۇمھۇر ياخشى بىلىدۇ ، ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى خوجا بىلەن خەزىنىگە بىللە كىردى ۋە جاۋاھىرلارنىڭ ناھايىتى كۆپلىكىنى كۆردى . خوجا ئاۋۋال ئاتمىش مىسقال دورىنى ئېلىپ دەستارىغا قىستى . خوجا ئۇمرى چىقىپ كەتكۈچە بۇ خەزىنىدىكى جاۋاھىراتلارنىڭ ھەممىسىنى ئوغرىلاپ ئالدى . خوجا جۇمھۇر :

ـــ ئەي سەئدىن بوۋا ، پادىشاھنىڭ خەزىنىسىدىمۇ ئوغرىلىق قىلامدۇ ؟ مەن پادىشاھقا ئېيتماسمەنمۇ ؟ ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى :

ـــ سىزمۇ دورىلاردىن ئېلىپ دەستارىڭىزغا قىستۇرىۋالىدىكىزغۇ ؟ بۇنىڭغا نېمە دەيسىز ؟ ـــ دېدى .

ـــ پەرزەتلىرىمگە ھىندىستاندا دۇشمەنلىرىم زەھەر بېرىپتۇ . بۇ نۇشىدورا شۇنىڭغا كېرەك بولغاچ ئالدىم ، ـــ دېدى خوجا جۇمھۇر . خوجا ئۇمرى ئۇنىڭغا ئۆزىنى تونۇتۇپ ، بولغان ئەھۋالنى خوجا جۇمھۇرغا باشتىن ـ ئاياغ سۆزلەپ بەردى . خوجا جۇمھۇر بۇنى بىلگەندىن كېيىن دەستارىغا قىستۇرىۋالغان نۇشىدورىنى خوجا ئۇمرىگە بەردى . خوجا ئۇمرى خوجا جۇمھۇر بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ ، يولىغا راۋان بولدى .

خوجا جۇمھۇر خەزىنىدىن چىققىچە بەختەك : «ئەي پادىشاھ ، مەن نۇشىدورىنى ياخشى بىلىمەن . بىراق ، سىزنىڭ خوجىغا ئېتىقادىڭىز ناھايىتى كۈچلۈك . بۇگۈن خوجىنىڭ ھارامزادىلىكىنى سىزگە بىلدۈرەي دېدىم ، چۈنكى خوجا ئەبۇلئالىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . ئەبۇلئالى تىرىكدۇر . خوجا ئۇمرى چوقۇم نۇشىدورا ئۇچۇن كېلىدۇ . شۇڭا ئاتمىش مىسقال نۇشىدورىنى خوجا جۇمھۇر ئەبۇلئالى ئۇچۇن دەستارىغا قىستۇرىۋالدى . خوجا چىقىپ ئولتۇرغاندا سىز : «مۇھىرىم يوقالدى» دېسىڭىز ، مەن يالىڭاچلىناي ، يەنە ئىككى ـ ئۇچىمىزنى يالىڭاچلاڭ . خوجىمۇ يالىڭاچلانسۇن . ئەگەر خوجىدىن ئاتمىش مىسقال نۇشىدورا چىقسا ، ئۇ شەرمەندە بولىدۇ . ئەگەر چىقمىسا ، مېنى شەرمەندە قىلىڭ» ، ـــ دېدى .

خوجا جۇمھۇر قايتىپ چىقىپ ئولتۇردى . پادىشاھ «مۇھىرم يوقاپتۇ» دېدى . بەختەك ۋە يەنە ئۈچ كىشى يالىڭاچلاندى . خوجا بۇنىڭ تېگىنى پەملىدى ۋە يىغلاپ تۇرۇپ :

ـــ ئەي پادىشاھى ئالەم ، ساقلىم سىزنىڭ ئالدىڭىزدا ئاقاردى ، ساقلىمىنىڭ ئاقارغىنى غىمۇ خاتىرە قىلمىدىڭىز . مېنى شۇنچە خەقنىڭ ئارىسىدا يالىڭاچ قىلدىڭىز . غەرىزىڭىز مېنى يالىڭاچلىماقچى . بولدى ، مەن يالىڭاچلىناي ، ـــ دەپ يالىڭاچلاندى . دەستارىنىمۇ چۈۋۈپ سالدى ، ـــ مېنى ئەبۇلئالى ئۇچۇن نۇشىدورا ئالدى دەپ ، بۇ ھارامزادىنىڭ سۆزى بىلەن ماڭا ئىزا قىلدىڭىز . مېنىڭ كېرىكىم بولمىسا ، رۇخسەت قىلىڭ ، مەن كۇفەگە كېتەي ، ـــ دېدى .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىرى

نۇشىرۋاننىڭ بەختەككە قەھرى ـ غەزىپى كېلىپ دېدى :

ـــ ئەي ناپاك ! مېنى خوجىنىڭ ئالدىدا شەرمەندە قىلدىڭ ، ـــ دەپ ئۇنى ئۇرغۇزدى . خوجىنىڭ كۆڭلى ئۇنىماي يەنە بەختەكنى قۇتقۇزۇپ قويدى .

خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ قېشىغا كەلدى . ئۇنىڭغا كۇندە بىر مىسقالدىن نۇشىدورا يېگۈزدى . بىر كۇنى ئەمىر خوجا ئۇمرىگە :

ـــ ماڭا بىر كىشىڭ ئوغلىقى تېپىپ بەرگىن . ئۇنىڭ كۆزىگە مەلىكىنىڭ كۆزلىرىنىڭ يادى بىلەن قاراپ ياتاي ، ـــ دېدى .

خوجا ئۇمرى كەتتى . ئۇ بىر نەچچە ئوغلاق تاپتى . ئەمما ، مۇناسىپ كۆرمەي قويۇپ بەردى . ئاخىر ، بىر ئېگىز يەردىن بىر ئوغلاقنى تۇتۇپ ، ئۇنى مۇناسىپ كۆردى . شۇ چاغدا ، بۇ ئېگىزلىكنىڭ ئۇ تەرىپىدە لەشكەر كۆرۈندي . بۇ لەشكەرنىڭ يېرىمىدا نەچچىلىگەن چېدىرلار بولۇپ ، ماتەمدار كۆرۈنەتتى . خوجا ئۇمرى ئوغلاقنى يوشۇرۇپ قويۇپ ، ماتەمدار چېدىرنىڭ يېنىغا كېلىپ ، دەريا بويىدا ئولتۇردى . بىر زامان ئۆتكەندە قارىلىق چېدىردىن بىر قىز چىقتى . ئۇنىڭ قوللىرىدا ئالتۇن ـ كۇمۇش ئاپتاۋلىرى بار ئىدى . خوجا ئۇمرى ئۇنىڭ مېھرىنىگارىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئىكەنلىكىنى توندى . بىرىنىڭ ئېتى مېھرى ، يەنە بىرىنىڭ ماھى ئىدى . خوجا ئۇمرى ئېغىز ـ بۇرۇن ، قول ـ پۇتىنى تېڭىپ ياتتى . قىزلار خوجا ئۇمرى قېشىغا كەلدى .

ـــ ھەي قىزلار ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى ، ـــ بۇ لەشكەرنىڭ يېرىمى ماتەمدە ، يېرىمى خۇشال كۆرۈنىدىغۇ ؟

قىزلار دېدى :

ـــ خۇشاللىرى مىرزابان شاھنىڭ لەشكىرى ، بىزلەر مەلىكە مېھرىنىگارىنىڭ كىنىزەكلىرىمىز . مەلىكىمىز ئەبۇلئالى ئۇچۇن ماتەمدار ، ئەبۇلئالى ھىندىستاندا ئۆلۈپ قاپتۇ ، ـــ دېدى قىزلار .

ـــ ئەۋلاد شاھ مەلىكىنى كۆردىمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى خوجا ئۇمرى ،

ـــ ياق ، مەلىكىگە خوجا جۇمھۇر : «تاكى شەھەرگە بارمىغىچە ئۆزىڭىزنى كۆرسەتمەڭ» دەپتىكەن ، ـــ دېيىشتى قىزلار . ئاندىن خوجا ئۇمرىدىن ، ـــ نېمىشكە ئېغىز ـ بۇرۇن ، پۇت ـ قولىڭىزنى تېڭىۋالدىڭىز ؟ ـــ دەپ سورىدى . خوجا ئۇمرى :

ـــ پەرىلەر چېپىلىپ قىلىپ ، موشۇنداق بولۇپ قالدىم ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى .

ـــ نېمىشقا داۋالاتمايسىز ؟ ـــ سورىدى قىزلار .

ـــ داۋاسى مەندە يوق ، ـــ دېدى خوجا ئۇمرى ، ـ ئەگەر ئالتۇن ئاپتاۋدا سۇ ئىچسەم ئېغىز ـ بۇرنۇم ساقىياتتى . كۇمۇش ئاپتاۋدا سۇ ئىچسەم ، قول پۇتۇم ساقىياتتى ، ـــ دېدى .

ـــ ھەي ماھى ـــ دېدى مېھرى ، ـــ كەل ، بىز بۇ ئاپتاۋلارنى بېرەيلى . سۇ ئىچىپ ساقايسا ، ساۋابى مەلىكىمىزگە بولار ، ـــ دەپ ئاپتاۋلارنى بەردى . خوجا ئۇمرى ئاپتاۋلارنى ئېلىپلا دەريانىڭ ئۇ لېۋىگە سەكرىدى ۋە :

ـــ ئەي ئاغىچىلار ! ئەپۇ قىلىڭلار ، ئەگەر بۇنى سىلەرگە قايتۇرۇپ بەرسەم يەنە بايىقىدەك بولۇپ قالىمەن ، ـــ دەپ ئاپتاۋلارنى ئېلىپ كېتىپ ، بىر يەرگە تىقىپ قويدى ، يېنىپ كېلىپ ، بىر رەمبال سۆرىتىدە بولۇپ ئولتۇردى . قىزلار ئالاقزادە بولۇپ ، يىغلاپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلار رەمبال سىياقىغا كىرىۋالغان خوجا ئۇمرىنى كۆرۈپ رەم سېلىپ بېقىشقا بۇيرۇدى . خوجا ئۇمرى رەم سېلىپ :

ـــ ئەي قىزلار ، سىلەرنىڭ بىر نەرسەڭلارنى بىر ئەييار ئېلىپ قېچىپتۇ . دەرھال بېرىڭلار ، پالان يەرگە كۆمۈپ قويۇپتۇ ، ـــ دېدى .

قىزلار بېرىپ ، ئاپتاۋلىرىنى تېپىۋالدى . مەلىكە بۇلارنى قايان كەتكەندۇ ، دەپ ئولتۇراتتى . كېنىزەكلەر كىرىپ كەلدى .

ـــ ئەي بەدبەختلەر ! ـــ دېدى مەلىكە ، ـــ مەن ماتەمدار ، سىلەر خوشاللىقتا ئويناپ يۈرەمسىلەر ؟

ـــ ئەي مەلىكەم ، ـــ دېدى ئۇلار ، ـــ بىزگە بىر ۋەقە ئۇچرىدى . ئەگەر سىزگە ئىيتساق ، سىزمۇ كۈلمىسىز ، ـــ دەپ ۋەقەنى بايان قىلدى . مەلىكە ئادەم ئەۋەتىپ ، خوجا ئۇمرىنى ئېلىپ كەلدى . خوجا ئۇمرى مەلىكىنىڭ باشتىن ـ ئاياق قارا كىيىنگىنىنى كۆردى . ئۇ ، كۆكسىنى تاتىلاپ ياراقسىزلاپ يارا قىپتۇ .

مەلىكە مېھرىنگار خوجا ئۇمرىگە ئولتۇرۇشقا جاي كۆرسەتتى . خوجا ئۇمرى كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ ، بېشىغا يوغان سەللە كىيگەن ، ئۇچىسىغا ئاق چەكمەن ، ئىچىگە جامەئى مەغرىبى كىيگەنىدى . مەلىكە سورىدى :

ـــ ئەي موللام ، ئېتىڭ نېمە ؟ نەدىن كەلدىڭ ؟

ـــ ئېتىم موللا توپان ، ـــ دېدى ئۇمرى ، ـــ يۇنانىدىن كەلدىم .

ئۇ ، مەلىكىنىڭ تولا دەرد ـ پىراق تارتىپ چىرايىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى كۆردى . خوجا ئۇمرىنىڭ ئىچى ئاغرىدى . مەلىكە قەلەم ـ كەلتۇرۇپ خوجا ئۇمرىگە بەردى . خوجا ئۇمرى خەت يازدى . مەلىكە كۆردىكى ، بۇ خەتلەر رەمبالىنىڭ خېتىگە ئوخشمايتتى . خوجا ئۇمرى :

ـــ ئەي ، مەلىكە ، بۇ رەم ئىلگىرى يوشۇرۇن ھالەتتە ئىدى . ھېلىراقتا ئاشكارا بولدى . بۇ ھۆكۈمنى ئاڭلاڭ . سىزنىڭ سەپەر ئۈستىدە ئادەملىرىڭىز بار ئىكەن . ئۇلار ھىندىستان تەرەپتە غەلىبە قىلىپتۇ . لېكىن ، «سىزگە ئۆلدى» دەپ يالغان خەۋەر ئېيتىپتۇ . ئەتە چۈش ۋاقتى بىلەن ئۇ كىشىنىڭ جامالىنى كۆرىسىز ، ـــ دېدى .

مەلىكە ھېسابلىدى . ئەتە يىگىرمە بىر كۈن بولىدۇ . بۇ خوجا ئەبۇزەر جۇمھۇرنىڭ سۆزىگە ئۇيغۇن كەلدى . ئەمما ، مەلىكە بۇرەمبالىنىڭ سۆزىدىن تېخىمۇ ئىزتىراپقا چۈشتى .

خوجا ئۇمرى تونۇشلۇق بەردى . ئەمىرنىڭ لەندىھۇر بىلەن ئېلىشقانلىقى ، گۈستەھەمنىڭ كەلگەنلىكى ، ئەمىرنىڭ لەندىھۇرنى يەڭگەنلىكى ، زۆھرە بىلەن مۇشتەرىنىڭ ئەمىرگە زەھەر بەرگەنلىكى ، ئۇ ئىككى بەد بەختنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ، ئەمىرنىڭ زەھەردىن خالاس بولغانلىقى ۋە ئۇنىڭ بۇ ياققا كېلىۋاتقانلىقى قاتارلىق ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى بايان قىلىپ بەردى . مەلىكە شادىمان بولدى . خوجا ئۇمرى :

ـــ ئەي مەلىكە ، مېنى ئەۋلاد شاھنىڭ قېشىغا ئەۋەتىڭ . ئۇنىڭدىن ئالتۇن ئالاي ، ـــ دېدى .

مەلىكە مۇلازىمنى خوجا ئۇمرىگە قوشۇپ ، ئەۋلادنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى . مۇلازىم ئەۋلادقا :

ـــ ئەي ، شاھزادە ، مەلىكە تا ھازىرغىچە ئەبۇلئالنىڭ ئۇممىدىدە ئىدى . بۇ موللام مەلىكىنى نىيىتىدىن ياندۇردى . ئەبۇلئالى ھەقىقەتەن ئۆلۈپتۇ . مەلىكەمنىڭ بۇ موللامغا بەرگىلى ئالتۇنى يوق ئىدى . شۇڭا مېنى سىزنىڭ قېشىڭىزغا ئەۋەتتى ، ـــ دېدى . ئەۋلاد مۇلازىمنىڭ قېشىدىلا خوجا ئۇمرىگە بەش ساندۇق ئالتۇن بەردى . ئاندىن ئۆزىگە پال سالدۇردى . خوجا ئۇمرى ئۇلارغا خۇش كەلگۈدەك سۆزلەرنى ئېيتىپ :

ـــ مېنىڭ سۆزۈمنىڭ راستلىقىنى شۇ چاغدا بىلىسىز ، ئەتە كۈن چىقار مەھەلدە لەشكىرىڭىزگە ئۇچ باز ـــ بىرى داراباز ، بىرى دەبۇل ، يەنە بىرى گۈرزباز ـــ

كېلىدۇ ، ـــ دېدى . ئەۋلاد خۇشال بولدى .

خوجا ئۇمرى ھېلىقى كېيىكنىڭ ئوغلىقىنى ئەمرىنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى . ئەمىر كېيىكنىڭ كۆزلىرىگە ئىشق مۇھەببەت بىلەن باقاتتى . خوجا ئۇمرى لەندەھۇرنىڭ بارگاھىغا كەلدى ۋە ئۇمەر مەئدەكەرەپنى چاقىرىپ ، ئۇنىڭغا ئەۋلادنىڭ قىسسىسى ، مەلىكىنىڭ ۋەقەسىنى ۋە رەمباللىق قىلغانلىرىنى ھېكايە قىلىپ بەردى ۋە :

ـــ ئەي لەندەھۇر ، گۈرزەڭنى كىگىزدە يۆگە ، مەن دارۋاز بولاي ، ئۇمەر مەئدە ، سەن دەبۇلنەۋاز بول ، ـــ دېدى . ئۇمەر مەئدە كەرەپنىڭ بوينىغا دەبۇل ئەكېلىپ ئارتتى . دەبۇل ئۇمەر مەئدە كەرەپتىن ئون تۆت گەز يىراق تۇردى . ئۇمەر مەئدىنىڭ دەبۇلغا قولى يەتمىدى . خوجا ئۇمرى ئۇمەرنىڭ قولىغا بىر خادا بەردى . لەندەھۇر ئۇمەر مەئدەكەرەپنىڭ تۇرقىغا قاراپ كۈلۈپ كەتتى . ئۇمەر مەئدەكەرەپ دەبۇلنى تاشلىۋەتتى . خوجا ئۇمرى :

ـــ سەن ھازىر ئون مەنسەپنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپسەن ، ئۇنىڭدىن ئىككى مەنسەپنى زۇلخۇمارغا بېرەي ، شۇ دەبۇلنەۋاز بولسۇن ، ـــ دېگەندى ، ئۇمەر مەئدە كەرەپ ئىلاجسىز-دەبۇلنى بوينىغا ئاستى . خوجا ئۇمرى مەنزەر شاھ تائىپى سۇلتان بەخت مەغرىبنى :

ـــ سىلەر ئون ئىككى مىلك كىشى بىلەن پالانى جاڭگالدا مۆكۈنۈپ تۇرۇڭلار ، سەفىد مەھرەمنىڭ ئۇنىنى ئاڭلىساڭلار ، كېلىپ ، ھۇجۇم قىلىڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇدى . ئەتىسى ئەۋلاد :

ـــ قاراپ بېقىڭلار ، بازگەرلەر كەپتۇمۇ ؟ ـــ دەپ بۇيرۇدى . بىرەيلەن يۈگۈرۈپ كىرىپ :

ـــ كەپتۇ ، ـــ دېدى .

ئەۋلادنىڭ تەختىنى بارگاھنىڭ سىرتىقا ئېچىقىپ قويدى . ئەۋلاد ئۇمىرالىرى بىلەن چىقىپ ئولتۇردى . خوجا ئۇمرى كېلىپ دار باغلىدى ۋە دارغا چىقىپ ئويۇن كۆرسىتەتتى . ئۇمەر مەئدە كەرەپ دەبۇلنى قانداقتۇر بىر مۇقامدا چالاتتى . خوجا ئۇمرى بولسا باشقا بىر مۇقامدا ئوينايتتى . ئەۋلاد دەبۇلنەۋازنىڭ دارۋازغا مۇۋاپىق چالمايۋاتقىنىنى كۆردى . بۇنى سەزگەن خوجا ئۇمرى دەرھال :

ـــ بۇ دەبۇلنەۋاز تېخى يېڭى ئۆگەنچى ، ياخشى چېلىشنى ئەمدى ئۆگىنىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى . ئەۋلاد :

ـــ ئەي ، پەھلىۋان ، ئېتىلىڭ نېمە ؟ ـــ دەپ سورىدى . خوجا ئۇمرى ئۆزىگە تېخى ئات تېپىپ قويمىغانىدى . شۇنداقتىمۇ دەرھاللا :

ـــ پەھلىۋان جۇستەك دارۋاز ، ئۇ خۇسراۋ گۈرزىۋاز ، ئاۋۇ بولسا بۆكەن دەبۇلنەۋاز ، ـــ دېدى . ئۇمەر مەئدەكەرەپ ئاچچىقىدا دەبۇلنى تاشلىۋەتكۈدەك بولدى . يەنە سەۋرى قىلدى . خوجا ئۇمرى داردىن چۈشتى . لەندەھۇر گۈرزىبازلىق قىلدى . ھەممەيلەن ئويۇنغا قىزىقىپ ئولتۇرغاندا لەندەھور تۇيۇقسىز ئەۋلادنى ئۇرۇپ ئۆلتۈردى . خوجا ئۇمرى سەفىد مەھىرىنى چالدى . ئون مىلك لەشكەر ھەر تەرەپتىن پەيدا بولۇپ ، تەڭلا ھۇجۇم قىلدى . بۇ چاغدا ئۇمەر مەئدەكەرەپ دەبۇلنى تاشلاپ ، خانلىق ئاشخانىغا قاراپ چاپتى . ئۇ ئوتتۇز ئالتە قازان ئاشنى پۈتۈنلەي يەپ بولۇپ ، قازانلارنى يالىدى . ئاخىرى دۈشمەن تەرەپ پۈتۈنلەي ئۆلتۈرۈلدى ، خوجا ئۇمرى مەلىكىنى ئەسىرىنىڭ لەشكەرگاھىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئۆزى ئەسىرىنىڭ قېشىغا كىردى . ئەسىر بۇ ئىشلارغا شادىمان بولدى . مەلىكە كىرىپ ئەسىرىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى ۋە ئەسىرگە قاراپ ئۇنى تونۇيالماي ئۇنىڭغا تەتۇر قارىۋالدى . (يۇزنى شۇ ئۆرىگەن سەۋەبتىن مەلىكە ئەسىرنىڭ پىراقىدا ئون سەككىز يىل كۆيدى) ئاندىن «ئەبۇلئالىنىڭ ئۆلگىنى راست

ئىكەن» دەپ پەرياد قىلىپ يىغلىدى . خوجا ئۇمرى بىلەن مۇقبىل ھەرقانچە قەسەم قىلسىمۇ ، «بۇ ئەمىر ئەمەس» دەپ ئۇنىماي تۇرۇۋالدى . ۋە ئۆزىنىڭ بېشىغا ، يۈزىگە شاپىلاقلاپ ئۇرۇپ كەتتى . ئەمىرنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ، مۇقبىلغا :

ـــ بۇ ئەقىلسىز چاڭگا باشنى ئاپىرىپ ، كىشىلەرگە قېتىۋەت ! ـــ دەپ بۇيرۇدى . مۇقبىل مەلىكىنى ئېلىپ چىقىۋاتاتتى ، لەندىھۇر ئۇچراپ ، مەلىكىنى تونۇدى ۋە پىلدىن چۈشۈپ ، مەلىكىنى كىشىلەر توپىغا قوشۇۋەتتى . مەلىكە مەدايىنغا كەلگەندە ، ئەۋلادىنىڭ كىشىلىرىمۇ يېتىپ كەلگەن ئىكەن ، پادىشاھ ئەۋلادىنىڭ ئۆلگىنىدىنمۇ خەۋەر تاپقانىكەن ، مەلىكە :

ـــ ئەي ئاتا ، ئەبۇلئالىنىڭ ئۆلگىنى راست ئىكەن ؟ ـــ دېدى .

ـــ ئەگەر ئەبۇلئالىي ئۆلگەن بولسا ، ـــ دېدى پادىشاھ ، ئەۋلادنى ئۆلتۈرمەس ئىدى ، سەن خاتا تونۇغانسەن .

خوجا ئۇمرى ، لەندىھۇر ، ئۇمرى مەئدە كەرەپلەر ئەمىرنىڭ قېشىغا كىرىپ ، ئەۋلادنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ۋە مەلىكىنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى ۋە :

ـــ ئۇنىڭ لەشكىرىنىمۇ ئۆلتۈردۇق ، ـــ دېدى . ئەمما ، ئەمىر زۇۋان سۇرمەيتتى ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ، يىغلاپ ئولتۇراتتى .

بىر كېچىسى ئەمىر بارگاھىنى خالىي قىلدى . باشلىرىنى سەجدىگە قويۇپ خۇداغا مۇناجات قىلدى « . . . ئەي دادىمغا يەتكۈچى كەرەملىك ئاللا ، ئەي بەندىلەرنى پەرۋىش قىلغۇچى رەھىملىك تەڭرىم ، مېنى ئەسلى سۇرىتىمگە كەلتۈرگىن ۋە قابىل ۋۇجۇدىگىن ، جېنىمنى قەبز قىلسۇن . مېنىڭ ئەمدى بۇنىڭدىن ئارتۇق تاقىتىم قالمىدى ... » دەپ يىغلىدى . سۇبھى ۋاقتىدا ئەمىرنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇغا كەتتى . ئاسمان ئىشىكلىرى ئېچىلىپ ، ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىرىشىشە شەربەت ئېلىپ چۈشتى . ئەمىر قوپۇپ ئۇنىڭغا سالام قىلدى . ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام سالامنى ئېلىك ئالدى ۋە :

ـــ ئەي ، بالام ، ھېچقىسى يوق ، مېھنەت ـ مۇشەققەت خۇدايىتائالانىڭ گۆھەرخانىسىدۇر . خۇدايىتائالا گۆھەرنى ئۆزىنىڭ دوستلىرىغا ئاتا قىلىدۇ ـــ دەپ شەربەتنى ئەمىرگە بەردى . ئەمىر شەربەتنى ئىچىپلا ئويغىنىپ كەتتى ، قارىسا چاچلىرى ئۆسۈپ ئۇزىراپ ، بۇدۇر ـ بۇدۇر بولۇپ كەتكەنىدى . كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى . ئەمىر قولىنى بېلىگە تىرەپ تۇرۇپ : «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ نەرە تارتتى . تامام لەشكەر ئويغىنىپ بارگاھقا يىغىلدى . خوجا ئۇمرى كىرىپ ، ئەمىرنىڭ ھەزرىتى ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ياسىنى تارتىۋاتقانلىقىنى كۆردى . خوجا ئۇمرى خۇشال بولۇپ ، ئەمىرنى مۇبارەكلىدى . ئەمىر :

ـــ تەڭرىنىڭ ھەققىدە قەسەم قىلىمەنكى ، مەن جەڭ بىلەن مەدايىننى ئالمىسام ۋە ئۇنى ۋەيران قىلمىسام ، مېھىرىنگارنى ئىككى چېچىدىن تۇتۇپ ، مەپىگە سالمىسام پالۋانلىق ئىگىنىلىرى ماڭا ھارام بولسۇن ! ـــ دېدى . ئانىدىن لەندىھۇرنى «مەدايىن شەھىرىنى بۇزۇپ كەل ! » دەپ بۇيرۇدى . لەندىھۇر دەرھال ئاتلاندى .

ئۇ شەھەرگە يېتىپ كېلىپ جەڭ دۇمبىقى ئۇرۇپ ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى . بۇ ئىش پادىشاھقا خەۋەر بولغاندا ، ئۇ ، خازان بولغان يوپۇرماقتەك تىترىدى ۋە خوجىنى ئالدىغا چاقىرىپ :

ـــ ئەي ، خوجا ، سىزگە مەلۇمكى ، مەندە گۈناھ يوق . نېمە قىلسا بەختەك قىلدى ، ـــ دېدى ۋە بەختەكنىڭ پۇت ـ قولىنى باغلاپ ئېلىپ چىقتى . لەندىھۇر يېتىپ كېلىۋىدى ، خوجا ئۇنى توستى . لەندىھۇر خوجىنى كۆرۈپ ، ئېتىدىن چۈشتى ۋە خوجا بىلەن

كۆرۈشتى . خوجا خوجا ئۇمرىنى سوربدى . دەل شۇ چاغدا ئەمىر يېتىپ كەلدى . ئۇ خوجىنى كۆرۈپ ئېتىدىن چۈشۈپ پىيادە بولدى . خوجىمۇ ئاتتىن چۈشۈپ ئەمىر بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئەمىرگە :

ـــ ئەي ، ئەمىر ، پادىشاھتا گۇناھ يوق . نېمە قىلسا ، شۇ ناپاك بەختەك قىلدى ، ـــ دېدى . ئەمىر بەختەكنى ئۆلتۈمگە بۇيرۇدى . خوجا ئۇمرى ئۇنىڭدىن بىر داستىخان ئالتۇن ئېلىپ ئۇنى قويۇپ بەردى . ئەمىر خوجىغا :

ـــ مەن ئۇنى يوقىتىشقا قەسەم ئىچكەن ئىدىم ، ـــ دېدى . خوجا :

ـــ قەسەم ھازىرچە تۇرۇپ تۇرسۇن ، ـــ دېدى .

ئەمىر ئۇ يەردىن يېنىپ شادىكام كۆڭۈلۈكنىڭ بېشىغا قايتىپ كەتتى . كېيىنكى كۈنى شەھەرنىڭ ئۇمىرالىرى ئەمىرنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئەمىرلەندىھۇرنى ، ئۇمەر مەئدەكەرەپنى لەشكەرگاھتا قويۇپ ، ئۆزلىرى شەھەرگە كىرىپ پادىشاھنىڭ مۇلازىمىتىدە بولدى . پادىشاھ ئەمىر ۋە خوجا ئۇمرى بىلەن كۆرۈشتى . ئەمىر ئۆزىگە خاس ئورۇندا ئولتۇردى . داستىخان سېلىنىپ ئاش تارتىلدى . ئاندىن كېيىن ، بەختەك لەندىھۇر توغرۇلۇق گەپ باشلىدى . پادىشاھ بولسا ئەمىرگە قاراپ :

ـــ ئەي بالام ، ئىش نەدىن نەگىچە بولدى؟ سىزگە بۇيرۇغان مۇھىم ئىشنى قانداق قىلدىڭىز؟ ـــ دەپ سوربدى .

ـــ غەنىمەتلەرنى ئېلىپ كەلدىم ، ـــ دېدى ئەمىر ۋە خوجا ئۇمرىنى بۇيرۇدى . خوجا ئۇمرى لەندىھۇرنىڭ قېشىغا بېرىپ :

ـــ ئەي خۇسرەۋ[1] ، بۇگۈن سىزگە چوڭ خەتەر بارەدىك قىلىدۇ . لېكىن ، مەن تىرىك ئىكەنمەن ، بىر تال مويىڭىزنى كەم قىلغىلى قويمايمەن ، ـــ دېدى .

لەندىھۇر ، خوجا ئۇمرى ئۇمەر مەئدەكەرەپلەر شەھەرگە كىردى . خوجا ئۇمرى بىلەن ئۇمەر مەئدە كەرەپ پادىشاھنىڭ قېشىغا كىردى . «لەندىھۇرمۇ كىرسۇن» دەپ يارلىق بولدى . لەندىھۇر سارايغا ئاۋۋال گۇرزىسىنى كىرگۈزدى . ئاندىن ئۆزى كىردى . بۇ سورۇندا پادىشاھ ۋە بارلىق ئۇمىرلار بار ئىدى . ئۇلار قورقىنىدىن ھەممىسى خۇددى زەھەر ئىچكەن ئادەمدەك چىرايى ئۆزگىرىپ كەتتى . پادىشاھ بەكلا قورقۇپ كەتتى . بەختەك :

ـــ ئەي ، ئەبۇلئالى گۇناھكارنى باغلاپ ئەكەلگەننى كۆرگەن ئىدۇق ، سىز جەڭگە ئېلىپ كىرگەندەك ئەپكەپسىزغۇ؟ ـــ دېدى . ئەمىر :

ـــ مەنلا بار ئىكەنمەن ! ئۇنىڭ قولى باغلاقلىق ، ـــ دەپ ئىشارەت قىلدى . لەندىھۇر گۇرزىسىنى تاشلاپ ، قولىنى باغلاقتا بەردى شۇ ھامان ئۇنىڭ قولىنى باغلاشتى .

ـــ ئەي ، ھىندىستانلىق ، ـــ دېدى نۇشىرىۋان ، ـــ مېنىڭ يۇرتۇمنى ۋەيران قىلىشقا ، ۋە ماڭا ئولپان تاپشۇرۇشنى مەنئى قىلىشقا نېمە ھەددىڭ بار؟

لەندىھۇر جىم تۇردى . بەختەك «جاللات» دېدى . جاللات كەلدى . تەخت ياساپ ، قۇم چاچتى ، لەندىھۇرنى باش ـ ئاياغ يالىڭاچلاپ ئولتۇرغۇزدى . لەندىھۇر سول پۇتىنى دۇنيادىن يىغىپ ، ئوڭ پۇتىنى ئاخىرەتكە ئۇزاتتى . جاللات قىلىچ تارتتى . خوجا ئۇمرى يالاڭ باش ھالدا لەندىھۇرنىڭ يېنىدا ئولتۇردى . يەنە قىرىق كىشى «ئاۋۋال بىزنى ئۆلتۈرۈپ ، ئاندىن لەندىھۇرنى ئۆلتۈر» دەپ يېنىغا تىزىلدى . بەختەك جاللاتقا «تېز بول ، چاپقىن» دەپ ئىشارەت قىلاتتى . ئەمىر بۇنى كۆرۈپ ، چاچراپ ئورنىدىن قوپۇپ چىقىپ كەتتى . ئاندىن خوجا ئۇمرىمۇ

---

① ئۇنىڭغا قويغان خۇسرەۋ گۇرزىباز دېگەن يالغان ئىسمىنى دېمەكچى .

بۇ سورۇندىن چىقىپ كەتتى . لەندىھۇر يالغۇز قالدى . جاللات شەمشىرىنى كۆتۈرۈشىگە قەسىرنىڭ ئىشكىدىن مېھرىنىگارنىڭ ئىنىلىرى ۋە ئۆي قىزلىرى چىقىپ ، جاللاتقا ئېسىلىپ ئۇنى ئۇرۇپ ، لەندىھۇرنى ھەرەمگە ئەكىرىپ كەتتى . بەختەك مەلىكىنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلدى . پادىشاھ ھەرەمگە كىرىۋىدى ، مەلىكە يىغلاپ تۇرۇپ دېدى :

— ئەي ، ئاتا ، مېنىڭ ئەبۇلئالىنىڭ يېنىدىن چىقىپ كەلگەن شۇ شەرمەندىلىكلىرىم يەتمەسمۇ ؟ بۇ مېنىڭ قۇلۇم ، ئۇنى نېمىشقا ئۆلۈمگە بۇيرۇيسىز ؟

زەررىنە گىپىسۇ :

— ئەي ئاتەشپەرەس قۇش ، ئەبۇلئالىي كۆيۈغلۇڭ بولسا ، لەندىھۇر ئۇنىڭ قۇلىدۇر ، مۇبادا ساڭا ئىككى دۇشمەن پەيدا بولسا ، بىرىگە ئەبۇلئالىنى ، بىرىگە لەندىھۇرنى بۇيرۇمام - سەن ؟ — دېدى . پادىشاھ بۇ گەپكە قايىل بولدى . لەندىھۇرنىڭ گۇناھىدىن ئۆتتى . لەندىھۇرغا خۇسرەۋانە سەرۇپاي كىيگۈزۈپ ، ئەمىرنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى . لەندىھۇر پىلغا مىنىپ ، گۈرزىنى ئۆشىنىسىگە سالدى ۋە بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتتى . ئۇنى كىم كۆرسە ھەيران بولۇپ قارايتتى . لەندىھۇر ئەمىرنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى . ئەمىر باشلىق ھەممەيلەن خۇشال بولۇشتى .

پەسلى داستان ، بەختەكنىڭ نۇشىرىۋانغا «مېھرىنىگار ئۆلدى» دەك دەپ ھىيلە ئۆگەتكىنى

بىر كۈنى توينىڭ مەسلىھەتىنى قىلىشىپ قالدى . ئۇمىرالار بەختەكنىڭ قېشىغا كېلىپ يىغلىشىپ :

— جەمىشتنىڭ زامانىدىن تاكى بۇ زامانغىچە ئەرەبكە قىز بەرگەن يېرىمىز يوق . سىز بىر ئامالىنى قىلىڭ ، بۇ توي بىر تەرەپ بولسۇن . بىزنى شەرمەندە رەسۋا قىلماڭ ، — دېيىشتى .

بەختەك پادىشاھنىڭ قېشىغا كىرىپ :

— ئەي ، شەھرىيار ، قىزىڭىزنى ئەرەبكە بېرىشكە ئۇمىرالار نارازىكەن ، — دېدى .

پادىشاھمۇ :

— مەنمۇ رازى ئەمەس ، لېكىن ، نېمە چارە ؟ — دېدى . بەختەك :

— مەن ، مەلىكە ئەبۇلئالىغا بىر تاج ئەتتۇرۇپتۇ ، دەپ ئاڭلىدىم . بىر لەئلىگە كەلگەندە مۇڭاپىقىنى تاپالماي توختاپ قاپتۇمىش ، سىز «بۇ نەرسە بەختەكتە بار» دەپ ، مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىڭ . مەلىكىنى مەن يوشۇرۇپ قويايي ، سىز ئەتىسى تەختكە چىقىپ ئولتۇرغاندا سىزنى ھەرەمگە چاقىرسۇن . يېنىپ چىقىپ ، تەختتە يىغلاپ ئولتۇرۇڭ . مەن سىزدىن ئەھۋال سورىسام سىز «مەلىكە ئاغرىپ قاپتۇ» دەڭ . توققۇز كۈنگىچە موشۇ ھالدا بولسۇن ، ئۇنىنچى كېچىسى يىغلىشايلى . ئەبۇلئالى ئۇنىڭغا ئاشىق ، ئۇ ئىختىيارسىز مەلىكىنىڭ ماتىمىغا كېلىدۇ . كېچە قاراڭغۇلۇقىدا بازارغا ئادەم قويايلى . ئەبۇلئالى كېلىشى ھامان ئۇنىڭغا ئوق ، ياكى شەمشەر ئۇرسۇن ، ئەبۇلئالىنى ئۆلتۇرسەكلا بۇ ئىشتىن قۇتۇلىمىز ، — دېدى .

پادىشاھ مەلىكىنى چاقىرتىپ ، لەئلى ئۇچۇن بەختەكنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى . بەختەك مەلىكىنى قامال قىلىۋالدى . ئەتىسى بەختەك ئەمىرنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇنىڭ قېشىدا مەلىكىنىڭ ئاغرىقلىقىنى ئىزھار قىلدى . ئەمىرنىڭ كۆڭلى پاراكەندە بولدى . توققۇز كۈنگىچە مەلىكە ھەققىدە ھەر خىل سۆزلەر بولۇندى . شادكام دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا بىر شەمشاد دەرىخى

بار ئىدى . ئوننىچى كېچىسى ئەمىر كېلىپ ياغاچچىلارنىڭ بۇ دەرەخنى يىقىتىپ تاختاي تىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئەمىر ئۇلاردىن سورىۋىدى ، ئۇلار «پادىشاھنىڭ قىزىغا ساندۇق ئېتىمىز» دېيىشتى . ئەمىر يىغلاپ ، ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرغىنىچە قايتىپ كەلدى . ئون يېرىمى چاغ ئىدى . شەھەردىن قېيا ـ چېيا ئاڭلاندى . خوجا ئۇمرى سىيەھقىيتاسىنى يوشۇرۇپ قويغان ئىدى . ئەمىر ئامالسىز پىيادە يولغا چىقتى . لەندەۋر ئەمىرنى توستى ، ئەمىر ئۇنى چۆرۈپ تاشلىدى . لەندەۋر قىرىق قەدەم يەرگە بېرىپ چۈشۈپ ، لىپكى يېرىلىپ قان ئاقتى . خوجا ئۇمرى ئەمىرگە بىر ياغلىق بەردى ، ئەمىر ياغلىقتا يۈزىنى سۈرتۈپلا بېھوش بولۇپ يىقىلدى . ئاندىن ئۇنى بارگاققا قايتۇرۇپ كەلدى .

كاپىرلار قاراڭغۇدا تۇرۇشاتتى . ئۇلار كەلگەنلا ئادەمنى ئەبۇلئالى ئوخشايدۇ ، دەپ ئۆلتۈردى . ئەما ئەمىر كەلمىدى . خوجا ئۇمرى ئۆزىنى سەرۋىن خانىمنىڭ سۈرىتىدە ياساپ ئەھۋال ئۇققىلى كەلدى . چۈنكى پادىشاھ سەرۋىننى بەدەخشانغا تويغا ئەۋەتكەنىدى ، خوجا ئۇمرى شۇنىڭ سۈرىتىدە ياسىنىپ ، پادىشاھنىڭ ئالدىدا ئولتۇردى . ۋە بېشىنى تاشقا ئۇرۇپ تازا يىغلاشقا باشلىدى . پادىشاھ بەختەككە :

ـــ بۇ قىز مەلىكىنى بويىندا كۆتۈرۈپ چوڭ قىلغانىدى . ئۇ بىزنىڭ ھېيلىمىزدىن خەۋەرسىز ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالمىسۇن يەنە ، ـــ دېدى . بەختەك كېلىپ :

ـــ مەلىكە تىرىك ، ئۇ ئۆلگىنى يوق ، بولدى يىغلىما ئۆزۈڭنى بېھۇدە ئۆلتۈرمە ، ـــ دېدى . خوجا ئۇمرى ئۇنىمىدى . بەختەك ئۇنى ئۆيگە ئەكېلىپ :

ـــ ئەي ، سەرۋىن ، مەلىكە تائام يېگىلى ئۇنمايۋاتىدۇ . كىم تاماق يېگۈزسە بىر تاۋاق تەڭگە بېرىمەن ، ـــ دېدى . «سەرۋىن» مەن يېدۇرەي ، دەپ مەلىكىنىڭ قېشىغا كىردى ۋە قولىنى مەلىكىنىڭ كۆزىگە قويدى . مەلىكە ئۇنىڭ خوجا ئۇمرى ئىكەنلىكىنى بىلدى . خوجا ئۇمرى مەلىكىگە تائام يېدۇرۇپ ، بىر تاۋاق تەڭگىنى ئېلىپ لەشكەرگاھقا كەلدى . ئەمىرنى ھوشىغا كەلتۈرۈپ ، ئۇنىڭغا ۋەقەنى ئېيتىپ بەردى . ئەمىر ئىشەنمىدى ، خوجا ئۇمرى :

ـــ سەل ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ ، كېچە بولغاندا ساندۇقنى قېشىڭىزغا ئېلىپ كېلەي ، ـــ دېدى . ئەمىر ماقۇل بولدى . كاپىرلار «ئۆلۈك» نى ئاپىرىپ ، قۇبادىنىڭ گۆرخانىسىغا قويدى ۋە قارۇن دېۋە بەندىنى قىرىق كىشى بىلەن ساقچىلىققا قويدى . خوجا ئۇمرى بىر قازان پولۇ ئېتىپ ئۇنىڭغا دورا بېھوش قاتتى . ئۆزى سەرۋىن خادىمنىڭ سۈرىتىدە ياسىنىپ ئاشنى ئېلىپ كەلدى . كاپىرلار پولۇنى يەپ ھەممىسى بېھوش بولدى . خوجا ئۇمرى ساندۇقنى ئېچىپ كۆرۈپ ، ئاندىن ئەمىرنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى . ئەمىر ئۇنىڭدا بىر قېرى دېدەكنىڭ يانقانلىقىنى كۆردى . ئۇ دېدەك ھېلىقى شەمشاد دەرىخىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇراتتى ، شۇنى ئۆلتۈرۈپ ، ساندۇققا سېلىپ كۆمگەن ئىكەن . ئەمىر :

ـــ بۇ ، پالان دېدەكنىڭ جەسىدى ئەمەسمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى . خوجا ئۇمرى :

ـــ بۇ سىزنىڭ مەھبۇبىڭىز ئەمەسمۇ ؟ لەندەۋرنى شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلتۈمگە بۇيرۇدىڭىز ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىڭىزمۇ ئۆلتۈمگە بارغىلى تاس قالدىڭىز ، ـــ دېدى . ئەمىر دەرغەزەپ بولۇپ ، جەڭ دۇمبىقى چالدۇردى . پادىشاھ خەۋەر تېپىپ ، خوجىغا يالۋۇرۇپ ، بەختەكنى باغلاتقۇزۇپ ، يەنە ئەمىرنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى ، ئۇلار :

ـــ پادىشاھتا گۇناھ يوق ، ھەممە ئىشنى موشۇ ناپاك قىلدى ، ـــ دېيىشتى . ئەمىر بەختەكنى ئۆلتۈمگە بۇيرۇدى . بەختەك خوجا ئۇمەرگە خۇن باھا بېرىۋىدى ، ئۇ بەختەكنى يەنە قويۇپ بەردى . ئەمىر شەھەرگە كىرىپ كەتتى .

پادىشاھنىڭ ئادەملىرى يەنە بەختەكنىڭ قېشىغا كېلىپ «بىر ئامال قىلىڭ ، بۇ توي

بولمىسۇن» دەيىشتى . بەختەك ماقۇل بولۇپ ، بىر قەلەندەرنى تېپىپ ئۇنىڭغا :
— ئەتە پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ تىلەمچىلىك قىل ، — دېدى .
قەلەندەر كىرىپ تىلەمچىلىك قىلدى . پادىشاھ مىڭ دىنار بېرىشنى بۇيرۇدى . بەختەك :
— ئەي ، شاھىم ، خەزىنىدە بىر پۇلمۇ قالمىدى ، سارايىنىڭ دېرىزىلىرىگە ئەينەك سالدۇرىدىغان ئىشمۇ چالا قالدى . مىڭ دىنارنى نەدىن تاپاي ؟ — دېدى ۋە :
— يەتتە يىل بولدى ، يەتتە شەھەرنىڭ يەتتە يىللىق خىراجى كەلمىدى . شۇڭا ھازىر ئىقتىسادىمىز قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى . زىمىستان كىرىپ كېلىۋاتىدۇ . ھېچقايسى پادىشاھ بۇنداق سوغۇقتا توي قىلمايدۇ . ئەمرىنى توي تەرەددۇتىدىن توختاتسىلا ، تويىنى ئەتىيازدا قىلايلى . چوكان يېشىلسە ، چېچەك ئېچىلسا ، يەتتە شەھەردىنمۇ مال ئېلىپ كەلسە ، شۇ چاغدا پاراغەتتە توي قىلساق ، ياخشى ئەمەسمۇ ، — دېدى . پادىشاھ ئەمرىگە قايتىدى . ئەمىر ئورنىدىن قوپتى ۋە تويىنى ئەتىيازغا قويدى .
— بىر كىشى بېرىپ مال ئېلىپ كەلسۇن ، — دېدى نۇشىرىۋان ، ھېچكىم قوبۇل قىلمىدى . ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ :
— بىر كىشى مەن بىلەن ھەمراھ بولۇپ بارسۇن ، — دېدى . قارۇن دېگەن بەند :
— مەن باراي ، لېكىن بىر شەرتىم بار ، مەن يەتتە قېتىم گۇناھ سادىر قىلمىغۇچە مېنى ئۆلتۈرمەسۇن ، — دېدى . ئەمىر قوبۇل قىلدى . تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن يولغا راۋان بولۇشتى .

پەسلى داستان ، ئەمىرنىڭ يەتتە تاقى ئىسكەندەرىيگە بارغانلىقى

يولغا چىقىش ئالدىدا بەختەك قارۇننى بىر چەتكە چاقىرىپ ئۇنىڭغا بىر ئاز زەھەر بەردى ۋە يەتتە شەھەرگە خەت يېزىپ ئۇنىمۇ تۇتقۇزدى . ئاندىن :
— قانداق قىلساڭ قىل ، سەن بۇنىڭغا زەھەر بېرەمسەن ، ياكى جەڭ قىلامسەن ، ئىختىيار ئۆزۈڭدە ، ئىشقىلىپ يىگىت ئۆلسۇن ، — دېدى .
ئەمىرمۇ بىرنامە يېزىپ خوجا ئۇمرىگە بەردى ۋە :
— بۇ خەتنى مەككىگە بېرىپ ، دادامغا بەرگىن . مېنىڭ ھالىم دادامغا مەلۇم بولسۇن ، — دېدى .
— مېنىڭ مۇشۇنداق چاغدا سىزدىن ئايرىلىشىم مۇڭاپىق ئەمەسمىكىن دەيمەن ، — دېدى ئۇمرى .
— خۇداغا تەۋەككۈل قىلدىم ، — دېدى ئەمىر ، — سەن ھازىرلا مەككىگە بار ، مېنى يۇناندىن تاپقىن .
خوجا ئۇمرى ماڭدى . ئەمىرمۇ قارۇن بىلەن يولغا چىقتى . ئۇلار مېڭىپ ئىككى يولنىڭ ئاغزىغا يەتتى .
— قايسى يولدىن ماڭىمىز ؟ — دەپ سورىدى ئەمىر قارۇندىن .
— ھەر ئىككىلا يول يۇنانغا بارىدۇ ، — دېدى قارۇن ، — سول تەرەپتىكىسى ياخشى يولدۇر ، ئەمما ئۇچ كۈنلۈك چۆلى بار ، ئۇچ كۈندىن كېيىن كەنتكە ، سۇ بار يەرگە چىققىلى بولىدۇ . ئوڭ تەرەپتىكى يولنىڭ چۆلى يوق . ئەمما ئوت ، ئوتۇنسىز تاشلىقدۇر . ئاتلار جاپا تارتىدۇ ، — دېدى . ئەمىر :
— سۇ ئېلىۋېلىپ موشۇ يول بىلەن ماڭايلى ، ئۇچ كۈنلۈك چۆل ئاسانراقكەن ، —

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

دەپ بۇيرىدى . خىزمەتكارلار ئۇچ كۈنلۈك سۇ ئالدى .
قارۇننىڭ ئون مىڭ كىشىسى بار ئىدى . يىگىرمە كۈنلۈك سۇ ئېلىشقا بۇيرۇدى . ئۇلار ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ماڭدى . قۇمدىن باشقا نەرسە كۆرۈنمەيتتى . ئەمىر :
ـــ ئۇچ كۈن ماڭدۇق ، چۆلدىن قاچان چىقارمىز ؟ ـــ دېدى . قارۇن :
ـــ يېقىنلىشىپ قالدۇق ، ـــ دېدى .
ئەلقىسسە : ئۇلار شۇ ئىسكەتتە ئون كۈن ماڭدى . بۇ قۇملۇقتا كىلەدىن باشقا نەرسە ئۇچرىمايتتى . ئەمىر ئارقىسىغا قارىدى . ھەممە لەشكەر تەشنالىقتىن جان تالىشىۋاتاتتى . سەككىز مىڭ كىشى تەشنالىقتا چۆلدەرەپ ئۆلدى ئات ـ ئۇلاقلىرىمۇ ئۆلدى . ئەمىر قارۇننى چاقىرتىپ :
ـــ ئەي قارۇن ، سەن ماڭا نېمە قىلىۋاتىسەن ؟ ـــ دەپ سورىدى .
ـــ يولنى خاتا مېڭىپتىمىز ، ـــ دېدى قارۇن ، ـــ ئەسلى يەنە بىر يول ياخشى يول ئىكەندۇق . ماڭا بىر گۇناھ يېزىلسۇن ، ـــ دېدى . قارۇنغا بىر گۇناھ يازدى .
ـــ سېنىڭ لەشكىرىڭ ماڭا بىر چۆگۈن ، يا ، بىر قاچا سۇ بەرسۇن ، ئاغزىمنى ھۆل قىلىۋالاي ، ـــ دېدى ئەمىر قارۇنغا ، قارۇن يەنە ھىيلىسىنى ئىشقا سېلىشنى ئويلىدى . خوجا ئۇمرى بولسا مەككە يولىدا يېقىلىپ قالدى . يېنىدا ھەزرىتى خىزىر پەيدا بولدى . ئۇ خوجا ئۇمرىغا بىر ئاپتاۋا سۇ بېرىپ :
ـــ قارۇن ئەمىرنى چۆلگە سالدى . ئەمدى زەھەر بېرىشنى ئويلاۋاتىدۇ ، ـــ دېدى ۋە خوجا ئۇمرىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ، پۇتىنى پۇتىغا قويۇپ ، يۇرۇپ كەتتى .
قارۇن جامغا سۇ ئېلىپ ، بىر يېرىم مىسقال زەھەر سېلىپ ، ئەمىرنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئەمىرگە بېرىپ ئۇنىڭ ئىچىشىنى كۈتتى . ئەمىر لەندىھۇرنىڭ ئۇسساپ ھالىدىن كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ دېدىكى :
ـــ مەن بۇ جاپالارنى ئاشقىلىقتىن تارتىۋاتىمەن . لەندىھۇر بولسا مېنىڭ ئۈچۈن تارتىۋاتىدۇ ، ـــ دەپ ، سۇنى لەندىھۇرغا بەردى . لەندىھۇر ئۇمىر مەئدەكەرەپكە بەردى .
ئەلقىسسە : سۇ پۈتۈن بارگاھنى ئايلىنىپ ، ئاخىرىدا يەنە ئەمىرنىڭ قولىغا كەلدى . ئۇ ، جامنى لېۋىگە قويۇشىغا قۇلىقىغا «ئەي ، ئەبۇلئالى ھىندىستاننى ئۇنۇتتۇڭمۇ ؟ » دېگەن سادا كەلدى . ئەمىر جامنى لېۋىدىن تارتىپ :
ـــ بۇ نېمە ئاۋاز ؟ ـــ دېدى . قارۇن :
ـــ چۆل ئەمەسمۇ ؟ يا بىر ئەكس سادا ، يا جىن بولسا كېرەك ، ـــ دېدى .
ئەمىر جامنى يەنە لېۋىگە ئاپاردى . يەنە : «ئەي ، ئەبۇلئالى ، زەھەر ئىچىۋاتىسەن ! » دېگەن ئاۋاز كەلدى . ئەمىر جامنى لېۋىدىن تارتتى . ئۇچىنچى قېتىمدا خوجا ئۇمرى يېتىپ كېلىپ سورىدى :
ـــ بۇ سۇنى سىزگە كىم بەردى ؟
ئەمىر قارۇننى ئىشارەت قىلدى . خوجا ئۇمرى سۇنى قارۇنغا بېرىپ :
ـــ ئاۋۋال ئۆزۈڭ ئىچ ، ـــ دېدى . قارۇن ئىچكىلى ئۇنىمىدى .
ـــ ئەي نابىكار ! ـــ ئۇمرى ، ـــ ئەمىرنى ئاۋۋال چۆلگە سالدىڭ ، ئەمدى زەھەر بېرىپسەن .
قارۇننىڭ قولىدىكى جام گىلەمگە چۈشتى . گىلەم كۆيدى . قارۇن :
ـــ ئەي ئەمىر ، بىر خىزمەتكارىمنى ئۇرۇۋېدىم . ئۇ مېنى ئىچسۇن ، دەپ مېنىڭ قەستىمدە زەھەر ساپتۇ ، ـــ دەپ بىر خىزمەتكارىنى بىھۇدە ئۆلتۈردى . قارۇنغا ئىككى گۇناھ

يېزىلدى . ھەزرىتى خىزىر خوجا ئۇمرىگە بەرگەن ئاپتوۋۇندىكى سۆنى ئەكېلىپ ئەمىرگە بەردى . ئەمىر ۋە بارلىق ھەشكەر ، ئات ئۇلاغلار ھەممىسى سۆنى ئىچتى . سۇ ئازراقمۇ كېمەيمىدى . ھەممەيلەن سۇغا قاندى . قارۇن «ئەمدى بۇلار بىلەن بىللە بولۇش ماڭا قىيىن ئوخشايدۇ . چۈنكى ، بۇ يەرگە خوجا ئۇمرى كەلدى» دەپ ئويلاپ ئەندىشىگە چۈشتى . قارۇن تۇن يېرىمدا ھەزرىتى ئەمىرنىڭ لەشكىرىگە شەبخۇن ئۇرۇپ ، تۆت مىڭ كىشىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۆزى قاچتى . ئەمىر ئۇنىڭغا تۆت گۇناھ يازدى . لەشكەر بۇ يەردىن مېڭىپ يولغا چىقتى ، ئون كۈندىن كېيىن چۆلدىن چىقتى . لەشكەرنىڭ بىرىنچىسى ئۇمەر مەئدەكەرەپ ئىدى . ئۇلار بىر قوغۇنلۇققا چىقتى . قوغۇنلار سارغىيىپ پىشقان ئىكەن . ئۇمەر مەئدەكەرەپ «قوغۇنغا مەن تويمىغىچە ، باشقىلار يېمىسۇن» دەپ ھۆكۈم قىلدى . ئۇ قوغۇندىن يەتتىنى يېگەنىدى ، قورسىقى ئاغرىشقا باشلىدى . ھەزرىتى ئەمىر يېتىپ كەلدى . ئۇمەر مەئدەكەرەپ قورسىقى ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئەمىرگە ئېيتتى . ئەمىر «ھېچكىم قوغۇن يېمىسۇن» دەپ ئەمىر قىلدى . بۇ چاغدا تاغنىڭ بېشىدىن بىر ئاۋاز كەلدى . خوجا ئۇمرى باردى . قارىسا بىر ئادەم باغلاقلىق تۇراتتى . ئۇنى ئەمىرنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى . ئەمىر ئۇنىڭدىن گەپ سورىدى ، ئۇ :

— ئەي يىگىت ، مىڭ جېنىم ساڭا پىدا بولسۇن ، بۇ قوغۇننى مەن تېرىغانىدىم . سىلەردىن ئىلگىرى بىر توپ لەشكەر كېلىپ ، سارغايغانلىرىنى ئۈزدى ۋە قۇدۇققا يەتتە مىسقال زەھەر سېلىپ ، قوغۇنلارنى سۇغا چىلاپ قويدى . — دېدى .

ئەمىر قوغۇن پىلەزلىرىنىڭ ھەممىسىنى يۇلۇشقا بۇيرۇدى . پىلەزلەرنى يۇلۇپ قۇدۇققا سالدى ۋە قۇدۇقنى تىندۇرۇۋەتتى . ئۇمەر مەئدەكەرەپكە زەھەر قايتۇرىدىغان دورا بەردى ، ئاندىن قوغۇنچىغا ئىنئام بەردى . ئۇلار يولغا چىقىپ يەنە بىر مۇرغىزارلىققا چۈشتى .

قارۇن يۇنانغا يېتىپ كەلدى . فەرىدۇن شاھ ئالدىغا چىقىپ ، ئۇنى شاھەرگە ئېلىپ كىردى . ئۇ . فەرىدۇن شاھقا بىر پارچە نامە بىلەن بىر يېرىم مىسقال زەھەرنى بەردى . خەتتە :

«مەن نۇشىرىۋان ئادىلدۇرمەن . بۇ ئەرەب بەچچىنى ئەۋەتىشتىكى غەرىزىم ئالتۇندا ئەمەس ، بەلكى ئۇنى يا جەڭ بىلەن ، ياكى زەھەر بىلەن بولسۇن ، ئۆلتۈرۈش . ئەگەر سەن ئۇنى ئۆلتۈرسەڭ ، قىزىمنى ساڭا بېرىمەن» دەپ يېزىلغانىدى . قارۇن شۇ مەجلىستە ئولتۇرغاندا ، ئەمىر خوجا ئۇمرىنى خەۋەر ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى . خوجا ئۇمرى مېڭىپ ، بىر كەنتكە يەتتى . بۇ يەردە بىر مەردى كالان قوش ھەيدەپ يۈرەتتى . ئەمما ، ھەيدىيەلمەيتتى .

خوجا ئۇمرى :

— ئەي بوۋا ، ئۆمرىڭىز دېھقانچىلىق بىلەن ئۆتۈپتۇ . لېكىن قوش ھەيدىيەلمەيدىغىنىڭىزغۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— ئەسلىدە مەن زەرگەر ئوستا ئىدىم ، — دېدى بوۋاي ، — مېنى ئوستا زىرەك زەرگەر ، دەپ ئاتىشاتتى . مەن بىر گۇناھ ئۆتكۈزگەنىدىم . مۇشۇ دېھقانچىلىق بىلەن گۇناھىم ساقىت بولسۇن دەپ مۇشۇ ئىشنى قىلىۋاتىمەن ، — دېدى . خوجا ئۇمرى ئاشۇ ئوستىنىڭ سۆزىتىدە ياساندى . بۇ ئوستىنى فەرىدۇن شاھ «ئاتام» دەپ ئاتايتتى . خوجا ئۇمرى يۇنانغا بېرىپ ، پادىشاھنىڭ ئىشىكىگە كەلدى . پادىشاھ ئۇنى چاقىرىپ يۇقىرىغا ئولتۇرغۇزدى . دەل شۇ چاغدا ياساۋۇل كىرىپ :

— تاج بۇيرۇتۇپتىكەنلا ، ئوستىلار ئېلىپ كەپتۇ ، — دەپ خەۋەر قىلدى ، پادىشاھ دەرھال ئېلىپ كىرىشنى بۇيرۇدى . تاجنى ئېلىپ كىردى . پادىشاھ تاجنى ئوستا زىرەكنىڭ ئالدىغا قويدى . باشقا ئوستىلارمۇ ئوستا زىرەك بىلەن بىللە تاجغا سەپسالدى .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

— ئەي ئۇستا زىرەك ، — دېدى شاھ ، — شاگىرتلىرىڭىز تاجنى قانداقراق ئېتىپتۇ ؟
خوجا ئۇمرى تاجغا زەن سېلىپ قارىدى . بۇ تاجغا 99 دانە گۆھەر ئورنىتىلغان بولۇپ ، بىر دانە ئالىي دەرىجىلىك مەرۋايىتنى ھەممىسىدىن ئۇستۇنگە قاداپتۇ . بۇ مەرۋايىتنىڭ چوڭلۇقى توخۇ تۇخۇمىچىلىك بار ئىدى .
— بىر خاتالىق يۈز بېرىپتۇ ، — دېدى خوجا ئۇمرى .
— قانداق ؟
— ئۇستىلار بۇ مەرۋايىتنى ھەممىسىدىن ئوبدان دەپ بىلىپ ئەڭ يۇقىرىغا قاداپتۇ . قارىماققا تۈزۈكتەك تۇرىدۇ ، ئەمەلىيەتتە بۇ مەرۋايىت كاۋاك ئىكەن . ئىچىدە بىر تال يېشىل قۇرتمۇ بار ، — دېدى . ۋە مەرۋايىتنى سۇندۇردى ، دېگەندەك ، مەرۋايىتنىڭ ئىچىدىن قۇرت چىقتى . فەرىدۇن شاھ جاۋاھىر ساندۇقنى ئېلىپ چىقىشقا بۇيرۇدى . پادىشاھ ساندۇقنى ئېچىپ :
— بۇ جاۋاھىرلارنى كۆرۈپ بېقىڭ ، قايسىسى ئوبدان ، قايسىسى ناچارلىقىنى بۇ شاگىرتلىرىڭىزمۇ ئۆگىنىۋالسۇن ، — دېدى خوجا ئۇمرىگە . خوجا ئۇمرى تاجنى ساندۇقنىڭ ئۇستىدە قويدى ۋە :
— بۇ قاراڭغۇدا كۆزۈم ئانچە ياخشى پەرق قىلالمايدۇ ، — دەپ تالاغا ئېلىپ چىقتى . ئىككى ياساۋۇلمۇ خوجا ئۇمرى بىلەن بىللە چىققانىدى . ئەمما ئۇمرى «بۇ يەردە كۆرەي ، ئاۋۇ يەردە كۆرەي ، مۇنۇ ياخشىكەن ، ماۋۇ ناچار ئىكەن» دېگىنىچە مېڭىۋېرىپ كۆزدىن يوقىتى . ياساۋۇللار بارگاھقا يىغلاپ كىرىپ «ئۇستا زىرەك ساندۇقنى ئېلىپ كەتتى» دېيىشىتى . قارۇن :
— دېمەك ئۇ ، ئەبۇلئالىنىڭ ئوغلى ئىكەن-دە ، — دېدى . بۇ يەردە بۆكە باھادىر دەپ بىر پەھلىۋان بار ئىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇردى .
— ھەي قالتاق ، — دېدى قارۇن ئۇنىڭغا ، — بارما ، ئۇ سېنى رەسۋا قىلىدۇ . بۆكە باھادىر ، ئۇنىماي ، خوجا ئۇمرىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى . خوجا ئۇمرى پالاقمان بىلەن ئۇرۇپ ئۇنى يىقىتىپ ، قورال - جابدۇقىنى تارتىۋالدى ۋە ئۆزىنى يالىڭاچلاپ توڭغۇز-دەك ياساپ ، قول - پۇتىغا زەنجىر باغلىدى . ئاندىن ئۆزى قولىغا ساز ئېلىپ ، توڭغۇز ئوينىتقىنىچە فەرىدۇن شاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ كەلدى : «توڭغۇز» پادىشاھنىڭ ئايىقىغا يىقىلدى . خوجا ئۇمرى يەنە ئۇنى قاتتىق ساۋاپ ئەپچىقىپ كوچىغا تاشلىدى . تونۇش - بىلىشلىرى باھادىرنى ئورنىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ ، ئۆيگە ئەكېلىپ ياتقۇزدى . خوجا ئۇمرى ھاجى توقان سوپىنىڭ سىياقىدا ياسىنىپ كېلىپ بۆكە باھادىرنى داۋالايمەن ، دەپ ئۇنى ھاممامغا ئەكىردى . ئۇ يەردە داپ ، ناغرا سۇنايلارنى چالدۇرۇپ ، ھاممامدا چاھار مىخقا ئولتۇرغۇزدى . باھادىر ئازابقا چىدىماي قىقاس - سۇرەن سېلىپ كەتتى . بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان نۆكەرلەر :
— ئەي ھاجىم ، پەھلىۋان نېمە دەۋاتىدۇ ؟ — دەپ سوراشتى .
خوجا ئۇمرى :
— راسا چېلىڭلار ، يىرتىلىپ كەتسە باشقىدىن ياساتتۇرۇپ بېرىمەن ، دەيدۇ ، — دېدى . شۇ غوۋغا ئىچىدە باھادىرنىڭ جېنى چىقتى . خوجا ئۇمرى ئۇنى ھاممامنىڭ تېمىغا ئېسىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى . باھادىرنىڭ شاگىرتلىرى كۆرۈپ ، پادىشاھقا ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى . قارۇن : «ئۇ ، خوجا ئۇمرى ئىكەن ، ئەمدى بۇ يەردە تۇرسام بولمىغىدەك» دەپ ئويلاپ ئىسكەندىرىيگە قاراپ يولغا چىقتى .

خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ قېشىغا كېلىپ ، ئەپكەلگەن ساندۇقنى خەزىنىگە قويدى . ئەمىر تاجنى كۆرۈپ ياقتۇرۇپ قالدى ، ئەمما بېشىغا چوڭ كەلدى . لەندىھۇرنىڭ بېشىغا دەل كەلدى . ئاخىرى تاجنى لەندىھۇرغا بېرىپ ، ئۇنى «تاجىدار» ئاتاشتى . خوجا ئۇمرى ھەممىنى ھېكايە قىلىپ «مەلىكە ئادىل قارۇندىن سىزنى ئۆلتۈرۈشنى تەلەپ قىلغان ئىكەن» دېدى . ئەمىر : — بۇ ، مەلىكە ئادىلنىڭ ئىشى ئەمەس ، بەلكى ، بەختەكنىڭ ئىشى ، — دېدى ۋە يولىغا راۋان بولدى . فەرىدۇن شاھ ئەمىرنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتى . ۋە ئەمىرنى دەريا بويىغا چۈشۈرۈپ ئارام ئالدۇرغاندىن كېيىن ، شەھەرگە كېلىپ كىرىپ ، زىياپەت بەردى .

فەرىدۇن شاھنىڭ بىر قىزى بار ئىدى . مېھرىنىگاردىن قالسا ، ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغان گۈزەل يوق ئىدى . ئۇنى مەريەم ناھىد دەپ ئاتايتتى . ئۇ ، راۋاق ئۇستىدە تۇرۇپ ئەمىرنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدى . ئەمىر زىياپەتتىن كېيىن لەشكەرگاھقا كەتتى . بۇ قىز كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدى . ئەمىر زىياپەتتىن كېيىن لەشكەرگاھقا كەتتى . بۇ قىز ئەمىرنى كۆرۈشكە شۇنچىلىك ئىنتىزار بولدىكى ، چىدىيالماي كېچىدە ئەمىرنىڭ بارگاھىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ قوينىغا كىردى . ئەمىر ئويغىنىپ كېتىپ ئۇ قىزدىن ئۆزىنى چەتكە ئالدى ۋە سورىدى :

— كىم سىز ؟

— فەرىدۇن شاھنىڭ قىزىمەن .

— مەن سىزنى قوبۇل قىلساممۇ قىلاي ، دېدى ئەمىر ، — ئەمما ، بىرنەچچە كۈن سەۋر قىلىڭ ، ئاۋۋال مېھرىنىگارنى ئالاي . ئاندىن كېيىن سىزنى ئەمىرىمگە ئالاي ، — دېدى . قىز يىغلاپ ، قايتىپ كەتتى . ئىككىنچى كېچىسى يەنە ئەمىرنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭغا دەردىنى ئېيتتى . ئەمىر قوبۇل قىلمىدى ، قىز چىقىپ كەتتى . لېكىن شۇ زامان ئەمىر بالاغەتكە يېتىپ ، ئېھتىلام بولۇپ قالدى . ئەمىر ئۆزىنى پاك قىلىشقا ھېچ نەرسە تاپالماي ، قول ياغلىقىدا ئېرتىپ ياغلىقنى يېنىدا قويدى . ۋە خوجا ئۇمرىنى چاقىرىپ ، ئۇنىڭغا بولغان ئىشنى دېدى . خوجا ئۇمرى بېشىدىن تاجنى ئېلىۋېتىپ ، ئەمىر بىلەن بىللە سەررايقا باردى . شۇ ئارىدا مەريەم ناھىد كېلىپ ئەمىرنى ئىزدەپ تاپالماي ، ئۇنىڭ ئورنىغا كىرىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى . كۆزى ئويقۇغا بېرىشىغا ئۇمۇ ئېھتىلام بولدى . ئۆزىنى ئەمىر ئىشلەتكەن ياغلىقتا پاك قىلدى . ياغلىقتىكى ئەمىرنىڭ نۇتفەسى مەريەم[1] ناھىدگە ئۆتتى . مەريەم ناھىد ياغلىق بىلەن تاجنى ئېلىپ كېتىپ قالدى . ئەمىر ھاممامدىن قايتىپ كېلىپ ، ياغلىق بىلەن تاجنى ئىزدەپ تاپالمىدى .

دەل شۇ چاغدا ، نىل قەلئەسى تەرەپتىن شەنگىل شەنگاۋ فىلى مەست كەلدى ، دېگەن خەۋەر كەلدى . ئەمىر چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلدى . شەنگاۋ ئۆلدى . ئۇنىڭ شەنگا دەپ ئۇچ ئايلىق بىر ئوغلى بار ئىدى . ئەمىر ئۇنى نىل بۇرجىغا پادىشاھ قىلدى .

ئەمىر كەتكەندىن كېيىن قىزنىڭ قورسىقى چوڭىيىپ قالدى . بۇ ئىشنى قىزنىڭ ئاكىسى بىلدى . ئۇنىڭ ئىسمى بەندىدۇرۇن تادەۋ يۇنانى ئىدى . ئۇ سىڭلىسىنى فەرىدۇن شاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى . قىز بولسا : «مەن تېخى ئىپپەتلىك قىزمەن» دېدى ۋە ھېلىقى ئېھتىلام بىلەن ياغلىقنىڭ ۋەقەسىنى ئۇلارغا بايان قىلىپ بەردى . فەرىدۇن شاھ :

— خۇدايىتائالانىڭ قۇدرىتىدىن بولسا ئەجەب ئەمەس ، — دېدى . توققۇز ئايدىن كېيىن مەريەم ناھىد بىر ئوغۇل تۇغدى . ئىسمىنى ئۇمەر بىن ھەمزە يۇنانى قويدى . ۋە بالىنىڭ تەربىيىتىگە مەشغۇل بولۇشتى .

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

---

① نۇتفە — سۆ ، مەنى سۆيۈقلۇقى .

(داستان)

موللا قۇربان

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: «ئىمامى جەئفەرى سادىق» داستانى شائىر موللا قۇربان. نىڭ ھىجرىيە 1287 (مىلادىيە 1870 ـ 1871) ـ يىلى يازغان تارىخىي تېمىدىكى مۇھىم بەدىئىي ئەسىرىدۇر. بۇ داستاندا ئىسلام تارىخىدىكى بەزى رىۋايەتلەر ۋە تارىخىي ۋەقەلەر ئاساس قىلىنىپ، ھەزرىتى ئەلىنىڭ تۆتىنچى قاتلام نەۋرىسى، ئىسلام تارىخىداتۆتىنچى ئىمام دەپ تەرىپلەنگەن ئىمامى جەئفەرى سادىقنىڭ دىنىي ۋە سىياسىي پائالىيەتلىرى شېئىر شەكلىدە بايان قىلىنغان. بۇ داستاندا ئىمامى جەئفەرى سادىق ۋە ئۇنىڭ مۇخلىسلىرىنىڭ خوتەن ۋە ئۇچتۇرپان رايونىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى، بولۇپمۇ خوتەن ۋادىلىرىدىكى قانلىق جەڭلەرى تەسۋىرلىنىدۇ. گەرچە ئۇچتۇرپان ۋە خوتەن رايونىدىكى ئىسلاملاشتۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا قارشى جەڭلەر ئىمام جەئفەرى سادىق ياشىغان دەۋردىن نەچچە ئەسىر كېيىن يۈز [1] بەرگەن ئەھۋال بولسىمۇ، لېكىن ئاپتور بۇ تارىخىي شەخس بىلەن مەزكور تارىخىي ۋەقەلىكنى بىر بىرىگە باغلاپ ، بىر دەۋر، بىر ئورۇن ۋە بىر مۇھىت ئۇستىگە قويۇپ يازغان. ئاۋام خەلق ئارىسىدىمۇ بۇ ئىشلانى ئاشۇنداق چۈشىنىش ئومۇملىشىپ كەتكەن ۋە بىر خىل ئەنئەنىگە ئايلانغان.

بۇ داستاندا يەنە ئىسلام ئەللىرىدە مۇئاۋىيە بىلەن ھاشىمىيلار (ئۇممەييە ئەۋلادلىرى بىلەن ھاشىم ئەۋلادلىرى بولغان ئەلى تەرەپدارلىرى) ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرەشلىرى ۋە بۇ جەريانداكى قانلىق جەڭلەرمۇ قوشۇمچە بايان شەكلىدە بېرىلگەن. داستاندا سەلبىي شەخس سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان مەرۋان بولسا، دەل مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى مۇئاۋىيە تەرەپدارلىرىغا ۋەكىللىك قىلغۇچى شام ھۆكۈمدارىدۇر. ئەبۇ مۇسلىم ۋە زەينۇلئا-بىددىن قاتارلىقلار بولسا مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ھاشىمىيلار تەرەپكە ۋەكىللىك قىلغۇچى شەخسلەر بولۇپ، داستاندا بۇلار ئىجابىي قەھرىمان سۈپىتىدە مەدھىيىلىنىدۇ.

---

① ئىمامى جەئفەرى سادىق ھىجرىيە 83 ـ (مىلادىيە 702 ـ) يىلىدىن ھىجرىيە 148 ـ (مىلادىيە 765 ـ 766ـ) يىلغىچە مەدىنىدە ياشىغان. خوتەن ۋە ئۇچتۇرپاندىكى ئىسلاملاشتۇرۇش ئۇرۇشلىرى مىلادىيە 1018ـ يىلىدىن 1040 ـ يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا بولۇپ ئۆتكەن.

داستاندا تىلغا ئېلىنغان سەبەدكوھ ھازىرقى ئۇچتۇرپاننى كۆرسىتىدۇ . داستاندىكى چىن ، ماچىن ، خوتەن ، خىتا ، خىتاي دېگەن جاي ناملىرىنىڭ ھەممىسى ئۆز دەۋرىدىكى خوتەن رايونىنىڭ خىلمۇخىل ناملار بىلەن ئاتىلىشىدىن ئىبارەت . داستاندا بۇ رايوندىكى خەلقلەرنى خوتەنىيلەر ، چىنىيلەر ، ماچىنىيلەر ، تۇركلەر ، قالماقلار ، قازاقلار ، كافىرلار ، تۇركىي كاپىرلار ، تۇركىي خۇنخارلار ، خاقانىيلار دەپ ئاتىغان . ئەمەلىيەتتە بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز دەۋرىدە بۇ رايوندا ياشىغان ۋە ئىستېلاچىلىق ئۇرۇشلىرىغا باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن بىرلا ئۇيغۇر خەلقىدىن ئىبارەت . داستاندا خوتەن پادىشاھى توققۇز خاقان ۋە ئۇنىڭ قىزى ئالىپ خاتۇن ، توققۇز خاقانىنىڭ مەشھۇر ۋە زەبەردەست پالۋانلىرىدىن سەلسەبىل خىتاي ، قەھرەمانى تۇرك ، بەرزۇيى تۇرك ، ياغمان تۇرك ، ئەسلەم تۇرك ، مەئدەن تۇرك ، ئەمىن تۇرك قاتارلىق تارىخىي شەخسلەرنىڭ پائالىيەتلىرى بايان قىلىنغان . ئاپتور ئىسلامىيەت مەيدانىدا تۇرۇپ ئۇلارنى قاتتىق قارىلايدۇ . ئۇلارنى قانخورلار ، بىھايالار ، مۇناپىقلار ، كاپىرلار ، خىتايلار ، بەدسىرىشتىلەر ، بەدرەكلەر ، بەدبەختلەر ، سەگلەر ۋەھاكازالار دەپ تىللايدۇ . ئەمەلىيەتتە بۇلارمۇ باشقا بىر مىللەت كىشىلىرى بولماستىن ، ئۆز دەۋرىدىكى خوتەن رايونىنىڭ يەرلىك خەلقى بولغان ئۇيغۇرلاردىن كېلىپ چىققان لەشكىرىي قوماندانلاردۇر . شۇڭا بۇ تېل ـ ھاقارەتلەر پەقەت ئۆز دەۋرىدىكى ئىسلاملاشتۇرۇش باھانىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تاجاۋۇزچىلىق ، بۇلاڭچىلىق ، قىرغىنچىلىق ، ئۆكتەملىك ۋە زورلۇق ـ زومبۇلۇقلارغا قەيسەرلىك بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن ئۇيغۇر قەھرىمانلىرىغىلا قارىتىلغان بولۇپ ، باشقىلارنىڭ بۇ تېل ـ ھاقارەتلەر بىلەن قىلچە ئالاقىسى يوق .

داستاندا تىلغا ئېلىنغان ئىجابىي شەخسلەر ئىمامى ئاسىم ، ئىمامى جەئفەرى سادىق ، ئىمامى ھاشىم ، تەلھە ئىبنى تۇغان قاتارلىقلار ئوتتۇرا ئاسىيادىن ، قىسمەنلىرى ئوتتۇرا شەرق رايونلىرىدىن كەلگەن دىن تارقاتقۇچىلار بولۇپ ، ئۇلار بالدۇر مۇسۇلمان بولغان ئاتۇش ، قەشقەر ۋە پەرغانە رايونىدىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۇركىي قوۋملەرنى باشلاپ كېلىپ ، خوتەن ۋە ئاقسۇ رايونلىرىدا دىن تارقىتىش ، مەجبۇرلاش ، قىرىش ، چېپىش پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان . داستاندا ئاپتور ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىش مەيدانىدا تۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى مۇسۇلمانلار ، لەشكىرى ئىسلام ، جەنىتىلەر ، بەختىيارلار ، ئۇلۇغلار دەپ مەدھىيىلەيدۇ . ئەمەلىيەتتە بۇلارمۇ پەقەت بىرنەچچە ئايرىم شەخسلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا مۇتلەق كۆپ قىسمى ھەممىسى ئۇيغۇرلاردىنلا ئىبارەت . شۇڭا بۇ داستاندىكى ئاتالمىش مۇسۇلمانلار بىلەن كاپىرلار ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ دېگىنى ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ (مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار بىلەن كاپىر ئۇيغۇرلارنىڭ) ئارىسىدا يۈز بەرگەن ئىچكى ئۇرۇشتىنلا ئىبارەت ، خالاس .

ئىمامى جەئفەرى سادىق داستانى تارىخىي ۋەقەلەرنى بايان قىلىش ، شەخسلەر ئوبرازىنى يارىتىش ، تېل ئىشلىتىش ، ھېسسىياتنى ئىپادىلەش جەھەتتە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان تارىخىي بەدىئي ئەسەر بولۇپ ، تارىخ ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ، تېل ـ سەنئىتى قاتارلىق جەھەتلەردە يوقىرى قىممەتكە ئىگە .

لېكىن ، داستاندىكى قويۇق دىنىي خاھىش ۋە بۇنداق خاھىشلار بىلەن تولغان سۆز ـ ئىبارىلەرگە جىددىي دىققەت قىلىشىمىز ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن تەنقىدلەش پوزىتسىيىسىدە بولۇشىمىز زۆرۈر . تارىخىي مىراسلارغا باھا بەرگىنىمىزدە ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن تارىخىي ماتېرىيالىزملىق دۇنيا قاراش بىلەن مۇئامىلە قىلىشىمىز ، ھەممىگە ۋارىسلىق قىلىشقىمۇ ، ھەممىنى ئىنكار قىلىشقىمۇ قارشى تۇرۇشىمىز ، شاكىلىنى ئىلغىۋېتىپ ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىشىمىز ، شاكالغىمۇ ، مېغىزغىمۇ توغرا مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەك .

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىسى

شائىر موللا قۇربانىنىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرى بىلەن ئۇنىڭ تەرجىمھالىغا دائىر قىسقىچە ماتېرىياللار ژۇرنىلىمىزنىڭ 1988 ـ يىللىق 4 ـ (ئومۇمىي 25 ـ) سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى . شۇڭا بۇ جايدا ئۇ ھەقتە توختالمايمىز . تۆۋەندە داستاننىڭ تولۇق تېكىستى بىلەن تونۇشقايسىز .

ھەمدى بىھەد قىياسسىزۇ ھەدسىز ،
ئول ئىلاھىمغەكىم نىھايەتسىز .
بەس ، رەسۇلىغە دەي مەلا مەئدۇد .
ئالى ئەسھابىغە سەلەۋات ـ دۇرۇد .
بەئدەزىن بىر تەكەللۇمىنى بەيان
ئەيلەيىن بارچە ئەھلى دىنغە ئەيان .
ھەق تەئالادۇر ھەييى لايەنام ،
ئاق ئىسيان ، مۇكەففەرى ئاسام .
قىلسە دەئۋەت بۇ ئىسملارنى كىشى ،
بولغاي ئاسان ئىكى جەھاننىڭ ئىشى .
[بارچە] غەم غۇسسەدىن بولۇپ ئازاد ،
ھەرنە مەتلەبدۇر تاپغاي ئانچە مۇراد .
بولسە دۇنيا تەلەب قەنائەتنى ،
تەرك قىلماي تىلەپ بۇ ھاجەتنى .
[سىدقۇ] ئىخلاس ئىلە [دۇئا] قىلادۇر .
ھەق بۇ ھاجەتلەرنى رەۋا قىلادۇر .
چەكسە ھەركىم فەقىر بولۇپ تەڭلىك ،
رىزقۇ روزانەدە يېتىپ كەملىك .
روزگارىن قارارتسە يوقسۇزلۇق ،
رو بېرىپ تاپماسە دەمى ئۇزلۇق .
زالىمىيدىن كۆرۈلسە زۇلمۇ جەفا ،
يا يېتىشسە شەماتەتى ئەئدا .
ياۋۇسە يا زەمانەنىڭ شەررى ،
ئافەتى ئافتابىنىڭ ھەررى .
تاپماسە چۇن كېتىپ ئەمانلىقدىن ،
كۆرمەيىن نەۋئى شادمانلىقدىن .
كەلسە ئالدىغە ھەر مۇھىم پىشە ،
قىلسە يا ئاخىرەتدىن ئەندىشە .
ياكى جەننەتدىن بولسا ئۇممىدۋار ،
يا ئەگەر بولسا تالىبى دىيدار .
ھەر تەلەب ھەر مۇرادۇ ھەر مەقسەد ،
جىھىتىدىن ئوقۇسە ، ئىلاھىم رەد
قىلمايىن بارچە مەقسەدىنى بېرۇر ،
ساھىبىلجۇدۇ كەردىگارىم ئېرۇر .

يەتسە ھەركىمگە رەنج يا ئىللەت ،
كەلسە باشىغە يا بەلا مىھنەت .
ئول كىشى ئىسمىھايى رەببانى ،
ئوقۇبان بولدى چۇن دۇئا خانى .
ھەق دۇئاسىنى مۇستەجاب ئەتكەي ،
بارچە مەقسەد مۇرادىغە يەتكەي ،
ئۇشبۇدۇر ئىسمىھايى رەببانى ،
فارىھى دىل رەۋايىھى جانى .
زاتى پاكىنىڭ ۋۇجۇدى ، يا ئەللاھ ،
ھۇججەتى لا ئىلاھە ئىللەللاھ .
ئۇشبۇ ئىسمىڭنىڭ ھۇرمەتى ، يا رەب ،
زاكىر ئەت بەندەلەرنى ئەللاھ دەپ .
ئىلمى تەۋھىد بەندەلەرگە ئەتا ،
ئەيلەپ ئەتكىل مەئاق جۇرمۇ خەتا .
ۋەر دو ئالەم دىھەندە ، يا رەھمان ،
سەندە يوق ئەيبۇ شىرك ئىلە نۇقسان .
ئاسىيدۇرمىزكى مەھز ئىمانلىغ ،
ئەھلى فاجىر زىيادە نۇقسانلىغ .
ئىسمى رەھمان ئىلە تەجەللى زۇھۇر ،
قىلساڭ ئولغاي بارى گۇنەھ مەغفۇر .
يار رەھىم ، ياخشى ۋەسفىلەر ساڭا خاس ،
ئەھلى تائەتكە بەرگەسەن ئىخلاس .
بەندەنى ، يا مۇسەببەل ـ ئەسباب ،
بەھرى رەھمەتدە ئەيلەگەچ غەرقاب .
فىسقۇ ئىسيانلارىن كەچۇرگەيسەن ،
مەئسىيەت دەفتەرىن ئۆچۇرگەيسەن .
يا مەلىك ، كىردىگارۇ يا مەنان ،
تەڭرى ھەژدە ھەزار ئالەمىيان .
پادىشاھلارغە پادىشاھدۇرسەن ،
پارچەمىزغە جەھان پەناھدۇرسەن .
شەھلىغىڭ باقىدۇر ، زەۋالى يوق ،
زاتى پاكىڭنىڭ ھېچ مىسالى يوق .
مىڭ خىجلىمەن ، ھەزار مىڭ ئەفسۇس ،
ئىززەتىڭ بىلمەگەنگە ، يا قۇددۇس .

قۇدسى ۋەسفىلك بىلەن ئىمىشسەن پاك ،
جەھل بىھەد ، بۇ قۇلدا يوق ئىدراك .
نەززە ھەر شەيئىدىن ئۆزۈلۈك تەجرىد ،
بەلكى تەفرىدۇ خاكۇ لىتتەۋھىد .
يا سەلام ، ئىسىم ئېرۇر سەلامەتدىن ،
رەنج ئىلە زەئىف ، فەزھى ئافەتدىن .
بارچەنى بەندەگە ياراتقان ئول ،
سەقىم زاتىنغە تاپماس ئېرمىش يول .
ئافىيەتدىن بۇ قۇلنى قىل ئەنجام ،
كىردىگارا ، بىھۇرمەتى ئىن نام .
رەھمەتىلك بەھرى ئىچرە يا مۇئمىن ،
سال بۇ مەھزۇننى ئەيلەبان ئىمىن .
لۇتفۇ ئىھسان ئېتىپ ئەدالەتدىن ،
ساقلاغىل زۇلم ئىلە سىياسەتدىن .
ئەھلى تەقۋاغە خۇش نىگەھبانسەن ،
ئاسىيلارغە رەھمۇ رەھمانسەن .
يا مۇھىمنۇ ئەي خۇدايى كەرىم ،
بارچە مۇئمىنغە رەھمەتىلك تەئمىم .
خاس ئېرۇر ھەزرەتىدە دانالىق ،
ئاچۇغۇ ياشۇرۇندىن ئاگاھلىق .
ئىلتىفاتىلك بەرابەر ، ئەي بارا ،
ئەسلى شەئنىدە يوقدۇر ئۇجبۇ رىيا .
يا ئەزىز سەن كەبى ئەزىز مەئبۇد ،
يوق ئىكەن بەندە بولماغاي مەۋجۇد .
مەھزى تەبدىل كېلىپ بۇ ئىزززەتكە ،
يەتكۇرەلگەي نېتىپ مەزەللەتكە .
شاھى ئالەمسەن ، ئەي ئەزىز غالىب ،
سايىلۇ شەھ بارى ساڭا تالىب .
بىرۇ بارۇ جەلىلۇ يا جەببار ،
خارۇ ئاجىزغە شەفقەتىلك بىسيار .
بەندەلەر ھالىغە بېرىپ ئىسلاھ ،
نۇرى ئىمانىنى ئەيلەدىلك مىفتاھ .
كۆڭلۇمىز بولدى مەئرىفەت گەنجى ،
يەتمەيىن دىلغە زەنف يا رەنجى .
مۇتەكەببىر ئۇنىنچى ئىسمىلك نە ،
ئەزۇ نە جەۋھەر كۇفۇ جىسمىلك نە .
ئەزەمەتدە خۇدايى بىھەمتا ،
بىرلىكىلك بىچەگۇنە بىئىشباھ .
سەبتۇ ۋەھدانىيەت ساڭا بىزەن ،
چۇنكى ھەرنەرسىدىن تەجەررۇدسەن .
فاتىرى فىترەت ئۇزرە ، يا خالىق ،
ئۆزلۈكىدىن ئەمەس بۇ پەيدالىق .
قۇدرەتىلك بىرلە سەن پەدىد ئەتتىلك ،
بارچە ئەشيانى ئافەرىد ئەتتىلك .
يەتتە قات ئاسمانۇ ھەفت زەمىن ،
سۇنئۇ قۇدرەتلەرىلك مەكانۇ مەكىن .
ئەرھەمۇر ـ راھىمىنە ، يا بارى ،
بەندە يىغلاپ قىلۇر ساڭا زارى .
نە ئۇچۇنكىم بۇ بەد فەئال ئاسىي ،
تائەتىكغە يوق ئانچە ئىخلاسى .
ئافەرىنەندە كارى ئالەمىيان ،
ھەم نەباتۇ جەمادۇ ھەم زىيجان .
يا مۇسەۋۋەر تەمامى ئەشيانىلك ،
سۇرەتىن ئەيلەدىلك بارىن ئانىلك .
كىلكى قۇدرەت بىلەن قىلىپسەن نەقش ،
جۇملە زىيجانغە ئەيلەدىلك جان بەخش .
بارچە جانلىغنى ھەممە جانسىزنى ،
رۇتبەتەن ۋەزئ ئەيلەدىلك بىزنى .
يازۇقۇمنى تىلەردە ، يا غەففار ،
ني دېگەيمەن ، گۇنەھلەرىم بىسيار .
سىدقى دىل بىرلە دېسەم ئەستەغفىر ،
يۇز تۇمەن تەۋبە ، مىلك تۇمەن تەقسىر .
مەقبۇل ئەتسەلك بۇ تەۋبە ئاھىمنى ،
شايەد ئۆتكەيمۇسەن گۇناھىمنى .
قەھر قىلمە قۇلۇڭغە ، ياقەھھار ،
بەندەلك ئېرسەم ئەگەرچە بەدكىردار .
ھەممە ئەشيانىلك غالىبمدۇرسەن ،
ئەھلى دىلنىلك مۇتالىبمدۇرسەن .
سەندىن ئولغاي بۇقۇلغە مېھرۇ ۋەفا ،
ۋاسىل ئەيلەب دىلىم[غە] سىدقۇ سەفا .
قىلغاسەن لۇتفۇلك ئىلە ، يا ۋەھھاب ،
رەھمەتىكنى گۇنەھغە پەردە ، نىقاب .
ئەي ، ئۇلۇغ پادىشاھى دەۋلەتمەند ،
بەندەمىز دەرگەھىكغە ھاجەتمەند .
غافىرۇز ـ زۇنۇبسەن ئەتا ۋاھىب ،
ئاسىيلار رەھمەتىكغەدۇر تالىب .
ئىننەكە مىننى نائىلۇت ـ تەلەبات ،
فەفزە ، يا ئەنتە قازىيۇل ـ ھاجات .

№3

رىزقنى بەندىلەرگە ، يا رەززاق ،
خەلق ئېتىپ بەرگۈچىسەن ، ئەي خەللاق .
نازۇ نېئمەتنى يەپ تۈگەنمەيدۇر ،
سەندىن ئۆزگە كىمەرسەر بەرمەيدۇر .
بىسمى مەزكۇر بەھۇرمەتى رەھمان ،
رىزقىمىزگە يېتىشمەكەي نۇقسان .
كەرەسنە ، تەشنە بەندىلەرگە خۇسۇس ،
دەرمەن : ئەللاھۇ زىر ۋەلا تەنقۇس .
بىزگە ، يا فەتتاھ ، بابى رەھمەتنى
ئاچقاسەن ھەم دەرى سەئادەتنى .
چۈن بۇ دەھر ئىچرە دىلنى شاد ئەيلەپ ،
ئاخىرى ئىشلارىن كۈشاد ئەيلەپ .
فانى ئالەمدە فەتھى بەخشايىش ،
بەرگەسەن ئاخىرەتدە ئاسايىش .
يا ئەلىما ، بەغايەتى دانا ،
ئىلمىكىم لا تەئەد ۋەلا تەھسا .
ئەزەلىدۇر بۇ ئىلم ئەمەس ھادىس ،
كەسب ئەمەس يوق مۇڭا سەببەب بائىس .
ئالىمۇل - غەيب ئېرۇركى بىر سىفەتىك ،
قالغاي ئەخفا نېتىپ ئەلانىيەتىك .
مۇمكىناتى جەمئى بۇقەلەمۇن ،
ئىلمىدە بارى ئەمەس بىرۇن .
بولسەگەر بۇندە قۇربى بىپايان .
بارچەسى ئىلمىك ئىچرەدۇر يەكسان .
كىردىگارا ، بىھۇرمەتى ئىن نام ،
قىل ئەتا ، ئەقلۇ ئىلم ئېرۇر ماڭا كام .
ئەيبۇ نۇقساندا بەندە ، يا قابىز ،
ھەملى ئىسياندىن قامەتى ناقىز .
ئەيب ئىلە نۇقسۇ فىسقۇ ئىسيانى ،
دەفئ قىلسالىك بۇ بەندەدىن ئانى .
گەر قۇتۇلسە بەلا يۇكىدىن بۇ ،
تەختى جەننەت دېگەن مۇڭا ئۇشبۇ .
ھەممە ئالەمگە رىزق ، يا باسىت ،
بەرگۈچى سەنسەن بەندىلەر قانىت .
ئەي خۇداۋەندى خالىقۇلمەخلۇق ،
رىزق ۋادىندە ۋاسىئۇلمەرزۇق .
ئىسمى باستىنىك ھەققى ھۇرمەتىدىن ،
ھەم ئۆزۈڭنىك ئۇلۇغ ئىنايەتىدىن .
بەرەكەت بىرلە رىزقىمىز [نى] كۇشاد ،
قىلغاسەن ھەردەم نىئمەتىڭ[نى] زىياد .
ئۆز خەزىنەڭنىك رىزق ئىشكىنى ئاچ ،
بەندەنى قىلمە بەندەگە مۇھتاج .
ئەيلە ئەئدانى پەست ، يا ھافىز ،
ۋەسىيە ، مەجۇسىيۇ چۈن رافىز .
فىرقە - فىرقە تەمامى بەد مەزھەب ،
بارچەسىن پەست قىلغاسەن ، يا رەب .
دىنى ئىسلام ئىلمەرىنى بەلەند ،
قىلغاسەن رەۋنەق بەرگەچ ، ئەي خاۋەند .
ھەم مۇرۇجى شەرىئەتى غۇررا ،
تىز بۇرھانىن شەمشەرىن بۇررا .
ئەيلەبان دىنىمىزغە قۇۋۋەتنى ،
بەرگەسەن ئانچە فەتھى نۇسرەتنى .
بەرمەيىن دىن ئىشىدىن ئۆزگە زەرۇر ،
جۇملە مۇئمىننى قىلغاسەن مەسرۇر .
ياد ئېتىپمەن ئۆزۈڭنى ، يا رافىئ ،
قىلماغايسەن تەلەبلەرىم زايىئ .
چۈن گىرىفتارىئى بەلادۇرمەن ،
ناتەۋانلىقغە مۇبتەلادۇرمەن .
كەچۈرەلمەس بولۇپ مەئىشەتنى ،
باشغە ئالدىم ئەلەمنى ، مىھنەتنى .
يەتمەيىن سەندىن ھالىمە شەفقەت ،
تاپمادىم كەسبۇ كاردىن بەركەت .
رەھم قىل مەن قۇلۇڭغە ، ئەي دانا ،
سەن ئېرۇرسەن خۇدايى بىھەمتا .
مەن غەرىب خارۇزارى بىر بەندە ،
سۇنئى قۇدرەتىنىك بارچەسى سەندە .
ۋەسل قىلدىم بۇ ۋەسفى رىفئەتنى ،
قىل ئەتايى بۇ قۇلغە دەۋلەتنى .
يا مۇئىززۇ ، ئەزىزلىق تىلەدىم ،
ھەرنە ئەرزىمكى بار ئۆزۈڭگە دېدىم .
تاپسام ئەلبەتتە ھەر نېچۈككى ئىلاج ،
زىيفى ئىنسانغە بولمايىن مۇھتاج .
ئۆز نەسىبەمگە مەن بولۇپ قانىئ ،
بولسە كۆڭلۇمدە كۇللۇ جۇزۇ تەمىئ .
مۇتلەقا ئول تەمەئنى ئەلدىن ئۈزەي ،
پىشەئى راست ئىلە ئۆزۈمنى تۈزەي .
دەپ تەۋەككۇل قىلىپ ساڭا ئىشەنىپ ،
تۇردۇم ھەردەم پەناھىڭا ساغىنىپ ،

ئەي خۇدايى جەھان ، مەكانۇ مەكىن ،
ئۇشبۇ دەئۋەت قەبۇل قىلۇرمۇ ئىكىن .
شەرمسىز زالىمى ۋە ھاسىدنى ،
خار ئېتىپ فائىلانۇ فاسىدنى .
ئەزكىياغە ئەتا قىلىپ ئىززەت ،
فۇقەرالارغە بەرگەسەن دەۋلەت .
يا سەمىگ ، يا بەسرۇ خالىق تاق .
كۆزگە ھاجەت يوق ئاغلاماقغە قۇلاق .
قۇدرەتلىك بەسكى ئىشتەسەن بىگۇش ،
كۆرمەكلىك ھەم [تەرزى] ساھىب ھۇش .
ھاجەت ئېرمەسكى ھاجەتىم ئىزھاز
قىلماق ئەئيان ئۆزۈڭگە ، يا جەببار .
[يا] ھەكىم ، ھۇكمۇڭ ئانچىنان نافىز ،
ھەرنە ھۇكم ئەيلەسەڭ ئېرۇر جايىز .
ھەرنەنى ، بول دېسەڭ ، بۇ دەم [بو]لادۇر ،
گەرچە «يوق بول» ، دېسەڭ ئەدەم بولادۇر .
ھەممە زىيجان ، فەرىشتە ئادەمىزاد ،
شاھۇ خاقان ، گەدا ساڭا مۇنقاد .
ھەرنەگە ھۇكم قىلساڭ ، ئەي رەھمان ،
كىمدە ھەد بارکى تۇتماغاي فەرمان .
ئەبدۇ مۇزنەبنى ، ئەي خۇدايى كەرەم ،
سىررىڭە ئەيلەي خاھلاساڭ مەھرەم .
داد ، يا ئەدل ، دادخاھدۇرمەن ،
سايىل ئېردىم كۇنۇن گەدادۇرمەن .
ئاھۇ فەرياد ئىلە فىغان ئەتسەم ،
ھېچ ئەجەب يوق مۇرادىمە يەتسەم .
دادى [ئەد]لىڭدە يوقتۇر ئۇجبۇ رىيا ،
رىشۋە شەئنىڭدە بولماغاي ئەسلا .
پادىشاھا ، سورۇپ بۇ دادىمنى ،
بەرگەسەن مەقسەدۇ مۇرادىمنى .
يا لەتىف ، ئىلتىفاتىڭ ئانچە فۇزۇن ،
بارچە ئاسىبدىن ئافىيەت مەسئۇن .
بەخش ئېتىپ بەندەگە ئەمانلىقنى ،
تەربىيەت بىرلە مەھرىبانلىقنى .
ئەدلۇ ئىھساننى كۆپ ئەتا قىلاسەن ،
ھەممە ئەھۋال ئارا ۋەفا قىلاسەن .
سەئىب مۇشكىل كەتۇرمەيىن تەڭلىك ،
بارچە لا بەددەسىدە يوق كەملىك .
يا خەبىر ، ئەي خۇدايى بۇزۇرگۋار ،
مۇژدە سەندىن بىشارەتى بىسيار .
قىلمايىن بەندەلەرنى سەن گۇمراھ ،
باخەبەر ، ھەممە نەرسەدىن ئاگاھ .
قازىسەن ، پادىشاھسەن ھاكىم ،
بارچە ئەشيانىڭ راستىغە ئالىم .
تا ئەزەلدىن [ئەبەد] مۇقەللىد ئەمەس .
ئىككى ئالەمگە بولدى ھۇكمۇڭ بەس .
مەغرىفەت ئەيلەگەيسەن ، ئەي غەففار ،
ھەددىن ئارتۇق ئۇلۇغ گۇناھىم بار .
يا ھەلىم ، ئاسىيلار ئەقۇبەتىدىن ،
ئۆتكەسەن ئۇشبۇ ئىسمىڭ ھۇرمەتىدىن .
بىرۇ بارا ، غەرىقى ئىسيانىنى ،
دەفئ ئېتىپ قۇتقارۇسەن ئىنسانىنى .
يا ئەزىم ، ئەززەمەتدە سەن يەكتا ،
فەردۇ فەردانىيەتدە بىھەمتا .
بۇ ئۇلۇغلۇقدا شۇبھەسىز بىرەيب ،
خاسۇ خاسەڭدۇر ئەلىم ئالەمى غەيب .
خاھلادىڭ بىرنى ئەغنىيا قىلدىڭ ،
بىرنى شەھ ، بىرسىنى گەدا قىلدىڭ .
مەھۇ ئېتىپ جەبھەدىن بۇ مەھنەتنى ،
بەرگەسەن فىرقى شەرگە ئىززەتنى ،
يا غەفۇر ، يا شۇكۇر ، بىئىسمى جەمال ،
تەڭرى يەزدان ، پاك ، جەلل جەلال .
بەدتەرىن بەندەمەن گۇنەھكارى .
ئەيب ئىلە قۇبھىنىڭ گىرىفتارى .
رەھم ـ شەفقەت بىلەن گۇنەھنى كەچۇر ،
ئەشقىيا دەفتەرىدىن ئاتىنى ئۆچۇر .
پاك ئېتىپ ئەقلۇ رۇھۇ جىسمىمنى ،
ياخشى زۇمرەسىدە [قىلغىل] ئىسمىمنى .
سابىق ئەيلەرسەن ، ئەي خۇدايى تەئال ،
شۇكر گۇيەندەگانىدىن ھەر ھال .
يا ئەلى ، مەرتەبەڭدۇر ئانچە بەلەند ،
رىفئەتىڭ ۋەسفىنى دېسەم ھەرچەند .
روزۇ شەب مەھلەر ئىچرە ھەر سالى ،
بىرسى خەتم ئولماغاي چۇنان ئالى .
يا كەبىر ، شەئن ـ شەۋكەتىڭ نە دەي ،
جامى ۋەھدەتدىن تاتسام ئەندەكى مەي .
مەستمەن غەير ئىختىيارى بولۇپ ،
بۇ ئۇلۇغ شەئن تىلغە جارى بولۇپ .

سۆزگە كىرسەم كەلامى ۋەسفىگدىن ،
سۆزلەيەلمەسمەن بىرنى يۇزمىگدىن .
ئەي ئەزىمۇش - شەئن ، خارلارنى بەلەند ،
قەدرۇ دەۋلەتكە قىلغاسەن پەيۋەند .
يا ھەفىز ، بەندەگە نىگەھبانسەن ،
قىلغۇچى بارچەغە قەدىردانسەن .
ئابۇ ئاش ، جامە ، نازۇ نېئمەتنى ،
بەرگۈچى تۈئمەسىدە ۋۇسئەتنى .
يەرۇ كۆكنىڭ ئەلەم بەلالاردىن ،
رەنجۇ ئافەت ، مەرز فەزالاردىن .
ھىفز قىلماق ئېرۇر سېنىڭ كەرەمىڭ ،
بولسە نابۇد بارى سېنىڭ نە غەمىڭ .
يا مۇقىتۇ زات ، سەندەدۇر قۇدرەت ،
بەندەنىڭ قۇدرەتىدە يوق كىسرەت .
ئەھلى ئىمان قىلۇرغە تائەت تەي ،
قۇۋۋەتى جۇزئى بەرگەسەن ، يا ھەي .
يا ھەسىب ، ئىننە ھەسبۇنەللاھۇ ،
ئەئلەمۇ ئەئلا ئەئزەمەللاھۇ .
ھەر فەزايىلكى سەندەدۇر مۇسبەت ،
جۇملە ئىنسانغە ئولدۇرۇر بەركەت .
قۇدرەتىڭ بىمھەد ، بىنىھايە ئېرۇر ،
رەھمەتىڭ بارچەغە كىفايە ئېرۇر .
خاس مۇئمىنلەر رەھمەتىڭغە ، شەھا ،
قەۋمى كافىرغە لەئنەتىڭ قەتئا .
كىردىگارا ، بەھەقى ئىسمى ھەسىب ،
رەھمەتىڭنى بۇ قۇلغە ئەيلە نەسىب .
يا جەلىل ، زۇلجەلالى ۋەلمەلەكۈت ،
ساھىبىل - كىبرىيائى ۋەلجەبەرۇت .
يەرۇ كۆكنىڭ ئىلاھى سەندۇرسەن ،
بارچەمىزنىڭ پەناھى سەندۇرسەن .
مەۋجۇد ئېرمەسكى سەندىن ئۆزگە ئىلاھ ،
سەبتۇ ۋاھىدلىغىڭغە ئانچە گۇۋاھ .
ئۇشبۇ ۋەھدانىيەتكە بىر شاھىد ،
«ئىننەما» دۇر «ئىلاھۇكوم ۋاھىد» .
قىلمايىن بارچە دەئۋەتىم مەردۇد ،
ئەيلە مەقبۇل تەلەبنى ، يا زۇلجۇد .
يا كەرىم ، كارسازۇ بەندە نەۋاز ،
ئەي رەھىم ، بىنىيازۇ بىئىنباز .
پادىشاھۇ گەدا سائىا مۇھتاج ،
ھەفت ئىقلىم ئەمىرى زەررىن تاج .
بولسە گەردەندەدۇر ئەبۇدىيەت ،
سەندىن ئول بارچەغە ئەبۇبىيەت .
يا رەھىما ، كەرامەتىڭ ھەققى ،
بۇل تەرەھمۇم كەرىم ئاتىڭ ھەققى .
يا رەقىب ، بۇ ئىكى جەھاندا يەنا ،
يوقتۇرۇر سەندىن ئۆزگە پۇشتۇ پەناھ .
ھەمە ئالەم جەمىئى مەۋجۇدات ،
بارچەسى قۇدرەتىڭدىن ئولدى سەبات .
سەن يەنە بارچەنىڭ نىگەھبانى ،
قەبزەئى قۇدرەتىڭدە تەن - جانى .
سەيىئاتىمنى ئەيلەبان تەھۋىل ،
ھەسەنات ئۈزرە تاپشۇرۇپ تەبدىل .
بارچەنى ھىفزىڭ ئىچرە ئاسرارسەن ،
مەئسىيەتدىن بۇ قۇلنى ساقلارسەن .
يا مۇجىبەد - دۇئا ، ئىجابەت قىل ،
بەندەگە تائەتى كەرامەت قىل .
دادۇ فەريادۇ زارىغە يەتسەڭ ،
ھەر دۇئايىنى مۇستەجاب ئەتسەڭ ،
بولماس ئاندىن ئۇلۇغ سەئادەت ھەم ،
دەئۋات ئولدى مەغزى تائەت ھەم .
رەھمەتىڭ ۋۇسئى كەڭرۇ ، يا ۋاسىئ ،
بەھرى بىپايانىدۇركى ، ئەي سانىئ .
بۇ نە نەۋئى زىيادە ۋۇستەتدۇر .
نې ئەجايىب فەراخى نىئمەتىدۇر .
رىزقى بىمھەد قىياسدىن بىرۇن ،
جۇملە ئالەم بۇرىزق ئىلە مەمنۇن .
ساھىبى جانكى ئالەم ئىچرە بولۇر ،
زىندەگەرلىكنى رىزق بىرلە قىلۇر .
رىزقۇ نىئمەتنى ، ئەي ئەتا دانا ،
بەرمەسەڭ بىز نە ھال ئىدۇك ھالا .
شۇكر ، سەد شۇكر ، مىھرىبان تەڭرىم ،
بەردىڭ ئىمان ، جەسەدگە جان تەڭرىم .
قايسى بىر نىئمەتىڭگە شۇكر قىلاي ،
قايسى قۇدرەتلەرىڭنى فىكر قىلاي .
باستۇر - رىزق ھەم ئۆزۇڭدۇرسەن ،
ۋاسىئۇر - رىزق ھەم ئۆزۇڭدۇرسەن ،
بار سېنىڭ ھەر ئۇلۇغ خەزىنەلەرىڭ ،
دۇررۇ زەر فىرزە پۇر دەفىنەلەرىڭ .

ئول خەزىنەلىك خەزىنەئى رەھمەت ،
بارچە زىيجانغە ئاندىن ئول نىئمەت .
شۇمچە قىلسالىك ئەتايى ، يا رەھمان ،
يەتمەگەي ئاندا زەررەچە نۇقسان .
يا ھەكىم ، يا ۋۇدۇد ، ئەي ئادىل ،
سەنسەن ئەللامە ، بەندەگان جاھىل .
بەندىلەر ھالىدىن ئۆزۈڭ ئاگاھ ،
دەم بەدەم با خەبەر بولۇپ ھەرگاھ .
بەندە گەر فىكر قىلسە ھەرقانداغ ،
سەن نە ھۆكم ئەيلەسەڭ بولۇر ئانداغ .
سۇنئ قۇدرەتلەرنگدە مەھكەمكار ،
بەندىلەرگە مۇھەببەتىڭ بىسيار .
ئەۋۋەلا يا مەجىدە ، يا باقىس ،
سانى ئىبرىمەسسەنۇ ۋەيا سالىس .
مەجد بۇزۇرگ خۇدايى بەرھەقسەن ،
بىرۇ بارۇ يىگانە ، مۇتلەقسەن .
مۇردىلەر بەئسىنى قۇبۇرىدىن ،
ھەشرەگاھغە بارۇرغە گورىدىن .
زىيىق بەئىاسىدىن ئەگەر يۇز مىڭ ،
بولسە مۇمكىن ئەمەس سېنىڭ غەيرىڭ .
كىردىگارا ، ئەگەر قەبۇل ئەتسەڭ ،
بەندىنىڭ ئەزرى ھالىغە يەتسەڭ .
مەھز يا رەببە ، دەپ نىدا قىلايىن ،
لەفزى ھەق بىرلە جان پىداقىلايىن .
بۇ نېچۇك سۇنئ بۇ [نې] قۇدرەتدۇر ،
بۇ نە ۋۇسئەتدۇر ، بۇ نە قۇۋۋەتدۇر .
مىڭ گۇرۇھ بىر يىگانە قۇدرەتنى ،
زىكر ئېتەلگەي نە بىر ئىرادەتنى .
يا شەھىد ، ھەممە يەردە سەن ھازىر ،
بارچە غايىب ، خەفى ساڭا زاھىر .
كۇللى ئەشياغە سەن غەلابەتلىك ،
سۇنئۇ قۇدرەتلەرنىڭ تەفاۋەتلىك .
ھەر مەھەل بەندىلەردە بولسە پەدىد ،
ساڭا مەئلۇم بارىغە سەن شاھىد .
بەندىلەرنىڭ سەلاھىغە تەۋفىق ،
بەرگەسەن كىردىگارى راستى تەرىق .
ئەنتە خەيرۇل - مۇھەققىن ، يا ھەق ،
ئىسمى ھەق تالىبىغە دەرسۇ سەبەق .
يا رەبا ، ئىلمى ھەق ئەتا قىلغىل ،
زىكرى ھەقغە دىلىمنى جا قىلغىل .
سالمايىن كۆڭلۈمە بەد گەندىشە ،
ھەم نەسىب گەيلە راستلىق پىشە .
يا ۋەكىل ، يا قەۋى ، ھىدايەتىمىز ،
سەن ئېرۇرسەن بىزىڭ ھىمايەتىمىز .
ھىچ ئىشەنچىم ئۆزۈڭدىن ئۆزگەدە يوق ،
گەرچە لايىق قىلالماسام قۇللۇق .
يەتسە باشىمغە خەيرۇ شەر ئىش-پىش ،
ھەرنە قىلسالىك ئۆزۈڭدەدۇر خاھىش .
بىمۇ شابىھسەن ئانچە دانايى ،
مىسلى ئەنبازسىز تەۋانايى .
سەنسەن ئەقۋى چۇ بەندە ئەزئەفدۇر ،
ناتەۋانلىق بىلەن مۇخەۋۋەفدۇر .
سەنكى پەرۋەردىگارى بىمانەند ،
رەھىم قىلغىل بۇ قۇلغە ، ئەي خاۋەند .
ئەجز ئەھۋالىمە بولۇپ نازىر ،
تائەتىڭ ساڭى قىلغاسەن قادىر .
يا مەتىن ، يا ۋەلى ، ئىلاھىمسەن ،
پەرۋەردىگارىم ، كەرەم پەناھىمسەن .
زاتى پاكىڭدا يوق رەكاكىيەت ،
يا ھەلىيەت سىنە مەلالىيەت .
سەھۋ ، غەفلەت ، بەتالەتۇ نىسيان ،
راھدا بولماس ئاندا نامۇ نىشان .
ئەي خۇداۋەند ، دوستىدارى ئىنباد ،
ھاجەتىمنى ئۆزۈڭگە قىلدىم داد .
ھەردۇ ئالەمدە ئاسىي قۇربانغە ،
رەھىم ئېتەرسەن جەمئىى ئىنسانغە ،
نامى ھەق يا ھەمدۇ يا مۇھسىن ،
قىلدىڭ ئانى ئىھاتىمە خىزرى .
ھەر بەلانى بۇ ئىسمىڭ ھۇرمەتىدىن ،
دەفئ قىلغىل رەسۇلۇڭ ئۇممەتىدىن .
ئىسمى يەزدان پاك ، ئايا مۇبەدى .
ھەست پەيدا كۇنەندە نىكۇ بەدى .
بارچە ئەشيانى سەن پەدىد ئەتكەن ،
ئادەمىينى شەقى - سەئىد ئەتكەن .
مەن قۇلۇڭنى قىلىپ سەئادەتناك ،
ئەفۇ ئىلە مەئسىيەتدىن ئەتكىل پاك .
فىسقدىن ، يا مەئىد يا مەھىيى ،
پۇر ھەۋا كۆڭلۇمىزنى قىل نەھىيى .

بار ئېتىپ بارچەمىزنى تىركۈزگەن ،
رۇھنى قالىبىغە كىركۈزگەن .
مۇرده دىللارنى ئەيلەبان ئەھيا ،
قىل مېنى قۇللۇغۇڭدا پا بەرجا .
يا ئەزىز ، يا جەلىلۇ يا جەببار ،
باتىنىم ئىچره مەئرىفەت توشقار .
ئەقل ھەيرەت ، ئايا مۇمىت ، يا ھەي ،
بۇ ئۇلۇغ سۇنۇڭ قۇدرەتىڭە نە دەي .
مۇرده‌گە جان بېرىپ تىرىلدۈرمەك ،
خاھىشىڭدۇر تىرىكنى ئۆلتۈرمەك .
زىندە دائىمسەن ، ئەي خۇداۋەندە ،
ئۆلمەكمىك يوق بۇ ئىككى ئالەمدە .
لەميەزەل ، لايەزالۇ يا قەييۇم ،
ئەزەلسىۋ ئەبەدلىكىڭ مەئلۇم .
ھەر مۇزىل بۇ سىفەتلەرىڭ بىزەۋال ،
ئەيلەگەي يوقسە بۇدۇر ئەمرى مەھال .
كىردىگارا ، يېتىپ ساڭا ئاھىم ،
ئەيلە ئىمان لەھەددە ھەمراھىم .
قىلمە دىگەرگە بىزنى ، يا ۋاجىد ،
مۇستەمەند ، ھۇرمەتى بەيا ماجىد .
فەيز بەخش ئەيلەبان زەمىرىمغە ،
تەربىيەت قىلغاسەن مۇنىرىمغە .
ۋەسف فەردانىيەتىدە ، يا ۋاھىد ،
سەنكى مەئبۇدى بارچەمىز ئابىد .
يا ئەھەد ئەھلى دىن مۇنەززەھ ئەھەد ،
ھۇججەتىڭ «لەمىيەلىد ۋەلەمىۋلەد» .
يا ھەمىد ، بەندە مەنكى مەئبۇدۇم ،
سەن ئېرۇرسەن مۇرادۇ مەقسۇدۇم .
سالمە يادىڭدىن خەبەر دىلىمغە غەمى ،
دەي «ئەئۇزۇ بىكە مىنەسسەنەمى» .
فاتىرى كائىنات ، يا قادىر ،
قۇدرەتىڭدىن بارى ئېرۇر سادىر .
سەنسەن ، ئەي ھەق ، كەرىم ، سەخىيۇ غەنى ،
سەندىن ئېرمىش نە نەرسە مۇستەغنى .
قادىر ئىسمىڭ بىلەن تەجەللا قىل ،
ئەھلى تۇللاب مەتلەبىن بەرگىل .
قىلمە[1] ، يا مۇقتەدىر ، مېنى نەۋمىد ،
رەھمەتىڭدىنۇ ئاندىن ئەتمە بەئىد .
ئويغاتىپ دىلنى خابى غەفلەتدىن ،
ياپقاسەن پەردەئىنى ئىسمەتدىن .
يا مۇقەددىم ، تەقەددەمۇڭ ئەزەلى ،
مۇندا يوق قەدمەتىڭە شەرھى جەلى .
كىم تەئەققۇل بىلەن قىلۇر ئانى ھەسر ،
مۇندا ۋەسفىڭىڭ شەرھىن ئەيلەي قەسر .
ئەي مۇقەددىم ، بۇ قولغە راست سەبىل ،
بەرگەسەن ئەيلەپ تائەتىڭە دەلىل .
يا مۇئەخخىر ، دىلىمنى قىل مەنقەل ،
ئاتەشى ئىشقىدىن قويۇپ مەشئەل .
رەھمەتىڭ بولسا گەر ماڭا دائىر ،
دىلنى قىلغاي مۇھەببەتىڭ تەنۋىر .
سەندىن ئەۋۋەل نە بارىكى ، يا ئەۋۋەل ،
ئول كەبى يوق بىدايەتىڭە مەھەل .
ئۇشبۇ ئەۋۋەللىقىڭ ئەمەس ھادىس ،
يوق ۋۇجۇدۇڭغە ئىللەتۇ بائىس .
بەلكى ئۆز زاتىڭ بىرلەسەن مەۋجۇد ،
يوق يەنە سەندىن ئۆزگە ھېچ مەئبۇد .
بىرۇ بارا ، تەكەللۇمى تەۋھىد ،
مودىن ھەم ئىنچىكە چۇ پالۇغ ژىد .
ئەينى بىباكۇ بىئەدەبدۇرمەن ،
خەۋفسىز مۇنچە سۆزنى دەپدۇرمەن .
دېگەن ئېرسەم خەتاۋۇ نىسياندىن ،
ھىفز ئېتەرسەن بۇ قۇلنى ئىسياندىن .
بارلىقىڭ بىقىياس ، يا ئاخىر ،
مەئلۇم ئېرمەس فەنا ساڭا زاھىر .
باقى سەنسەن ، مەگەركى ئىنسانى ،
بار ئەشيا بولۇر ئىمىش فانى .
باقى بەئد ئەز فەنايى ئەشياسەن ،
خۇد مۇئەببەد ھەياتى داناسەن .
مۇددەتى بىئەقەيت نەدۇر تولماق ،
ھەققى ئەغيار ئېرۇر فەنا بولماق .
كىردىگارا جەمىئى ئەئدانى ،
بەندەدىن دەفئ قىلغاسەن ئانى .
مىنكە خەيرۇلجەزائى يا زاھىر ،
مەئسىيەتدىن ئىبادىڭ ئەت تاھىر .
ئەيلەبان كۆڭلۇمە تەجەللى زۇھۇر ،

---

① ئەسلى قولىيازمىدا بۇ سۆز «تىلمە» دەپ يېزىلىپ قالغان .

ساق رەۋشەن قىلۇر سىناد پۈرنۇر .
دۇن ۋە يا باتىن كۆرسەتۈرگە جەمال ،
تاپماغاي ھېچ بەندە قۇربى كەمال .
كۆركەنى يوق جەھاندا ھېچ كىنسان ،
ئالەمى غەيبدىنمۇ سەن پىنھان .
ئاسىي بەندەگىمنۇ ئۇمىدىم بار ،
كۆرسەتۈر تاشلە دەپ ماڭا دىيدار .
بەندە ئەزەلنۇ ، يا ۋالى ،
بار مۇئەييەن ئۆزۈڭگە ئەھۋالى .
ئەمرۇ فەرمان ھەمە ئۇلۇغ ئەھكام ،
سەندە جامىئ مەمالىكان بەتەمام .
ھەفت غەبرا ، سەما سېپىنىڭ جاھىڭ ،
قەرىە ۋادى بىلادى دەرگاھىڭ .
بىكىرەڭ شەھلىغىڭغە تەخت ئىلە تاج ،
ئوردا قەيتۇرىغە ئەمەس مۇھتاج .
ھەم ئەمەس مەھكەمە ، ۋەزىر دەركار ،
نايىبى خەلقدىن بېرەلمەس يار .
پادىشاھى ھەقىقى سەندۇرسەن ،
بىنەۋالار رەقىقى سەندۇرسەن ،
فۇقرالارغەدۇر مەدەد سەندىن ،
زۇلەماغە جەزايى بەد سەندىن .
ئەھلى دىنىڭ ۋۇجۇبىدۇر مىھرىڭ ،
كۇفرۇ تۇغيانغە خاس ئىبرۇر قەھرىڭ .
يا ئەھەد ، ساھىبى ئەدالەتسەن ،
مالىكى قازىئى قىيامەتسەن .
تىل بىلەن دىلدا زىكرى ئىسمى ئەھەد ،
ئەھلى ئىمانغە ھەم بۇ ئىسىم سەنەد .
پادىشاھا ، قىلىپ ماڭا ئىھسان .
ئەفۇ ئېيتەرسەن گۇناھلەرىم بىسان .
ئەلمەدەد تەۋسىفىڭدە ، يا مۇتەئال ،
ھەد ئەمەس قىلماق ئۆزلۇكۇمچە خەيال .
فايىقى سەن بەكۇلل مەۋجۇدات ،
سەندە يوقتۇر سىفاتى مەخلۇقات .
قۇدرەتى تەممەڭ بىلەن مۇمتاز ،
ھەردۇ ئالەمدە يوق ساڭا ھەمراز .
رەھمەتىڭغە بۇ ئاسىنى پەيۋەند ،
قىلغاسەن رۇتبە ئىززەتمنى بەلەند .
ئەدلۇ ئېھسان ئۆزۈڭدە كۆپ يابەر ،
بەندەنىڭ فىئلى خۇلقىدۇر ئەبتەر .

سەن مېنىڭ مىھرىبان نىگەھدارىم ،
نەفسى شەيتان بىلەن تەبەھكارىم .
قىلماسالىڭ گەر ماڭا نىگەھبانلىق ،
قايدا بولغاي بۇ جانغە ئاسانلىق .
تۇبتۇ ئىننى ئىلەيكە ، يا تەۋۋاب ،
ئەفتەھى ، يا مۇفەتتىھەل ـ ئەبۋاب .
بار گۇنەھدىن [سەن] ئارىغلاماسالىڭ ،
بەھرى رەھمەت لەبىگە چىرلاماسالىڭ .
سەن قەبۇل ئەتمەسەڭ بۇ تەۋبەمنى ،
قايداغ ئىلتىپ يۈرۈي ئۇلۇغ غەمنى .
كىردىگارا ، كەرەم فەناھىمسەن ،
رەھىم ئېتەرسەنكى پادىشاھىمسەن .
مەغفىرەت قىلغاسەنكى ، ئەي ۋالى ،
ۋەرنە كەچكەي مۇنىڭ نېچۇك ھالى .
يا كەرىم ، يا رەھىمۇ يا مۇنئىم
رىزقۇ نىئمەت ئەتا قىلۇرغە نەئىم .
رىزقى روزانە ، نازۇ نىئمەتنى ،
بەرەكەتنى ، فەراخى ۋۇسئەتنى .
ئىلتىفات ئەيلەگەيسەن ، ئەي رەززاق ،
ئەي كۇشايەندە رىزق خالىقى تاق .
ئەئنى ، يا مۇنتەقىم ، يامانلاردىن ،
فىتنەئى ئاخىرى زەمانلاردىن .
ئۆز فەناھىڭدا ئاسراپ ئاجىزنى ،
قەھرى ئەئدادىن ساقلاغىل بىزنى .
يا ئەفۇ ، يا رەئۇف ، بەندەلەرىڭ
فىسق ـ ئىسيانۇ بەدكۇنەندەلەرىڭ .
ھەشۇۇ لەھۋۇ ھەۋايى فەرسۇدە ،
باش ئاياغى گۇناھغە ئالۇدە .
خاس قۇربان گۇناھغە ئىستىئناب ،
تاپماپ ئېركەن يۈرۈركە راھى سەۋاب .
كۆرسەتىپ شەرئىدىن ئۇلۇغ رەھنى ،
راست يولغا سالىپ بۇ گۇمرەھنى .
رەھمۇ شەفقەت قىلىپ بۇ ئاھمنى ،
ئەفۇى رەھمەت بىلەن گۇناھمنى .
ئەفۇ قىلغايسەن ، ئەي خۇدايى جەلىل ،
خاھى بىسيار دۇركى ، خاھى قەلىل .
مەغرىفەت ، ئەفۇ ، رەھمەتىڭ دەريا ،
ئاندا غەرقاب ئېتەرمۇسەن ئايا .
مالىكۇل ـ مۇلكى قادىرى ئەللام .

ئەي ۋەيا زۇلجەلالى ۋەلئىكرام ،
كۆك بىلەن يەردە ھەرنە ۋاقىئدۇر ،
ئول سېنىڭ قۇدرەتىڭگە تابىئدۇر .
ھەممە ئەشياغەكسىم سۇكۇن ھەرەكەت ،
بولماغاي سەن يۇرۇتمەيىن قۇدرەت .
ھەرنەكسىم مەئدۇم ئولسە يا پەيدا ،
مۇتەسەررىق ساڭا بارى ئەشيا .
ھەددى ئەۋسافىڭ نەفخ سۇرغە دېسە ،
بىرسى مىڭدىن مەھال ئېرۇر تۇگەسە .
مالىكۇلمۇلكى ئىسمىڭ ھۇرمەتىدىن ،
قىل ئەتا خارلارغە ئىززەتىدىن .
جاھۇ مەنسەپ بىلەن تەۋانگىرلىك ،
تەختۇ دەۋلەت ئىلە تەناسىرلىك .
ئۇشبۇ نازىمغە ھەم بۇ خىسلەتنى ،
كۆرسەتۇرسەن مەقامى دەۋلەتنى .
ھەققى يا زۇلجەلالى ۋەلئىكرام ،
ئەبد ئەرزەل شىكەستەمەن ناكام .
ئەي خۇداۋەندا ، ساھىب ئىستىغنا ،
بۇ فەقىرنى قىلۇرسەن ئەھلى غەنا .
ئىسمى يا رەبغە سۇردۇم ئەمدى زەبان ،
سەنكى پەرۋەردىگارى ئالەمىيان .
قىل نەسىبى جەھاندا تائەتلەر ،
رەۋشەن ئەيلەپ كۆڭۈلگە تەۋفىق بەر .
بەر رىيادىن يىراق ئىبادەتنى ،
سىدق ـ ئىخلاس ئىلە قەنائەتنى .
قۇللۇغۇڭنى قىلۇرغە بەرگىل يول ،
ھەر ئەمەلكى قىلىپمىز ئەيلە قەبۇل .
سەكرەتى مەۋتنى قىلىپ ئاسان ،
خانەئى قەبر ئىچىدە قىل ئىھسان .
قىلسە مۇنكىر ، نەكىر فەرىشتە سۇئال .
بىزگە تۇشكەي جەۋاب بېرۇرىدە نە ھال .
دېسە «كىمدۇر خۇدايىڭىز ؟» يارەب ،
جارى قىل تىلغە «رەببى ئەللاھ» دەپ .
دادخاھ دەرگەھىڭدە ، يا مۇقسىت .
داد قىلدى بۇ دادىنى ئۇقسىت ،
پادىشاھا ، ئەدالەتىڭ بىھەد ،
ئۇشبۇ دادىمنى قىلماغايسەن رەد .
بەردەۋام ھەمرەھىم ئەدۇۋۇ مۇبىن ،
شەررى شەيتاندىن قىلغاسەن ئەمىن .

جەمئ ئېتەرسەن دىلىمنى ، يا جامئ ،
نەفئى مەخلۇقدىن ئەتمەيىن تامئ .
جەمئ قىلساڭ ئەگەر قىيامەتدە ،
قويماغايسەن مېنى نەدامەتدە .
دەفتەرى سەئد ئارا ئاتىمنى پىتىپ ،
ئەھلى تائەتلەر جۇملەسىدىن ئېتىپ .
ئەھلى بەددىن بېرىپ بۇ قۇلغە پەناھ ،
ياخشىلار بىرلە قىلغاسەن ھەمراھ ،
زىكرى ئېتەي ، ياغەنىيۇ يا مۇغنى ،
قىلغاسەن بۇ فەقىر قۇلۇڭنى غەنى .
ھەممى مەخلۇق ئۆزۇڭگە ھاجەتمەند ،
بارچەمىز نىئمەتىڭ بىلەن خۇرسەند .
ھاجەتىڭ يوق سېنىڭ يانا بىرگە ،
بەرگۈچىسەن تەلەبنى مۇئسىرگە .
جۇملە ئالەم سېنىڭ خەزىنەڭدۇر ،
شەفقەتىڭ ئەفزۇن ، رەھمەتىڭ كەڭدۇر .
بار خەزىنەڭدە ئىللەتىمگە دەۋا ،
قىلغاسەن بارچە ھاجەتىمنى رەۋا .
مۇستەجاب [قىل] دۇئانى ، يا مۇئتى ،
بەندەمەن بولغان ئېرسەم ئەھلى مۇسى .
چۇن ئىجابەت قىلۇردا سەن دەئۋات .
مەنئ قىلغاي نەھەدكى مەخلۇقات .
بەندەلەرگە قىلىپ ئىئانەتنى ،
ھەر دۇئادا بېرىپ ئىجابەتنى .
ئەھلى مۇزتەرگە رەھم ئېتىپ ، يا رەب ،
مۇستەجاب ئەيلەسەڭ دۇئاۋۇ تەلەب .
ئاڭا بولدى ھەمىن زەمان مىئراج ،
شەھ بولۇپ قويدى باشغە ئول دەم تاج .
بەندە «يا مۇئتى» دەپ نىدا قىلادۇر ،
يەئنى قۇربان قۇلۇڭ دۇئا قىلادۇر .
قىل ئەتا بۇ جەھاندا دەۋلەتنى ،
ئاخىرەتدە بىھىشتى راھەتنى .
ھېفز ئېتىپ دەۋزەخ ئوتىدىن ئاندا ،
ئۆز جەمالىڭنى كۆرسە تۇرغاندا .
كۆزنى پۇر نۇرۇ بىھىجاب ئەتكىل ،
بۇ دۇئايىمنى مۇستەجاب ئەتكىل .
بولسە مەنئىڭ بىرەۋگە ، يا مانئ
ئاڭا ھېچكىم بولالماغاي دافئ .
يوق ئەتائىڭغە ھېچ مەۋانئ راد ،

سەنكى مەنئ ئەتكەن ئەمرىدىن نە مۇراد .
مەنئ قىلماي بۇ قۇلدىن ، ئەي بارا ،
قىلغاسەن ھەر دۇ تەلەبنى ئەتا .
ئەمرۇ فەرمان بىلەن ئېرۇر ، يا زار ،
بولسە يەر ـ كۆكدە ھەرنە ھادىسە ـ كار .
سەندىن ئولغان ئىرادە ئول بىشەك ،
خەيرۇ شەر ، رەنجۇ غەم ، زەرەر مۇھلەك .
پادىشاھا بۇ ناتەۋانغە زەرەر ،
بەرمەگەيسەنكى مەنفەئەتنى مەگەر .
نەفئى بىمۇنتەھانى ، يا نافئ ،
تەشنەگە تاكى بولغۇچە قانئ .
ئىلتىفات ئەيلەگەيسەن ، ئەي ۋەھھاب ،
تاكى بولغاي بۇ كەرسەنە سىيراب .
چۇنكى ، يا نۇر ، بار ۋۇجۇدۇڭ نۇر ،
ئول جىھەتدىن ھەمىن سىفەت مەزكۇر .
نۇرى ۋەسفىڭ بىلەن تەجەللا قىل ،
خەستە كۆڭلۈمگە جاز مۇھەررا قىل .
جۇز سېنىڭ يادىڭ تاپماي ئاندا مەكان ،
دىلنى قىلغايسەن زاكىرى رەھمان .
دىل ئويى تىيرە فانۇس ئاندا كېرەك ،
ھەشئەلى نۇر يانغاي ئاندا كېرەك .
ئەۋجى مىسباھى مەئرىفەت يانغاي ،
فىكرى يادىڭ شەھى قەرار ئالغاي .
رەھنەما بەندەلەرگە ، يا ھادى ،
قىلدى بۇ خەستە دادۇ فەريادى .
ئەدل داناسەن ئۇشبۇ دادىمغە ،
تاكى يەتكۈزگەسەن مۇرادىمغە .
زىكرى فىكرىڭغە ئەيلەگەچ ۋاسىل ،
ھەر مۇرادىمنى قىلغاسەن ھاسىل .
يا بەدئ ، قۇدرەتىڭ بىلەن كەۋنەين ،
ئافەرىدە بولۇپدۇرۇر مابەين .
يوق مىسالىڭ دو كەۋن ئارا سابىق ،
ياخشى ۋەسف ئىچرە بارچەغە لايىق .
بارچەمىزغە بېرىپ كۈشايىشنى ،

قىلغاسەن ئاسان ھەرنە بار ئىشنى .
باقى ، يا باقى ، سەن ئەمەس فانى ،
فانى ئالەم ، جەمئى ئىنسانى .
ئىلم ـ ئىمان باقىنى تىلەسەم ،
مەقبۇل ئولغايمۇ ھەزرەتىڭگە دېسەم .
بەردىڭ ئىمان ئەززى جەلال ،
قىلماغايسەن بۇ قۇلدىن ئانى زەۋال .
جانىنى ، يا رەب ، ساڭا فىدا قىلايىن ،
ۋارىس ئىسمىڭ بىلەن نىدا قىلايىن .
... ...
ئىسمى زاتىڭغە تىل سۇرۇپ گويا ،
يۇرگەرنىم ھەم فەقىرغە ئەينى خەتا .
نې ئۇچۇنكىم ئۆزۇم ئەمەس ئالىم ،
تۇركىي سۆزگە مۇناسىب ئەھۋالىم .
زاتى پاكىڭدىن سۆز دېمەك مەندىن ،
لازىم ئېرمەس ئىدى زەئىف تەندىن .
كۆپ ئۇلۇغ ئىسملار ئىدى بىچۇن ،
بىلمەدىم مەن دېدىم ئىكىن نېچۇن .
ھەق دېگەن بولسام رەھمەتىدۇرمەن ،
چۇن خەتا بولدى لەئنەتىدۇرمەن .
ئىسملارنى ۋەسىلە قىلغاندىن ،
كۆپ ئىنانەت تەلەب قىلىپ ئاندىن .
ھاجەتىمنى تىلەپ دۇئا قىلدىم ،
دادۇ فەريادۇ ، ئاھۇ ۋا قىلدىم .
مەندە گۇستاخلىق فۇرۇ كەتتى ،
بىمئەدەبلىك كەمالىغە يەتتى .
زاتى سۇبھان ئىگەم مۇئاف ئەتسەڭ ،
بۇ گۇنەھدىن قۇلۇڭنى ساف ئەتسەڭ .
يوق ئەجەب قۇدرەتىڭگە باك ئېرمەس ،
غەير ئۆزۈڭدىن تەلەبلەرىم بەرمەس .
بەندە ئاجىز دىلىمدا پۇر تەقسىر ،
بولغاسەن مەتلەبىمدە ئۇزر فەزىر .
تەئرىخى ئىنشا ھۇرۇفى غەفرىزدىن[2] ،
فەئرە مەئلۇم سەنە مۇمەييىزدىن .

---

① ئەسلى قولىيازمىدا بۇ ئۇرۇندىكى خەت ئۆچۇپ كەتكەچكە ، 10 بەيتنى ئوقۇش مۇمكىن بولمىدى .

② غەفرىز (غفرز) ـ ئەبجەد ھېسابى بويىچە ھىجرىيە 1287 (مىلادى 1870 ـ 1871) ـ يىللارنى كۆرسىتىدۇ .

قاف ، را ، با ، ئەلىف بىلەن نۇندۇر ،① نەزم— قىلماقنى تاپقان ئاندا يۇرۇش .
ئىسمى نازىمنى ئۇشبۇ مەزمۇندۇر . چۇن مەدەكارى ئىردى تۆرت ئىمام ،
كوھ كەنتى مەزارەتى جەۋرۇش ، ماھى شەۋۋال ئىچىدە بولدى تەمام .

*

زىھى تەۋھىدى زاتىڭ شىممەسىن قىلمايسەن ئەندازى ،
بەشەر ھۇسنىغە مۇمكىن بولسە خۇد بولغاي زىيانكارى .
مەلەك بىئىزن ئەۋسافىڭغە سەندىن بولماغاي قادىر ،
بەيانى ھەمدىڭ ئەر ھامىدغەدۇر مەئدۇم مىقدارى .
ساڭا جىسمانىيەت ئەجزالاردىن جۇز ئەمەس مەجرۇھ ،
ئەرازىنى ، سەمائىنى ۋۇجۇدۇڭ جىسمىدىن ئارى .
ۋۇجۇدۇڭغە نە ماھىيەت نەدۇر زاتىڭغە كەيفىيەت ،
جەۋاھىر ھەم ئەمەس بادى ، ئەمەس مافى ، ئەمەس نارى .
ھەۋاسىدىن نەدۇر بىر ھىس ، زەۋاھىردىن نەدۇر بىر شەي ،
دەلىلىڭ خالىقى كەۋنەينلىق بۇ سۇنئ مىئمارى .
ئۆزۈڭ ئالىم ، ئىبرۇر مەئلۇم ساڭا ئىنسافى ئەشيادىن ،
خەفى پوشىدە قالماي بارچەسى نەزدىڭدە ئىزھارى .
بۇ ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ بارى مۇلكۇڭدۇر ، ئەي خەللاق ،
زەمىن ئەفلاك مەسكەن كانە ھاجەت شەھر ، يا دارى .
ئەھەق ۋاھىدلىقىڭ ،يا رەب ، شەرىك نۇقسانلىقنى تەير ،
ئەدەم قىلغان سەن ، ئەي رەھمان ، رەھىم ، ئەئداغە قەھھارى .
ۋۇجۇدۇڭغە سەدارەت قايدا ھاسىل كۇنھى زاتىڭغە ،
زەۋال ئىبرىمەسلىكىڭ ۋەجھى كەلامىڭ ئىچرە ئەزكارى .
لىسانىم بىر تىلىسم فەم ئىچرە گەر يۇز مىڭ تىلىسم قىلسام ،
سەزاۋار ھەمدە ئايتالغاي نە بۇ قاسىر گۇنەھكارى .
مۇھەممەد مۇستەفادۇلار تەبەررۇك ئىسمى سەللەللاھ ،
تۇفەيلى بائىسى ئەشيا ھەببى ھەزرەتى بارى .
كى تاجىل ـ ئەنبىيا خاتەم ، رەسۇل ئول سەييىدى كەۋنەين ،
رەسۇلۇس ـ سەقەلەين «تاھا»ۋۇ② «ياسىن» ③ خاس جەببارى .
شەفئى ئاسىيان ئول روزى مەھشەر خەيلى ئۇممەتغە ،
ئەگەر ئىزن ئولسە ھەقدىن مەئسىيەت ئەھلىغە تۇممارى .
ھەرئان قەۋمۇمغە ئالەمدۇر شەفئى ئۇممەتىم ئولدۇر ،
دەبان ئول مۇخبىرى سادىق قىلىپدۇر ئانچە ئەخبارى .
قىيامەت ئەرسەسىنىڭ شەھسەۋارى سەييىدى سادات ،

---

① بۇ مىسرادىكى ئاتالغۇلار چاغاتاي يېزىقىدىكى «ق» ، «ر» ، «ب» «ا» ، «ن» ھەرپلىرىنىڭ نامى بولۇپ ، بۇ ھەرپلەرقوشۇلسا ، ئاپتورنىڭ «قۇربان» (قربان) دېگەن ئىسمىنى ھاسىل قىلىدۇ .
② «قۇرئان كەرىم» 16 ـ پارە ، 20 ـ سۇرە ، 1 ـ ئايەتكە قارالسۇن .
③ «قۇرئان كەرىم» 22 ـ پارە 36 ـ سۇرە ، 1 ـ ئايەتكە قارالسۇن .

شەفائەت ۋەدەسىنىڭ مۇجىبى زىيجانىنىڭ ئەبرارى .
ئانىڭ شەئنىدە كەلمىش سۈرەئىكىم «ۋەززۇھا»① «ۋەللەيل»② .
تەبەررۇك ئىيسۈيى بەس ئاسىيدىن يۇز مىڭغە بىر تارى .
ئىفادە مۇجىزە مىئراجىدىن تاپماق ئىرادەڭ بار ،
ئېسە ، كۆپ سۈرەئى «قۇرئان» قىرائەت قىلغىل ، ئەي قارى .
نە نەۋئى نەئتىدىن تىل سۈرسە مەنئۇتىغە لايىق ئول ،
مەگەر نەئت ئايغالى لايىق ئەمەس بۇ خەستەغە زارى .
ئۇلارغە يارى ئەۋۋەلدە ئاباباەكر ھەزرەتى سىددىق ،
رەفىقى ھەزرەتى ئەھمەد ئىكەن ۋەھۋە فىلغارى .
ھەم ئانىڭ سىدقۇ قەزلى بابىدە ئايەت ئېرۇر نازىل ،
نەھەد ۋەسفىن ئەيان ئەتمەك تىلسمغە بولمايىن جارى .
فۇتۇۋۋەتدە ئەدالەت كەنز ئارا بىر گەۋھەرى نايات ،
ئەقىدەت مەگدەنى ھەزرەت ئۇمەردۇر سانىيەن يارى .
ئاسامى ھەزرەتى ئۇسمان سىفاتى جامىئۇل قۇرئان .
رۇسۇمى قاتىلى ئەدۋان دىنى ئىسلامغە ئەنسارى .
چەھارۇم ھەيدەرى كەرار ئەلىيۇ شىرى يەزداندۇر ،
دەسە مىفتاھى ئىسلام يوق ئەجەب قەتتالۇ كۇففارى .
مەنىڭ ھەددىم ئىدىمۇ مەنقەبەتكەكىم تىل ئاچغايمەن ،
خۇداۋەندا ، نەبىي ھەم چەھار يار ئولماي مەدەد كارى .
چىرا مۇلكىنى لۇتفى ئەئزەمىدىن سانىئى مەنسۇئ .
ياراتغانمۇ ئىبادى بىمىزائەتلەرگە دەركارى .
قىلىپ پەرۋاز نۇزۇل ئەتكەن ئىكەنلەر مۇندا بىر شەھباز ،
ھەۋادا سەير ئېتەرغە بىنىھايەت ئېردى تەييارى .
مۇبارەك ئىسمى ئۇلارنىڭ ھەزرەتى جەئفەر ئىمامدۇرلار ،
نەبىيۇللاھغە جەڭگاھ ئىچرە ئېردىلەر ئەلەمدارى .
نەبىينى كىمكى بىر كۆردى سەھابە ئولدۇر ، ئەي ھەمراز ،
رەسۇلۇللاھغە خىزمەت قىلدى بىھتەردۇر ئانىڭ كارى .
ئەلەمدارى پەيەمبەردۇر ئىمامى جەئفەرى تەييار ،
ئانىڭ ھەققىدە نە دەرمىز ئەگەر بولساق تەلەبكارى .
تۇفەيلى زاتى پاكىدىن بۇ ئەسغەرَ يۇرت ئېرۇ ئاباد ،
شەھەر يەڭلىغ سەرا ئاماده مۇنداغ بەيئى بازارى .
بەسى مەئمۇر ، ۋەسئۇر - رىزقى كۆپ ئەسباب ھەم مەۋجۇد ،
كى كاسىب ، ھۇرفەگەر بىسيار ، كاتۇنلارده ئەتتارى .
نەفىس مەشرۇھ دەرايى ، ئەبرىشىم ، كەرباس ئىلە بالا
مەئىشەت بىرلە ئەل مەمنۇن ، فەراۋان فۇلس - دىنارى .
بۇ بۇزۇرگ مۇندا باردۇركىم يەمەن ھەم مۇندا جەمئ بولمىش ،

---

① «قۇرئانى كەرىم» 30 - پارە ، 93 - سۈرە ، 1 - ئايەتكە قارالسۇن .
② «قۇرئان كەرىم» 30 - پارە ، 92 - سۈرە ، 1 - ئايەتنىڭ باش سۆزىگە قارالسۇن .

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىكى تۇرىسى

بۇ مەۋزۇدە تاپىپ رەۋنەق غەنىدۇر ئەھلى تۇججارى .
چۇ مەئزۇنى شەفائەت روزى مەھشەر ئەنبىيا مۇرسەل ،
گەر ئولسە ئەۋلىياۋۇ مۇتتەقى كۆز سالسە رۇخسارى .
شەفائەت جەئفەرى تەييار ئىمامىم قىلسەلەر بىزگە ،
ئەجەم مۇلكىگە بەسدۇر كۆز ئۇچى بىرلەنكى نەززارى .
ئەقىدە قىلغان ئىنسان تاپماغاي مۇنداغ ئۇلۇغ دەرگاھ ،
تەلەبكار ئەرگە بۇ شەھ ھەر ئىكى ئالەمدە غەمخارى .
ھەر ئانچە ئىبرتىكابى مەئسىيەتدۇرسەن تەلەب كۆرسەت ،
دىلىڭنىكىم دەما دەم تىشلەسە غەم - غۇسسەنىڭ ماری .
ئەگەر كەجرەۋ فەلەكدىن باشىڭە ھەر ئاسىبى يەتتى ،
بۇ شەھغە ئەرزى قىل ، يەتكۇرسە زۇلمى بىر سىتەمكارى .
نەبىينىڭ ئالى ئەسھابى بارى ئىنساندىن ئەئلادۇر ،
ئىمامىم جەئفەرى تەييار ئۇلارنىڭ ئىبردى سەرداری .
چىرا مۇلكى ئىبرۇر مەئۇا بۇلاردەك ياخشى ئىنسانغە ،
بۇ ئالەم سەفھەسگە پۇر ئەمەسمۇ ، فەيزى ئاسارى .
كەلىدى ئىلىم ئەسھابى رەسۇلوللاھ ئاڭا مەئلۇم ،
شەرىئەت ھەم ھەقىقەت ھەم تەرىقەت ، مەئرىفەت يارى .
جەھان گۇمرەھلەرنغە بۇ ئىمامىم رەھنەمادۇرلار ،
ئۇمەمنىڭ بارنغە رەھمەت بۇ شەھنىڭ فىئلى گۇفتارى .
ئەگەر مۇرتەد مۇڭاكىم ئىقتىدا قىلدى ئەمەس مەردۇد ،
شەرايىئ ھۇكمىدىن خارىج ئەمەس ھىچ كارۇ كىردارى .
«سەھابى كەننۇجۇمى ئىقتەدەيتۇم ، ئىھتەدەيتۇم» دەپ ،
ئەتا قىلغان ئىكەنلەر بىزگە ئول سەييىدى مۇختارى .
ئىبرۇر ئەبدى مۇئەززەز نەزدى ھەقدە ھەم كۆپ ئىنساندىن ،
بېھشتىدۇر بۇ شەھ شايەد ، بۇ شەھدىندۇر تامۇغ خارى .
تىلەيدۇر ئۇشبۇ سايىل ، يا ئىمامىم ، شەيئۇ لىللاھ دەپ ،
نېتاڭ دۇنياۋۇ ئۇقبا ئىچرە گەر بولسە مەدەدكارى .
مېنى زەررىن ئەلەم - تۇغ زىللىدە ئاسرارمىكىنلار دەپ ،
خۇشاۋەندى نەبىي ئەرۋاھىدىندۇرمەن ئۇمىدۋارى .
تەمامى مىڭ چىرا ئىت ، قۇشلاردۇرمىز بۇ دەرگاھنىڭ ،
چىرا ئادەملەرى بولسۇن ۋەيا بولسۇن گۇلەخمارى .
بارى ئەھلى ئەجەم دەرگاھى ئالىغە ئىبرۇر مۇھتاج ،
مەدەد قىلغايلار ، ئەي پەيغەمبەرى ھەقنىڭ ئەلەمدارى .
جەزا كۇندە جەھان جۇشان ، بەدەن لەرزان ، جىگەر ئەتشان ،
شىكەنج ھەريان ، تەنىڭ ئۇريان ، سىرشىكىڭ قان ، دىل ئەفكارى .
دىلىڭ ھەريان قەباھەتدىن ، تىلىڭ نالان نەدامەتدىن ،
ئاتىڭ بىريان ھەرارەتدىن ، ئەقۇبەتنىڭ گىرىفتارى .
ماڭا كۆزلەرمۇ ساچراغلىغ ، چىقىپ جايىدىن ئاجراغلىغ ،
نە ئىمكان ئاندا قاچماغلىغ ئەجايىب سەئنى دۇشۋارى .

بەغايەت سەخت كۈندۈر بۇ ، گەتەش دەفئىغە تاپماي سۇ ،
شىكەم كامىغە پاتمايمۇ گەدادۇر نەفسى پۈر خارى .
نەسۇد ئول چاغدا ئەفغاندىن ، ئاسىغ يوق گىرىيە قىلغاندىن
نەھەد ئايرىلغالى جاندىن سەقەردىن يەتسە ھەررارى .
قاچار ئەخ مىھرىن① ئەتكەچ گۈم تانار ھەم بەلكى ئەبدىن ئۈم ،
بىكاردىن بولمايىن مەرھۇمكى بولغايسەنكى ناچارى .
سىنان قەددىك تۈرار خۇرشىد بولۇر ئەئمالى دىن پۈرسىد ،
لىسان تەۋزىھدىن رەنجىد يېتەر ئەھۋال بىسيارى .
ئىنان ئەنگۈشتىدىن بەردىك بۇ مەھشەرگاھغە چۈن كەلدىك ،
بۇ مەۋقۇف ھەۋلى ئەللىك مىك يوق ئاندا سەتھى دىۋارى .
ھېساب ئالسە ئەگەر مەندىن ، نە چىققاي سەۋت بۇ تەندىن ،
ئىئانەت بولمايىن سەندىن ، ئىلاھا ، بول ئۆزۈك يارى .
قۇرۇغلۇغ ئاندا بار مىيزان ئەمەللەر بولغۇسى ئەۋزان ،
سەبۇكتەر كەلدى خۇب ئىسيان ۋەگەرنە بولغۇمىز خارى .
تامۇغ ئۇستىدە مەمدۇد ھەشر ، زىرى رۇھ ئاندا بولغاي ھەزىر ،
بۇ يولنى ئەيلە ،يا رەب ، قەسرىلىق ئەتمەي جەھىم سارى .
مىناغە ھەر قىلىبمىز مەيل زۇنۇبىل - يەۋمى نەۋمىل - لەيل ،
ئىلاھا ، قىلمە داخىل ۋەلەيكى بەندەئمىز گۇنەھكارى .

* * *

ئەتا قىلغايسەن ئەللاھ ، زاتى ئەۋسافىئدىن ئاگاھلىق ،
چەمەن بۇلبۇللارىغە بەرگەسەن مەدھىئدە گويالىق .
ئەمەس ئەسبابدىن ئىللەت سەبەب ئەسلى ۋۇجۇدۇئغە ،
كى ئۆز زاتىك بىلەن قايىملىقىئدىندۇر بۇ پەيدالىق .
سېنى مەۋجۇد ئېتەردىن سەففى ئەشيا جۇملەسى مەمنۇئ ،
ئەدەمدىن جۇملە مەخلۇقنى پەدىد ئەتكەن سەن ، ئەي خالىق .
تەۋھھۇدسەن ، تەفەررۇدسەن ، تەجەررۇدسەنكى بىئەنباز ،
تەھەررۇكدىن ، سۇكۇندىن ، ھىسسىدىن ، ئەي ئەسبەقى سايىق .
نەۋند نە ئىسمى بىرمىك بىر سىفاتىك بىرلە گەر مەۋسۇف ،
مۇباھ ئېرمەس تەجاۋۇز مۇندىن ھەر ئالىمغە دانالىق .
ئەگەر ھەر قەترەئى ئەمتار ، ئەگەر ھەر زەررەئى زەررات ،
جەماداتۇ ھەمادات ھەمدىك ئولغاي بولمامىش لايىق .
رەسۇلى رەھمەتەن لىلئالەمىنگە خاس سەللەللاھ ،
ئۇلارنىك ئالى ئەۋلادىغە بولغاي رەھمەتى ۋاسىق .
فەئەمما بەئد ، بىر مەردىكىم ئول ئالى رەسۇلۇللاھ ،
تەبەررۇك ئىسمىدۇر جەئفەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .

---

① ئەسلى قولىيازمىدا «مىھرىدىن» دەپ يېزىلغان ، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن «مىھرىن» دەپ ئېلىندى .

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

نەبىيۇللاھغە تۆرتىنجى نەبىرە ئول شەھى مەردان ،
ئەۋلادىڭ ئەھلىغە سەفدەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
كىتابلار سەفھەسى زىكرىدە ئەۋسافى ئىبرۇر مەزكۇر ،
بارى ئارىغە سەر دەفتەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
شەرىئەتدىن ، تەرىقەتدىن ، ھەقىقەت ، مەئرىفەتدىن سۆز ،
رىۋايەت قىلغۇچى ئەزھەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
سەئادەت مۇنچە بەسدۇر ، كىمكى بولدى سەييىدى سادات ،
كى ھەم ئەۋلادى پەيغەمبەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
ھىدايەت خەيلىنىڭ سەردارى ھادى گۇمرەھان ئولدۇر ،
ئۇمەمگە پىشۋا رەھبەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
چۇ ئەفلاكى رىياسەتنىڭ ئىدىلەر ماھى تابانى ،
ئىدى نايابى ئوشۇل گەۋھەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
ئىبادەت ئىلمىدە ئامىل ، ئىشارەت ئىلمىدە كامىل ،
ۋىلايەت شەمئى ، دىن پەرۋەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
خۇداۋەندىم رىزاسىغە ئەزىز جانىنى فىدا قىلغان ،
نىسار ئەيلەپ زەرۇ زىيۋەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
بارى تەكرار زاكىر زىكرى ئەللاھۇ رەسۇلۇللاھ ،
مۇنىڭدىن سوڭرە دەيدۇرلەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
خۇدايىمغە ، رەسۇلۇللاھغەكىم ئىمانى بار ئەلدە ،
دېمەيدۇرغان كىشى كەمتەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
بۇ جەئفەر لەفزىدىن نەھۇننى ئەھلى كۇل ئالۇر مەئنى ،
«يۇجەئفەر»دىن ئىبرۇر مەسدەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
سۇفۇۋۋەت فىرقەسى مەھفىللەرى ئورتاسىدا چۇن مۇشك ،
مەشامىغە ئىدى مىجمەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
ئەسالەت فەيزى بەھرى قەترەسىدىن سەبر ئولۇپ ئەتشان ،
دىل ئىچرە دۇر ئىدى مۇزمەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
مۇرادى نەھۇىدىن ئولدۇر گۇلىكىم رەۋزەئى جەننەت ،
گۇلىستاندا گۇلى ئەھمەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
بۇ شەھ لۇتف ئەتمەيىن ھىچ تالىبىغە يوق ئىكەن مەتلۇب ،
رەۋا بولغاي مەرامى ئەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
فۇيۇزاتىڭ زىياسىدىن رىجايىم كۆپدۇر ، ئەي بۇزۇرگ ،
كى فەزلىڭ مىھرى چۇن خاۋەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
چىن ئاشىق بولسە مەئشۇق قاتىدا دائىم ھەيات ئىبرمىش ،
ئىلاھىمغە مۇقەررەبتەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
غەرىب ـ ئاجىز گەداينىمەن ، مەدەد ، يا ئارىفى بىللاھ ،
تىلەيدۇرمەن مۇرادىم بەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
مەدەد دۇنيادا بولسە ئاخىرەت كۇندە شەفائەت ھەم ،
شافەئەتكەردەئى مەھشەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
تۇرۇپ قىتمىر سىفەت خاكى دەرىڭ ئۇستىدە باش قويسام

نېچۈك ، ئەي ئائىبى ھەيدەر ، ئىمامى جەئفەرى سادىق .
غەزەب ئالۇدەلىك ئالى نەبىيدىن كۆچ بەئىد ئېرمىش ،
ۋەلي ئىھسان ئىمىش ئەكسەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .
نە بولغاي بۇ غەرىقى بەھرى ئىسيان ئىلكىدىن چەكسەك ،
بەسى لۇتفۇڭغە مەن مۇزتەر ئىمامم جەئفەرى سادىق .
تەرەھھۇم بولسەلەر دەپ چۈن مۇسىھرىمدۇرمەن ، ئەي دانا ،
بۇ قۇربان خادەمى چاكەر ئىمامىم جەئفەرى سادىق .

*

ئېپتەدەيتۇ كىتابى بىسمىللاھ ،
ئەھەدۇن لائىلاھە ئىللەللاھ .
قۇدرەتىدىن زاتى مەۋجۇدات ،
خارىج ئېرمەس تەمامى مەخلۇقات .
خالىقۇل-خەلقۇ نافەزۇل-ئەھكام ،
لۇتفىغە مۇستەمەندى جۇملە ئەنام .
كۇن دېمەك بىرلە جۇملەئى ئەشيا ،
بولدى ئولدەم ئەدەمدىن ئول پەيدا .
تەرفەتۇل-ئەين ئىچىدە بۇقەلەمۇن ،
كۆرسەتۇر چەند ئەمر ئول بىچۇن .
خەلق قىلدى سەماۋۇ غەبرانى ،
ئىستۇۋانەت قىلمايىن ئانى .
بىتەناب ئاندا ئۇستۇۋار ئولدى ،
سۇنئىدىن يەتتە ئاسمان تولدى .
ئافەرىدە قىلىپ مەلائىكلەر ،
شۇغلە ھەمدىغە قىلدى مالىكلەر .
ئۆزگە ئىش ھەربىرىگە ئەمر ئەتتى ،
بارچەسىنىڭ ئىتائەتى يەتتى .
ئادەمىيۇ پەرىيۇ ھۇشۇ تۇيۇر ،
نېدۇر ئەمرىگە بولماغاي مەئمۇر .
قۇدرەتى كۆپ ئېرۇركى بىسامان ،
كەرەمى بەھرىدۇركى بىپايان .
جەۋھەرى جىسمدىن ئېرۇر ئارى ،
ئەيبۇ نۇقساندىن جۇرمدىن نارى ،
ئەمما ئىنسانغە سۇرەتۇ ئەجسام ،
ئەيلەدى ۋەزئى قادىرى ئەللام .
ئوت بىلەن سۇ ، شەمال بىلەن تۇفراق ،
بىر - بىرىگە بۇلار ئېرۇر زىدراق .

*

مەسەلەن : سۇنى قۇيسە ئوت ئۇچەدۇر ،
باد تۇفراقغە يەتسە ئول كۆچەدۇر .
ئەمما لېكىنكى ھەزرەتى مەئبۇد ،
ئۇشبۇ تۆرتدىن بەشەرگە بەردى ۋۇجۇد .
لۇتفىدىن چۇنكى ھەزرەتى بارى ،
بۇلبەشەرنى ياراتتى ئەخيارى .
بىننى ئادەمنى قەترە ئابىدىن ،
خەلق ئېتىپ قەبزەئى تۇرابىدىن ،
جىسمى جەۋھەر ئەتا قىلىپ سالىم ،
قىلدى ئۆز زاتىغە ئانى ئالىم .
ئاڭا بەردى سىراجى ئىمانىنى ،
ئال قىلدى پەرىيۇ ئىنسانىنى .
ئىلمىغە ئۇشبۇ ئىنتىھا ئېردى ،
ئەللەمۇل - ئەسمائ كۇللۇھا ئېردى .
ھەممەنىڭ خالىقىدۇر ئول ۋالى ،
قۇدرەتى كۆپ ، ھۇكۇمەتى ئالى .
تەربىيەت كەردەئى ھەمە ئالەم ،
رازىقى جۇملە بەندەگانى كەرەم .
مەن ئانىڭ قايسى بىر ئەتالارىنى ،
ياد ئېتەي ھەددى سۇنئىنىڭ بارىنى .
قايسى ئەۋسافىغە بولاي زاكىر ،
قايسى نىئمەتىغە بولاي شاكىر .
گەر دېسەم ھەر نەفەسدە يۇزمىڭ ھەمد ،
سەرۋ قىلماس دىلىمنى قانىئ جەمد ،
گۇلشەنى نەزم ئارا قىلىپ پەرۋاز ،
سۆزگە بۇلبۇلدەك ئەيلەدىم ئاغاز .
روز - شەب ھەمد ئەيلەسەم تەھرىر ،
مىڭدىن تاپماغاي ئەدا ھەر بىر .

№3

ۋەسفى ئاللىدا فەھم مەقسۇردۇر ، بولسەمۇ مۇنچە ئېردى ئىدراكىم ،
ئەقل كوتەھ ، خىرەد تەھەييۇردۇر . بۇ كىتاب قەتئ بولماغاي تاكىم .

نەئتى ئانھەزرەتى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن شىممەئى ئىزھار قىلماق

خاتەمى ئەنبىيا ھەببى ئىلاھ ،
شافىئى ئاسىيان روزى جەزا .
ئەفزەلى خەلقۇ ھادىئى كەۋنەين ،
ئەكمەلى ئەھلى سەييىدى سەقەلەين .
زاتى پاكى تۇفەيلى مەۋجۇدات ،
بائىسى سىنىف جۇملە مەخلۇقات .
ماھى مۇھتەر مۇھەممەدى ئەرەبى ،
سايىرى ئەنبىيا ستارە كەبى .
ئەنبىيا شاھدۇر ، ئولدۇر تاج ،
خاسى خاسان ساھىبى مىئراج ،
چۇن ھەببىم دېگەن خۇدايى تەئال ،
نۇرىدىن يېتىشىپ قۇياشغە خىجال .
ئېردى جەۋلانگەھى توقۇز ئەفلاك ،
فاخىرى مۇرسەلىنۇ دۇررى پاك .
رەفرەف ئېردى سەۋارىغە فەرسى ،
ھەم مۇلازىم فەرىشتەلەر ھەمەسى .
ھاسىل ئەيلەپ مەقامى خىلۋەتگەھ ،
ھېچ بىرەۋ ئاندىن ئولمايىن ئاگەھ ،
غەربدىن تا شەرق ، يەمەنۇ يەسار ،
تەي قىلىپ ئاندىن ئاڭلابان ئەسرار ،
تەرفەتۇل-ئەين ئارا فەلەك سەيرىن ،
قىلدى ئول خاجەئى مەكانۇ مەكىن .
مۇئجىزاتىغە ئېردى شەققە قەمەر ،
ئەھلى تۇغيانغە ھادىيۇ رەھبەر .
رەھمەت ئەتكەن ئۇچۇنكى جەللە جەلال ،
بارچەغە ئەيلەمىش ئانى ئىرسال .
ئەھلى ئالەمگە پەردەئى ئىسمەت ،
مالىكى ھەۋزۇ ساھىبى جەننەت .
نەئت ئايتۇر ئىدىم ئۇلارغە بەسى ،
ھەم ئۇلار ئېردى نەئتى خاسىيەسى .
ئەقل ناقىسۇ لېك تەبئىم لال ،

دانىشىم ئاز يەنە ئۆزۇم بەدھال .
ئۆز-ئۆزۇمدىن كۆڭۈل ئۇزۇپ ناچار ،
مۇنچەلىك شىممە ئەيلەدىم ئىزھار .
كىردىگارا ، دەبان ئۆزۈڭ بەندە ،
بارچە بەندەڭنى قىلمە شەرمەندە ،
بىزگە ماھىرسەن ئەب بىلەن ئۇمىدىن .
سەن تۇرۇپ ھاجەتىم تىلەي كىمدىن .
بىزنى ۋاسىل قىلىپ نەبىيىمغە ،
بېتىروي قىلغاسەن شەفىئىمغە .
بەر فەناھى فەئالى شەيتاندىن ،
مەئسىيەتدىن خەتاۋۇ نىسياندىن .
بەندە بىزلەر بەلاغە قالغانلار ،
نەفس بەد خاھشىغە ئالغانلار .
بىر زەمان نەفسنى يىغالمايمىز ،
ئۇشبۇ گىرادبىدنى چىقالمايمىز .
تىفل - زەن زىينەتىغە بولدۇق گول ،
ئەمرۇ نەھيى ئىشىغە تاپماي يول .
راھى تائەت سەرىغە باسماي گام ،
مەئسىيەتكە يۇگۇرشەمىز يىلدام .
پادىشاھا ، رەھىمسەن رەھمان ،
بىزگە مۇشكىل ساڭا ئېرۇر ئاسان .
بىزلەنى فىسقۇ جۇرمدىن قايتار ،
ھەقغە باتىلدىن بەندەنى باشقار .
سەندىن ئۆزگە مېنىڭ ئىلاھىم يوق ،
دەرگەھىڭدىن بۆلەك پەناھىم يوق .
كەسبۇ كىردارىم ئولسە گەر ئىسيان ،
كەلتۇرۇپمەن مەگەر ساڭا ئىمان .
بولسە تەقلىد ئايغانىم تاللاھ ،
ئايتامەن «لائىلاھە ئىللەللاھ» .
ئۇشبۇ ئىماننىڭ ھۇرمەتى ، يا رەب ،
ئىسمى ئالىڭنىڭ ئىززەتى ، يا رەب .

مەقبۇل ئەيلە دۇئاڭدۇ ئاھىمنى ، مەغپىرەت قىلغاسەن گۇناھىمنى .

ئەمرۇل - مۇئمىنىن ھەزرەتى ئەبابەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مەنقەبەتلەرى

بەندەزىن ھەزرەتى ئەبابەكرى ،
بولسۇ مەزكۇر ھەم ئۇلار زىكرى .
ئول سەمادۇر ۋەرنەدىن سىددىق .
ئەۋۋەلەن دىنغە قىلغان ئول تەسدىق .
بەرفۇتۇۋۋەت خەلىفەئى بەرھەق ،
دىنى ئىسلامغە بارچەدىن ئەسدەق .
خۇتبەدە زىكرى ھەم ئەلەتتەھقىق ،
قاتىلۇل - كۇفر كەلدى ۋەززەندىق .

بارچە ئۇممەتغە ئىردىلەر سەردار ،
قەتلدىن خائىف ئىردى ئەھلى كۇفار .
ھەم نەبىيىمغە يارى غار ئىردى ،
قايدادۇر ئول بۇ بىللە بار ئىردى .
دىنغە نۇسرەت ئۇلاردىن ئىردى بۇرۇن ،
بەلكى ئەلقابى ھەددىدىن بىرۇن .
ئەقل ناقىس ئانىڭ كەلامىغە ،
لاجەرەم يەتكۇزەي تامامىغە .

ئەمرۇل - مۇئمىنىن ھەزرەتى ئۇمەر رەزىيەللەھۇ ئەنھۇنىڭ مەنقەبەتلەرى

ئۇمەرۇل - فارۇق يار سانى ئىدى ،
پىشەئى ئەدلۇ خەير كانى ئىدى .
بابى دىننىڭ كۇشادىغە مىفتاھ ،
نىيەت ئىسلام يارۇتغالى مىسباھ .
تاپغان ئاندىن چۇ رەۋنەقى ئىمان ،
كۇفر ئىبلى خەۋفىدىن ئىدى لەرزان :

ئەھلى دىن ۋەقتىدە ئىدى ھەمە شاد ،
ئەدلىدىن قەرىەۋۇ شەھەر ئاباد .
بولسە ۋادى سەبائى ئىچرە غەنەم ،
بەرمەس ئىبرىدىكى زەئىب ئاڭا بەرھەم .
مۇندىن ئارتۇق سىفاتى ھەم مەشھۇر ،
مۇمكىن ئىبرمەس قىلۇر ئىبسەم مەزكۇر .

ئەمرۇل - مۇئمىنىن ھەزرەتى ئۇسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مەناقىبلارى

سانىيەن بار ئىبردى زىنۇرەين ،
فەزلى گەنجىغە ۋازىئ ئىبردى يەدەين .
ئول ھەيا ئىبردى نەخلىنىڭ سەمەرى ،
بارچە مۇئمىنىنىڭ ئىبردى تاجى سەرى .
ئىسمى مەكتۇبى ھەزرەتى ئۇسمان ،
ساھىبۇل-فەزلى ، جامىئۇل - قۇرئان .

ئەھلى دىن ۋەقتىدە ئىدى ھەمە شاد ،
ئەدلىدىن قەرىەۋۇ شەھەر ئاباد .
بولسە ۋادى سەبائى ئىچرە غەنەم ،
بەرمەس ئىبرىدىكى زەئىب ئاڭا بەرھەم .
مۇندىن ئارتۇق سىفاتى ھەم مەشھۇر ،
مۇمكىن ئىبرمەس قىلۇر ئىبسەم مەزكۇر .

ئەمرۇل - مۇئمىنىن ھەزرەتى ئۇسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مەناقىبلارى

مەئدەنى مەنبەئى ئىلىم - ئەھكام ،
مەخزەنى شەرمۇ مەبدەئى ئىكرام .
كاشكى يۇرسەم ئىبردى ۋەسفىدە تېز ،
نەيلەين تەبئ كۆب ئىبرۇر ئاجىز .
مەدھىغە كىمكى بولمادى تەمكىن ،
ئاڭا بەسدۇر چۇ مۇجىبى تەسكىن .

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

ئەسرۇل - مۇئمىنىن ھەزرەتى ئەلى كەرەمەللاھۇ ۋەجھۇنىڭ مەناقىبلارى

يەنە تۆرتىنچى ياري ياراندۇر ،
شاھى مەردانۇ شىرى يەزداندۇر .
ئېردى دامادى خاجەئى تاھا ،
ھەرب ئارا كۇفر ئېلىگە قىلدى جەھا .
سەيفى ئانىڭكى زۇلفىقار ئېردى ،
خەۋفىدىن ئەھلى كۇفر خار ئېردى .
نامى مەشھۇر ئەلى ئەبى تالىب ،
ئەسىدەللاھۇ ۋەجھۇھۇ غالىب .
قالىقى بابى خەيبەربدۇر ئول ،
بارچە مۇئمىنغە رەھبەربدۇر ئول .
ئۇشبۇدۇر تۆرت يار ئەلقابى ،
بولسە نۇقسانى تۇزسۇن ئەھبابى .
يانە بىنىتى نەبىدىن ئول ئاگاھ ،
فاتىمەمدۇر كەنىزىكىم دەرگاھ .
ساھىبى ھەشر مالىكى نىسۋەت ،
شۇبھەسىزدۇركى لايىقى جەننەت .
چۇن بۇ كۇن تاڭلە بولسە مەھشەرگاھ ،
بارچە مەزلۇمگەدۇر شەفائەتخاھ .
دەستىگىر ئولسە گەر بۇبى مەريەم ،
بولغاي ئانىڭ شەفائەتىدىن كەم .
دەپ تۇگەنمەس فەزلەتى بىسيار ،
مۇختەسەر ئەيلەدىم مۇنى ناچار .
شەھ ئىمامى ھەسەن ، ئىمامى ھۇسەين
سەيدى ئالەمكى قۇررەتۇل - ئەينەين ،
ھەربىرى فاتىمەمگە ئوغلاندۇر ،
ھەق رىزاسىغە فىديەسى جاندۇر .
شاھى مەردان ئاتا بۇ شەھلەرغە ،
رەھمەتى ھەق بۇ بىگۇنەھلەرغە ،
تەڭرىنىڭ رەھمەتى ئىمامى ھەسەن ،
ھەسرەتا ، ھەزرەتى ئىمامى ھەسەن .
مۇستەفانىڭ ئىدى ئەزىز جانى ،
رەۋزەئى خۇلدىنىڭ گۇلىستانى .
ئەھسەنۇل - مۇھسىنىن بۇ ئالىي سىفات ،
ئول سەبەبدىن قويۇپ ئىكەن ھەسەن ئات .
خاس ئىكەندۇر ئاتا مەقامى رىزا ،
چۇن كەلىم ئىلكىدە ئىدى بەيزا .

فەزلىدە ئول كەبى دۇرەخشاندۇر ،
ھەردو ئالەمدە ماھى تاباندۇر .
تەۋسىفىنىڭ نىھايەتىن نە بىلەي ،
لاجەرەم مەن ئىنايەتىنى تىلەي .
زەھرى قاتىل بىرىپ يەزىد ئەھلى ،
قىلغان ئىركەن مۇنى شەھىد ئەھلى .
ھەم بەرادەرلەرى ئىمامى ھۇسەين ،
ئىككى ئالەم ئېلىگە كامى ھۇسەين .
بارچە گۇمرەھغە راھى ۋا ئېردى ،
ئافتابى جەھان پەناھ ئېردى .
ئول چىراغى جەھان شەبىستانى ،
باغى جەننەت گۇلى ، گۇلىستانى .
كەلدى ئالەمگە بۇ ئىكى شەھباز ،
قىش بۇ ئەرلەر زەمانىدە ئىدى ياز .
ھەيبەتىدىن خەۋارىج ئەھلى پەلىد ،
ئېردى قورقۇنجى بىرلە زەھرى تەرىد .
ھەر مۇنافىقكى بار بولۇپ غەمناك ،
ئەھلى فۇججار ئىدى گىرىبان چاك .
شەرئ بولغان مۇرەججەھۇ ئاداب ،
بارچە مۇئمىنلەر ئېردىلەر شاداب .
مۇبتەدىئلەر ئىشى فەساد ئولغان ،
دىنى ئىسلام ئىشى كۇشاد ئولغان .
دىن ئۆيىنى قىلۇر ئۇچۇن رەۋشەن ،
جەڭ قىلۇر ئېردىلەر ئەدۇ بىرلەن .
بەندەلەرگە خۇدايى زۇلمىننە ،
دېسە ۋەقتىكى :ئۇدخۇلۇل-جەننە .
ئىككى شەھزادە ئەسلەھۇ ئەكمەل ،
داخىل ئەلبەتتە بولغۇسى ئەۋۋەل .
سايىر ۋۇناس كىرەرلەر ئاندىن سوڭ ،
تەڭرى نەزدىدە چۇن بۇ شەھلەر چوڭ .
بۇ ئىمامىلار بىرىپ قەزاغە رىزا ،
قىلدىلار جاننى ھەق يولىدا پىدا .
زەھر بەرگەچ ئىمام ھەسەن باھۇش ،
قىلدىلار شەربەتى شەھادەت نۇش .
ئاندىن ئول شەھ ھۇسەين ئىبنى ئەلى ،
جانلارىدىن كېچىپ بۇ مەردى جەلى .

كەربەلا جەڭگى ئۆزرە خارەئى خار ،
تەشنەۋ كەرسەنە ، نىزارىئى زار .
شىبرى مەلئۇننى بۇيرۇپ ئىبردى يەزىد ،
زەبھە ئەيلەپ بۇ شەھنى قىلدى شەھىد .
ئەي خۇداۋەندى ساھىبى تەقرىر ،
يۇز تۇمەن ئۇزر ، مىلك تۇمەن تەقسىر .
خۇش ئۇلۇغ قۇدرەتىڭدۇر ، ئەي بارا ،
زىكر ئىتەرگە نەھەددۇ نې يارا .
ھەممەئى ئىلمى غەيبنى بىلەسەن ،
خاھلاسالك يەرنى ئاسمان قىلاسەن .
ئول خەۋارىجدۇر ئىتتىن ئارتۇقراق ،
زەرنى قىلدىڭسەن ئىلكىدە تۇفراق .
ئول ئىمام ئىبردى چۇنكى گەۋھەرى پاك ،
شىبرى مەلئۇن دېگەن سەگى ناپاك .
كەلدى كۆكسىگە باسىپ ئولتۇردى ،
پاك ھەلقىغە تىغنى سۇردى .
ئاھ ۋەيلا ، دەرىغ ، ھەزار دەرىغ ،
جىسمى پاكى بويالدى قانغە ئارىغ .
پايدا يوقكىم ، يۇرەكنى مەن يارە ،
قىلسام ئىبردى ئۆزۇمنى سەد پارە .
ماتەمىن تۇتتى ئاسمانۇ زەمىن ،
لەرزىگە كەلدى ھەم مەكانۇ مەكىن .

بولدى ئالەم قاراڭغۇ ئول دەمدە ،
نۇرى زۇلمەت يىغلدى ماتەمدە .
ماھىيان بەھرى ، مۇرغىيانى ھەۋا ،
ھامىلان ئەرشى ، ئەبرىيانى سەما .
غۇلغۇلە قىلدى كۆپ چېكىپ گىريان ،
سىينەلەر چاكۇ باغرىلار بىريان .
تۇشتى چەندان بۇلۇتلارى يەرگە ،
گەردى تۇفراق ساچىپ بارى سەرگە .
چىقتى ئەرۋاھ ئول بولۇتلاردىن ،
بارچەسى رۇھى ئەنبىيالاردىن .
ئاندا ئەرۋاھ جەمئ بولدىلار ،
گويىيا يەر يۇزىگە تولدىلار .
ئول ئىمامىم ھۇسەينگە ماتەم
تۇتتىلار ، بارچەنىك بولۇپ قەدى خەم .
قۇچتى جىسمىنى ئانچە يىغلاشتى ،
ئاھۇ ئەفغان فەلەكدىن ھەم ئاشتى .
دەپ بۇ سۆزنى رىۋايەت ئەيلەپدۇر ،
«رەۋزەتۇش ـ شۇھۇدا» ئارا مەزكۇر .
زاتى پاكىك ئۇلۇغ ئىبرۇر ، يا رەب ،
مۇنتەھا بولماغاي بەيان ئەيلەپ .
ئول ئىماملار ئىبادىك ئىبردى ئارىغ ،
رەھمەتىڭنى ئۇلاردىن ئەتمە دەرىغ .

ئەمرۇل ـ مۇئمىنىن ھەزرەتى ئىمامى زەينۇل ـ ئابىددىنىك مەناقىبلارى

ئول ئىمامىم ھۇسەينىنىك پىسەرى ،
زەينۇل ـ ئابىددىن ئەيلەيىن خەبەرى .
مۇستەفاغە نەبىرەئى ئەسنەين ،
نۇرى دىيدە مۇسەررەتى ئۇزنەين .
دىن ئىشىغە ئۇلاردىن ئىبردى رەۋاج ،
ئەمردىن نەھيىنى قىلىپ ئىخراج .
ئەھلى ئىسلامغە بەختۇ دەۋلەت ئىدى .
زۇھدى تەقۋاغە زىيبۇ زىينەت ئىدى .
كەشفۇ زاھىر بولۇپ كەراماتى ،

كور باتىنىىك ئىبردى مىرئاتى .
يادكارى پەيەمبەرى مۇرسەل ،
مۇرتەزاغە نەبىرەئى ئەۋۋەل .
مۇستەقىم جادەئى شەرىئەتدە ،
بەلكى سەججادەئى تەرىقەتدە .
سەييىدى ئەۋلاد بولسە ھەر ئىنسان ،
بار سەئادەت ئانىڭدە بار ئىھسان .
نەكرەلىك سەيدلەردە يوقدۇر بەس ،
مەئرىفەت قىلماق ئانى ھاجەت ئەمەس .

ئەمرۇل ـ مۇئمىنىن ھەزرەتى ئىمامى مۇھەممەد باقىرنىك مەناقىبلارى

ساھىبى نۇتقۇ قىسسەئى ۋەرزىش ،
جۇملە تۇغرايى دەفتەرى دانىش .

سەفھەئى مەدھىنىك سۇخەنسازى ،
راۋىلارنىك رىۋايەت ئاغازى .

№3

نۇسخەئىنى بىدايەت ئەيلەپدۇر ،
بەلكى ئانداغ رىۋايەت ئەيلەپدۇر :
ئول ئەسالەت سىپىھرىنىڭ ماھى ،
ئول سىيادەت سەرىرىنىڭ شاھى .
مەئرىفەت خەيلى ئەرسەسىغە ئىمام ،
قۇتبى ئالەم خەلىفەئى ئىسلام .
شەمئى مەزھەب سىراجى مىللەت ھەم ،
رەھنەمايى تەمامى ئۇممەت ھەم .
ئالىمى بارچە ئىلمىغە قادىر ،
يەئنى مىھتەر مۇھەممەدى باقىر .
ئول دۇئاگويى ئەھلى دىن ئىدىلەر ،
پىسەرى زەينۇل - ئابىددىن ئىدىلەر .
ئول زەمانىكى بۇ ئىمامى جەھان
ھادىئى دىن بىدايەئى ئاسان .
مەنزىلى ئېردى كوھى يەمناندا .
بىيمى كۇفر ئەھلىدىن فەرار ئاندا .
تەڭرىگە غار ئىچىدە تائەتلەر ،
قىلۇر ئېردى ئۇلۇغ ئىبادەتلەر .
چۇنكى ئول ئافتابى ئالەمتاب ،
سەيدى دۇنياۋۇ دىنى ئالىمجەناب .
زەينۇل - ئابىددىن پادىشاھىمنى ،
ئول ئىمامى جەھان پەناھىمنى .
سەگى مەلئۇن خەۋارىجانى پەلىد ،
مەرۋى شاھى جەھاندا قىلدى شەھىد .
روز-شەب غار ئىچىدە سۇبھۇ شام ،
شۇغۇلى تائەت ئېردى باقىر ئىمام .
ۋاقىف ئېرمەس ئىدى پەدەرلەرىدىن ،
نېگە غايىب ئۇچۇن نەزەرلەرىدىن .
بارمۇ يا يەتتىمۇ شەھادەتكە ،
مەئلۇم ئېرمەس ئىدى بۇ ھەزرەتكە .
ئەمما ، لېكىن ، بۇ شەھغە مۇستەفەۋى ،
بولۇر ئېردى بىشارەتى نەبەۋى .
ھەر ئەمەل قىلسا ئول بىشارەت ئىلە ،
قىلۇر ئېردى ئۇشۇل كەرامەت ئىلە .
بىر كۇن ئاندىن بىشارەتى يەتتى .
ئوغلى جەئفەر ئىمامغە ئەمر ئەتتى :
«سەن سەبەتكوھ دېگەن ۋىلايەتكە ،
ئەلنى باشقار بارىپ ھىدايەتكە .»
دەپ بۇ ھەيبەتتە قىلدىلار فەرمان ،
ئول سەبەتكوھ يولىغە بولدى رەۋان .
شاھ ئەۋلادى ساھىبى بىرلە ،
ئۆزلەرى غار ئىچىگە كىردى يەنە .
ئاندا تائەتكە مەشغۇل ئېردىلەر ،
ھەم ئىبادەتكە مەئمۇل ئېردىلەر .
بەس چۇنانكى خەۋارىجى بەدبەخت ،
بار ئىدى بەدتەرىن جەھەننەمى سەخت .
كىم مۇزەففەر دەمەشقى نامى ئانىڭ ،
ئېردى توڭغۇز سىفەت نىزامى ئانىڭ .
ئول يەزىدە بۇيرۇغىنى تۇتتى ئەھەم ،
كەلدى يەتمىشمىڭ ئېردى چېرىكى ھەم .
قىلدى ئول بىھەيا لەئىنۇ پەلىد ،
ئول ئىمامنى بۇغار ئىچىدە شەھىد .
ئەيلەگەچ شەربەتى شەھادەت نۇش ،
جىسمىدىن ئۇردى خۇن زەمىن ئۇزە جۇش .
چۇن ئىمامىم مۇھەممەدى باقىر ،
تۇتتى ساقى ئەجەل ئاڭا ساغىر .
باقى ئالەمگە رىھلەت ئەتتىلەر ،
جەننەتى ئەنبەرىنغە كەتتىلەر .
ۋادەرىغا ، بۇ سەييىدى ئالەم ،
ئەيشى بولدى مۇبەددەلى ماتەم .
رۇخسەتىن مۇنفەئىل ئىدى گۇللار ،
سايراشىپ جانىبىدا بۇلبۇللار .
ئول مەھەل بولساق ئېردىكىم ، نې كاش ،
بەرگەي ئېردۇك ئۇلاردىن ئەۋۋەل باش .
ھەممە ئىنسانىنىڭ ئېردى ئول كامى ،
قۇۋۋەتى جىسمى ، جانىنىڭ ئارامى .
ئالدىدا جاننى ئەيلەسەك ئىسار ،
رەھمەتى ھەق يېتەر ئىدى بىسيار .
بەرگ ئۇزە غۇنچەكىم بولۇپ خەندە ،
تازە گۇل قالدىمۇ بۇ گۇلشەندە .
قىلمايىن گۇم بارىنى بادى سەمۇم ،
جاۋىدان قالمادى خاسۇ ئۇمۇم .
بۇ ئەجەل زەھرىن قۇيمايىن ساقى ،
كىم قالىپدۇر جەھان ئارا باقى .

ھەزرەتى ئىمامى جەئفەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سەبەدكوھغە كەلگەنلەرى

قەلبى زۇلمەتدىن ئارى ، دىللارى پاك ،
خامە زەررىن چۇ دەفتەرى ئىدراك ،
چۇن سۇخەن دەر ھىكايەتى بوستان ،
دەھرىنىڭ ئەندەلىبى خۇش ئەلھان .
تۇتىئى خۇش سەدائى بوستانلار ،
بۇلبۇلى شەككەرىن گۇلىستانلار .
راۋىلار بەزمىنىڭ سۇخەندانى ،
مەجلىسى ئىلمىنىڭكى خۇشخانى .
كىلكى ئەلۋاھدىن غەرەز تەھرىر ،
ئىلمى زاھىرنى ئەيلەگەن تەقرىر .
ئايتادۇرلار بۇ قىسسەنى ئانداغ ،
ھادىسە بۇ ، سىفەتلەرى ئول چاغ .
ئەھلى دەۋراندا ھەممەدىن فايىق ،
ھەزرەتى جەئفەرى ئىمام سادىق .
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئول فۇرسەت .
بەردىلەر چۇن پەدەرلەرى رۇخسەت .
يادى ھەق بىرلە ئاتلانىپ بۇ زەمان ،
ئول سەبەدكوھ تەرەفكە بولدى رەۋان .
ھەربەلەر ئەيلەبان ھەمايىللار ،
تەي قىلىپ مەنزىلۇ مەراھىللار .
ئەزم ئېتىپ جىددۇ جەھد ئىلە يولغە ،
يەتتىلەر ئاقىبەت سەبەدكوھغە .
ئول سەبەدكوھ ئىدى بۇرۇنقى زەمان ،
ھالا ئانى ئاتايدۇر ئۇشتۇرفان .
بۇ ۋىلايەتنىڭ ھاكىمى ناگاھ ،
ئول زەمانىلار ئېردى بەھرامشاھ .
كەلگەنىن ئاڭلابان بۇ شەھلەرنىڭ ،
ئالدىغە چىقتى ئول ئىمامىلارنىڭ .
ھەقتەئالاغە كەلتۇرۇپ ئىمان ،
زاھىرەن بولدى بارچە مۇسۇلمان .
قىلدى تەكلىف ئۇلارنى شاھ بەھرام ،
ئالى ئەسھابى بىرلە يۇردى ئىمام .
ئاتلانىپ چۇن شەھەرگە يۇردىلەر ،
كوھىلار قەلئەگە تۇشۇردىلەر .
نەچچە مۇددەت ئۆتۈپ ئىدى ئاندىن ،
خەبەرى يەتتى كوھى يەمناندىن .

ئول ئىمامىم مۇھەممەدى باقىر ،
ئۇمىر پەيمانى پۇر بولۇپ ئاخىر .
ئالەمى سىفلىدىن ئوشۇل شەھباز ،
جايى ئۇلۇۋۇزى ئەيلەمىش پەرۋاز .
ئول مۇزەففەر دەمەشقى كافىر كەلب ،
غار ئىچىدە شەھىد قىلىپدۇر دەپ .
ئاڭلادىلار بۇ نەۋئ سۆزنى ئىمام ،
تۇتتى ماتەم ئىمامىلارىم بەتەمام .
بارچە ئەسھابى بىرلە ئول سۇلتان ،
ئەيلەدىلەر تەلاۋەتى «قۇرئان» .
قىرق كۇن تەئزىيەتنى تۇتتىلار ،
دىدەدىن ئەشكنى قۇرۇتتىلار .
بەئدەزىن بەردى ئەيلەبان ئىكرام ،
بىر قىزىنى ئىمامغە شاھ بەھرام .
يەنە مۇندىن كېيىن جەھان تولدى ،
شەھىنىڭ ئاۋازەسىغە پۇر تولدى .
ئاڭلابان كەلدى ئەھلى ئىمانلار ،
بىرىنۇ ئىككىدىن مۇسۇلمانلار .
خەيلى لەشكەر يىغىلدى شەھ قاشىغە ،
سىيمۇ زەرلەر نىسار ئېتىپ باشىغە .
ئاخىرۇل ـ ئەمرشەھ ئولۇپ مەبتۇئ ،
بولدى ئوتتۇز ئىمام ئاڭا مەجمۇئ .
چۇن مۇسەييىب ئىمام ، ئىمام ھاشىم ،
يەنە مالىك ئىمام ، ئىمام ئاسىم .
بار ئىدىلەر بۇ جۇملەدە سۇلتان ،
ئەۋۋەلى ھەزرەتى قىلىچ بۇرھان .
سوڭرە سۇلتان ئىمام زەفەرۇددىن ،
ئاتا باشلاپ بارى ئىمادۇددىن .
لەشكەر ئوتتۇزمىڭ ئولدىلار جەمئى ،
ھەر بىرى نىك بۇيۇتتىنىڭ شەمئى .
ئەمما ئول ھەزرەتى ئىمامى جەھان ،
رەھبەرى خەلقۇ سەييىدى ئىنسان .
ئەھلى ئارىغلار ئىچرە پىر ـ مۇرشىد ،
سايىرى خەلق زەررە ، ئول خۇرشىد ،
سەلتەنەت مەسنەدىغە كۆپ لايىق ،
ئەئنى ئول ھەزرەتى ئىمام سادىق .

زۇبدەئى كىشۇەرى ئەسالەت ئول ،
قۇدۇەئى ناتىقى فەساھەت ئول .
ئىلمى باتىنىدە مۇنتەھا كامىل ،
ئىلمى زاھىردە ھەم بەسى ئامىل .
خەيلى ئىرفان سىپاھىغە سەفدەر ،
نەفئ ئابى زۇلالۇ يا كەۋسەر ،
ئېردى بەھرى ئۇلۇمدا ئىستىغراق ،
ئاھۇ غۇربەتدە ئۆتكەن ئۇمر فىراق .
بىست دۇ سال سەبەدكوھدە ،
تۇرغان ئول شاھ جۇست ئىلە جۇدە .
قىرق تۆرت پارەئى كىتاب تەسنىف ،
قىلدىلار بارچە ئىلمدىن تەئلىف .
جارى ئەيلەپ شەرئىەت ئەھكامىن ،
دىن ئىشىنىك تۇزۇپ سەرئەنجامىن .
مۇتەشەررىئ بولۇپ تەمامى ئەنام ،
كۆپ فۇزۇن ئولدى قۇۋۋەتى ئىسلام .
ئول مەھەلدە بۇ خۇش [خەبەر] يەتتى ،
بارچە ئالەمگە شۇھرەتى كەتتى .
مەرۋى شاھى جەھاندا بىر ساھىب ،
جەڭ قىلۇرغە بولۇپ ئىمىش تالىب .
بەلكى ساھىب خۇرۇج ئېرمىش ئول ،
كۇفر ئېلىگە شىكەستە بەرمىش ئول .
مەردى ھەفتادۇۋۇم بۇ مەردى دەلىر ،
بار مۇھىب خانەدانلارىغە ئەمىر .
ئىسمى ئېرمىش ئەمىر ئابا مۇسلىم ،
قىلدۇرۇپ كۇفر خەيلىنى تەسلىم .
جەڭ قىلىپ ھالا ئول خۇراساندا ،
دىنى ئىسلام قەۋى ئىمىش ئاندا .
ئاڭلاپ ئانداغ ئىمامۇ سۇلتانلار ،
ئاندا ھازىركى بار مۇسۇلمانلار .
بەلكى غايىبلار ھەم يىغىلدىلار ،
جەمئ ئولۇپ شەھ قاشىغە كىردىلار .
دېدى : «ئەي شاھبازى ئەھلى تەمىز ،
ئول ئابا مۇسلىمىن ئىشتىتۇك بىز .
شول خۇرۇج ئەيلەگەچكە بۇ ئەييام ،
ياريم ئەلنى مۇشەررەفى ئىسلام
قىلغان ئېرمىشكى ، مۇندا بولدى خەبەر ،
يار بولساق ئاڭا بارىپ نە زەرەر .»
بولدى ئەسھابىنىك بۇ ئەرزى قەبۇل ،
كۆردى شەھ ھەم نەھايەتى مەئقۇل .
شاد ئولۇپ ھەزرەتى ئىمام ئول چاغ ،
قىلدى فەرمان سەھابىغە ئانداغ :
«مەشۇەرەت ھالا مۇنداغ ئولسە ئەگەر ،
سالىكىزلار بارى سىپەھغە خەبەر .
بارچە جابدۇغنى قىلسۇلار تەييار ،
جەڭگە ئاماده بولغۇمىز ، ئەي يار .»
مۇسلىمانلارغە بەردىلەر ھەمە جاھ ،
چۇن مۇسەللەھ ، مۇكەممەل ئولدى سىپاھ .
ئاتلانۇر ۋەقت ئېردى يولغە ئىمام ،
شول زەمان كەلدى مۇندا شاھ بەھرام .
دېدى : «ئەي پادىشاھى ئالەمگىر ،
نەچچە كۇن مۇندە بولسەلەر سابىر .
ئەمدى بۇ مەسلەھەتدىن ئۆيرۇپ يۇز ،
تۇتسەلەر قۇدرەتى ئىلاھىغە كۆز .
يوق ئەبا مۇسلىمدا نوقسۇ قۇسۇر ،
ئەما ، مەرۋان بىلەن نە ئىش قىلىشۇر .
ئاڭا باقىپكى تۇتسەلەر ھەر كار ،
«خۇب ئىكىنمۇ» دەپ ئېردى ئول مەككار :
شەھگە بەھرام سۆزى كۆرۇلگەچ بەد ،
ئۇزر تۇتماي بۇ قەۋلىن ئەيلەدى رەد .
يۇردىلەر جانىبى خۇراسانغە ،
لەشكەرى بىرلە بىر بەيابانغە .
قىلدى بەھرام مۇنافىق ئول فۇرسەت ،
مۇندا ئۆز خەۋفىدىن قىلىپ ۋەھشەت .
دېدى كۆڭلىدە : ئۇشبۇ ھەنگامە ،
يەتسە مەرۋانغە ئاڭلانىپ نامە .
قەھر ناردىن ئۆرلەتىپ ماڭا دۇد ،
ھېچ بۇنيادىم ئەيلەگەي نابۇد .
دەپ غۇرۇر ئولدى فانى دەۋرانغە ،
نامە يازدى ئېبەردى مەرۋانغە .
نامە مەزمۇندا بۇ ئىدى تەئبىر ،
دېدى : «[ئەي] مەرۋان ،بولغاسەن ھازىر .
مۇندىن ئول جەئفەرى ئىمام سادىق ،
باش كېسەرگە ھەم بولۇپ لايىق .
ئوتتۇزمىك لەشكەرى بىلەن كەتتى» .
دەپكى مەرۋانغە نامە ھەم يەتتى .
ئالدى بۇ سەگ قولىغە جامۇ شەراب ،
ئايتادۇركىم ، ئىشىتكىل ، ئەي ئەھباب :

«ئەر كىرەك بۇ شەرابنى سىپقارغاي ،
ئۇشبۇ ئىشنى تەمام ئېتىپ يانغاي .
بەند ئېتىپ بەلگە فۇتەئى ھىممەت ،
كىم بەجا كەلتۇرۇر ماڭا خىزمەت ؟»
دەپ بۇ نامەرد ئەيلەدى بۇنياد ،
ئۇشبۇ قىچقىرماقى ئىدى مۇئتاد .
بار ئىدى بىر خەۋارىجى نادان ،
ئانى سەلسال بەبر دەر ئىدى دەندان .
ئو[ر]نىدىن ئول ھەماقەتى سەلسال
قوپتى تەئزىم قىلىپ تۇرۇپ دەرھال .
دېدىكىم : «ئەي شەھى فۇزۇن دەۋلەت .
مەن قىلاي بولسە ھەر نېچۇك خىزمەت .»
ئۇشبۇ سۆزنى ئاڭا دېيىشى ھەمان ،
بەردى مەينى تۇتۇپ مۇڭا مەرۋان .
ئالدى سەلسال شەرابنى سىپقاردى ،
ياندۇرۇپ جامنى ساقىغە بەردى .
چىن تەرەفكە بۇ كافىرى بەدكار ،
يۇردىلەر يۇز يىگىرمە مىڭ خۇنخار .

فەسلى داستان، ھېكايەت ئىشىتمەك كىرەك ھەزرەتى ئىمامى جەئفەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن

چۇن بۇ شاھ نەچەند كۇن يۇرۇپ يوللار ،
تەي قىلىپ مەنزىلۇ مەراھىللار .
كەلدى دەشتى خوتەنگە قىلدى نۇزۇل ،
مۇندا تۇشكەننى كۆردى چۇن قورۇل .
باش بولۇپ جەئفەرىيۇ سادىق ئىمام .
ئالتە سۇلتانلار ئوتتۇز ئىككى ئىمام .
لەشكەرى بىللە كەلدى ئوتتۇزمىڭ ،
ھەربە بار قوللارىدا ھەربىرىنىڭ .
كېلىبان تۇشتىلەر فەلان يەرگە ،
دەپ خەبەر بەردى خوتەنىيلەرگە .
ئاڭلاغاچ ئاتلانىپ توقۇز خاقان ،
جەڭگە چىقماقغە ئوغرادى بۇ زەمان .
كافىرى نابكار ئەسلەم تۇرك ،
قەھرەمان ، مەئدەن ئىبنى ئەمئەن تۇرك .
يەنە بۇ جۇملەدىن بەرۇزى تۇرك ،
ئاتەشى دەۋزەخ ئىچرە سوزى تۇرك .

تۇركى خۇنخارلار ئىدى ھەممەسى ،
گوشتى ئادەم يېمەك ئىدى ھەۋەسى .
قىسسە ، مەرۋان يەنە بۇ نائىنساف ،
نامەئى يازدۇرۇپ خىلافەتى لاف .
توققۇز خاقانىغە ئىبەردىمكىم ،
دېدى : «ئەي چىنى ، مەن ئىشتىتىمكىم ،
سۆزكى ، جەئفەر ئىمام سەبەدكوھدىن ،
ئوتتۇزمىڭ لەشكەرى بىلەن بۇ ھەين .
ئاتلانىپ يولغە چىققان ئېرمىش ئول ،
ھەم بىزىڭ قەسدىمىزدە كەلمىش ئول .
قويۇپ ئەلبەتتە ھەر تەرەفكە كىشى ،
خەبەر ئالماق سىلەرگە بولسۇن ئىشى .
ئول ئابا مۇسلىمىن قوشۇلماغۇسى ،
جۇملە ئالەم ئارىخ بوزۇلماغۇسى .»
دەپ پىتىپدۇر ، كۆرۇپ توقۇز خاقان ،
كىشى چاپتۇردى شول زەمان ھەريان .
كىشى قويدى تەمامى بەندەرگاھ ،
شاھلاردىن بولۇرىغە ئاگاھ ،

تۇركلەرنىڭ بارى يىغىلدىلار ،
چېرىكنى مۇندا جەمئ قىلدىلار .
چىنىيلەر — يەئنى ئول خوتەنلىكىنىڭ
چېرىكى جەمئ بولدى ئەللىكمىڭ .
چىقىبان شەھلەر ئالدىدا باردى ،
سىرى راھى ئىمامنى ھەم ئالدى .
كۇفر ئېلى جەڭ قىلۇرنى چاغلادىلار ،
سەفلەرنى بۇ نەۋئ باغلادىلار .
سەفى ئەۋۋەلدە سەلسەبىل خىتاي ،
تىكتى ئونمىڭ كىشى بىلە ئاڭا پاي .
سەفى دەۋۋۇم ئارا قەھرىمانى تۇرك ،
تۇردى ئونمىڭ كىشىسى ئانى تۇرك .
يەنى ئونمىڭ كىشى بىلەن ياغمان ،
قىلدى ئول ھەم ئۇچۇنچى سەفدە مەكان .
تۇردى قالماق ، قازاق چەھارۇمدا ،
يەنە ئونمىڭ كىشى بىلەن مۇندا .

سەفى پەنجۇم ئارا توقۇز خاقان ،
تۇردى ئونمىڭ كىشى بىلەن يەكسان .
باغلادى چىنىلەر بۇ تەرزىدە سەف ،
چېرىكى كۇفر تۇردى سەف دەرسەف .
سەف تۇزۇپ ھەزرەتى ئىمامىلار ھەم ،
تۇردى ئۆز لەشكەرى بىلەن مەھكەم .
كىردى ئۆز جانىبى توقۇز خاقان ،
ئول زەمان سەلسەبىل خىتاي مەيدان .
«ماڭا تاب كەلگۇدەك بۇ لەشكەردىن ،
كىشى بولغايمۇ بىر دىلاۋەردىن ؟
كەل بۇ مەيدان ئىچىگە !» دەپ جا[ر]لاپ ،
تۇردى شەھلەر تەرەپكە قارالاپ .
شەھ تەرەپلەردىن دەلىرى زەمان ،
كىردى مەيدانغە تەلھە ئىبنى تۇغان .
باڭ سەلافەتدە نەئرەلەر ئۇردى ،
تىغىنى سەلسەبىلگە يەتكۇزدى .
بەرمەيىن كۇچ ئاڭا ، بۇ كافىرى بەد ،
تەلھەنىڭ ھەربەسىنى ئەيلەدى رەد .
نەيزەسىن ئىلكىكە ئالىپ بۇ پەلىد ،
تەلھە ئىبنى تۇغاننى قىلدى شەھىد .
كىردى ھاشىم ئىمام سەلافەتكە ،
ئانى يەتكۇزدى ھەم شەھادەتكە .
ئول كۇنى جۇملەئى مۇسۇلماندىن ،
بولدى ئونبەش كىشى شەھىد ئاندىن .
قىلدى مەغرىب ساري سەفەر تابان ،
كۆتەرىلدى بۇ ئەرسەدىن رەخشان .
باستى ئالەمنى چۇن سىپاھى ھەبەش ،
يەتتى زۇلماتى تەۋسەنى سەركەش .
ياندى مەنزىللەرىگە ئول سەگلەر ،
بىھەيا ، بەد سىرىشت ، بەدرەگلەر ،
ياندىلار ھەزرەتى ئىمامىلار ھەم ،
بىدىماغ ئولدى سەييىدى ئالەم .
فەسلىدىن سوڭرە شەرق ساريدىن ،
شۇبۇ ئولدى زۇھۇرى زاريدىن .
خەيلى زۇلماتى جەبىنلە ئەيلەدى چاك ،
چۇن سىپاھى ھەبەشكە يەتتى ھەلاك .
سەبزە زەررىن قەبا كىيىندى بەياز ،
بەگدەزان مىھرى خاۋەر ئولدى ئەياز .
مەركەزى ئالەم ئولدى نۇرانى ،
مۇرتەفىئ بولدى چۇنكى تابانى .
يەنە ، ئەلقىسسە ، ھەر ئىكى لەشكەر ،
ئۇشبۇ مەيدانغە ھازىر ئولدىلەر .
جەڭ ئۇچۇن ئەيلەبان كەمەر بەستە ،
قىلدىلار سەفلەرىنى ئاراستە .
ئول لەئىن سەلسەبىل يەنە مەيدان ،
چىنىلەر جانىبىدىن ئولدى رەۋان .
تەلەبى مەرد قىلدى مەيداندا ،
قورقۇپ ھېچكىم كىرەلمەدى ئاندا .
گەردى پىچانكىم خىرەد شانى ،
بولدى بىردەمدە بىر بەيابانى .
فەسلىدىن سوڭ سۇزۇلدى گەردى غۇبار ،
چىقتى بىر پەھلەۋانى شاھى سەۋار .
كەلدى بىر تەھمتەن سىفەت گويا
بارچە غەرق [ئولدى] ئەز سەرىيۇ پا .
ئاھەنىن فۇلاد قورشانىپدۇرلار ،
كوتەلىك خىڭگە مىنىپدۇرلار .
تۇردىلار ئۇشبۇ ئەرسەنىڭ ئىچىدە ،
ئىككى لەشكەر ئىدى مۇلاھىزەدە .
دېدىلەر : «بۇ نېچۇك دىلاۋەر ئىكەن ،
بۇ كىشى قايسىمىزغە باۋەر ئىكەن ؟»
كۆرسەلەر ناگەھان ئۇلارنى بۇلار ،
ھەزرەتى ئاسىمى ئىمامدۇرلار .
ئول ئىمام ئاسىم ئىبردىلەر ۋەلەدى ،
ئان ئىمامىم مۇھەممەدى ھەنەفى .
نەئرە تارتىپ بۇ سەلسەبىلغە كېلىپ ،
ھەسەبەت قىلدىلار ئاڭا دېيىنىپ .
سەلسەبىلغە بولۇپ بەغايەت دەرد ،
دېدى : «ئەي پەھلەۋان شاھى كەژمەرد .
كىم بولۇرسىز بۇ رەڭ شۇجائەتلىك ؟
سوقاسىز بىزگە باڭ سەلافەتلىك .»
ئايدىلاركىم ئىمام : «ئەي نادان ،
مەندۇرۇرمەن يىگانەئى دەۋران .
يەنە مەنمەنكى شاھزادە جەھان ،
كەسەبەسالىرى ئىرانۇ تۇران .
نىسبەتىم قالماغاي ساڭا پىنھان ،
ھەم مەنەم ساھىبى قىرانى جەھان .
بەرگەزىدە ھەمە ئىمامانەم ،
ھەم نەزەرگەردە شاھى مەردانەم .

هەم جىگەر گۆشە شىرى يەزدانەم ،
سەن شىكەن شىر گەفكەنى ئالەم .
مەن تۇرۇرمەنكى يوق نەسەبدە خەقى ،
ئاسىم ئىبنى مۇھەممەدى ھەنەفى .
شاھى مەردانىلك ئوغلى ئېردى ئۇلار »
بۇ ئىمامىم بۇ سۆزنى دەپ ئىدىلار .
كۆپ ئەداۋەت بىلە بۇ ئىككى ئەر ،
ھەربىرى ئالدى ئىلكىگە شەمشەر .
بۇ ئىكى پەھلەۋان مۇبارىزلەر ،
نە ئاڭا خەتەرۇ نە ئاڭا زەفەر .
كۆرسەتىپ ئانچىنان دىلاۋەرلىك ،
ھەربىرى قىلدىلار بەرابەرلىك ،
ھەربىرى ئىلكىدە بولۇپ بۇ مەھەل ،
قىرق - ئوتتۇزدىن ھەربە بەردى بەدەل .
ئاخىرۇل - ئەمر ئۇشبۇ شەھزادە ،
مۇشكىل ئولدى بۇلارغە ئول جادە .
چۈست - چالاكلىق بىلەن زەربە ،
سالدىلار نەچچە مەرتەبە ھەربە .
كەيدى قالپاق باشىغە ئول كافىر ،
مىكرلەر كۆپ قىلۇر ئىدى ئاخىر .
ۋەھرىدىن ھەزرەتى ئىمام ئول چاغ ،
جۇش ئۇردى غەزەبلەرى ئاندىن .
چۈست - خىز ئەيلەبان بۇ كافىردىن ،
ئون قارى يۇقارى ئاشىپ سەردىن .
يانىپ ئانداغ ئورۇن ئىدى شەمشىر ،
باشىدىن تا بېلىچە ئول كافىر
كېسىلىپ ، جىسمى يەرگە يىقىلدى ،
ئاتىنىلىك بەلكى سىرتى كېسىلدى .
چىرىكى كۇفر قالماي ئاندا يەزىدە ،
چەكتىلەر نالەۋۇ فىغان غەيرىد .
يىغلاشىپ ئايتادۇركى قىچقىرىشىپ ،
ئول ئىمامغە پىسەندلەر قىلىشىپ .
مۇنچە ھەم پەھلەۋان بەھادۇر ئوغۇل ،
كىم بولۇر ئىكەن دىلاۋۇر ئوغۇل .
بىر قىلىچ بىرلە بۇ سىفەت ئەرنى ،
قەتل ئېتىپ پەھلەۋان دىلاۋەرنى .
سازۋارى جەھەننەم ئەيلەدى ئول ،
خەسۇ خاشاكدىن كەم ئەيلەدى ئول .
دەپ بۇ نەۋئى سۆخەن دېيىشتىلەر ،
گەھسەنۇ ئافەرىن قىلىشتىلەر .
بەگدەزان قەھرەمان دېگەن كافىر ،
بولدى مەيدانغە شول زەمان ھازىر .
باڭ سەلافەت ئىمامغە ئەيلەدى زەرب ،
مەقسەدى قىلماق ئول ئىمام بىلە ھەرب .
ئايدىلار ھەزرەتى ئىمام ئاسىم ،
خاسىلار ئىچرە بارچەدىن خاسىم :
«ھازىر ئول ، ئەي جەھالەتى بەد بەخت »
دەپ قىلىچ سالدىلار ئىمام ئاڭا سەخت .
ئۇشبۇ كافىر باشىغە قالقاننى
تۇتتى ، قۇتقاردى تەن ئارا جاننى .
قەھرەمان قولغە ھەم قىلىچ ئالدى[1] ،
تىغىنى شەھغە يەتكۇرۇپ سالدى .
شەمشىرى ، ھەزرەتى ئىمامنىلك ھەم ،
تارى مويىغە يەتكۇرەلمەدى خەم .
ئەما ، مەيدان ئارا ئىمام بىرلەن ،
تۇرك خۇنخار قەھرەمان بىرلەن .
بۇ ئىكى پەھلەۋانلە مۇلكىدە .
ھەربەھايى گىرانلار ئىلكىدە .
چۇن تۇتۇش قىلدىلاركى ئوت سۇ مەسەل ،
بولدى يەتمىشدىن ھەربە رەددى بەدەل .
بولدىلار ئاقىبەت ئىمام ناخۇش ،
ئۇردى تۇغيان قىلىپ غەزەبلەرى جۇش .
ھەق تەئالانى ياد ئەيلەپ تېز ،
كوتەلىك خىڭگە بېرىپ مەھمىز .
نەئرەلەر تارتىبان يۇگۇردىلەر ،
قەھر بىرلەنكى جەڭگە تۇردىلەر .
دېدىلەر قەھرەمانغە : «ئەي كافىر ،
نې كۆرەرسەنكى ئەمدى بول ھازىر .
بىر قىلىچ سالدىلار تۇتۇپ قالغان ،
قەھرەمان باشىن ئەيلەدى پىنھان .
شەھ كۇشش بەردىلەر بۇ كافىرغە ،
بولدى بۇ ئاتى بىرلە تۇرت پارە .
شەمشىرى شەھ بۇ سەككە كىم يەتتى ،

---

① ئەسلى قوليازمىدا بۇ سۆز «سالدى» دەپ يېزىلغان .

سەكىلاخى جەھەننەم ئول كەتتى .
مۇسلمانلار ئارا يېتىپ شادان ،
بولدى مۇئمىنلار خۇررەمۇ خەندان .
قالدىلار كافىرۇ مۇنافىقلار ،
دىنۇ مەزھەبكە نامۇۋاپىقلار .
غولى بىرلەن چېكىپ يىغى ئەرەسات ،
جاۋدانى جەھەننەمى دەرەكات .
ھەممە ئىككى تەرەپدەكى لەشكەر ،
قىلدىلار بۇ ئىمامغە تەھسىنلەر .
زور بازۇ بۇ ئالىي ھىممەتىگە ،
چۈست - چالاك بىرلە قۇۋۋەتىگە ،
ئافەرىنلەر ئوقۇپ بارى مەردان ،
تىشلەشىپ ئىلكىن بولدىلار ھەيران ،
يەنە بۇ ھەزرەتى ئىمام مەيدان ،
ئىچىدە ئېردى كۆرسەتىپ جەۋلان .
«بىر ھەرىپ بارمۇ ؟» دەپكى تۇردىلار ،
«بولسە كەلسۇن» دەپ نەئرە ئۇردىلار .
ئەمما ، شەھىنلىك بۇ كارزارىغە ،
كۇففر ئېلى ھەيران ئېردى بارىغە .
يەنە ئول ھەزرەتى ئىمام ئايدىلەر :
«ئەي پەلىد جاھىلى جەھەننەملەر ،
بىر ئۆلۈم ئارزۇ قىلغانلىك بولسە ،
كەل تىرىكلىكدە تويغانلىك بولسە .
مۇندا بىرمۇنچە كارزار ئېتەلى ،
ئارزۇلىك ۋەسلى - كامىغە يېتەلى .
ئەمما ، ھەد يوقكى ھېچ كافىردا ،
قورقاشىپ كىرمەس ئېردىلەر مۇندا .
«قەھرەمان ئاتى بىرلە تۆرت ھەسسە
بولدى ، بىزنى نە سۇد ئېتەر كەسسە»
دەپ بۇ مەيدانغە يۈزلەنەلمەدىلەر ،
ئاخىرى كارىنى بىلەلمەدىلەر .
دەرغەزەب بولدى چۇن توقۇز خاقان ،
ئاقىبەت كىردى ئۆزى بۇ مەيدان .
شەھ جەنابىغە باردى ئول جىسالك ،
كەلگەنچە ئىمامغە سوقتى بالك .
كۆردىلەر شەھ مۇنىكى كۇففارى ،
سەگ ئىكەن بىر ھەرىپى خۇنخارى .
قەددى يەتمىش گەز ئېردى مىسلى مۇنار ،
ئاغزى بىر غارەك ، بۇرۇنى ئىجھار .
كۆزلەرىدۇركى مىسلى چەشمى نەھەك ،
چوڭلۇغى بىر پىيالە بىرلەن تەك .
شەبى يەلدا كەبى يۈزى بىر زەخ ،
بەلگۈرۇپدۇر نىشانەئى دەۋزەخ .
ئەمما ، باشىدا كاكۇلى باردۇر ،
بۇ سىفەت نابكارى خۇنخاردۇر .
شەھ ئىلكىگە قىلىچنى ئالدىلار ،
ئۇشبۇ سەگكە ھەۋالە قىلدىلار .
ئۇشبۇ كافىر غىلافىدىن خارىج ،
ئەيلەپ ئالدى قولىغە ھەم بۇ قىلىچ ،
شەھكە ھەيبەت بىلەن قىلىپ ھەملە ،
تۇردى ئول نابكار شەرمەندە ،
بىر - بىرىگە دۇ پەھلەۋانى دەلىر ،
سالىشۇر ئېردىلەر چۇنان شەمشىر .
ئانچەنىن قىلدىلاركى جەڭگى جەدەل ،
بولدى بىرنەچچە ھەربە رەددى بەدەل .
ئەينى تەڭلىكدە ئېردىلەر ناگاھ ،
بىر تۆشۈككە ئاياغى ئاسىبى شاھ .
بەند ئولۇپ ئات بىلەن يىقىلدىلار ،
شەھ بۇ ئات ئاياغىدا قالدىلار ،
ئۇشبۇ ئەسنادا ئول ئىمامى جەھان ،
ھادىئى دىنۇ سەييىدى ئىنسان .
مەئدەنى مەئرىفەت ئارا ۋاسىق ،
ئول ئىمام يەئنى جەئفەرى سادىق .
بىخەبەر ئېردىلەر بۇ زاتى شەرىف ،
ئول ئىمام ئاسىم ئاندا بولدى زەئىف .
ئول تەرەف يۈردى ئول ئىمامى ئۇممەم ،
ئات سالىپ سى ھەزار خەيلى ھەشەم .
توققۇز خاقان بۇلار ھەنۇز يەتمەي ،
بىر قىلىچ بىرلەكىم ئەمان بەرمەي .
ھەزرەتى شەھ ئىمامى ئاسىمنى ،
مەئسىيەت جۇرمدىن خەلاسىمنى .
يەتكۈرۈپ دەرجەئى شەھادەتكە ،
سازۋار ئەتتى شەھنى جەننەتكە .
(قالۇ ئىننا لىللاھى ۋەئىننا

ئىلەيھى راجىئۇن .①)
توققۇز خاقاننىڭ چېرىكى ھەمە ئات ،
سالدىلار ، بارچەسى شۇبۇ ئەۋقات .
ئىككى دەريايى لەشكەر ئانداغ جەڭ ،
قىلدىلار ، كارزارى رەڭگا - رەڭ .
گويىياكىم قىيامەت ئول يەردە ،
بولدى قايىم ئۇشۇل كۇنىلەردە .
بولدى ،ئەلقىسسە ،ھەرب دۇ شەب - روز ،
ئانداغ ئولدىكىم سەختى جەڭ مەئخۇز .
كەربەلانىڭ جەڭدىكىدەك تىغ ،
چاپشۇر ئېردى ، بولدى جەڭ قاتتىغ ،
باقسەلەر ھەزرەتى ئىمامىلارنىڭ ،
لەشكەرىدىن بۇ جەڭ ئارا بەشمىڭ .
پەھلەۋان شاھۋار مەرداندىن ،
كىم بولۇپدۇر شەھىد مۇسۇلماندىن .
ئەمما ،كافىرنىڭ ئىككى لەك بەشمىڭ .
كىشىسى دەۋزەخ ئىچرە باردى ئانىڭ .
بىرنى ئولتۇرسەلەركى كافىردىن .
يۇزى پەيدا بولۇر بۇ جاھىلدىن .
يۇزنى ئۆلتۇرسەلەر كېلۇر مىڭلاپ ،
تىغنى تەڭلەپ ، جەلاسىنى قىڭلاپ .
ئايدىلار كىم شەھ : «ئەي مۇسۇلمانلار ،
مەسلەھەت ئەمدى بۇكى يارانلار :
كوھ سارىغە ئۆزنى ئالغان خۇب ،
ياقاراق بىر ماكانغا بارغان خۇب .
چارە يوقتۇر ۋەگەر نە بولدى قەبىھ ،»
بولدى ئەسھابغە بۇ قەۋلى سەھىھ .
شاھ لەشكەرلەرنى قەبىلە قىلىپ ،
ئۇشبۇ جەڭگاھدا يۇردىلەر چىڭدىپ .
ئەمما ،ئول ماچىنى توقۇز خاقان ،
بىر قىزى بار ئىدى ئانىڭ بۇ زەمان .
ئاتى ئېردى ئانىڭ «ئالىپ خاتۇن» ،
لەيلىۋەش ئېردى ئەل ئاڭا مەجنۇن .
غايىبانە بۇ قىز ئىدى دائىم ،
ئاشىقى ھەزرەتى ئابا مۇسلىم .
ئاتاسىغە بۇ ۋەقت ئول دۇختەر ،
دېدى : «ئەي مىرى كافىرانى پەدەر .
يوق ئۇلارنىڭكى سىزگە دەئۋاسى ،
دىن تالاشماقدا يوق تەقەززاسى .
بىغەرەز ئول مۇسافىران گېپى يوق ،
جەۋر قىلغانىنىڭ ئاندا ھېچ ئېپى يوق .
يارلىغ قىلغان ئېرسە ئول مەرۋان ،
مۇنچەلىك تۇتسە بەس ئاڭا فەرمان .
قىلدىڭىز ئانداكى چۇ قەتلۇ قەتال ،
ئەمدى يەتمەسمۇ مۇنچە جەڭگۇ جەدال ؟
بەس ، بۇلارغە نەدىن جەفا قىلاسىز ؟»
دەپ ئاتاسىنى مەنئ قىلدى بۇ قىز .
چۇن توقۇز خاقان مۇنى تۇتتى قەبۇل ،
بولدى بۇ سۆز نىھايەتى مەئقۇل .
دەرمەھەل لەشكەرىن توقۇز خاقان
ياندۇرۇپ ، بولدى ھەمە يولغە رەۋان .
قىلدىلار ھەزرەتى ئىمام بۇ زەمان ،
«لەشكەر ئىككى بۆلەنسۇ» دەپ فەرمان .
يارلىغ ئاڭلاغاچ بۇ جەمئى رىجال ،
لەشكەر ئىككى بۆلەندىلەر دەرھال .
ئاتا سۇلتان قىلىچۇ بۇرھانىنى ،
باش قىلىپ ئىككى مىڭ كىشىگە ئانى .
بۇيرۇدىلەركى شەھ بۇلارغە قاراپ :
«باسىپ ئوڭ قولنى كوھنى ياقالاپ ،
قۇم ئىچىچە رەۋان بولۇپ يولغە ،
يەنە يۇرمەك كېرەك سەبەتكوھغە .»
شەھ بىلە ھەمراھ ئىككى مىڭ لەشكەر ،
ھەم بۇلار ۋادى بىرلە يۇردىلەر .
ھەق تەئالانىڭ ھىكمەت ئىلھامى ،
بىرلە ئانداغكى بولدى تۇفانى .
كىشىنى كىشى ھەم كۆرەلمەدىلەر ،
بۇ ئانى ، ئول مۇنى بىلەلمەدىلەر .
ئايدىلار شاھ : «ئەمدى يارانلار ،
ئۇشبۇ تاغنىڭ بويىغە تۇشسۇنلار .»
ھەممە مۇئمىن بۇ كوھنى ياقالاپ ،
تۇشتىلەر ياستانۇرغە ئۇشبۇ تۇراب ،

---

① بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز (يەنى ئاللاھنىڭ بەندىلىرىمىز) ، چوقۇم ئاللاھ-نىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز» ، قۇرئان كەرىم» 2 - پارە ، 2 - سۇرە بەقەر ، 155 - ئايەتنىڭ تەرجىمىسى .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتابلىرىنى پەقەت شۇ يەردىلا كۆرەلەيسىز

ھەزرەتى جەئفەران سەبەدكوھنى ،
تۇشلەبان بارۇر ئېردىلار شۇنى .
يەنە ،ئەلقىسسە ،ئولكى مەرۋان خەر ،
بۇيرۇغان يۇز يىگىرمەمىڭ لەشكەر .
باشى سەلسال بەبرى دەندانلار ،
يېتىشىپ كەلدى نامۇسۇلمانلار .
ئول خەۋارىجلار يەرۇ كۆكنى سۇرۇپ ،
چۇن ئىمراملارنىڭ لەشكەرىنى كۆرۇپ .
چاپىشىپ ھەر تەرەپكە راستۇ چەپ ،
دەۋلەتىيۇ يەزىدۇ مەرۋان دەپ .
ئۇردى ئۆزنى سىپاھى ئىسلامغە ،
تۇردى مەلئۇنلار خۇن ئاشامغە .
ئەمما ، ئول ۋەقتىدە مۇسۇلمانلار ،
ئەينى ئۇيغۇ ئىچىدە ئېردىلار .
مەغلۇبە بولدى بىنىھايەت جەڭ ،
جەڭ يېرىنى خۇنىدىن ئەتتى رەڭ .
مۇسلىمانلارغە ئانداغ ئول ۋاقىتۇ ،
پىش كەلدىكىم بولغاسەن سامىتۇ .
بىر كىچە ئىككى مىڭ مۇسۇلماننى ،
بىللە ئول ھەزرەتى ئىمراملارنى ،
خاب ئىچىدە تاپىپ بارىن غافىل ،
چۇن شەھىد ئەتتى كافىران جاھىل .
ھەزرەتى جەئفەرى ئىمام سادىق ،
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ شەھ باسىق .
«قايدا باردىلار» دەپ سوراپ ئېردى .
چىنىلەردىن بىرى خەبەر بەردى .
ئۇلار ئول قەۋم ئىچىگە كىردىلار ،
دەپ بۇ ساقەت بۇ قەۋمغە كافىرلار .
ھەزرەتى شەھنى يۇردىلەر ئىزلاپ ،
ئەمما ئول شاھ گەۋھەرى نايابا .
زۇبدەئى سالىكانى پەرۋەرىدىن ،
بىخەبەر ئېردىلەر بۇ سەگلەردىن .
ئەندەكى بولدىلار ئىمام بەدھال ،
ئۇشبۇ مەۋزىئگە تۇشتىلەر دەرھال .
فەسلى ئارام ئۇچۇن يېتىپ ئىدىلەر ،
كۆزلەرى ئۇيغۇغە كېتىپ ئىدىلەر .
كۆردىلەر تۇش بۇ ھالنى نايىم ،
چۇن بولۇپدۇر قىيامەتى قايىم .
ئانھەزرەت رەسۇل سەللەللاھ ،
روزى مەھشەر ئارا شەفائەتخاھ .
ئولتۇرۇپ ئېردىلەر شەفائەتكە ،
جۇملەئى ئەجمائ ئەھلى تائەتكە .
ئۇشبۇ ۋاقىئنى شاھ كۆردىلەر ،
نەزدە ئانھەزرەتىمگە يۇردىلەر .
بەس ، سەلام قىلدىلار ئۇلارغە ئىمام ،
ھەم ئۇلار بەردىلەر جەۋابى سەلام .
دېدىلەر : «پات يەقىندە ئەي فەرزەند ،
قاۋۇشۇپ بىزگە بولغاسەن پەيۋەند .»
بولدىلار ئۇشبۇ سۆزنى دەپ غايىب ،
ئويقۇدىن دەرھال شاھ ئويغانىپ .
قوبۇبان كۆزلەرىنى ئاچتىلار ،
ئەز دىلى ئاھ سەردى تارتتىلار .
چۇن تەھارەت قىلىپ نامازغە شۇرۇڭ
ئەتتىلەر بارچە ئېردىلەر مەجمۇڭ .
مۇندا ئول سەلسال كافىرى تەرسا ،
بولدى ئۆز لەشكەرى بىلەن پەيدا .
كۆردى ئول ھەزرەتى ئىمامىلەرنى ،
ئول نەمازنىڭ ئىچىدە شەھلەرنى ؛
تاپىبان دەرمەھەل غەنىمەتى ۋەقت ،
تۇرك خۇنخار كافىرى بەدبەخت ؛
ئۆزىنى باش ئىمامى ئىنسانغە
ئوردى بۇ ئىككىسى مۇسۇلمانغە .
مۇندا يەتكۇردى ئۇشبۇ سائەتكە ،
ھەممەئى دەرجەئى شەھادەتكە .
بۇ پەلىدلەرنىڭ دىيدەسىدىن ئىمام ،
ناپەدىد ئولدى دەپدۇر ئەھلى كەرام .
ئانچە تەفتىش قىلىپ بۇ سەلسالِ بەبر ،
ئىنھەمە جىددۇ جەھد قىلدى بۇ گەبر .
ئىزدەبات ھەزرەتى ئىمامىنى ،
ئۆزلەرىنى ۋە ياكى ئىزلارىنى ؛
ئاندا بارلىقدىن ئەسلى ئېردى نىشان ،
بولدى سەگلەر تاپالمايىن ھەيران .
بولدى سەگلەر ئىمامنى «بۇككەندۇر ،
مۇردەلەر ئورتاسىغە چۆككەندۇر .
ئۆزنى پىنھان تۇتۇپ شۇبۇ جانىب ،
ياتادۇرغاندۇر قانغە بولغانىپ .
ئەمدى شايەدكى ئەرتە تاپغايمىز ،
تىغ بىرلە باشىنى چاپغايمىز

تۇهفه قىلساق باشىنى مەرۋانغە ،
باي بولۇرمىزكى سىيمۇ زەر شائغە .»
دەپ بۇ سەگ لەشكەرىن يىغىپ كەلدى ،
بەلكى ئول لەشكەرنگە جا بەردى .
«ئۇشبۇ مەيداننىڭ چەۋرەسىن قورشاپ ،
ياتىمىزلار ئىمانىنى ساقلاپ»
دېدى ، ئېرسە بۇ يەرنى ساقلادىلار ،
بىرى بىرسىنى ئۆلتۈرۈشتىلار .
«ئول ئىمام بار ئىدى قاچۇردۇڭلار ،
قايسىڭىزلار ئانى يېتۈردۇڭلار ؟»
ئايتادۇر بىرسى : «سەن قاچۇرغانسەن»
ئول مۇنى دەيدۇر : «سەن قاچۇرغانسەن» .
بىر - بىرىسىنى ئۆلتۈرۈر ئېردى .
بۇ ئىمامنىڭ كەرامەتى ئېردى .
ئايدىكىم سەلسال : «ئەي پەھلەۋانلار ،
ئەمدى باشىن كېسىپ مۇسۇلمانلار .
ئەرتەلىككە سەھەر كېلىپ كېسەلى ،
تۇهفه مەرۋان قىلىپ ئالىپ كېتەلى ،»
چۇن ئوشۇل ۋەقتىدە بۇزۇلدى هەۋا ،
بولدى هەم بىر قارا بۇران پەيدا .
كۆزگە تۇفراق تولۇپ ، خەۋارىجلار
هېچ نەنى كۆرمەدى بۇ كافىرلار .
بۇ هەۋا ئىككى كېچە - كۇندۇزدە ،
بولدى ساق ، كۆرسەلەركى ئول تۇزدە ؛
قۇم باسىپدۇر هەمە شەهىدلەرنى ،
ئانچىنان ئىزدەپ تاپمادى بىرىنى .
لاجەرەم تەبل ، كۇس قاقىپ سەلسال ،
چىنى ماچىنغە كەلدى بۇ دەججال .
توقۇز خاقان قىلىپ ئاڭا ئېيتراز ،
بارگاهى تۇشۇردى ئول غەمماز .
ئانچە كىم بارى نازۇ - نېئمەتلەر ،

خەمرى - بىريانۇ شىيرى - شەربەتلەر .
هەم مەهازىرلەر ئەيلەدى هازىر ،
ئانى قىلدى تەناۋۇل ئول كافىر .
يەنە سەلسال سەگىيۇ بەد مۇردار ،
نابكار تەبل ، كۇس ئۇرۇپ ناچار .
نەزدە مەۋانغە شام تەرەف كەتتى ،
نەچچە كۇندىن كېيىن ئاڭا يەتتى .
سوردى مەرۋان : «نە قىلدىڭىز ۋاقىڭ ؟»
ئايدى سەلسال : «بولساڭىز سامىڭ ،»
دەپ ئاڭا ۋاقىڭ بەيان ئەتتى ،
هەمە قىلغان ئىشىن ئەيان ئەتتى .
هەزرەتى جەئفەرى ئىمامىمنىڭ ،
جۇملە ئالەمگە رەهنەمايىمنىڭ .
ئاتا سۇلتان قىلىچ بۇرهانلار ،
سى هەزار لەشكەرى مۇسۇلمانلار .
ئۇشبۇ سەگ قول قويۇپ سەياسەتكە
يەتكەنىن دەرجەئى شەهادەتكە .
چۇن بەيان ئەيلەدى ئاڭا بىر - بىر ،
ئەز سەرى تاپا ئەيلەدى تەقرىر .
ئايدى مەرۋان : «نەگە ئىمامىلارىنىڭ ،
باشلارىن ئالىپ كەلمەدىڭ بارىنىڭ ؟»
سەگى سەلسال بەدرەكى دەندان ،
دېدى : «ئەي خەلقەئى يەزىدى زەمان .
بار ئىدى هەم مېنىڭ خەيالىمدا ،
كېسىپ ئالىپ كېلۇرچە هالىمدا .
ئول كۇن ئانداغ قارا بۇران چىقتى ،
قۇم ياغىپ كۆزىمىزگە قۇم تىقتى .
قۇمنىڭ ئاستىدا قالدى مۇئمىنلەر ،
ئان هەمە ئىزدەپ تاپمادۇق بىزلەر .
بارچەمىز لائىلاج بولۇپ ياندۇق ،
دەرگەهىڭ جانىبىغە ئاتلاندۇق .

هەزرەتى ئىمام مۇسىئى كازىم ئىبنى هەزرەتى ئىمام جەئفەرى سادىق رەزىيەللاهۇ ئەنهۇمانىڭ زىكرىلەرى

بىشەئى سۆزگە تەقابىللار ،
دەفتەرى ئافەرىنىش ناقىللار .
مەئنى جەۋهەرفۇرۇشى بازارى ،

راۋئى مۇهدىسانى ئاسارى .
كىم قىلۇرلار رىۋايەتىنى چۇنان ،
قىسسە پۇر غۇسسەئى شەهى دەۋران .

مىللەت ئايى ئىمامى پاكمدىن ،
مىرى ساھىب خۇرۇجى كىشۋەرى چىن .
ھەزرەتى مۇسىئى ئىمام كازىم ،
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ شەھبازىم .
كازىمنىم شەمئى مەجلىسى ئىمان ،
ھەم شەھىدىيۇ كىشۋەرى ئىمان .
بەزم سادىقغە رەۋشەن ئاندىنىدۇر ،
گۈلىستان چىنغە گۈلشەن ئاندىنىدۇر .
سەرمەدى سەرۋەرى ھىدايەت ئول ،
ۋەر سۇخەنپەرۋەرى فەساھەت ئول .
زۇبدەئىدۇر مەكارىمى كۇبەرا ،
قۇددۇھۇدۇر ئەقالىمى خۇلەفا .
چۇن خىلافەت سەرىرىغە قايىم ،
مۇئمىنىن مىرى مۇسىئى كازىم .
ئول زەمانكىم ئوشۇل ۋىلايەتدە ،
بەرقەرار ئىبرىدىلەر خىلافەتدە ،
جەددىلەرى ئول زەماندە ئىقلىمگىر ،
ئىبرىدىلەر شاھ تەخت ئۆزرە ئەمىر .
ئەمما ، ھەزرەت ئىمامغە مىلك دىنار ،
ھەر كۇنى ئۇشبۇ جەددى بۇزرۇگۋار ؛
خەرجى قىلماقغە يەتكۇرۇر ئىدىلەر ،
ھەرنە لازىم دىسە بېرۇر ئىدىلەر .
چۇن ۋەقت ھەزرەتى ئىمام يەزدان ،
ھەم رەسۇلىنىلك قىلغانىن فەرمان .
ھەممە ئىنسانغە ئەيلەبان جارى ،
دىن ئىشىغە بېرۇر ئىدى يارى .
ۋەقتى ،ئەلقىسسە ،ئۆتتى چەند ئەييام ،
ياد قىلدى پەدەرلەرىنى ئىمام .
بولدى ئاندىغكى كەشف ئارا مەئلۇم ،
بولغان ئىبرىمش پەدەرلەرى مەئدۇم .
كەشفغە چۇن ئىمام ئىدى نازىر ،
ئاندا بولدى پەدەرلەرى ھازىر .
قىلدىلار سەرگۇزەشتەلەرنى بەيان ،
ھەممە ئەھۋال ئىمامغە بولدى ئەيان .
جۇش ئىتىپ ئىشق سوزى ، دەردى فىراق ،
تاق ئەتمەك ئىمامغە بولدى يىراق .
ئايدىلار ھەزرەتى ئىمام كازىم .
باقىپ ئەسھابى[غە] بۇ شەھبازىم .
«بىزگە لازىمكى مەككە ، مۇلكى ئەجەم ،
مەقبەرى مۇلكى ئەئزەمۇ ئەكرەم .
پەدەرى مۇشفىق جەئفەرى سادىق ،
پادىشاھى ھۇدۇدىئى مەشرىق .
نەچچەئى ئەسھاب بىرلە كەتكەيمەن ،
كىم ئۇلارنى زىيارەت ئەتكەيمەن .»
بابالارىغە ئەرز قىلدىلار ،
بابالارى بۇ شەھغە ئايدىلار ؛
«ئەي جىگەر بەندە مۇسىئى كازىم ،
چىنى ماچىنغە بولمائىز ئازىم .
ھەممەدىن ئانىلك دىنى بىگانە ،
ئۆزلەرىگە جەفا قىلۇر يانە .
ئەھلى ماچىنىلك ھەممە ئىشلارى جەپ ،
بولسە ئەلھال بارماسۇنلار» دەپ .
جەددلەرى ئانچە مەنئ قىلدىلار ،
ئۇنامايى ئاخىرى يولغە كىردىلار .
ۋالىدە بىرلە ئالتە مىلك كىشىنى ،
قىلدى ئۆزگە مۇساھىبەت ئىشىنى ،
ئەزبەرايى زىيارەتى شاھان ،
چىنى ماچىن يولىغە بولدى رەۋان .
نەچچە كۇن تەي ئولۇپ مەراھىلغە ،
يەتتىلەر ھەددى چىنى ماچىنغە .
چۇنكى ئەسھابى شەھغە ئايدىكىم :
«ئەي دىلىمىز سۇرۇرى پادىشەھىم .
بۇ شەھەر ھاكىمى مۇزەففەرخان ،
ئولدۇرۇر سەرۋەرى توقۇز خاقان .
ئول ئەجەب بىدىن كۇلبى بەددىندۇر ،
ئانچە غەييۇركى سەخت كافىردۇر .
بۇرنا ھەم پاك زاتى بابەرەكات ،
رەھنەمايى جەھان ھەمىدە سىفات .
شەمئى دىن مىھرىبان پەدەرلەرىنى ،
ھەزرەتى جەئفەرى ئىماملازىنى .
قىلغان ئىبركەن شەھىد ئوشۇل كافىر ،
بىزگە ھەم ئول نە قىلغۇسى ئاخىر .
مۇندىن ئاھىستە كىچىلەپ ئۆتەلى ،
شەررى كافىردىن ئىھتىيات ئىتەلى .»
مۇنى شەھغە دەپ ئىبرىدىلەر ئەسھاب ،
دىدى شەھ : «خۇب ئايدىڭلار ، ئەي ئەھباب .»
چۇن سەھابى بىلەن قىلىپ شەب سىر ،
ياقالاپ ساينى بارۇر ئىبرىدى ئەمىر .

ئەمما ، مالىك مۇزەففەرى چىنى ،
ئاڭلابان شەھلەرىم خەبەرلەرنى .
«مۇسىئى كازىم ئالتە مىلك لەشكەر
بىرلە بۇ چىنغە كىلەدۇرمىشلەر .»
دەپ ئۆزى ئۇشبۇ لەئنەتى بەدكار ،
بىللە ئالىپ يىگىرمەمىلك خۇنخار .
ئول ئىماملارنىڭ جۇستىجولاريدا ،
قەسدە بولماقدا رو بەرولاريدا .
نىسبى شەب بىرلە ئاتلانىپ كەلدى .
لەشكەرى شاھىغە كېلىپ تەگدى .
شاھ ئۆز خەلقى بىرلە ئاتلاندى ،
سەف تۇزۇپ ناچار جەڭگە راسلاندى .
ئول مەھەلدە بۇ ئىككىلە لەشكەر ،
بىر - بىرىدىن خەبەرلىك ئېرىدىلەر .
بەرمەي ئول چاغ ئىماملارىمغە ئەمان ،
شەبى خۇن كەلتۇرۇرگە سۇردى زەبان .
تۇركى خۇنخارلار ھەمە ھەربە ،
تىيغۇ شەمشىرۇ ، تىيرەۋۇ نەيزە ،
قولغە ئالىپ قولىنى ئەيلەپ راسىت ،
بىر - بىرىنى قىلۇر ئىدى دەرخاسىت ،
چۇن مۇزەففەر ئاتىنى داب بەردى ،
ئۆزى ئەۋۋەل بۇ ئەرزىگە كەلدى .
ئايدى : «ئەي بۇ تۇرابىلەر بۇ زەمان ،
پەھلەۋان بولسە كىرسۇ بۇ مەيدان .
بولسە كىرگۇز دىلاۋەرى ئاھاد
مۇندا» دەپ ئەيلەدى بۇ سەگ فەرياد .
شاھ ئولغ - سولغە باقتىلار ،بىر ئاھ
ئۇردىلار ، لائىلاج ئولۇپ ناگاھ .
ئايدى لەشكەرگە : «ئەي مۇسۇلمانلار ،
ئەي ھەببى رەفىقۇ يارانلار .
ئۇشبۇ يەر كەربەلاغەدۇر ئوخشاش ،
گەر بۇ مەيداندا ھەر دىلاۋەر باش
تىكىبان جەڭ قىلىپ شەھىد ئولدى ،
كەربەلا ئىچرە چۇن شەھىد ئولدى .
روزى مەھشەر بابام ئىمامى ھۇسەين ،
جايىدۇر پەھلەۋان ئەلامى ھۇسەين .
تاپىبان ئاندا بولغۇسى مەشھۇر ،»
دېدىلەر ئول ئىمامى شەمئى نۇر .
مۇندا يوق ئېردى ئول سىفەتلەردىن ،
ئاڭا تاب كەلگۇدەك دىلاۋەردىن .
لاجەرەم ئول سەھابى يارانلار ،
جەڭ قىلۇر بولدىلار مۇسۇلمانلار .
ئۆزلەرىنى كۇففارغە ئانداغ
ئوردىلار ، ئات سالىپ بارىپ ئول چاغ .
نەئرەلەر تارتىپ «ۋا ھۇسەينا !» دەپ ،
«ۋا غەربا» دەپ ، «ۋا يەتىما !» دەپ .
سوقتىلار مىيمەنەنى مىيسەرەگە ،
ئۇردىلار مىيسەرەنى مىيمەنەگە .
قىلدىلار كىم بۇ ۋەقنى ئانداغ جەڭ ،
بارچە كافىرنىڭ ھالى بولدى تەڭ .
كۇفر ئېلى بۇ سىفەت ئۆلەر ئېردى .
ھەددىن ئانىڭ خۇدا بىلەر ئېردى .
بىنىھايەت تولا ئىكەن بۇ كۇفار ،
ئىت ئىلە خۇكدىن بەتەر خۇنخار .
بىرنى ئۆلتۇرسەلەر ئەگەر شاھلار ،
ئون بولۇپ كىلەدۇر بۇ كافىرلار .
ئوننى ئۆلتۇرسەلەر مىڭى كېلەدۇر ،
ھەددىن ئارتۇق تولا بولۇپ كىلەدۇر .
مۇسلىمان لەشكەرىگە بۇ چىنلەر ،
ئاقىبەت كەلدى غالىب بەددىنلەر .
سەخت بولدى نىھايەتى گويا ،
كىم بۇ جەڭ ئىچرە بولدى قا[ن] دەريا .
كۆپ مۇسۇلمان يېتىپ شەھادەتكە ،
ۋاسىل ئولدى رىيازى جەننەتكە .
قىلدىلار جەڭنى ئۇچ كېچە - كۇندۇز ،
ئەسلەمۇ ئارام ئالمايىن شەب - روز .
سەرھىساب بەردى لەشكەرىگە ئىمام ،
ئەللىك - ئاتمىش قالىپدۇرۇر ئىسلام .
ھەم ئۇلار زەخمناك ئولۇپدۇرلار ،
گۇل تەنى ھەممە چاك ئولۇپدۇرلار .
شاھ ئۆز تەنلەرىنى باقتىلەر ،
جىسمى فەررۇخلاريدا ئەللىك يەر
زەخم ئولۇپ ، تەنلەرى ئىدى يارە ،
بارمۇدۇركىم ئىرادەگە چارە .
چۇن تەرەددۇد مۇلاھىزە ئەيلەپ ،
ئۇرۇشۇر ئېردى «ۋا ھۇسەينا !» دەپ .

ۋەقتى ، ئەلقىسسە ، ئۇشبۇ شەھبازنىم ،
ھەزرەتى مۇسىئى ئىمام كازىم .
ئەينى غەيرەتدىن ئېردى مەستى ئىلاھ ،
ئۆزىدىن بىخەبەر ئىدى ئول شاھ .
زەرب ئېتىپ مىيمەنەنى مىيسەرەگە ،
ئوردىلار مىيسەرەنى مىيمەنەگە .
بولدى غەلتان كۇفارلار باشى ،
گويىيا ئېردى كوھى ساي تاشنى .
ئانداغ ئۆلتۇردىلەركى ئولدەم شاھ ،
قىلدىلار كۇفر قانىنى دەريا .
ھەمە بەد ئەسلى چىنى ماچىنلەر ،
قىلدىلار ئافەرىنۇ ئەھسىنلەر .
«نې ئەجەب پەھلەۋان دىلاۋەر ئىكەن ،
ھەم شۇجائەتدە بىبەدەل ئەر ئىكەن .»
نەچچە مىڭ دەۋزەخىنى ئۆلتۇردى ،
بابى دەۋزەخقە بارچەنى سۇردى .
«مۇنا ھېچ نەرسە كار قىلمايدۇر ،
جانى ھېچكىم تەنىدە تۇرمايدۇر .
نېچۈك ئەتمەك كېرەك» دەبان ئاخىر ،
مەسلەھەت قىلدىلار ھەمە كافىر .
«ھەمە بىر يولى ياغدۇرۇپ تىيرە ،
گۇرزى ، شەمشىرۇ سەڭگىيۇ نەيزە .
بەرمەسەك يا جان ، بەرمەسەك يا جان ،
بۇ يىگىت بىزنى قىلغۇدەك بىجان .»
دەپ ھەمە بىر يولى يۈگۈردىلەر ،
شەھ[غە] ئوق ياغدۇرۇرغە تۇردىلەر .
سەختى جەڭ ئەيلەبان يۇرۇر ئىدى شاھ ،
قەتلى تۇرك ئارقەدىن ماراپ ناگاھ .
كېلىبان شاھغە قىلىچ سالدى ،
زىندەگەرلىكدىن شەھ كۆڭۈل ئالدى .
زەخمى ئوقدىن ھالسىراپ ئىدىلەر ،
بەئدەزان ھەزرەتى ئىمام دېدىلەر :
«كىردىگارا ، خۇدايى ئالەمىيان ،
جەسەدىمنى مېنىڭكى ، يا رەھمان .
ئۇشبۇ بەدبەخت سەگلەر ئىلكىدە
قويماغىل بۇتپەرەست مۇلكىدە .
ساقلابان ئۆز فەناھىڭ ئىسمەتىدە ،
گۈشەئى بەرگىل تەختى قۇدرەتىدە .»
دەپ ئىمام ھەر تەرەپ باقۇر ئىدىلەر ،
بۇ مۇناجاتنى ئوقۇر ئىدىلەر .
«ئىلاھا ، ئەرشۇ قەلەم ھۇرمەتى ،
ئىلاھا ، ھەۋۋا ، ئادەم ھۇرمەتى .
سەندىن ئېرۇر جۇملەئى ئالىي سەبات ،
كۆردى سېنىڭدىن ھەمە ئۇمەم ھەيات .
ئالى دىنۇ ھەزرەتى ئەھمەددۇمەن ،
قىل نەزەرى ، نىك ئەگەر بەددۇمەن .
جىسمى زەئىفىمنى نىھان ئەيلەگىل ،
يەرى تۇراربىنى ئەيان ئەيلەگىل ،
رۇھى ئىمامىلارغە قاۋۇشتۇر مېنى ،
جەددى رەسۇلۇمغە ياۋۇشتۇر مېنى . . .»
دەپ مۇناجاتى مۇسىئى كازىم
بولماپ ئېردى داغى ھەنۇز خاتىم .
غەيب[دىن] بولدى ساندۇقى پەيدا ،
ئۇشبۇ ساندۇق ئىچىگە كىردى بۇ شاھ .
چۇن شەھىد ئولدى ئول سىراجى دىن ،
كەتتىلەر باقىغە بۇ فانىدىن .
(قالۇ ئىننا لىللاھى
ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن .)
قۇدرەتى ھەق بىلەن [قۇياش] تۇتۇلۇپ ،
تۇردى ئۇچ كۇن جەھان قاراڭغۇ بولۇپ .
بولدى ئاندىن كىيىن جەھان رەۋشەن ،
كوھۇ ساي ئولدى چۇن گۈلى گۈلشەن .
بەس ، بۇيۇردى مۇزەففەر ئىتتىلەرىنى ،
تاپىڭىزلار ئىمام جەسەدلەرىنى .
چۇستۇ چالاك ئەيلەبان ھاردى ،
تاپمايىن قەلئەگە يانىپ باردى .
ئۇشبۇ ساندۇقتى بىر رىۋايەتدە :
بولدى فەرمانى ھەق بۇ سائەتدە ؛
ئىلتىبان قويدىلار مەلائىكلار ،
پايى جەئفەر ئىمامدا دەپدۇرلار .
دەپدۇرۇر يانە بىر رىۋايەتدە :
بار ئىمىشلەر خوتەن ۋىلايەتدە .
مەقبەرى شاھى مۇسىئى كازىم ،
دەپ رىۋايەت قىلىپدۇرۇر راۋىم .

*

نەزم تارتىپ بېرىپ مۇنى قۇربان ،
كەريە سەھراسىدا تەمام قىلغان .
ئوقۇپ ھەركىم دىلىنى شاد ئەتكەي ،
نازىمىنى دۇئادا ياد ئەتكەي .
يەتسە ھەركىمگە بىر بەلا يا غەم ،
زالىمى قىلسە يا ئىزا ۋە ئەلەم .
تۇشسە باشىغە ئاسىبى نىكبەت ،
ياكى يۇزلەنسە غۇسسەۋۇ مىھنەت ،
ئول كىشىگە بۇ ئىش ئېرۇر لازىم ،
ئول مەزارەتكە بولغاي ئول ئازىم .
ھەق تەئالاغە ئىلتىجا قىلسۇن ،
ئول ئىمامىلارغە كۆپ دۇئا قىلسۇن .
ساغىنىپ ھەزرەتى ئىلاھىمغە ،
يىغلاسۇن تەكرى زۇلجەلالىمغە .

*

بارچەئىزلەر بىلۇرسىز ، ئەي ياران ،
فانى دۇنيا ئىكەن بۇ بىپايان .
ئىشلارىدۇر تەمامى جەۋرۇ جەفا ،
كىمگە قىلدى قانى بۇ دەھر ۋەفا ؟
قانى شۇنداغ تۇغەيلى مەۋجۇدات ،
يەئنى ئانھەزرەتىم ھەمىدە سىفات ؟
ئەھلى ئەۋلادى ئۇشبۇ سۇرەتدە ،
ئۇمر ئۆتكەردىلەركى مىھنەتدە .
ئەنبىياغە ئاسىغ قاتىپدۇرمۇ ،
نەفئىنىك ۋۇسئىغە پاتىپدۇرمۇ ؟
ئۇشبۇ دۇنيانى بىز نە چاغلايمىز ،
نە ئۇچۇردىن ئەقىدە باغلايمىز ؟
ئىككى كۇنلۇك جەھان پەناھدۇر بۇ ،
ئەمما ، پۇر غۇسسە ، پۇر بەلادۇر بۇ .
ئەل مۇنىك لەززەتى بىلەن خورسەند ،
ئىچمەكىدۇر زەھەر ، يېمەكدۇر پەند .
چۇن بۇ دۇنيانىك ئەلگە پەندى بار ،
بەلكى يۇزمىك تۇمەن كەمەندى بار .
ھەر كىشىگە قىلىپ بۆلەك بىر كەيد ،
بارچەنى دامىغە قىلىپدۇر قەيد .
بەئزىلەر ئالىي پادىشاھ بولدى ،
مىكرى دۇنياغە مۇبتەلا بولدى .
بەئزىلەر بەگ بولۇپ ھۇكۇمەتلىك ،
مالى دۇنياغە ئانچە ئۇلفەتلىك .
بىپەدەر بىيۇە زەننى يىغلاتادۇر ،
زەھر - زەققۇمنى شەھدگە قاتادۇر .
بەئزى شەيخ ئولدى ، بەئزىلەر خۇلەفا ،

*

قىلسە ھەركىم خۇدايىغە ئىخلاس ،
قىلسۇن ئول ھەق كەلامىغە ئىخلاس .
ئەنبىيا ، ئەۋلىياغە ھەم شۇنداغ ،
قىلسۇن ئىززەت كىتابىغە ھەر چاغ .
مۇتەۋەججىھ بولۇپ ئىمامىلارغە ،
داد قىلسۇن بۇ پادىشاھلارغە .
پاك ئەرۋاھلاردىن ئولسە مەدەد ،
ئول كىشىدىن بولۇپ بەلالار رەد ،
ھەرنە ھاجەتلەرى رەۋا بولغاي ،
ھەرنە دەردىكى بار ، دەۋا بولغاي .
ئاخىرەتدە قىلىپ شەفائەتلەر ،
قولداغايلار بۇ ئەھلى تائەتلەر .
گەر بۇلارغە كەتۇرسە ھەركىم شەك ،
قىلغان ئەئمالى بولدى مۇستەدرەك .

*

يوق ، ۋەلى ، باتىنىدە سىدقۇ - سەفا .
بەئزى ئاخۇندلارىم بولۇپ قازى ،
رىشۋە بەرگەن كىشىدىن ئول رازى .
«ھۇببى دۇنيا رۇئىس كۇللى خەتا»
دەپ ئوقۇيدۇر قىلىپ ئەۋامغە ئەتا .
بەئزىلەر بەگ بولۇپ ھۇكۇمەتلىك .
مالى دۇنياغە ئانچە ئۇلفەتلىك .
ئۇزگە كەلگەندە يوق ھەدىسغە ئەمەل ،
پۇل تاپارغە قىلىپ ھەمىشە جەدەل .
بەئزىلەر گەنجۇ نۇقرەۋۇ تىللا ،
جەمئ ئېتىپ بولدى خاجەئى ئەئلا .
بەيئى قىلماي پۇلىغە ئەيلەدى سۇد ،
پۇلنى قىلدى جەزانەدىن مەۋجۇد .
بەئزىنىك قەسىدى يەر-سۇلۇغ بولماق ،
ھەم تەكەببۇر قىلىپ ئۇلۇغ بولماق .
بەئزىلەر بولدى شىفتەئى ئىززەت ،
بەئزى ئادەم فىرىغتەئى دەۋلەت .
بارچە ئەفئالىمىز ئېرۇر ناھەق ،
بەھرى غەفلەتدە مەھزۇ مۇستەغرەق .
يوقتۇر ھېچكىمدە بۇيى خەۋفۇ رىجا ،
نەفسى شەيتان كويىدا پا بەرجا .
زەنۇ فەرزەندۇ مالىغە مەغرۇر ،
بولماق ئولدى تەمامى ئەلگە زەرۇر .
ئىلمۇ ئىمانۇ ھەججۇ سەۋمى سەلات ،
يوق ئەدا قىلماقى زەرۇرىيات .
تائەتى خالىسەن لىۋەجھۇللاھ
ئېرمەس ، ئەلنىك ئەزرلەرى دۇنيا .

ھاسىلى ھېچ ئادەمزادە ،
كەيدى دۇنيادىن ئېرمەس ئازادە .
شۇغۇل ئالەمگە پايمال ئولدى ،
بىرسى مىلك ئىشغە ئىشتىغال ئولدى .
يوقتۇر ئىنسان جەھاندە ئاسۇدە ،

*

ھاسىل ئانداغكىم ئىبتىدائى كەلام ،
ئەۋۋەلىن - ئاخىرىن قىلاي ئەئلام .
ئاتا بىرلەن ئاناغە يوق فەرزەند ،
بولغان ئېركەن تۇغارغە ھاجەتمەند .
ئارزۇ - ئارمان قىلىپ ھەمىشە ئۇلار ،
تىنمايىن تەكرىدىن تىلەپ يىللار .
«بىزگە تەكرىم ئىيال ئەتا قىلسە ،
قالسە بىزدىن كېيىن دۇئا قىلسە .
فەيزىدىن رۇھىمىز بولۇپ خۇشنۇد ،
بولغاي ئاندىن سەۋابى ھەم مەۋجۇد ،»
دەپ بۇ نىيەت بىلەن تۇنەپ ئېرمىش ،
كۆپ مەزارەتدە ھەم تىلەپ ئېرمىش .
مېنى ئاخىر تەۋەللۇد ئەيلەپدۇر ،
ھەق تەئالاغە شۇكرلەر دەپدۇر .
شادمانلىق بىلەن قىلىپ ئىھسان ،
ئاتاپ ئېرمىش ئاتىمنى ھەم «قۇربان» .
ئول تۇغۇلغان مەھەللىدىن باشلاپ ،
جانى ئىچرە ئاتام مېنى ئاسراپ .
ۋالىدەم بىرلە ياخشى تەربىيەت
قىلغان ئېرمىشلەر ئول نىكۇ نىيىەت .
ئانچە ئىززەت بىلەن باقۇر ئىدىلەر ،
لەفزى «قۇربان»نى كۆپ ئوقۇر ئىدىلەر ،
ئالتە ياشغە يېتىپ ئىدى سالىم ،
تالىئىم شۇم ، قەبھ ئىكەن ھالىم .
يەتتى ئول دەم قەزايى رەببانى ،
بولدى ئول ۋەقتىدە ئاتام فانى .
مەن يەتىملىك بىلەن ئىدىم ھەيران ،
بەردى مەكتەب ئانام مېنى بۇ زەمان .
پات يەقىن ھەم ئانام ۋەفات ئولدى ،
زەھرى غەم جامى دىلغە پۇر تولدى .
ئاتا يوق ، ئانا يوق ، ئىنىيۇ ئاغا ،
قالدىم ئاخىر غەرىب بولۇپ تەنھا .
ئوقۇدۇم مەن بارىپ خوتەنلەردە ،
كۆرمەگەن ، بىلمەگەن ۋەتەنلەردە .
كەرىغە ھەم يانىپ كېلىپ ئاندىن ،
ئىلمدىن زەررە لەززەت ئالغاندىن .
چۇن ئىبارەتكە ئاشنا بولدۇم ،

كارى لېكىن تەمامى بىھۇدە .
ھەممە ئەۋقات ئارا بولۇپ تالىھ ،
قىلمادىم زەررە ئەمەلى سالىھ .
مەدرەسە ، ۋەقفۇ مەسجىدۇ لەككەر ،
قىلغالى قۇدرەتىم ئەمەس ياۋەر .

*

ئەمما تەھسىلدىن جۇدا بولدۇم .
تەربىيەت قىلغالى مۇرەببىم يوق ،
ئەرزى ھالىم سورارغە ھېچكىم يوق .
بەئزىدە زەييىقى مەئىشەت بار ،
خەرجى يېتىشمەگەندە مېھنەت بار .
گاھى مانىئ بولۇپ ۋەزنە ئىيال ،
مۇنداغ ئىشلاردا بولغۇلۇقدۇر لال .
ئۇشبۇ ئىشلار سەبەب بولۇپ ماڭا ھەم ،
قالدى تەھسىلمە يېتىپ بەرھەم .
كەسىب ئېتىپ تەلبەلىك جۇنۇنلۇقنى ،
ئىزدەمەسمەن جەھاندا خۇبلۇقنى .
ھەم بۇ ئىشلاردا بار ماڭا مىننەت ،
ئانچە مەخلۇقغە قىلمادىم خىزمەت ،
يا كىشىگە تەئەللۇقۇم يوقتۇر ،
غەيرى خالىققە قۇللۇقۇم يوقتۇر .
ئەھلى دۇنياغە ئۇلفەتىم ھەم يوق ،
كۆپ كىشىگە مۇھەببەتىم ھەم يوق .
كۆپ كىشىلەردىن دوست تۇتقاندىن ،
كۇلفەتى يۇزلەنۇر ماڭا ئاندىن .
تەرك مەندىن كىشىگە دىل بەرمەك ،
كۆرگەن ئەلنىڭكىدە بارىپ - كەلمەك .
رىزق بەرسە ئەگەر يېدىم رەززاق ،
بەرمەسە ئىستەشىممۇ بار ئازراق .
ئەل بىلەن ھەم يامان كۆرۈشمەپمەن ،
نەفسنى دەپ تەمەئگە تۇشمەپمەن .
شورىدە خىزمەتىم نىشايەستە ،
كارمەن خەلق ئارا نىدانەستە .
جانۇ دىل بىرلە مەن كىشىگە ۋەفا
قىلسام ، ئاندىن يانار ئۆزۇمگە جەفا .
تالىئىم بولماسە بۇ ئالەمدىن ،
نەفئ يەتكەي ماڭا نە ئادەمدىن .
گاھى كەرىە گاھى خوتەندە يۇرۇپ ،
تۇتمادىم ئۆيمۇ بىر ۋەتەندە يۇرۇپ .
شادلىق يەتسە گەر ماڭا بىر كۇن ،
كەينىدىن غەم يېتەر ماڭا يۇز كۇن .
شۇملۇغۇمنىڭ ئوتى بەھارىمنى
كۆيدۇرۇپ ، جىسمى خاكسارىمنى ،

ئۆرلەتىپ دۇدلار تىھادىمدىن ،
ساۋۇرۇپدۇر غۇبارى زارىمدىن .
تەن بۇزۇق ئۆڭي كەبى ئېرۇر ۋەيران ،
چۇغزىدەك رۇھ ئانىدادۇر ھەيران .
جان بىلەن دىل بۇ جايى غۇربەتتە ،
قالدى گويا مەقامى ھەيرەتتە .
ۋادىئى غىسقىنى قىلىپمەن تەي ،
مەغفىرەت قىلسە ھەم قىلۇر ئول ھەي .
بار ئۇمىدىم رەھمۇ رەھماندىن ،
شايەد ئولغاي بۇ بەھرى ئىسياندىن .
تاڭلا بەندەم دەبان خۇدايى كەرىم ،
بەرسە نې باك ئەگەر لىقائى نەئىم .
خەلق ئارا ئەيلەگەچ تولا ئەبيات ،
كۆتەرىپمەن بۇ ھەينده شائىر ئات .
نەقدى ئۇمرۇم بولۇپدۇرۇر ئاخىر ،
ئەمما ھېچ نۇسخە قىلمادىم زاھىر .
فىكر قىلدىم كىتابەت ئەتكەيمەن ،
ياخشى ئەلفاز ئىلە تۇگەتكەيمەن .
سۆز دېگەيمەن ئاڭا شەرىئەتدىن ،
قىلغامەن ئەخز ھەم تەرىقەتدىن .
ئەل ئوقۇپ دىللارىنى شاد ئەتكەي ،
ھەم مېنى خەير بىرلە ياد ئەتكەي .
نەفئ يەتكۇرگەي ئول كىتابى ھەم ،
ماڭا بولغاي ئانىڭ سەۋابى ھەم .
قىيلۇ قال ئاندا بىشۇمار ئولغاي ،
ئەھلى ئالەمگە يادكار ئولغاي .
مالى دۇنيا بىلە قىلىپ ئەئمال ،
بولدى مەندىن ئانىڭ ۋۇقۇئى مەھال .
دەپ مۇدەققىق بىلە نەزەر قىلدىم .

*

بەندە ئاجىز دىلىمدا پۇر تەقسىر ،
بولغاسەن مەتلەبىمدە ئۇزر فەزىر .
تەئرىخ ئىنشا ھۇرۇفى غەفرىزدىن[1] ،
فەئرە مەئلۇم سەنە مۇمەييىزدىن .
قاف ، را ، فا ، ئەلىف بىلەن نۇندۇر[2] ،
ئەمما كۆپ زەبت ئەيلەبان بىلدىم .
ئىلمىلەر ئىنتىھاغە يەتكەن ئىكەن ،
مۇجتەھىدلەر بارىن تۇگەتكەن ئىكەن .
سۆز كىتابلاردىن ئەيلەسەم فارىق ،
روزى مەھشەردە بولغامەن سارىق .
ماتەقەددەملەر ئالدىدا ئاندە ،
بولغامەن رو سىياھى شەرمەندە .
فىكر دامىغە چىرماشىپ يانە ،
راجى بولدۇمكى تاپغامەن دانە .
بولسە بىر ياخشى تۇركى نەسرى كىتاب ،
نەزم قىلماقغە قىلدىم ئانى شتاب .
نەچچە مۇددەت بۇ فىكر ئىلە يۇردۇم ،
ئاقىبەت بىر كىتابنى كۆردۇم .
ھەزرەتى جەئفەرىيۇ سادىق ئىمام ،
زىكرىدۇر ئول كىتاب فەسمى كەلام .
بەس ، ئۇلار زىكرىنى قىلىپ تەقرىر ،
نەزم دۇرجىدا ئەيلەسەم تەھرىر .
رۇھى پاكى بولۇپ ئەگەر خۇشنۇد ،
بولسە بىزگە شەفائەتى مەۋجۇد .
ئەجەب ئېرمەس ئەگەرچە مەن گۇمراھ ،
ئەمما لېكىن ئۇلار شەفائەتخاھ .
دەپ تەۋەككۇل قىلىپ ئىلاھىمغە ،
تاپىنىپ بەلكى پادىشاھىمغە .
رۇھلارىدىن مەدەد بولۇپ بىسيار ،
نەزم تەزكىرە ئەيلەدىم ئىزھار .
دوستلار ئەيلەبان فەقىرغە ئەتا ،
سۆزدە يا خەتدە بولسە سەھۇ - خەتا ؛
قەلەمى بىرلە ئەفۇۇ مەھۇ ئېتىڭىز ،
مەن يەتىمنى دۇئادا ياد ئېتىڭىز .

*

ئىسمى نازىمغا ئۇشبۇ مەزمۇندۇر .
كوھ كەنتى مەزارەتى جەۋرۇش ،
نەزم قىلماقغە تاپغان ئاندا يۇرۇش ،
چۇن مەدەدكارى ئېردى تۆرت ئىمام ،
ماھى شەۋۋال ئىچىدە بولدى تەمام .

---

① غەفرىز (غفرز) ئەبجەد ھېسابى بويىچە ھىجرىيە 1287 - (مىلادىيە 1870 - 1871) يىلنى كۆرسىتىدۇ .

② بۇ مىسرادىكى ئاتالغۇلار چاغاتاي ئېلىپبەسىدىكى «ق» ، «ر» ، «ب» ، «ا» ، «ن» ھەرپلىرىنىڭ نامى بولۇپ ، بۇ ھەرپلەر قوشۇلسا ئاپتۇرنىڭ قۇربان (قربان) دېگەن ئىسمى ھاسىل بولىدۇ .

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ئەزەر مۇفتىمغا خەت

ئەھمەدشاھ قاراقاشى

نەشرگە تەييارلىغۇچى :مۇھەممەتتوختى ئەخمەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن :

داڭلىق ھەجۋىيات «نەزەر مۇفتىمغا خەت» نىڭ مۇئەللىپى ئەھمەدشاھ قاراقاشى بولۇپ ، ئۇ تەخمىنەن 1740 ـ يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ قاپاقلا يېزىسى ھويلا ئالدى كەنتىدە ، مۇدەررىس ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۆسمۇر چاغلىرىدا دادىسى مۇبارەكشاھ ئۇلۇغنىڭ تەربىيىسىدە دەسلەپكى ئىلمىي مەلۇماتلارنى ئالغان . ياشلىق دەۋرىدە قەشقەردىكى «خانلىق مەدرىسە»دە ئىلىم تەھسىل قىلىپ ، ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن ، قاراقاش گۇزەرمەسچىتىدە ئىمام بولغان . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شەرىئەت ئىشلىرى ۋە تىبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ ، 1828ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن .

مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، شائىرنىڭ «نەزەر مۇفتىمغا خەت» ، «پۇل» ، «مېۋىلەر مەجلىسى» ، «شاھ پولو» ، «قىچىشقاق» ، «دوڭغاق» ، «ھەزرەت» ... قاتارلىق ساتىرىلىرى ۋە بىرنەچچە غەزەل ، مۇخەممەسلىرى ھەممىدە ئاخىرىغا نەزەر مۇفتى نامىدىكى «ياپىلاق» ناملىق ساتىرا قوشۇپ تۇپلەنگەن بىر قۇليازما دىۋانى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا شائىرنىڭ چەۋرىسى ئابدۇقادىر ئاخۇن قولىدىن بۇلاپ كېتىلىپ كۆيدۈرۈۋېتىلگەن .

كىشىلەر ئارىسىدا «نەزەرمۇفتىمغا خەت» نى ئاتىمىش نەچچە كۈبلىت دەپ رىۋايەت قىلغۇچىلار بولسىمۇ ، ئەمما ئۇنىڭ تولۇق تېكىستى ھازىرغىچە تېپىلمىدى . ئېلان قىلىنغان بىرنەچچە ۋارىيانتلاردىمۇ پەرقلەر بار . مەن تۆۋەندىكى ساتىرانى 1975 ـ يىلى چىرا ناھىيىسىدىكى بوستان (ئىمامىلا) يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق بىر دىنىي زاتنىڭ قولىيازما كىتابىدىن كۆچۈرۈۋالغىنىم بويىچە نەشرگە تەييارلىدىم .

دۇنيايى بىئەدەد ، خاجەم ، نەزەرمۇفتىمغە ئەلبەتتە ،
تەھىياتۇ سەلامىم ئانچۇنان ئاھۇ ـ نەدامەتتە ،
ۋىسال ئولغاي دۇنيا بىرلەن سەلامىم ياخشى سائەتتە ،
سېنى ياد ئەيلەگۈم ھەر كۈن سەھەرلەردە ئىبادەتتە ،
كى سەندىن ئۆزگە دوستۇم يوق ئىدى ئاقسۇ ۋىلايەتتە .

ساڭا مەن نامە يازدىم ، نا مۇناسىپ لەفزدىن ، گەي يار ، بىھەمدۇللاھ ، تىرىكلىكتىن نىشانە گەيلەدىم ئىزھار ، بىلىشنى ئىستەسەڭ ، مۇندا شۇكۇركىم ، بىز گەمەس بىمار ، تېنىڭ ساقمۇ بۇ كۇنلەردە سېنىڭ ، ئاندا نە ھالىڭ بار ، مۇشەققەتلىكمۇ سەن ، يا ئۆتتىمۇ ئۇمرۇڭ فەراغەتتە ؟

قارىلىق ھالىدىن سورسام ، يېتىشتى نەچچەگە ياشىڭ ، سېنىڭ ھالا بۇ كۇنلەردە ئاقارمىشمۇ قارا باشىڭ ، ئايال ، ئۇششاقلىرىڭ ساقمۇ ، يەنە قەۋمۇ قارىنداشىڭ ، نېچۇكدۇر ئىشتىھايىڭ ھەم ، سىگەمدۇر ئابىيۇ ئاشىڭ ، مىزاجىڭ خۇب ، چىرايىڭ تازەمۇ ھۇسنۇ مەلاھەتتە ؟

ئىشتكىل ، ئەي رەفىقا ، سۆزنى ئەھمەدشاھ قاراقاشتىن ، بايان ئەيلەيكى ھالىمنى ساڭا ئەمدى يېگىباشتىن . ئەقىدەم بار ئىدى شۇنچە يەقىن تۇغقان قارىنداشتىن ، سېنىڭ كۆڭلۈڭ ماڭا قاتتىق ئىكەن گويا قارا تاشتىن ، كۆرۈپمەن ، بىلگەنىم يوق مەن ئۇنى ئەينى زەرۇرەتتە .

سېنى مەن دوستۇ ياريم دەپ ، كۆڭۈلدە ئىئتىقاد ئەتكەچ ، مۇھەببەت رىشتەسىدىن ھەر زەمان كۆڭلۇمنى شاد ئەتكەچ ، سىفاتىڭنى قىلىپ دائىم خوتەن ئەھلىغە ، ياد ئەتكەچ ، ئىبەردىم ساڭا ئاتمىش تەڭگەنى ، كۆپ ئىئتىماد ئەتكەچ ، ئىبەرگەيمۇ دەبان بىر ياخشى ئات ، ئۆتتۇم خىيالەتتە .

پۇلۇمنى توختاتىپ بىر يىل ، ئىبەرىپسەن ماڭا بىر ئات ، ئېشەكچە يوقكى رەفتارى ، بۇ ئاتنىڭ ھەرنە فىئلى يات ، كى يولدا توختاۋالدى قامچە بىرلەن ئۇرماسام پات ـ پات ، كۇلا ـ ئارغامچەنى ئۇزدى قوزۇقغا باغلاسام قات ـ قات ، ئۇلاپ ئارغامچەنى ھاردىم ، كۇنى قالدىم ھالاكەتتە .

بايان ئەيلەي يەنە بىر ـ بىر بۇ ئاتنىڭ ئەيبىنى ، ئاڭقا ، قىشقىر قۇيرۇق ، سىگا سۆڭگەچ ، پۇتى مايماق ، بويى لاڭقا ، بىرى تەپكەك ، بىر مۆڭگەك ، بۇ ئەيبلەر ئۇستىگە ماڭقا ، ساماندىن بەش كۆشۇك يەپ ، ھەرقەدەمدە بىر تۇرۇپ ساڭقا ، تۇغۇلماس ھېچ ۋىلايەت ئىچرە بىر ئات بۇ قىيافەتتە .

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىنچى تورى

مىنىڭ چىقسام ئالىپ ئۇردى ، يىقىلدىم ، نەچچە كۈن ياتتىم ،
قويۇپ بەرسەم ، بۇزۇپ باغنى ، ھەمىشە ئەلنى قاقشاتتىم ،
سوغارغاندا قاچىپ سۆدرەپ ، ئاران ھارغاندا توختاتتىم ،
تىكىشتىم ئۇي بىلەن بەش - ئالتە نەۋبەت ، ئون قاتىم ساتتىم ،
قىلىپ دەئۇا كېلىۋەردى ، ماڭا ياندى شەرىئەتتە .

ئەگەر يولغا مىنىپ چىقسام ، تۇزۇك يۈگرەپ چاپالمايدۇ ،
ۋەيا ئۇي ھارۋىسى بىرلەن باراۋەرمۇ ماڭالمايدۇ ،
مۇبادا توختاپ ئالغاندا ئۇرۇپ قويسا چىچاڭلايدۇ ،
مىنىپ تۇرغان كىشى شۇئان بېرىپ يەرنى قۇچاغلايدۇ ،
خەتەرلىكتىن بۆلەك خىسلەت تېپىلماس بۇ كەسافەتتە .

ئۇرۇپ مىڭ تەستە چاپتۇرسام ، سوكۇلدايدۇ ئېشەك ئوخشاش ،
قوساق سانجىق بىلەن ئاغرىپ ، كېتەر گويا زىڭىلداپ باش ،
يەنە بىر ئەيبى شولدۇر چىرقىراپ سەت ، يولدا تاپتوختاش ،
زېرىكمەي مىنسە ، بىر سائەت بېرەلمەس ھېچ كىشى بەرداش ،
شەھەر - يېزا ئارا قىلغان سەفەر ، سەيلى - ساياھەتتە .

زەرۇرەتتىن مىنىپ ، دوستلار بىلەن بارسامكى بىر ساری ،
بولالماي چۈشكەچە ، ئاش ژاقتىلىق يەرگە بارىپ ھاردى ،
كېيىن قالدى ئېشەكتىن ، ناگەھان ئۇي بىرلە تەڭ باردى ،
پاتىققە بىر پاتىپ ئالسا ، كۆتەرسە قوپماغاي زادى ،
قايان بارسام بۇئات بىرلەن قالىپدۇرمەن فەلاكەتتە .

ئارىقنى كۆرسە ياندى ئارقاسىغە ، ئۆتمەدى ئاتلاپ ،
ئەگىر يولغە كىرىپ ئالسا مەگەركىم ، ھارمادى قاتراپ ،
غۇلاپ بوينىغە تۈشتۈم ، قاتراغاننىڭ زەبتىدىن ساچراپ ،
ئىچىم سانجىق بىلە تولدى ، قۇۋۇرغام بەنتىدىن ئاجراپ ،
ساقايدىم ھەرزەمان پارچە بىلەن مەئجۇنى شەربەتتە .

بوغۇز يېسە باسىپ يېدى تولا ئىخلاس بىلەن چاياپ ،
خورازدىن قىزغانىپ پورقۇپ ، تېپىشلەپ پۇتلىرى ئويناپ ،
ساۋۇتقاندا تۇرار مۇگدەپ ، كۆزىدىن ھەم چافاق قاياپ ،
كى باشى ساڭگىلار يەرگە ، چىۋىنلەر بەستىنى قاپلاپ ،
قايۇ بىر جانغە خۇش كەلگەي سىياقى بۇ لاياقەتتە ؟

بۇ ئاتقە گىستەسە ، ئالەمدە بىر ئوخشاشنى تاپماسلار ،
يىقىلسا ناگەھان مۇدرەپ ، تېپىپ - ئۇرماسا قوپماسلار ،
زوربىدىن بىر يۈگۈرسۇن دەپمۇ ھەر نە قىلسا ، چاپماسلار ،
سەلاملاشسام ، تۇرۇپ ئالىپ ، تاياقسىز زادى ماڭماسلار ،
دەرىغا ، قالماسۇنلار يولدا ھېچكىم ئۇشبۇ ھالەتتە .

تېپىپ قاشىغە كەلتۈرمەس كىشىلەرنى ، يەقىن بارسا ،
تۈيۈقسىزلا مۆڭگۈپ قاچقاي بىرەر شەپە تۈيۈپ قالسا ،
ساچىپ رەسۋاقىلار ئۆت - چۆپ ، سامانىنى ئالدىغە سالسا ،
ئوقۇر ئۆرۈيدۇ ھەر كۈندە ئېغىل ئىچرە ئورۇن ئالسا ،
بۇ ئاتتىن بەك زېرىكتىم مەن باقىپ بىچاغ بىتاقەتتە .

ئېغىلنى توختاماي بۇزدى ، ئىشكنى كۆپ قاتتىم چاقتى ،
بوغۇپ تەخەرنى ئۆلتۈردى ، موزاينىڭ ھەم خۇنى ئاقتى ،
قاچىپ كەتسە تۇتۇق بەرمەي ، تالاي كۈن باشقىلار باقتى ،
تۆلەپ ھەق ھارمادىم مەنمۇ ، ھايات ھەركىمگە خۇش ياقتى ،
تەلاپەتتىن بۆلەكنى كۆرمەدىم ، قايغۇ - نەدامەتتە .

بوشاپ چىقسا تالاغا ، توختاماي سەكرەپ چىچاڭلايدۇ ،
كىرەر بولسا چەمەننى چەيلەبان ، بوستاننى چاڭلايدۇ ،
كىشىنى كۆرسە كىشنەپ ، كەلسە چىشلەپ ، تېخى قوغلايدۇ ،
قاپاقۇ - كوزىنى چەيلەپ ، چۆگۈننى ئۆرە قويمايدۇ ،
بالا - ئۇششاقلىرىم بۇ ئات بىلەن ھەردەم ئەداۋەتتە .

بۇزۇپ ئەلغازىنى بىر كۈن قاچىپ بىر مەلىگە يەتتى ،
كى قوغۇنلۇقتا كىردى ، ئىشتىها بىرلە غاجاپ كەتتى ،
جامائەت ئاۋلاشىپ شۇدەم ئاغىز - بۇرنۇمنى قان ئەتتى ،
بەدەل بەردىم تاغار ئاشلىق ، قوساقنى دەرد - ئەلەم ئەستى ،
بۇ ئات بىرلەن قالىبدۇرمەن ھەمىشە كۆپ مەلامەتتە .

مېنى زاڭلىق ئېتىشتى خەلق ، بۇ ئات ئەھۋالى كۆپ تارقاپ ،
ئالىپ چىقماسقا بەند قىلدىم ، ئۇنى تۇۋرۇككە چىڭ باغلاپ ،
قۇماردى - يۇلدى تۇۋرۇكنى ، كېچە كىرسەم مۆڭگۈپ قۇتراپ ،
كەسافەپتنى ئېغىل باسقاچ توكۇر بولدى پۇتى ئاقساپ ،
دېدىم مەن : ئۆلسەمۇ - ئۆلسۇن ، خۇدا قىلغان ئىرادەتتە .

ئۇرۇغ - تۇققانلىرىم قانچە قاشىمغە ئات سوراپ كەلدى ،
بۇ ئاتنىڭ ئەسلى خۇي - پەيلى مېنى غەمگە ئوراپ كەلدى ،
باھانە ئەيلەسەم نەچچە ، ئۇلار يامان قاراپ كەلدى ،
ئىلاجىم يوق بېرىپ ئەردىم ، مىنەلمەي ياندۇرۇپ كەلدى ،
بۇ جانىم چىققالى تۇردى كۈنى يۈز مىڭ خىجالەتتە .

ئىبەرگەن بۇ ئاتىڭغە ھېچ كىشى بىر يول قاراپ باقماس ،
قەلەندەر بىرلە ھابدالدىن بۆلەكلەرگە غولى ياقماس ،
كۆتەرىپ گەز بويى ھېچ ئات ساغرىنى ئۇشبۇ رەڭ چاقماس ،
كىشىكىم ئات بەلاسىدىن بۇ ياڭلىغ بىھېساب قورقماس ،
ئالىشتىم ، غەم بىلەن قايغۇ باسىپ تائەت - ئىبادەتتە .

تولا ھەيدەۋېتىپ باقتىم ، سوراپ - ئىستەپ ئېلىپ كەلدى ،
يېدى ئات ئاشلىقىمنى دەپ نەچە نەۋبەت زىيان ئالدى ،
زىيانىنى بەرمەسەم ، ھەيدەپ كېتىپ ، ئۇچ كۈن سۈلاپ سالدى ،
يىغىپ يۇرت خەلقىنى ، ئالدى زىيانىنى ، ئات ماڭا قالدى ،
خالايىق ئىچرە قالمىشتۇر باشىم ئانداغ شىكايەتتە .

قۇتۇلسام ئۇشبۇ ئاتتىن دەپ خەرىدارىنى ئاختاردىم ،
بېدىكنى ھەرقاچان كۆرسەم ، سۈچۈك تىل بىرلە يالۋاردىم ،
قارى ھالىم بىلەن قاتراپ ئۆيىگە كۆپ مېڭىپ ھاردىم ،
يېيىشلىك ھەم كۈچى بار دەپ ئانى مەن ئانچە ماختادىم ،
بازاردا يەتمەدى ئالغان پۇلۇمغە بۇ سەلاھەتتە .

ساتالمايىن بۇ ئاتنى مەن ، سالىپ ھەر ھەفتە بازارى ،
بۇ ئاتنىڭ ئەپتىدىن قورقۇپ يەقىن كەلمەس خەرىدارى ،
يامانلىق شۇھرەتى بولدى خوتەن بازاردا جارى ،
بىراۋ كۆرسە ئانى ، قاچتى ، ئالىپ بارغىل دەبان ناري ،
نېتەيكىم ، مەن بۇ كۈن دوست - يار ئارا چەندان مەلامەتتە .

بىزار بولغاچ تولا ، كۈن - كۈن يەنە بازارغا ئەپ چىقتىم ،
تىلەگەنگە ساتايىن دەپ ، بۇ سۆزنى ئۆيدە دەپ چىقتىم ،
ياپىپ جۇل ھەم يەنە ئوبدان ئىگەر ئۈستىگە سەپ چىقتىم ،
ساتىلماي قالماغىيدى دەپ تۇمەنمىڭ غەمنى يەپ چىقتىم ،
نەدامەت ئەيلەبان ، قالدىم ئەجەب بىچاغ زەلالەتتە .

كى ئاندىن ئىككى ئاي باقتىم پىچانغە روزى - شەب باغلاپ ،
سىلاپ جىسمىنى مەن ھەر كۈندە كۈنجۈت ياغدا ياغلاپ ،
بوغۇزنى قاينىتىپ بەردىم ، يېدى ھەرچاغ ئۆزى چاغلاپ ،
بېدىكلەر ئولىشىپ يالغاننى ئايتىپ ، ئانچىنان داملاپ ،
ئەخىر ساتتىم نېسىغە ، بىر قەلەندەر ئالدى مۆھلەتتە .

شىكايەتكە ئاغىز ئاچسام ئارام ئالماي قىلارمەن داد ،
قۇتۇلدۇم ئۇشبۇ ئاتتىن ، بولدى كۆڭلۈم قايغۇدىن ئازاد ،
سۈنۈپ پۈت - قولنى يانتۇم ئەمدى راست رۇھى رەۋانىم شاد ،
نەزەرلەردىن ھەزەرلەر ئەيلەمەككە مىڭ قەسەملەر ياد ،
كى ئۇمرۇم ئۆتكۈسىدۇر دوست - يارانلارغە سەداقەتتە .

تۇشۇبدۇر ئاسماندىن ئون تۇلۇمدا لاف بىلەن يالغان ،
جەمئى ئالەمغە بىر ھەسسە ، دۇلانغا توققۇزى قالغان ،
سەرىم يالغان ئەمەسمۇ ئاتنى ئاتمىش تەڭگەغە ئالغان ،
بۇ ئاتمىش تەڭگەدىن تەھقىقكى ئوتتۇز تەڭگەنى سالغان ،
غەنى بولغان ئىكەنسەن ئەسلىدىن شۇنداغ خىيانەتتە .

ئۆزۈڭ موللا بەرادەر ، بىنەھايەت نەفسىڭىز غالىب ،
چىرايىڭ خۇب سەلافەتلىك ، بىلۇرمەنكىم دىلىڭ قالىب ،
بولۇپدۇرسەن بېرىپ ئاندا كىشىنىڭ ھەققىغە تالىب ،
كۇنۇڭ ئوبدانمىدۇر ، ئەي يار ، مېنىڭ ھەققىمنى ئېپ قالىپ ،
كۆچۈرۈپ روزىغارىڭنى يۇرۇپسەنمۇ ھەلاۋەتتە ؟

سېنى مۇفتى دېگەن بىرلەن ، تۇزۈك - ئانچە ساۋادىڭ يوق ،
سېنىڭ ھەق بىرلە ناھەقنى بىلىش چاغلىق ئىمانىڭ يوق ،
ساداقەت يارۇ دوستلارغە ئۇمىدۇ ئىنتىقادىڭ يوق ،
قارىنداش ، ئەلگە ، تۇغقانغە تارىغچە ئىنتىمادىڭ يوق ،
ئىشەنگەي كىم ساڭا ئەمدى ، بەرادەر ، ئۇشبۇ ھالەتتە ؟

ناموس قىل خەلقى - ئالەمدىنكى ، سالىم سەن ، ئەمەس بىمار ،
خىيانەتلىك قىلىپ شۇنچە ، خىجىللىق ئەيلەمەك دەركار ،
مېنىڭ ھەققىمنى يەپسەن ، خەير ، يېمەگىل ئۆزگەنىڭ زىنھار ،
كىشىنىڭ ھەققىنى يەپ ، مىڭ ئىبادەت قىلغانىڭ بىكار ،
سەئىي بىرلە تۇنۇ كۇن ئۇخلىماي تۇرساڭمۇ تائەتتە .

ماڭا ئول ئات ئۇچۇن دائىم ئۆيۈمدە كۆپ مەلامەتتۇر ،
يېمەك بىر ئاتتا ئوتتۇز تەڭگەنى قانداق خىيانەتتۇر ،
يەقىنلاشقاچ قىيامەت ، بەد دىيانەتلىك ئەلامەتتۇر ،
مېنىڭ قالغان پۇلۇم بىرنەچچە كۇن سەندە ئەمانەتتۇر ،
بېرەدۇرسەن ئۇنى تاڭلا تولۇق روزى قىيامەتتە .

نەشرگە تەييارلىغۇچى : ۋەلى كېرىم

ئەبۇلغازى باھادىرخان ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي ھاياتى

ئەبۇلغازى باھادىرخان ھەم تارىخنى يارىتقۇچىلارنىڭ، ھەم تارىخنى يازغۇچى ھۆكۈمدارلار-نىڭ بىرى . ئۇنىڭ پۈتكۈل ھاياتى پائالىيەتچانلىق ، ماجىرالىق ھەم باش - ئاخىرى چىقماس كەسكىن زىددىيەتلەر بىلەن تولغان . ئۇ مۇشۇنداق كەسكىن زىددىيەتلەر ئىچىدىمۇ قولغا كەلگەن ئازغىنە پۇرسەت ۋە ئىمكانىيەتلەرنى چىڭ تۇتۇپ ، چەكلىك ھاياتىنى ئەينى زامانداشلىرىدىن ئىلىم - ئىرفان نۇرى بىلەن بېزىگەن ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئەسەرلىرىدە ئۆزىنى قۇماندان ، ئەدەبىياتچى ۋە تارىخچى دەپ ئاتاشقا تامامەن ھەقلىقتۇر .

خانلىقلار دەۋرى ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تۈركلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈۋاتقان قەبىلىلەر ۋە بۇ خىل ئۆزگەرتىشكە قارشى تۇرغۇچىلارنىڭ زىددىيەتكە تولغان تەبىئىي بىر پارچىسى ئىدى . بۇ ماجىرالارنىڭ نەتىجىسى ھېسابلانغان نۇرغۇن ھادىسىلەر ئەبۇلغازىنىڭ تۇغۇلۇشى بىلەن باشلانغان . ئەبۇلغازى 1603 - يىلى رۇسلارنىڭ خارەزىم مەملىكىتىگە قىلغان تاجاۋۇزى ئاتىسى تەرىپىدىن قاتتىق مەغلۇب قىلىنىپ 40 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن دۇنياغا كەلگەن . «ئەبۇلغازى» دېگەن ئىسىمنى ئۇنىڭغا بۇ غازاتنىڭ غەلىبىسى سەۋەبىدىن قويۇلغاندۇر .

چىنگىزخان ئۇرۇقىدىن بولغان ئەبۇلغازىنىڭ ئاتىسى — خارەزىم ئۆزبېك خانلىرىدىن ئەرەب مۇھەممەدخاندۇر . ئانىسى مېھرىبانۇ خاتۇنمۇ ئاتىسىنىڭ تۇغقانلىرىدىن بولۇپ ، مۇھەممەدخانىنىڭ تۆتىنچى بوغۇم ئاتىسى بولغان يادىكارخاندا بىرلىشىدۇ .

ئەرەب مۇھەممەدخانىنىڭ دەسلەپكى پايتەختى ئۆرگەنج ئىدى . ئەبۇلغازى 16 يېشىغا قەدەر ئۇ يەردە چوڭ بولغان . كېيىن ئاتىسى خانلىق مەركىزىنى خىۋەگە كۆچۈرگەندە ، ئەبۇلغازىغا كات ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىقى بېرىلگەن . ئۇزۇن ئۆتمەي ، 1620 - يىلى ئىلبارس ۋە ھەبەش ئاتلىق ئاكىلىرى ئۆز ئاتىسى ئەرەب مۇھەممەدخانغا قارشى ئىسيان كۆتۈرىدۇ . نەتىجىدە ، خان ئۆلتۈرۈلىدۇ ، ئاتىسى تەرىپىدە تۇرغان ئەبۇلغازىمۇ يارىلىنىدۇ ۋە بۇخارا خانىدىن پانالىق تىلەپ ، بۇخاراغا كېتىدۇ .

ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئاكىسى ئىسفەندىيار ، سۇلتان سەفەۋىلەرنىڭ ۋە بەزى تۈركمەن قەبىلىلىرىنىڭ ياردىمى ، ئەبۇلغازىنىڭ دەستىكى بىلەن تۇنجى بولۇپ خارەزىمنى ئالماقنى

تەشەببۇس قىلىدۇ ۋە ئىككىنچى قېتىمدا خارەزىمنى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولىدۇ . ئىسفەندىيار 1623 ـ يىلى ئىلبارس ۋە ھەبەشنى ئۆلتۈرۈپ خارەزىم خانى بولىدۇ . ئەبۇلغازىغا ئۆرگەنج شەھىرى بېرىلىدۇ .

كۆپ زامان ئۆتكەندىن كېيىن ، ئىسفەندىيار سۇلتان بىلەن ئەبۇلغازى ئارىسىدا ئىختىلاپ پەيدا بولىدۇ . خارەزىمدە ئۆزبېك ۋە تۈركمەن قەبىلىلىرى ياشايتتى ھەم ئۇلار ئارىسىدا داۋاملىق ئۇرۇش ـ جېدەل بولۇپ تۇراتتى . بۇ ئاخىرى چىقماس ماجىرالار ئۆز تەرەپدارلىرىنى ئۆز يانلىرىغا تارتىش كۈرىشى جەريانىدا ، ئىككى ئاكا ـ ئۇكىنى بىر ـ بىرىگە قارشى قىلىپ قويىدۇ . بۇ جەڭدە ئەبۇلغازى مەغلۇپ بولۇپ قازاق خانىغا ئىلتىجا قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ . ئۇ يەردىن تاشكەنت خانىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئىككى ئاردا قالىدۇ ، ئارقىدىن يەنە بۇخارا خانىنىڭ يېنىغا كېتىپ ، قوشۇن توپلاپ خۇۋەنى ئېلىشقا تەييارلىق قىلىدۇ . بۇ ھەرىكەت ئىسفەندىيار سۇلتان تەرىپىدىن سېزىلىپ قېلىپ ، ئەبۇلغازى سەفەۋى ئۆلكىسىگە سۇرگۈن قىلىنىدۇ .

ئەبۇلغازى بۇ يەردە يۇرۇپ تۈركمەنلەر بىلەن قويۇق ئارىلىشىدۇ . تۈركمەنلەرنىڭ مول ئېغىز ئەدەبىياتى ، داستانلىرى ۋە تارىخلىرىنى پىششىق ئۆگىنىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئەبۇلغازىنىڭ قەلىمىدە يېنىك ، ئاممىباب ، ئەھمىيەتلىك مەزمۇن ئىپادىلەيدىغان گۈزەل بىر ئۇسلۇب شەكىللىنىدۇ .

1642 ـ يىلى ، ئەبۇلغازى قالماقلارنىڭ يېنىدىن قايتقاندا ، ئىسفەندىيارخان ۋاپات بولىدۇ . ئەبۇلغازى باشتا ئۆرگەنجنى ئۆز ئىدارىسى ئاستىغا ئالىدۇ ، كېيىن بىر ـ ئىككى يىل ئىچىدە پۈتۈن خارەزىم مەملىكىتىگە ھۆكۈمران بولغان خۇۋە خانى بولىدۇ . يېگىرمە بىر يىل تەختتە ئولتۇرۇپ ، 1663 ـ يىلى ۋاپات بولىدۇ .

ئەبۇلغازى باھادىرخانىنىڭ مۇرەككەپ ھاياتىدا يۈز بەرگەن تەسادىپىيلىقلار ، ئۇنىڭ ئۆزگەنجتە بالىلىق دەۋرىدە ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەيدۇ ، ئەتراپىدىكى تۈرك خەلقلىرى ۋە كىچىك قەۋملەرنى تەتقىق قىلىش پۈرسىتىنى تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ . ئىرانىنىڭ تۈرك تارىخىغا ئائىت فارسچە ماتېرىياللىرى ، قالماقلار ئارىسىدىكى موڭغۇلچە ماتېرىياللار ئۇنى مول ماتېرىيال مەنبەسى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ . ئانا تىلى تۈركچىنى ئاساس قىلىپ ئەرەبچە ، فارسچە ، موڭغۇلچە ماتېرىياللاردىنمۇ پېتەرلىك ئوزۇق ئالىدۇ . بۇ ئىلمىي ئەسەرلەرنى ئۇ بارغان ھەر يەردە ، ھەتتا سۇرگۈن ھاياتىدىمۇ كۆرۈپ تۇرىدۇ .

ئەبۇلغازىنىڭ ئىگىلىگەن ماتېرىياللىرى تۈركمەنلەر بىلەن ئەڭ مۇناسىۋەتلىك . بۇ مۇناسىۋەتلەر ئىچىدە ھەم زۇلۇم ھەم دوستلۇق بار ئىدى . ھەتتا ئۇ «شەجەرەئى تەراكىمە» (تۈركمەنلەر شەجەرىسى) ناملىق تارىخ ئەسىرىنى تۈركمەن قەتلىئامىنىڭ گۇناھىغا قارشى بىر ساۋاب بولسۇن ئۈچۈن يېزىپ چىققان . ئەبۇلغازىخان تۈركمەنلەر ئارىسىدىكى مول تارىخىي داستان ، رىۋايەتلەرنى توپلاپ ، شۇ بويىچە ئۆز تەپەككۇرىغا سىڭدۇرۇپ ئەسەر يازغان بۇيۇك تارىخچىدۇر .

ئەبۇلغازى باھادىرخانىنىڭ ئىككى مۇھىم ئەسىرى بار . بۇلارنىڭ بىرى «شەجەرەئى تەراكىمە» («تۈركمەنلەرنىڭ نەسىل شەجەرىسى») ، يەنە بىرى «شەجەرەئى تۈركى» («تۈركلەرنىڭ نەسىل شەجەرىسى»)دۇر . «شەجەرەئى تەراكىمە» 1660 ـ يىلى يېزىلغان . «شەجەرەئى تۈركى» ناملىق ئەسىرىنى تاماملاشقا ئۆمرى يار بەرمەي ۋاپات بولغان . بۇ ئەسەر ئوغلى ئانوشەخان تەرىپىدىن 1665 ـ يىلى يېزىپ تاماملانغان .

«شەجەرەئى تۈركى» 15 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن 1663 ـ يىلىغا قەدەر

خارەزىمدە ھۆكۈم سۈرگەن ئۆزبېك خاندانلىرىدىن يادنگار سۇلالىسى ، ئۆزبېك شەيبان خانلىرىنىڭ تارىخى ، تۈركىستان تارىخىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ۋە بۇ دەۋردىكى ئاساسىي ۋەقەلەرنى تەپسىلىي بايان قىلىپ بېرىدۇ . بۇ ئەسەر 1726 ـ يىلى فىرانسۇز تىلىغا ، 1770 ـ يىلى رۇس تىلىغا ، 18 ـ ئەسىردىن كېيىن نېمىس ، تۈركىيە تۈركچىلىرىگە تەرجىمە قىلىنغان . 1825 ـ يىلى ئەسلى نۇسخىسى قازاندا بېسىلغان .

«شەجەرەئى تەراكىمە» نى يېزىشتا ، ئەبۇلغازى باھادىرخان فارىس تارىخچىسى رەشىدىدىننىڭ «جامىئۇت ـ تەۋارىخ» نامىلىق ئەسىرىدىن پايدىلىنىش ئاساسىدا ، جانلىق تۈركمەن رىۋايەتلىرىنى توپلاپ ، ئۆزىگە خاس يېنىك ئۇسلۇبتا يېزىپ چىققان . بۇ ئەسەر 1897 ـ يىلى ئاشخابادتا رۇس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان .

ئەبۇلغازى باھادىرخان ئەسەرلىرى ئەينى زاماندا 17 ـ ئەسىر چاغاتايچىسىنىڭ پارلاق نەمۇنىسىدۇر . ئۇنىڭ باي ، ئاممىباب ، چۇشىنىشلىك تىلى ۋە ئۇسلۇبى چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ گۈزەل ئۆرنەكلىرىنى تەشكىل قىلغان . مۇنداقچە ئەزەر تاشلىغىنىمىزدا ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى داستان ئارقىلىق تارىخنى بايان قىلىپ ، تىل ۋە ئەدەبىيات ئېتىبارىدىن قارىغاندىمۇ بۈيۈك بىر پەللىنى يارانقان .

بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم

شۈكۈر ۋە مەدھىيىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇ ئىگىمىزگە مەنسۇپتۇركى ، ئۇنىڭ ھېچ ئەۋۋەلى ۋە ئاخىرى يوق ھەم يۇرتىنىڭ زاۋالى يوقتۇر ؛ ئۇنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى يوق ، خوتۇنى ۋە ئوغلى ھەم قىزى ، شۇنداقلا مەسلىھەت بېرىدىغان بىرەر كىشىسى يوقتۇر ؛ ئۇنىڭ ئېشىنى ۋە سۈيىنى ئۆلەشتۇرگۈچىسى يوقتۇركى ، قۇلدىن تا پادىشاھقا قەدەر ، چۇمۇلىدىن تا پىلغا قەدەر ھەم چۈنلىدىن تا سۇمرۇغقا قەدەر ھەممىسىنىڭ ئەھۋالىغا لايىق نەرسە بېرۇر ، ھەرقايسىسىنىڭ ھەققىنى بىر كۈنمۇ كەم قىلماستۇر . ئەگەر يەر يۈزىدە كۆكەرگەن دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى قەلەم بولسا ۋە دېڭىزلار سىياھ بولسا ، بارچە ئىنسان پەرزەنتى پۈتكۈچى بولسا ، تەھقىقكى ، يۇز مىڭ ۋە يۇز مىڭ يىل ئۇنىڭ سۈپىتىنى يازسا ، دېڭىزدىن بىر قەتىرە ۋە تاغدىن بىر زەررە تاشنى پۈتكەندىن ئازراق بولغاي . بەس ، ئارتۇق سۆزلەشنىڭ ھاجىتى يوق .

سانسىز دۇرۇت ۋە دۇئالار ئۇ پەيغەمبىرىمىزگە مەنسۇپتۇركى ، ئۇ بارچە پەيغەمبەرلەرنىڭ ياخشىسى ۋە خۇدانىڭ دوستى ، شۇنداقلا بارچە ئادەم پەرزەنتىگە ئەۋەتكەن ئەلچىسىدۇر . ئۇنىڭ ياران ۋە ئوغلانلىرىغا خۇدا رەھمىتى كۆپتىن ـ كۆپ بولغاي .

ئاخىرىدا چىنگىز ئەۋلادىدىن ئۆرگەنجى ئەرەب مۇھەممەدخانىنىڭ ئوغلى ئەبۇلغازىخان ئېيتىدۇركى ، كۆپ زەخمەتلەر چەككەندىن كېيىن ، يېشىم ئوتتۇز توققۇزغا يەتكەندە ، تارىخىي ھىجرىيىنىڭ 1051 ـ يىلى (يىلان يىلىدا) خارەزىم مەملىكىتىدە ئاتامنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ يۇرت ئىشىغا مەشغۇل بولدۇم . ئۇ چاغلاردا تۈركمەنلەر ماڭقىشلاق ، ئەبۇلخان ، ۋە ئەجەن سۈيىنىڭ ياقىسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىدى . خارەزىمدە ئولتۇرغانلىرى بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ ، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئۇچ يۇرتقا قېچىپ كەتتى . كېيىن ، بىر قانچىسى كۆچۈپ ، بىر قانچىسى بەزى يوللارنى مېڭىپ ، ئۇچ يۇرتتىن بىر ئۆيلۈك قالماي ھەممىسى خارەزىمگە كەلدى . ياخشىلىرى نۆۋكەر بولدى ، يامانلىرى خىزمەتكار بولدى .

مۇشۇ تەرىقىدە كۆپ يىللار ئۆتتى . تۈركمەنلەرنىڭ موللىلىرى ، شەيخلىرى ۋە بەگلىرى مېنىڭ تارىخنى ياخشى بىلىدىغانلىقىمنى ئاڭلىغان ئىدى . بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ھەممىسى

كېلىپ مەلۇم قىلدىكى ، بىزنىڭ ئىچىمىزدە ئوغۇزنامە ئىنتايىن كۆپ . ئەمما ياخشىسى يوق ، ھەممىسى خاتا ھەم بىرسى ـ بىرسىگە مۇڭاپىق ئەمەس . ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر تۇرلۇك ، دۇرۇس ۋە ھەممە ئېتىبار قىلغۇدەك تارىخ بولسا ئىنتايىن ياخشى بولاتتى ، دەپ ئىلتىماس قىلدى . مەن بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلدىم .

بۇ كىتابتىكىلەر يېزىلىشتىن ئون يەتتە يىل ئىلگىرى تۇركمەنلەر بىزگە دۇشمەن ئىدى . شۇ سەۋەبتىن بىز ئۇلارنى كۆپ ئوردۇق ، چاپتۇق . بىر كۈنى خوراساندا دۇرۇنغا يېقىن بۇرما دېگەن جايدىكى سۇ ياقىسىدا ئۇلار سەپ تارتىپ بىز بىلەن ئۇرۇشتى . ئاللا تائالا باشتىن ـ ئاخىرغىچە بىزگە يار بولدى . بىزنىڭ سەۋەبىمىزدىن تۇركمەنلەردىن يىگىرمە مىڭ كىشى ئۆلدى . ئۇنىڭ ئىچىدە گۇناھكارلىرىمۇ بار ئىدى ، گۇناھسىزلىرىمۇ بار ئىدى . پەيغەمبىرىمىز ئېيتقانكى : «ئىدھالۇسسۇرۇرى فى قەلبى مۇئمىنى خەيرۇن مىن ئىبادەتىس سەقەلەينى» بۇنىڭ مەنىسى مۇنداق : «ئەگەر بىر كىشى بىر مۇسۇلمان كىشىنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلسا ، ئۇنىڭ ساۋابى بارچە ئادەم پەرزەنتلىرىنىڭ ۋە جىنلارنىڭ خۇداغا بەندىلىك قىلغان ساۋابىدىنمۇ ئارتۇقتۇر» . دېمەك ، نەچچە مىڭ كىشى مېنىڭ بۇ سۆزلىگەنلىرىمدىن بىلمىگەنلىرىنى بىلىپ خوش بولار . ئاللا تائالادىن ئۈمىدىم شۇكى ، بۇنىڭ ساۋابى ، ئەگەر ئۇ قەتلىئامدا گۇناھ ئىشىم بولسا ، بۇ كىتاب ئۇنىڭدىن غالىب كەلگەي ؛ ئاخىرى ئويلىغىنىم ، بىر كۈنى بىرەر كىشى بۇ كىتابنى ئوقۇپ بىلمىگىنىنى بىلسە ، روھىمغا پاتىھە ئوقۇپ قويسۇن ، دېدىم . شۇنىڭ بىلەن بۇ كىتابنى سۆزلەشكە باشلىدىم . بۇ كىتابقا «شەجەرەئى تەراكىمە» دەپ ئات قويدۇم .

ھەممە بىلىدۇكى ، بىزدىن ئىلگىرى تۇركچە تارىخ يازغانلار ئەرەبچە ، پارسچە سۆزلەردىن پايدىلىنىپ سۆزلەپتۇ ھەم تۇركچىنىمۇ قوشۇپ ئىشلەپتۇ . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھۇنەرلىرىنى ۋە ئۇستاتلىقلىرىنى خەلقە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلىپتۇ . بىز بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى قىلمىدۇق . شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، بۇ كىتابنىڭ ئوقۇغۇچىسى ۋە ئاڭلىغۇچىسى ئەلۋەتتە تۇرك بولۇشى كېرەك . تەبىئىيكى ، تۇركلەرگە تۇركچە سۆزلىمەك كېرەك . تاكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاڭلىسۇن . بىزنىڭ سۆزلىگەن سۆزىمىزنى بىلمىسە ، ئۇنىڭدىن نېمە ھاسىل بولار ؟ ئەگەر ئۇلار ئىچىدە بىر ۋەيا ئىككى ئوقۇرمەن ئەقىللىق بولسا ، ئۇ بىلسە ، بىلمىگەن كۆپنىڭ قايسى بىرسىگە ئېيتىپ بىلدۇرۇپ كېتەر ؟ بەس ، شۇنداق ئېيتماق كېرەككى ، ياخشى ۋە يامان ھەممە كىشى بىلىپ ، كۆڭۈللىرىدە ماقۇل بولغاي .

ئەمدى ، ئادەم ئاتىدىن تا بۇزامانغا قەدەر تارىخ مىڭ يەتمىش بىر دۇر . تۇركمەنلەرنىڭ ۋە كېيىن تۇركمەن نامىنى قوللىنىپ تۇركمەنلەرگە قوشۇلغان ئەللەرنى بىلگىنىمگە قەدەر بىرمۇبىر سۆزلىدىم . بىلمىگەنلىرىمگە نېمە چارە ؟

ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ بايانى

ئاللاتائالا پەرىشتىلەرگە : «تۇپراقتىن كىشى ياساپ ئۇنىڭغا جان بېرىپ ، يەر يۈزىدە ئۆز ئورنۇمغا ئىگە قىلۇرمەن» دەپ ئېيتتى . بۇنىڭغا جاۋابەن پەرىشتىلەر : «ئۇلار يۇقىرى تۆشۈكى بىلەن ئاستىنقى تۆشۈكىگە ئىگە بولالمايدۇ ، شۇ سەۋەبتىن ساڭا ئاسىيلىق قىلىدۇ . يارامتىغىنىڭ ياخشى بولارمىكىن» دېدى . خۇدايى تائالا ئېيتتىكى : «مەن بىلگەننى سىلەر بىلمەيسىلەر ، بېرىڭلار ، تۇپراقتىن بىر كىشىنىڭ سۈرىتىنى ياساڭلار» دېدى . ئەزرائىل ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن پۈتۈن يەر يۈزىدىكى ھەر تۈرلۈك تۇپراقتىن ئېلىپ ، مەككەئى ـ مۇئەززەمە بىلەن تايىفنىڭ ئارىسىدا تۇپراقنى پالچىق قىلىپ ، ئادەمنىڭ سۈرىتىنى

ياساپ ياتقۇزدى . بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاللا تائالا ئۇنىڭغا جان بەردى ۋە مىڭ يىل بۇ دۇنيادا تۇرغۇزدى . «ئادەم» دېمەك ئەرەب تىلىدۇر . ئەرەبلەر دەريانى «ئادەم» دەيدۇ . ھەر نەرسىنىڭ تېشىنى «دەريا» دەپ ئاتايدۇ . پەرىشتىلەر يەردىن تۇپراقنى قېزىپ ئىچىدىن ئالماي تېشىدىن ئېلىپ ئادەمنىڭ سۇرىتىنى ياسىغان . شۇنىڭ ئۈچۈن «ئادەم» دەپ ئاتالغان . ئۇلارنىڭ جەننەتتىكى ھەم جەننەتتىن چىققان چاغدىكى ، شۇنداقلا يەر يۈزىدىكى ھەرىكەتلىرى توغرىسىدىكى ھېكايىلەر خەلق ئىچىدە مەشھۇردۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنى سۆزلەپ ئولتۇرمىدۇق .

ئادەم ئەلەيھىسسالام ئۆلەر چېغىدا شىس ئىسىملىك ئوغلىغا : «مەندىن كېيىن قالغاندا مېنىڭ يېرىمدە ئولتۇرۇپ بالىلىرىمغا باش بولغىن» دەپ كۆپ نەسىھەتلەر قىلىپ ، بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كەتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن جىبرەئىل ئەلەيھىسسالام ئاللا تائالادىن شىسقا كىتاب ئېلىپ كەلدى . شىس ھەم پەيغەمبەر ھەم پادىشاھ بولۇپ ، ئەلنى ئادالەت بىلەن باشقۇرۇپ ، توققۇز يۈز ئون ئىككى يىل بۇ دۇنيادا تۇرۇپ جەننەت سارىيىغا كەتتى . «شىس» نىڭ مەنىسى «ئاللانىڭ ھەيۋىتى» دېمەك بولىدۇ . شىس ئۆلەر چېغىدا ئوغلى ئانۇشنى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ كەتتى . «ئانۇش» نىڭ مەنىسى «سادىق» دېمەكتۇر . ئانۇش ئۆلەر چېغىدا ئوغلى قىينانىنى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ كۆپ نەسىھەت ۋە ۋەسىيەت قىلدى . ئۇ سەككىز يۈز قىرىق يىل ئاتىسى يۈرگەن يولدا يۈرۈپ ، ئوغلى مېھلائىلنى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ، ئاللا يېنىغا كەتتى . مېھلائىل زامانىدا ئادەم پەرزەنتى كۆپ بولدى ، ئولتۇرغان يەرگە سىغمىدى ، شۇ سەۋەبتىن مېھلائىل بابىل ئىقلىمىغا بېرىپ بىر شەھەر سالدى ، «سۇس» دەپ ئاتىدى . كۆپلىگەن ئۆي ۋە كەنتلەرنى بىنا قىلدى . ئۇنىڭدىن ئىلگىرى شەھەر ۋە كەنت ـ ئۆيلەر يوق ئىدى . ئادەملەر تاغلارنىڭ باغرىلىرىدا ۋە ئورمانلاردا ئولتۇراتتى . مېھلائىل «يەر يۈزىگە يېيىلىڭلار» دەپ ھۆكۈم قىلدى . ئادەم پەرزەنتلىرى مېھلائىلنىڭ ئەمرى بىلەن بېرىپ ، قەيەردە مۇناسىپ يەر بولسا شۇ يەرگە كەنتلەر سالدى . مېھلائىل توققۇز يۈز يىگىرمە يىل بۇ ئاددى شەھەردە تۇرۇپ ، ئوغلى بەردنى ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ ، نەپەس ئالماس شەھەرگە كەتتى .

بەرد توققۇز يۈز ئاتمىش يىل بۇ يۈرتتا ئولتۇرۇپ ، ئوغلى ئاخنۇخنى ئورنىغا قويۇپ ، كۆچمەس ۋە قونماس يۈرتقا كەتتى . ئوغلىنىڭ ئېتى ئاخنۇخ ، لەقىمى ئىدرىس ئىدى . ئاللاتائالا ئۇنى پەيغەمبەر قىلدى ، سەكسەن ئىككى يىل پەيغەمبەرلىك قىلدى . خەلقنى توغرا يولغا ئۇنىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن خۇدانىڭ ئەمرى بويىچە ئەزرائىل كېلىپ ، جايىدىن كۆتۈرۈپ بېھىشقا ئېلىپ باردى . ئۇ شۇ كۈندىن ھازىرغىچە بېھىشتا تۇرماقتا . ئىدرىس بېھىشقا بارغاندىن كېيىن ، ئوغلى ماتوشالەخ ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇردى . توغرىلىق ۋە ئادىللىقلارنى قىلدى . يېشى مەلۇم ئەمەس ، ئۇمۇ ئاتىسى بارغان يەرگە كەتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن ، ماتوشالەخنىڭ ئوغلى لەيمەك ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ كۆپ يىللار ئادالەت يولىنى تۇتتى . ئاخىرى ئاتىسى كەتكەن يولغا چۈشۈپ كەتتى ، ئۇنىڭ ھەم ئۆمرى مەلۇم ئەمەس .

ئۇنىڭدىن كېيىن نۇھ پەيغەمبەر ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇردى . ئاللاتائالا ئۇنىڭغا ئىككى يۈز ئەللىك ياشقا يەتكەندە پەيغەمبەرلىك بەردى . يەتتە يۈز يىل خەلقنى توغرا يولغا ئۇنىدى . ئەر ۋە خوتۇندىن سەكسەن كىشىنى ئىمانغا كەلتۈردى . يەتتە يۈز يىل ئىچىدە سەكسەندىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئىمانغا كەلمىگىنىگە ئاچچىقلىنىپ خەلقە بەددۇئا قىلدى . جىبرەئىل ئەلەيھىسسالام كەلدى ، ئۇ ئېيتتىكى ، «ئاللاتائالا دۇئايىڭنى قوبۇل قىلدى . پالان ۋاقىتدا

خەلقنى سۇغا غەرق قىلۇر بولدى ، سەن كېمە ياسىغىن » دەپ كېمىنى قانداق ياسايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويدى .

يەردىن سۇ چىقتى ، ئاسماندىن يامغۇر ياغدى ، يەر يۈزىدىكى جانلىقنىڭ ھەممىسى غەرق بولدى . نۇھ پەيغەمبەر ئۇچ ئوغلى ۋە ئىمان كەلتۈرگەن سەكسەن كىشى بىلەن كېمىگە چۈشتى . بىرنەچچە ئايدىن كېيىن يەر ئاللاتائالانىڭ ئەمرى بىلەن سۇنى ئۆزىگە تارتتى . كېمە مۇسۇل دېگەن شەھەرگە يېقىن يەردىكى جۇددى دېگەن تاغدىن چىقتى . كېمىدىن چىققان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بىمار بولدى . نۇھ پەيغەمبەر ، ئۇنىڭ ئۇچ ئوغلى ۋە ئۇچ كېلىنى ساقايدى . ئاندىن ئۆزگە كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆلۈپ كەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن نۇھ پەيغەمبەر ئۇچ ئوغلىنىڭ ھەربىرىنى بىر يەرگە ئەۋەتتى . ھام ئاتلىق ئوغلىنى ھىندىستان يېرىگە ئەۋەتتى ، سام ئاتلىق ئوغلىنى ئىران زېمىنىغا ئەۋەتتى ، يافەس ئاتلىق ئوغلىنى شىمال قۇتۇپ تەرەپكە ئەۋەتتى ھەم ئۇچ ئوغلىغا دېدىكى ، «ئادەم پەرزەنتلىرىدىن سىلەر ئۇچىنجىلاردىن ئۆزگە كىشى قالمىدى ، ئەمدى ئۇچىنجىلار ئۇچ يۈرتتا تۇرۇڭلار » دېدى . يافەسنى بەزىلەر پەيغەمبەر ئىدى ، دەپ ئېيتىدۇ ۋە بەزىلەر پەيغەمبەر ئەمەس ، دەپ ئېيتىدۇ . يافەس ئاتىسىنىڭ ھۆكمى بىلەن جۇددى تېغىدىن كېتىپ ئېتىل ۋە ياپىق سۇيىنىڭ ياقىسىغا باردى . ئىككى يۈز ئەللىك يىل ئۇ يەردە تۇرۇپ ، ۋاپات بولدى . ئۇنىڭ سەككىز ئوغلى بار بولۇپ ، ئەۋلادى بەك كۆپ ئىدى . ئوغۇللىرىنىڭ ئاتلىرى مۇنۇلار : تۇرك ، ھازار ، ساقلاپ ، رۇس ، مىڭ ، چىڭ ، كىمەرى ، تاربغ . يافەس ئۆلەر ۋاقتىدا چوڭ ئوغلى تۇركنى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ، باشقا ئوغۇللىرىغا ئېيتتىكى : «تۇركنى ئۆزۈڭلارغا پادىشاھ بىلىپ ، ئۇنىڭ سۆزىدىن چىقماڭلار » دېدى . تۇرككە «يافەس ئوغلى» دەپ لەقەم قويۇلدى . تۇرك بەك ئەدەبلىك ۋە ئاقىل كىشى ئىدى . ئاتىسىدىن كېيىن گۈزەل يەرلەرنى كەزدى ۋە كۆردى . كېيىن بىر جايغا قارار تېپىپ شۇ جايدا ئولتۇرۇشلۇق بولدى . بۇگۈنكى كۈندە ئۇ يەرلەر «ئىسسىق كۆل » دېيىلىدۇ . جېدىر ئۆينى ئۇ ياساپ چىقاردى . تۇركلەر ئارىسىدىكى بەزى ئادەتلەر شۇنىڭدىن قالدى .

تۇركنىڭ تۆت ئوغلى بار ئىدى . بىرىنچىسى تۇتەك ، ئىككىنچىسى چىگىل ، ئۈچىنچىسى پارسچاك ، تۆتىنچىسى ئەملاق ئىدى . تۇرك ئۆلەر چېغىدا تۇتەكنى ئۆز ئورنىدا پادىشاھ قىلىپ ئۇزاق سەپەرگە كەتتى . تۇتەك ئەقىللىق ۋە دۆلەتلىك ياخشى پادىشاھ ئىدى . تۇرك تارىخىدا كۆپ رەسىم ـ قائىدىلەرنى ئۇ پەيدا قىلدى .

تۇتەك ئەجەم پادىشاھلىرىنىڭ تۇنجىلىرى كەيۇمەرس بىلەن ئەسىرداس ئىدى . كۈنلەردىن بىر كۈن ئۇ ئوۋغا چىقىپ كىيىك ئۆلتۈرۈپ كاۋاپ قىلىپ يەپ ئولتۇراتتى . قولىدىن بىر توغرام گۆش يەرگە چۈشۈپ كەتتى ، ئۇنى ئېلىپ يېدى . ئاغزىغا كارامەت خۇش مەززىلىك تېتىدى ، چۈنكى ، ئۇ يەر تۇزلۇق ئىدى . ئاشقا تۇز سېلىشنى ئۇ چىقاردى ، بۇ تۇز ئادەتى ئۇنىڭدىن قالدى . ئىككى يۈز قىرىق يىل ئۆمۈر سۈرگەندىن كېيىن ، ئوغلى ئامىلجەخاننى ئۆز ئورنىغا چىقىرىپ ، بارسا كەلمەس شەھەرگە كەتتى . ئامىلجەخان كۆپ يىللار پادىشاھلىق قىلىپ ، يەيدىغان ئېشىنى يەپ ، ياشايدىغان يېشىنى ياشاپ ، ئاتىسىنىڭ كەينىدىن كەتتى . ئۆلەر چېغىدا ئوغلى باقوي دېپ خانىنى ئورنىغا ئولتۇرغۇزدى . «دېپ» نىڭ مەنىسى «تەخت يېرى » دېگەنلىك بولىدۇ ؛ باقوينىڭ مەنىسى «ئەل چوڭى» دېگەنلىك بولىدۇ . ئۇ كۆپ يىللار پادىشاھلىق قىلىپ دوستلىرىنىڭ كۆلگىنىنى ۋە دۈشمەنلىرىنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ ، ئۆلەر چېغىدا ئوغلى كۆكخانىنى تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ ئۆلۈپ كەتتى . ئوغلى كۆپ يىللار پادىشاھلىق قىلدى . ۋىلايەتلىرى ، ئۇلۇسلىرى ئاتىلىرىنىڭكىدىن كۆپ بولدى . ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بولدى ، بىرىنىڭ ئېتى تاتار ۋە بىرىنىڭ ئېتى موڭغۇل ئىدى . ئاتىسى قېرىغاندىن كېيىن

يۇرتنى ئىككىگە بۆلۈپ ، ئىككى ئوغلىغا بىرىپ ۋاپات بولدى . ئالىنجە خان ئۆلگەندىن كېيىن تاتار ۋە موڭغۇللار ھەرقايسىسى ئۆز يەرلىرىدە پادىشاھلىق قىلدى . موڭغۇل خانىنىڭ تۆت ئوغلى بار ئىدى . بىرىنچىسىنىڭ ئىتى قاراخان ، ئىككىنچىسىنىڭ كۆرخان ، ئۈچىنچىسىنىڭ قىرخان ، تۆتىنچىسىنىڭ ئورخان ئىدى . موڭغۇل خان چوڭ ئوغلى قاراخانغا يۇرتىنى بىرىپ ، ھەر كىشى كېتىدىغان يۇرتقا كەتتى .

قاراخان ئور تېغى ۋە كۆر تېغىنى يايلاق قىلدى . ھازىرقى زامانداا بۇلار ئۇلۇغ تاغ ۋە كىچىك تاغ دېيىلۇاتىدۇ . قىش بولغاندا ئۇلار سىر دەرياسىنىڭ ئايىغ ئېقىنى ۋە قاراقۇمنىڭ ئايىغىدا قىشلايتتى .

ئوغۇزخانىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ بايانى

قاراخانىنىڭ چوڭ خوتۇنىدىن بىر ئوغلى بولدى . گۈزەللىكتە ئايدىن ، كۈندىن ئارتۇقراق ئىدى . بالا ئۈچ كېچە ـ كۈندۈزگىچە ئانىسىنى ئەمىدى . ھەر كېچىسى ئۇ ئوغۇل ئانىسىنىڭ چۈشىگە كىرىپ :

ئەي ئانا ، مۇسۇلمان بول ؛ ئەگەر مۇسۇلمان بولمىساڭ ئۆلسەم ئۆلۈمەنكى ، سېنىڭ ئەمچىكىڭنى ئەمەيمەن ، ـــ دەيتتى . ئانىسى ئوغلىغا قىيالماي ، خۇدانىڭ بىر ئىكەنلىكىگە ئىمان كەلتۈردى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئوغۇل ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى ئەمدى . ئانىسى كۆرگەن چۈشىنى ۋە مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ھېچكىمگە ئېيتمىدى ، مەخپىي تۇتتى . بۇ شۇنىڭ ئۈچۈندۇركى ، تۈرك خەلقى يافەستىن تا ئالىنجەخان زامانىغا قەدەر مۇسۇلمان ئىدى .

ئالىنجەخان پادىشاھ بولغاندىن كېيىن ، خەلقىنىڭ نوپۇسى ۋە مېلى كۆپەيدى . دۆلەتمەن بولغاندىن كېيىن خۇدانى ئۇنۇتتى ۋە پۈتۈن ئەل كاپىر بولدى . قاراخان زامانىدا كاپىرلىق شۇنداق مەھكەم ئىدىكى ، ئەگەر ئاتىسىنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ئاڭلىسا ، ئوغلى ئۇنى ئۆلتۈرەتتى ، ئوغلىنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىقىنى ئاڭلىسا ، ئاتىسى ئۇنى ئۆلتۈرەتتى .

ئۇ چاغدا موڭغۇللارنىڭ رەسم ـ قائىدىسى شۇنداق ئىدىكى ، ئوغلان بىر ياشقا يەتمىگۈچە ئۇنىڭغا ئات قويمايتتى . ئوغلان بىر ياشقا كىرگەندە ، قاراخان مەملىكىتىگە يارلىق ئېلان قىلىپ چوڭ توي بەردى .

توي كۈنى قاراخان ئوغلىنى مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلتۈرۈپ ، بەگلىرىگە :

ـــ بۇ ئوغلىمىز بىر ياشقا كىردى ، ئەمدى ئۇنىڭغا نېمە ئات قويۇسىلەر ؟ ـــ دېدى .

بەگلەر جاۋاب بېرىشتىن بۇرۇن ئوغلى :

ـــ مېنىڭ ئېتىم ئوغۇزدۇر ، ـــ دېدى . بېيىت :

شۇ ھالدا بىر ياشلىق ئوغلان ئاندا راۋان ، ئېتىمدۇر ئوغۇز ، ناملىق پادىشاھ
كىرىپ تىلغا دېدى : بىلىڭلار ئايان . بىلىڭلار ياخشىلىقچە ئەھلى جاھان .

تويغا كەلگەن ئۇلۇغ ـ كىچىك ھەممە ، كىشى بۇ سۆزگە تاڭ قالدى . ھەم شۇنداق دېيىشتى ، «بۇ ئوغۇل ئۆزى ئېتىنى ئېيتىۋاتىدۇ . بۇنىڭدىن ياخشى ئات بولۇرمۇ ؟» ئۇنىڭ ئېتىنى ئوغۇز دەپ قويدى ۋە يەنە مۇنداق دېيىشتى : «بۇ بىر ياشلىق ئوغۇلنىڭ مۇنداق سۆزلىگىنىنى ھېچ زاماندا ھېچ كىشى ئاڭلىغان ۋە كۆرگەن ئەمەس .» ئاخىرىدا مۇنۇ

سۆزلىرىنى ئايرىم ئېيتتىكى : «بۇ ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك ، ئۇلۇغ دۆلەتلىك ۋە ئالدىغا ئۇزارغان ھەم ئەتراپىغا يېيىلغان بولغۇسىدۇر .»

ئوغۇزنىڭ تىلى چىققاندا ھەمىشە «ئاللا ، ئاللا» دەپ سۆزلەيتتى . بۇ سۆزنى ھەركىم ئاڭلىسا ، بۇ ئوغۇلنىڭ تىلى كەلمىگەچكە نېمە دەيدىغىنىنى بىلمەي سۆزلەۋاتىدۇ ، دەيتتى . بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، «ئاللا» ئەرەب تىلىدۇر ، موڭغۇلنىڭ ھېچ بىر ئاتىسى ئەرەب تىلىنى ئاڭلاپ باققان ئەمەس . ئوغۇزخاننى ئاللاتائالا تۇغما ئەۋلىيا يارىتقانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن كۆڭلىگە ۋە دىلىغا ئۆزىنىڭ ئېتىنى كەلتۈرەتتى .

ئوغۇزخان يىگىت بولغاندا ، قاراخان كىچىك ئىنىسى كۆرخانىنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەردى . ئوغۇزخان ھېچكىم يوق يەردە قىزغا : «ئالەمنى ، سېنى بىزنى يارىتقان ئىگىمىز بار ، ئۇنىڭ ئېتى ئاللادۇر ، ئۇنى بار دەپ بىلگىن ۋە بىر دەپ بىلگىن ، ئۇنىڭ بۇيرۇغىنىدىن باشقا ئىشنى قىلمىغىن» ، دېدى . قىز بۇنى پەقەت قوبۇل قىلمىدى . ئوغۇخان شۇ زامان چىقىپ كەتتى ، قىزدىن باشقا جايدا ياتتى . ئۇ كېچىلىرى ئايرىم يېتىپ ، كۈندۈزلىرى قىز بىلەن سۆزلەشمەيتتى . بىرنەچچە ۋاقىتتىن كېيىن قىز قاراخانغا : «ئوغلىڭىز خوتۇنىنى سۆيمەيدىكەن ، سۆيمەيتى . بىرنەچچە ئاقىتتىن كېيىن قىز قاراخانغا : «ئوغلىڭىز خوتۇنىنى سۆيمەيدىكەن ، سۆيمەيتى . گەنلىكىدىن ئالغاندىن بۇيان بىر يەردە ياتمايۋېتىپتۇ ،» دەپ ئېيتتى . قاراخان بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئوغۇزخانغا يەنە بىر ئىنىسى قىرخانىنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەردى . ئوغۇزخان ئۇنىڭغىمۇ «ئىمان ئېيتقىن» ، دېدى . ئۇ قىزمۇ قوبۇل قىلمىدى ، ئوغۇزخان ئۇنىڭ بىلەنمۇ بىر يەردە ياتمىدى .

بۇ ۋەقەلەر بولۇپ بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، ئوغۇزخان ئوۋغا چىقىپ قايتىپ كېلىۋاتاتتى . كۆردىكى ، بىرنەچچە ئايالار سۇ ياقىسىدا كىر يۇيۇۋېتىپتۇ . ئاتىسىنىڭ ئىنىسى ئورخانىنىڭ قىزى ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپتۇ . ئۇ ، قىزغا ئادەم ئەۋەتىپ سۆزلەشسەم سىرىم ئاشكارا بولۇپ قالارمۇ ، دەپ قورقتى . كېيىن قىزنى خىلۋەت جايغا چاقىرىپ ۋەدە بېرىپ تۇرۇپ : «ئاتام ماڭا ئىككى قىز ئېلىپ بەردى ، ئۇلارنى سۆيمەسلىكىمنىڭ سەۋەبى شۇكى ، مەن مۇسۇلمان ، ئۇلار كاپىر . مۇسۇلمان بولۇڭ ، دېسەم قوبۇل قىلمىدى . ئەگەر سەن مۇسۇلمان بولساڭ ئىدىڭ ، مەن سېنى ئالغان بولاتتىم» دېدى . قىز : «سەن قايسى يولدا بولساڭ ، مەنمۇ شۇ يولدىمەن» دېدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇزخان ئاتىسىغا ئېيتتى . ئاتىسى ئورخانىنىڭ قىزىنى چوڭ توي قىلىپ ئوغۇزخانغا ئېلىپ بەردى . ئۇ قىز مۇسۇلمان بولدى . ئوغۇزخان ئۇنى بەك ياخشى كۆرەتتى .

ئاردىدىن كۆپ يىللار ئۆتتى . بىر كۈنى ئوغۇزخان يىراق يەرگە ئوۋغا كەتتى . قاراخان ھەممە خوتۇنلىرى ۋە كېلىنلىرىنى چاقىرىپ تائام بەردى ھەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاچ خوتۇندىدىن :

ــ ئوغۇز كېيىن ئالغان خوتۇنىنى سۆيىدۇ ، ئۇنىڭ ئالدىدا ئالغان خوتۇنلىرىنىڭ يېنىغا يولمايدۇ ، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ ــ دەپ سورىدى . خوتۇنى :

ــ مەن بىلمەيمەن ، كېلىنلەر بەك ياخشى بىلىدۇ ، ــ دېدى . خان كېلىنلىرىدىن سورىدى ، چوڭ كېلىنى :

ــ ئوغلىڭىز مۇسۇلمان بولغان ، بىز ئىككىمىزنى مۇسۇلمان بول ، دېدى ، قوبۇل قىلمىدۇق . كىچىك كېلىنىڭىز مۇسۇلمان بولدى ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئوغلىڭىز ئۇنى بەك سۆيىدۇ ، ــ دېدى . قاراخان بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بەگلىرىنى چاقىرىپ كېڭەشتى ۋە :

ــ ئوغۇزخاننى ئوۋدا يۇرگەن يېرىدىن تۇتۇپ ئۆلتۈرۈڭلار دەپ پەرمان بەردى .

قاراخان ئوغۇزخاننىڭ ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىپ «تېز كەلسۇن ، ئوۋغا چىقارمەن» دەپ سۆز بەردى . بۇ سۆزنى ئوغۇزخاننىڭ كىچىك خوتۇنى ئاتىلاپ ، قاراخاننىڭ قىلغان كېڭىشىنىڭ ھەممىسنى ئېيتىپ ئوغۇزخانغا ئادەم ئەۋەتتى . ئوغۇزخان بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئەل ئارىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ : «ئاتام لەشكەر تارتىپ مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كېلىۋاتىدۇ . مەن تەرەپتە تۇرىدىغانلار مېنىڭ يېنىمغا كېلىڭلار ، ئاتام تەرەپتە تۇرىدىغانلار ئاتامنىڭ يېنىغا كېتىڭلار» دېدى . ئەلنىڭ كۆپى قاراخان تەرەپكە باردى ، ئازراقى ئوغۇزخاننىڭ يېنىغا باردى . قاراخاننىڭ ئىنىلىرىنىڭ كۆپ ئوغۇللىرى بار ئىدى . ئۇلارنىڭ قاراخاندىن ئايرىلىشىنى ھېچكىم ئەقلىگە كەلتۈرمىگەنىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوغۇزخاننىڭ يېنىغا كەلدى . ئوغۇز-خان ئۇلارغا «ئۇيغۇر» نامىنى بەردى . «ئۇيغۇر» تۈرك تىلىدا ، مەنىسىنى ھەممە كىشى بىلىدۇ ، «يېپىشقاق» دېگەن مەنىگە ئىگە . «سۆت ئۇيىدى» سۆت ئىرىگەندە بىر - بىرىدىن ئايرىم تۇرىدۇ . قاتقاندىن كېيىن بىر - بىرىگە يېپىشىدۇ . «ئىمامغا ئۇيۇدۇم» دەپ ئېيتىش-قىمۇ بولىدۇ . ئىمام ئولتۇرسا ئولتۇرىمىز ، تۇرسا تۇرىمىز . بەس ، بۇ يېپىشقانلىق بولماس-مۇ ؟ ئۇلار كېلىپ ئوغۇزخاننىڭ ئېتىكىگە ئىككى قوللىرى بىلەن مەھكەم يېپىشتى ، شۇڭا ئوغۇزخان ئۇلارنى «ئۇيغۇر» دەپ ئاتىدى . «يېپىشقاق» دېگەنلىك بولىدۇ .

قاراخان بىلەن ئوغۇزخان سەپ تارتىپ ئۇرۇشتى . ئاللاتائالا ئوغۇزخاننى غالىب قىلدى . قاراخان قاچتى . ئۇرۇشتا قاراخاننىڭ بېشىغا ئوق تەگدى . كىم ئاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمە-دى ، قاراخان شۇ يەردىلا ئۆلدى ، ئوغۇزخان ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇردى .

ئوغۇزخاننىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئوغۇزخان بارچە ئەلنى مۇسۇلمان بولۇشقا دەۋەت قىلدى . مۇسۇلمان بولغانلارنى مۇكاپات-لىدى ۋە بولمىغانلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئۆلتۈردى ، بالىلىرىنى ئەسىر قىلدى .

ئۇ چاغدا قاراخانغا تەئەللۇق ئەلدىن باشقا ئەللەر كۆپ ئىدى . ھەربىر ئۇلۇغ ئەلنىڭ باشقا پادىشاھى بار ئىدى ، كىچىك ئەللەر ئۇلارغا قوشۇقلۇق ئىدى . قاراخاننىڭ مۇسۇلمان بولغان ئەللىرى ئوغۇزخانغا قوشۇلدى . ئوغۇزخان ھەر يىلى موڭغۇل يۇرتىدا ئولتۇرغان ئەللەر بىلەن ئۇرۇشاتتى ۋە غالىب كېلەتتى . ئاخىرى ھەممىسنى ئۆز ئىلكىگە ئالدى ، قېچىپ قۇتۇلغانلىرى تاتار خانغا بېرىپ سىغىندى .

تاتار خەلقى ئۇ چاغدا جۇرجىت خەلقىگە يېقىن ئولتۇراتتى . جۇرجىت دېگەن بىر ئۇلۇغ يۇرت بولۇپ ، شەھەرلىرى ۋە كەنتلىرى كۆپ ئىدى . خىتاينىڭ تۆمۇر قوزۇق تەرىپىدە ئىدى . ھىندى ۋە تاجىكلار ئۇلارنى «چىن - ماچىن» دەپ ئاتايتتى .

ئوغۇزخان بېرىپ تاتارلارغا ھۇجۇم قىلدى ، تاتار خانى كۆپ چېرىك بىلەن كېلىپ ئۇرۇشتى ، ئوغۇزخان ئۇلارنى باستى ۋە لەشكەرلىرىنى قىردى . ئوغۇزخان لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا شۇ قەدەر كۆپ غەنىمەت مال چۈشتىكى ، يۈكلىمەككە ھايۋان ئازلىق قىلدى . بەك ئەقىللىق بىر كىشى بار ئىدى . ئۇ كىشى ئويلىنىپ ھارۋا ياسىدى ، ئۇنى كۆرگەن ھەممە كىشى ھارۋا ياساپ ، ئولجىلارنى يۈكلەپ قايتتى . ھارۋىغا «قانىق» دەپ ئات قويدى . ئۇنىڭدىن ئىلگىرى بۇنداق نام يوق ئىدى ، ئۆزىمۇ يوق ئىدى . ئۇنى شۇنىڭ ئۈچۈن «قانق» دەپ ئاتىدىكى ، ئۇ يۇرگەندە «قانق - قانق» دەپ ئاۋاز چىقىراتتى . ياسىغان كىشىنى «قانقلى» دەپ ئاتاشتى . بارچە قانقلى ئېلى ئۇ كىشىنىڭ ئەۋلادىدىندۇر .

ئوغۇزخان يەتمىش ئىككى يىلغىچە ئۆز ئۇرۇقىدىن بولغان موڭغۇل ۋە تاتارلارنىڭ بېشىدا

تۇرۇپ ، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشتى . يەتمىش ئۈچ يىل بولغاندا ھەممىنى ئۆز ئاغزىغا قارىتىپ مۇسۇلمان قىلدى .

ئۇنىڭدىن كېيىن بەرىپ خىتاينى ئالدى ، جۇرجىتنى ئالدى ۋە تاڭغۇتنى ئالدى . تاڭغۇتنى تاجىكلار «تىبەت» دەپ ئاتايتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن بەرىپ قاراخىتاينى ئالدى . ئۇ يەرمۇ چوڭ يۇرت ئىدى . كىشىلىرىنىڭ چىرايى ھىندىلارنىڭكىدەك قارا بولاتتى . ھىندىستان بىلەن خىتاينىڭ ئارىسىدا ئوكيان قىرغىقى بار . تاڭغۇتتا قىش ۋە ياز بولسۇن كۇن جەنۇبتىنراق چىقىدۇ .

خىتاينىڭ باشقا يەرلىرىدە ، دېگىز تەرەپلىرىدە ئېگىز تاغلار ئىچىدە كۆپ ئەل بار ئىدى . پادىشاھنىڭ ئېتىنى ئىت بىراقخان دەپ ئاتايتتى . ئۇلارنىڭ ئۇستىگە ئاتلىنىپ باردى ، ئۇرۇشتى ، ئىت بىراقخان غالىب كەلدى . ئوغۇزخان قاچتى . ئۇرۇشقان يەرنىڭ بىر تەرىپىدە ئېقىپ تۇرىدىغان ئىككى ئۇلۇغ ئېقىن بار ئىدى . شۇ ئىككى ئېقىن ئارىسىدا تۇرۇپ ، قاچقان لەشكەرلىرىنى ئالدىدىن ۋە كەينىدىن يىغدى .

ئۇلۇغ پادىشاھلارنىڭ ئادىتى شۇنداق ئىدى ، ئۇزاق سەپەرگە ماڭغاندا ئائىلىلىرىنى بىللە ئېلىپ ماڭاتتى ؛ نۆۋۈكەرلەرنىڭمۇ بەزىلىرى ئائىلىسىنى ئېلىپ ماڭاتتى . ئوغۇزخانىنىڭ بىر بېگى ئايالىنى بىرگە ئېلىپ بارغانىدى ، بەگ ئۇرۇشتا ئۆلدى ، ئايالى قۇتۇلۇپ ئىككى ئېقىن ئارىسىدا خانىنىڭ ئارقىسىدىن يېتىشتى . ئايال ھامىلدار ئىدى ، تولغىقى تۇتتى ، كۇن سوغۇق ئىدى ، كىرىدىغان ئۆي يوق ئىدى . بىر كاۋاك دەرەخ ئىچىدە ئوغلىنى تۇغدى . بۇ ئىشنى خانغا مەلۇم قىلىشتى . خان ئېيتتىكى :

ــ ئۇنىڭ ئاتىسى ئالدىمىزدا ئۆلدى ، غەمخورى يوق ، دەپ ئۇنى ئوغۇللۇققا ئالدى ۋە ئېتىنى «قىپچاق» دەپ قويدى . كونا تۇرك تىلىدا ئىچى كاۋاك دەرەخنى «قىپچاق» دەپ ئاتايدىكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئوغۇلنى دەرەخ ئىچىدە تۇغۇلدى ، دەپ ئېتىنى قىپچاق قويدى . بۇ زامانىدا ئىچى كاۋاك ياغاچنى ئاۋام خەلق چىپچاق دەپ ئاتايتتى . قارا خەلقنىڭ تىلى كەلمەسلىكىدىن «قاف» نى «جىم» دەپ ئوقۇغانلىقتىن ، «قىپچاق» سۆزى «چىپچاق» دېيىلىپ قالغان .

ئۇ ئوغۇلنى خان ئۆز يېنىدا چوڭ قىلدى ، يىگىت بولغاندىن كېيىن ، ئورۇس ، ئۇلاق ، ماجار ۋە باشقىرت ئەللىرى خانغا دۇشمەن ئىدى ، قىپچاقلا كۆپ ئەل ۋە لەشكەر بىرىپ ، دۇشمەن تەرەپكە ـ تىن ۋە ئېتىل دەرياسىنىڭ ياقىسىغا ئەۋەتتى . قىپچاق ئۇچ يۈز يىل ئۇ يەرلەردە پادىشاھلىق قىلىپ ئولتۇردى . ھەممە قىپچاق خەلقى ئۇنىڭ نەسلىدىندۇر . ئوغۇزخان زامانىدىن تا چىنگىزخان زامانىغىچە تىن ، ئېتىل ۋە يايىق بۇ ئۇچ دەريانىڭ ياقىسىدا قىپچاقتىن باشقا ئەل يوق ئىدى ، ئۇلار تۆت مىڭ يىلغىچە شۇ يەرلەردە ئولتۇرۇشتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ يەرلەر «دەشتى قىپچاق» دەپ ئاتىلىپ قالغان .

چىنگىزخان ئىران ۋە تۇران ئۇستىگە كەلگەندە ، بۇ يۇرتلارنىڭ پادىشاھى سۇلتان مۇھەممەد خارەزىم شاھ ئىدى . ئۇنىڭ پايتەختى ئۆرگەنچ ئىدى . چىنگىزخان بىلەن ئۇرۇشماستىن قېچىپ مازەندىرانغا كەتتى . چىنگىزخان بۇخارا ، سەمەرقەنت ۋە تاشكەنتنى ئېلىپ ، ئىراق ، گىلان ، مازەندىران ، ئەزەربەيجان ۋە گۈرجىستانغا جەتەنويان ، سۇبۇتاي باتۇر دەپ ئاتالغان ئىككى بېگىنى باش قىلىپ ، ئوتتۇز مىڭ لەشكەر بىلەن ماڭدۇردى . كىچىك ئوغلى تولى خانىنى ئەللىك مىڭ لەشكەر بىلەن خوراسانغا ماڭدۇردى . سۇلتان مۇھەممەد خارەزىمشاھنىڭ پايتەختىنى نۆۋۈكەر ، خەزىنە تۇرغان يەر ، دەپ چوڭ ئوغلى جۇجى خان ، ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي خان ۋە ئۇچىنچى ئوغلى ئوگداي خانىنى سەكسەن مىڭ لەشكەر بىلەن ئۆرگەنجكە

ئەۋەتتى .

ئۆركەنجدە پادىشاھ يوق ئىدى . سۇلتانلار دۇنيا ۋە دىنى ئۇچۇن سەككىز ئاي شەھەرگە قامىلىپ ئۇرۇش قىلدى . توققۇزىنچى ئايدا چىنگىزخاننىڭ ئوغۇللىرى شەھەرنى ئالدى . خەلقنى قەتلىئام قىلدى . چاغاتاي بىلەن ئوگداي تىرمىزغا ئاتسىنىڭ خىزمىتىگە باردى . جۇجى خان ئۆزىگە تەئەللۇق نۆۋۈكىرى بىلەن ئۆركەنجدىن دەشتى قىپچاققا باردى . قىپچاق خەلقى يىغىلىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشتى . جۇجى خان ئۇلارنى باستى ، قىپچاقلارنىڭ قولغا چۇشكەنلىرىنى ئۆلتۇردى ، قۇتۇلغانلىرى ئىشتەككە كەتتى . ئىشتەكنىڭ كۆپ ئاھالىسى بۇ چاغدا شۇ قىپچاقلارنىڭ نەسلىدىن ئىدى . ئېتىل بىلەن تىن دەرياسىنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان قىپچاقلار تۆت تەرەپكە قېچىپ كەتتى . كۆپرەكى چەركەس ۋە تۇمان يۇرتىغا باردى . جۇجى خان قىپچاقنىڭ ئۇلۇغ ـ ئۇششىقىنى ئولجا قىلىپ قىپچاق يۇرتىدا ئولتۇردى . موڭغۇلنىڭ ئۆيىنى ۋە ئاتىسى بەرگەن قەبىلىلەرنىڭ ھەممىسنى كەلتۇردى . ئۆزبەكنىڭ ھەر ئۇرۇغىدىن قىپچاق يۇرتىغا كۆچۇپ كېلىشتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن جۇجى خان ئۆلدى ، يۇرت ئوغلى سايىن خانغا قالدى . جۇجى خاننىڭ ئەۋلادىدىن يىگىرمە تۆت كىشى بۇ يۇرتقا پادىشاھلىق قىلدى . ئۇلارنىڭ زامانىدا ، بۇ يۇرت «سايىن خان يۇرتى» دەپ ئاتىلاتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن ، بۇ يۇرت ماڭغىت خاننىڭ قولىغا چۇشتى . ماڭغىت خاندىن ئىلگىرى كىسى ئاق ماڭغىت ، يەنى قۇتلۇق قايالىنىڭ ئوغلى ئىدۇگبېك دېگەن زات ئىدى . شۇنىڭدىن كېيىن «ماڭغىت يۇرتى» دەپ ئاتالدى . تارىخىي ھىجرىيە 1040 ـ يىلى ئارقا تەرەپ قالماق ئېلىدىن بولغان پادىشاھنىڭ ئېتى ئۆرلۇك بولۇپ ، ئون مىڭ ئۆيلۇك خەلق كېلىپ ماڭغىت يۇرتىدا ئولتۇردى . بۇگۇن تارىخىي ھىجرىيە 1071 ۋە چاشقان يىلىدۇر . ئەمدى بۇ يۇرت «قالماق يۇرتى» دەپ ئاتالماقتا .

ئەلۋەتتە ، بۇ دۇنيا بىر قونالغۇغا ئوخشايدۇ ، ئادەم پەرزەنتلىرى كارۋانغا ئوخشايدۇ ، بىرى كۆچىدۇ ، يەنە بىرى قونىدۇ .

ئوغۇزخان ئىت بىراقخاندىن يېڭىلىپ ئون يەتتە يىلدىن كېيىن ، ئىت بىراقخان بىلەن ئۇرۇشۇپ يېڭىپ ، ئىت بىراقخاننى ئۆلتۇرۇپ ، يۇرتىنى ئېلىپ ، مۇسۇلمان بولغانلارغا چېقىلماي ، خۇداغا ئىمان كەلتۈرمىگەنلەرنى ئۆلتۇرۇپ ، بالىلىرىنى ئەسىر قىلىپ ، ئۆيىگە قايتىپ باردى .

ئوغۇزخاننىڭ تۇران ۋە ھىندىستانغا يۇرۇش قىلغانلىقىنىڭ بايانى

ئوغۇزخان پۇتۇن موڭغۇل ۋە تاتار ئېلىنىڭ ئەسكىرىنى توپلاپ تالاس ۋە سايرامغا كەلدى . تاشكەنت ، سەمەرقەنت ۋە بۇخارا پادىشاھلىرى سەپ تارتىپ ئۇرۇش قىلالمىدى . بەلكى چولۇق شەھەرلەرگە ۋە مەھكەم قەلئەلەرگە بېكىندى . ئوغۇزخان سايرام ۋە تاشكەنتنى ئۆزى مۇھاسىرە قىلىپ ئالدى . تۇركىستان ۋە ئەندجانغا ئوغۇللىرىنى ماڭدۇردى . ئوغۇللىرى ئالتە ئايدا تۇركىستان ۋە ئەندجاننى ئېلىپ ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە كەلدى .

ئوغۇزخان يۇقىرىدا سۆزلەنگەن ۋىلايەتلەرنىڭ ھەممىسگە باشقۇرغۇچى قويۇپ ، سەمەرقەنت تامان يۇرۇپ كەتتى ۋە سەمەرقەنتنى ئېلىپ ، باشقۇرغۇچى قويۇپ ، بۇخاراغا باردى . بۇخارانىمۇ ئېلىپ ، باشقۇرغۇچى قويۇپ ، بەلىخكە باردى . بەلىخنى ئېلىپ ، باشقۇرغۇچى

قويۇپ ، گور ۋىلايىتى ئۇستىگە يۈرۈش قىلدى .

قىش ئىدى . كۈنلەر مۇدھىش سوغۇق ئىدى . گورنىڭ تاغلىرىغا قار كۆپ چۈشكەنىدى . لەشكەرلەر يۈرۈشتە قىينىلىپ قالدى . خان : «ھېچكىم مەندىن قالمىسۇن» دەپ ئەمىر قىلدى ، بېرىپ گورنى ئالدى .

يىل ئۆرۈلۈپ ياز كەلدى ، خان لەشكەرلىرىنىڭ سانىنى ئالدى . بىرنەچچە كىشى كەم چىقتى ، ئۇلارنى سۈرۈشتۈردى ، ھېچكىم بىلمىدى . بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۇ كىشىلەر خان خىزمىتىگە كەلدى . خان ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى . ئۇلار : «بىز بىرنەچچە كىشى لەشكەرلەرنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتاتتۇق ، تاغ ئىچىدە بىر كېچە قاتتىق قار ياغدى ، يۈرەلمەي شۇ يەردە ياتتۇق ، ئاتلىرىمىز ۋە تۆگىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئۆلدى . باھار بولغاندىن كېيىن يايلاق كېلىۋاتىمىز» دېيىشتى . خان : «بۇ جامائەتنى ‹قارلۇق› دەپ ئاتاڭلار» دەپ ئەمىر قىلدى . بارچە قارلۇق ئەھلى ئۇلارنىڭ نەسلىدىندۇر .

ئاندىن ئۆتۈپ كابۇل ۋە غەزنىنى ئالدى ، ئاندىن كەشمىر ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى . ئۇ چاغدا كەشمىر پادىشاھىنىڭ ئېتى ياغما ئىدى . كەشمىرنىڭ ئېگىز تاغلىرى ، ئۇلۇغ ئېقىنلىرى كۆپ ئىدى . ياغما ئۇلارغا ئىشىنىپ ئوغۇزخانغا ئىتائەت قىلمىدى . بىر يىل ئۇرۇشتى . ئىككى تەرەپتىن كۆپ كىشى ئۆلدى . ئاقىۋەت ئوغۇزخان كەشمىرنى ئالدى ، ياغمانى ئۆلتۈرىدى ، لەشكەرلىرىنى قەتلىئام قىلدى . بىرنەچچە ۋاقىت ئۇ يەردە تۇرۇپ ، بەدەخشان ئارقىلىق قايتىپ سەمەرقەنتكە كەلدى . ئاندىن موغۇلىستانغا بېرىپ ئۆيىگە چۈشتى .

ئوغۇزخاننىڭ ئىران ، شام ۋە مىسىر تامان يۈرۈش قىلغانلىقىنىڭ بايانى

ئوغۇزخان بىر يىل يۈرتىدا ئولتۇرۇپ ، ئىككىنچى يىلى خەلقىگە : «ئىرانغا يۈرۈش قىلماقچىمەن ، نەچچە يىللىق تەييارلىقنى پۈتتۈرۈڭلار» دەپ جاكار قىلدى . ئىككىنچى يىلى ئاتلىنىپ تالاش شەھىرىگە كەلدى .

خان لەشكەرلىرىنىڭ كەينىدە ھارغان ، ئاغرىغان ، ئاچ قالغان ، ئاداشقان ۋە كەينىدە قالغانلارنى ئېلىپ كېلىڭلار ، دەپ قويغان ئادەملىرى بار ئىدى . خانىنىڭ ئادەملىرى لەشكەرلەرنىڭ كەينىدە قالغان بىر ئۆيلۈك كىشىنى خانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى . خان ئۇ كىشىدىن : «نېمە ئۈچۈن كەينىدە قېلىپ يۈردۈڭ ؟» دەپ سورىدى . ئۇ كىشى : «ئۇلىقىمىنىڭ ئازلىقىدىن لەشكەرلەرنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتىمەن . خوتۇنۇم ھامىلىدار ئىدى . تۇغۇپ قويدى . ئاچلىق سەۋەبىدىن ئانىسىنىڭ سۈتى ئوغۇلغا يېتىشمىدى . كېلىۋېتىپ سۇ ياقىسىدا كۆردۈمكى ، بىر چاكال بىر قىرغاۋۇلغا يېقىنلىشىپ ئۇنى ئالدى . كالتەك بىلەن چاكالنى ئۇردۇم ، قىرغاۋۇلنى تاشلاپ قاچتى . ئۇنى ئېلىپ كاۋاپ قىلىپ خوتۇنۇمغا بېرىپ تۇراتتىم . لەشكەرلەر كەينىدە قويغان ئادەملىرىڭىز يولۇقۇپ مېنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىشتى» دېدى . خان بۇ پېقىر كىشىگە گۆش ، ئوزۇق ۋە مال بېرىپ ، لەشكەرلەر بىلەن بىللە بارمىغىن ، ‹قال ئاچ› » دېدى . بارچە قالاچ ئېلى شۇ كىشىنىڭ نەسلىدىندۇر ، بۇ زاماندا «ھالاج» دېيىلىۋاتىدۇ . ئۇلار ماۋەرا ئۇننەھرە كۆپ بولۇپ ، ئايماق ئېلىگە قوشۇلۇپ كەتتى . خۇراسان ۋە ئىراقتىمۇ كۆپ بولۇپ ، ئۇلار چاغاتاي ئېلىگە قوشۇلۇپ كەتتى .

بەلىخكە تەئەللۇق گور شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق قالاچلاردىن ئېتى مۇھەممەد ، لەقىمى بەختىيار دەپ ئاتىلىدىغان بىر پالۋان يېگىت بار ئىدى . ھىندىستانىنىڭ دەھلى شەھىرىدە

قۇتبەددىن ئاتلىق مۇسۇلمان بىر پادىشاھ بار ئىدى . مۇھەممەد بەربەر ئۇنىڭ خىزمىتىگە كىردى . بىرنەچچە يىلدىن كېيىن ئۇلۇغ بەگ بولدى . ھىندىستان دېگەن يەر بۇك ـ باراقسان لىق كۆپ يۇرت ئىدى . بەھار ئاتلىق بىر يۇرت بولۇپ ، كەشمىرگە يېقىن ئىدى . قۇتبەددىن مۇھەممەد بەختىيارنى لەشكەر بېشى قىلىپ ئۇ يەرگە ئەۋەتتى . مۇھەممەد بەختىيار بەھارنى ئالدى .

بەھارنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدە بىر يۇرت بار ئىدى . ئۇنىڭ چوڭ شەھىرىنىڭ ئىتى لەكمىر ئىدى . ئۇ يەرنىڭ توقسان ياشلىق پادىشاھى بار ئىدى . بوۋىسىدىن ئاتىسىغىچە شۇ يۇرتنىڭ پادىشاھى ئىدى . بەربەر ئۇ يۇرتنىمۇ ئالدى ، نەچچە يىلدىن بېرى توپلىغان خەزىنىنى قولغا چۈشۈردى .

لەكمىرنىڭ تۆمۈر قوزۇق تەرىپىدە بىر چوڭ شەھەر بار ئىدى . لەكتونى دەپ ئاتىلاتتى . بەربەر ئۇ يۇرتنى ئالدى ۋە خۇتبىنى ئۆز نامىغا ئوقۇتۇپ ، پۇلىغا ئۆز ئىتىنى باستۇرۇپ ، لەكتونى شەھىرىنى پايتەخت قىلىپ ئولتۇردى . قالاچ ئىلىدىن ئون مىڭ كىشى ئۇنىڭ قېشىغا يىغىلدى . كۆپ يىللار ئۇ يەردە تۇردى .

لەكتونى بىلەن تىبەتنىڭ ئارىسى ئاتلىق كىشى بىر قونۇپ بارىدىغان يەر ئىدى ، ئەمما بىر ئېگىز تاغ ۋە بىر تاغ يولى بار ئىدى . بىر ئاتلىق ئادەم ئاران يۇرەلەيتتى ، ئىككى ئاتلىق يانداشىپ يۇرەلمەيتتى . مۇھەممەد بەختىيار ئون مىڭ ئاتلىق ۋە ئوتتۇز مىڭ پىيادە لەشكەر بىلەن شۇ يولدىن بەربەر تىبەتنى چېپىپ كەلدى .

نەھايەت ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ۋاپات بولدى ، پارچە قالاچ ئەھلى يىغىلىپ شىران دېگەن كىشىنى پادىشاھ قىلدى ، ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن مەردان دېگەن كىشىنى پادىشاھ قىلدى .

مەردان چاققان ۋە مەرگەن يىگىت ئىدى . ئەمما ئەقىلسىز ئىدى ، ئەقىلسىزلىقتا شۇ دەرىجىدە ئىدىكى ، بىر كۈنى مەجلىستە ئولتۇرغان بەگلەرگە قاراپ دېدى : «ئىسفىھاننى ، پالانى ، ساڭا بەردىم ، قەزۋىننى ساڭا بەردىم . . .» شۇ بويىچە دەپ كېلىۋېتىپ خۇراسان ، ئىراق ۋە رۇم قاتارلىق ھەممە بىلىدىغان شەھەرلەرنىڭ نامىنى بىر ـ بىر ئاتاپ نۆۋەكەرلەرگە ئۆلەشتۇرۇپ بەردى . «خۇدا بەرسە ، سىزلەرگە بەردىم» دېمىدى ، شۇنداق دېسە خاتا بولماس ئىدى . «مېنىڭ ۋىلايەتلىرىمدۇر ، سىزلەرگە بەردىم» دەپ تازىم قىلدۇردى .

بىر كۈنى بىر شىكايەتچى كېلىپ تىز چۆكۈپ :

ـــ سودىگەرمەن ، بۇ كېچە شۇقەدەر كۆپ پۇلۇمنى ئوغرى ئېلىۋاپتۇ ، ـــ دەپ دات ئېيتتى . پادىشاھ ئۇنىڭدىن :

ـــ «قەيەرلىكسەن ؟ ـــ دەپ سورىدى . سودىگەر :

ـــ ئىسفىھانلىقمەن ، ـــ دېدى . ئۇنىڭغا ، ـــ پۇلۇڭ ئۇچۇن ساڭا ئىسفىھانىڭ ۋالىيلىقىنى بەردىم ، ـــ دېدى ۋە دىۋان بېگىگە ، ـــ ئەمىر ياز ، ـــ دېدى . دىۋان بېگى ئىسفىھانىڭ ۋالىيلىقىنى سودىگەرنىڭ نامىغا يېزىپ ، مۆھۈر بېسىپ قولىغا بەردى . سودىگەر قورقمىدىن سۆز قىلالمىدى . پەرمانىنى ئېلىپ بېشىغا تەككۈزدى . مەجلىستە ئولتۇرغان خەلقمۇ قورقمىدىن ھېچ نەرسە دېيەلمىدى ، بىر ئەقىللىق بېگى بار ئىدى . ئۇ : «پادىشاھىم ، بۇ كىشىگە ئىسفىھانىڭ ۋالىيلىقىنى بەردىڭىز ؛ بۇ كىشى ئەگەر بۇ يەردىن ئىسفىھانغا يالغۇز كەتسە ، سىزنىڭ نامىڭىزغا يامان بولىدۇ ، بۇ كىشىگە كۆپ نەرسە بېرىڭكى ، ئەركانلىق ۋە نۆۋەكەرلىك بولۇپ كەتسۇن» دېدى ، ئۇ بەدبەختنىڭ ئەقلىگە بۇ سۆز ياخشى كېلىپ ، سودىگەر-گە يۈز مىڭ تەڭگە ئىنئام قىلدى .

بۇ پادىشاھنىڭ يەنە بىر يامان يېرى شۇكى ، قالاچ خەلقىنى بىگۇناھ ئۆلتۈرۈشكە

باشلىدى . ئەل ياخشىلىرى يىغىلىپ كېڭەش قىلىپ ، مەردانىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئەۋەز دېگەن زاتنى لەكتونىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغۇزدى ، ئۇمۇ ئون ئىككى يىلدىن كېيىن ئۆلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ يۇرت قالاچلارنىڭ قولىدىن چىقتى ، باشقا كىشىنىڭ قولىغا چۈشتى ، شۇنىڭدىن كېيىن قالاچلار نۆۋكەر بولدى ، قالاچلارنىڭ پادىشاھلىقى ئەۋۋەلىدىن تا ئاخىرىغىچە ئەللىك تۆت يىل بولدى . ئەمدى ، قالاچلار ھەققىدە سۆزلىگەن سۆزىمىزنى يىغىشتۇرايلى ، مۇشۇنچە-لىك ئېيتتۇق ، يېتەر .

ئوغۇزخان تالاشتىن ئۆتۈپ سەمەرقەنت ۋە بۇخاراغا كېلىپ ، ئامۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ خۇراسانغا باردى . ئۇياقتا ، ئىران يۇرتىدا ياخشى بىر پادىشاھ يوق ئىدى . كەيۇمەرس ئۆلۈپ كەتكەنىدى . ھۇشەڭنى پادىشاھلىققا كۆتەرمەي تۇراتتى . شۇنداق زامانىنى ئەرەبلەر «مە-لەكۇت ـ تەۋايىق» دەپ ئاتايدۇ . مەنىسى «ھەربىر توپ ئەلدە بىر تۆرە بولۇر» دېگەنلىك بولىدۇ . تۈركلەر بۇنداق زامانىنى «ئۆي بېشىغا قاراخان» دەپ ئاتايدۇ . مەنىسى «ھەر ئۆيدە قارا كىشى بىرخان بولۇر» ، «ھەر ئۆيدە بىر خان» دېمەكتۇر . ئۇ ۋاقىتتا ئىران يۇرتى شۇنداق ئىدى .

ئوغۇزخان خۇراسانىنى ئالدى . ئۇ يەردىن ئۆتۈپ ئىراقى ـ ئەجەم ، ئىراقى ـ ئەرەب ، ئەزەربەيجان ، ئەرمەن ، شام ۋە مىسىرغا قەدەر ئالدى . بۇ ئېيتىلغان ۋىلايەتلەرنىڭ بىر نەچچىسىنى ئۇرۇشۇپ ئالدى ۋە ھەممىسىنى بېقىندۇرۇپ ئۆزىگە تەئەللۇق قىلدى .

ئوغۇزخان شام ۋىلايىتىدە تۇرغاندا ، بىر نۆۋكەرنىگە يوشۇرۇنچە بىر ئالتۇن ياي ۋە ئۈچ ئوقنى بەردى ۋە : «يەينى كۈن چىقىشتىكى بىر چۆلدە ئىنسان ئايىغى يەتمەس يەرگە تۈپراققا بىر ئۇچىنى چىقىرىپ كۆمۈپ قويغىن ۋە ئوقلارنى كۈن پېتىش تەرەپكە ئەكېتىپ ، يەينى قانداق قويغان بولسىڭ ئوقنى شۇنداق قويغىن» دېدى . ئۇ كىشى خانىنىڭ ئەمرىنى ئىجرا قىلىپ كەلدى .

بۇ ۋەقە يۇز بېرىپ بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، ئۈچ چوڭ ئوغلى كۈن ، ئاي ۋە يۇلتۇزنى چاقىرىپ : «ياتىنىڭ يۇرتىغا كېلىپ ، ئىشىم كۆپ ، ئوۋ ئوۋلاشقا چولام تەگمەي تۇرىۋاتىدۇ ، كۈن چىقىش تەرەپتە پالان جايدا ئوۋ كۆپ دەپ ئاڭلىدىم . ئۆز نۆۋكەرلىرىڭلەر بىلەن ئۇ يەرگە بېرىپ ئوۋ ئوۋلاپ كېلىڭلار» دېدى . ئاندىن كېيىن ، ئۈچ كىچىك ئوغلى كۆك ، تاغ ۋە دېڭىزنى چاقىرىپ كېلىپ ، ئاكىلىرىغا ئېتىقان سۆزنى ئېيتىپ ، كۈن پېتىش تەرەپكە ئەۋەتتى .

بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، ئۈچ چوڭ ئوغلى بىر ئالتۇن يا بىلەن كۆپ ئوۋنى خانىنىڭ ئالدىغا كەلتۈردى . ئۈچ كىچىك ئوغلىمۇ ئۈچ ئالتۇن ئوق بىلەن كۆپ ئوۋنى كەلتۈردى . ئوۋ گۆشلىرىگە كۆپ گۆشلەر قوشۇپ ۋە تۈرلۈك ئاشلارنى تەييارلاپ ، خەلقنى چاقىرىپ ياي ۋە ئوقنىڭ تېپىلغانلىقىنى مەلۇم قىلىپ ، ئۆزلىرىگە قايتۇرۇپ بەردى .

ئۈچ چوڭ ئوغلى يەينى سۇندۇرۇپ بۆلۈشتى ، ئۈچ كىچىك ئوغلى ھەرقايسىسى بىردىن ئوق ئالدى . ئالغان ۋىلايەتلەردە كۆپ يىللار تۇرۇپ ، دۇشمەنلىرىنى يوق قىلىپ ، دوستلىرىنى كۆلدۇرۇپ ، بەشى سايرام ، ئايىغى مىسىرغىچە بولغان ۋىلايەتلەرنىڭ ھەممىسىگە باشقۇرغۇچى قويۇپ قايتىپ كېلىپ ، ئۆز يۇرتىغا چۈشتى .

ئوغۇزخاننىڭ يۇرتىغا قايتىپ توي بەرگەنلىكىنىڭ بايانى

ئوغۇزخان ، ئوغۇللىرىم ۋە خەلقىم بىلەن ساق ، ئامان ـ ئېسەن بېرىپ كەلدىم ، دەپ

چوڭ توي هازىرلىقىنى قىلىپ ، بىر ئوتاق (ئۆي) ياساتتۇردى . ھەممە ياغاچلىرىنىڭ تېشىنى ئالتۇن بىلەن قاپلاتقۇزدى . لەئل ـ ياقۇت ، زۇمرەت ، پىرۇزا ۋە ئۇنچە بىلەن بېزىدى ، بۇ بېيىتنى ئاشۇ ئۆينىڭ تەرىپىدە ئېيتىشقان ئىدى . بېيىت :

بىر ئۆي سالدى ئالتۇندىن ئۇ شەھرىيار ،
كى ئۇ ئۆي پەلەك ئۆيىدىن قىلدى ئار .

توققۇز مىڭ قوي ۋە توققۇز يۈز يىلقا ئۆلتۈرگۈزدى ، تېرىسىدىن توقسان توققۇز تۇلۇم قىلدۇردى . توققۇزىغا ھاراق ۋە توقسىنىغا قىمىز تولدۇرتتى . ھەممە لەشكىرىنى يېغىپ كەلتۈردى . ئۇ ئالتە ئوغلىغا كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلىپ ۋە بەگلەرنىڭ قائىدىلىرىنى ئۆگەتتى ۋە ئۇلارغا ، يۇرتلارنى ، شەھەرلەرنى ، ئەللەرنى ئىنئام قىلىپ بەردى . بۇ بېيتلار شۇنىڭ تەرىپىدە ئېيتىلغان . بېيىت :

ئوغۇز قىلدى ئول تويدا جىرغامشى ، ئاتا بىلەن كۆپ تۇرلى فەرزانلىق .
بۇ ئالتە ئوغۇلغە سۆيۈرغامشى . ئاتاغە ئۇلار قىلدىلار يارلىق ،
بۇلار كۆرسىتەر ئىدى مەردانلىق ، ئۇرۇش كۈنلەرى بارچەسى بارلىق .

ئاندىن ھەممە نۆۋكەرلىرىنىڭ ئاتقان ، چاپقان ۋە كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىگە لايىق شەھەرلەر ، سەرھەدلەر ، كەنتلەر ۋە ئىنئاملار بەردى .

كېيىن ئوغۇللىرىغا دېدى :

ــ سىز ئۇچ چوڭىڭىز ئالتۇن ياينى تېپىپ كەلتۈردىڭىز ، ئۇنى بۇزۇپ ئۇلەشتىڭىز ، سىزلەرنىڭ نامىڭىزلار «بۇزۇق» بولسۇن ، سىزلەردىن بولغان ئوغۇللارنىمۇ تا قىيامەتكىچە بۇزۇق دەپ ئاتاشسۇن . ئۇچ ئوق كەلتۈرگەن ئۇچ كىچىك ئوغۇلنى ۋە ئۇلاردىن بولغانلارنى بۇ كۈندىن تا دۇنيا ئاخىر بولغۇچە «ئۇچ ئوق» دېيىشسۇن . ياي ۋە ئوقنى تېپىپ كەلتۈردىڭىز ، بۇ ئىنسانىنىڭ ئەمەس بەلكى تەڭرىنىڭ قۇدرىتىدىن بولدى . بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەن خەلقلەر يايىنى پادىشاھ ئورنىدا بىلىپ كەلگەن . ئوقنى ئەلچى دەپ بىلگەن . شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، ياي ئوقنى قايسى تەرەپكە تارتسا ، ئوق شۇ يەرگە بارىدۇ . ئەمدى مەن ئۆلگەندىن كېيىن كۈن خان مېنىڭ تەختىمدە ئولتۇرسۇن . ئۇنىڭدىن كېيىن بۇزۇق نەسلىدىن كىم قابىل بولسا ، خەلق ئۇنى پادىشاھ قىلسۇن . دۇنيا ئاخىر بولغۇچە بۇزۇقنىڭ بىر ياخشىسى پادىشاھ بولسۇن ، باشقىلىرى ئوڭدا ئولتۇرسۇن . ئۇچئوقلار سول بولسۇن ، ئۇلار ئۆينىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرسۇن ۋە دۇنيا ئاخىر بولغۇچە نۆۋكەرلىككە رازى بولسۇن ، ــ دەپ ئېيتتى ھەم يۈز ئون ئالتە يىل پادىشاھلىق قىلىپ ھەق رەھمىتىگە باردى .

ئوغۇزخاننىڭ چوڭ ئوغلى كۈن خاننىڭ پادىشاھ بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئوغۇزخاننىڭ «ئۇيغۇر» دەپ ئات قويغان جامائىتىنىڭ ئۇلۇغى ۋە ئاقساقىلىنىڭ ئارقىل خوجا ئاتلىق بىر ئوغلى بار ئىدى . ئوغۇزخان ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ تا ئۆلگۈچە ئۇنىڭ ۋەزىرى ، ۋەكىلى ئاشۇ كىشى ئىدى . ئۇ ئەقىللىق ، دانىشمەن ۋە بىلىملىك كىشى ئىدى .

كۇن خانمۇ ئۇنى ۋەزىر قىلىپ تا ئۆلگۈچە ئۇنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلغان ئىدى . ئارقىل خوجا ئۇزاق ئۆمۈر سۈردى .

كۇنلەردىن بىر كۇنى كۇن خان يالغۇز ئولتۇرغاندا ئۇ شۇنداق دېدى :

— ئاتىڭىز يۇز ئون ئالتە يىل يازنىڭ ئىسسىقىدا سايىدا ئولتۇرماي ۋە قىشنىڭ سوغۇقىدا ئۆيدە ئولتۇرماي قىلىچ ئۇرۇپ كۆپ يۇرتلارنى ئېلىپ ، سىز ئالتىڭىزگە قالدۇرۇپ كەتتى . ئەگەر سىز ئالتىڭىزنىڭ ۋە سىزلەردىن بولغان ھەممىڭىزنىڭ گېپى بىر بولسا ، ئۇزاق يىللار ۋە كۆپ كۇنلەر بۇ يۇرتلار قولىڭىزدىن چىقماس ؛ ئەگەر ئېغىزلىرىڭىز (گېپىڭىلەر) بىر بولمىسا ، ئالغان يۇرتىڭىزمۇ قولدىن كېتەر ، ئەسلى يۇرتىڭىزمۇ ھەم قولدىن كېتەر ، ھەتتا مېلىڭىزمۇ ، جېنىڭىزمۇ كېتەر ، — دېدى . كۇن خان دېدى :

— ئاتامنىڭ مۇشاۋىرى ئىدىڭىز ، ئاتامنىڭ ئورنىدا ئەمدى سىز ئاتامسىز . سىز قايسى ئىشنى مۇۋاپىق كۆرسىڭىز ، مەن شۇ ئىشنى قىلاي ، — دېدى . بۇنىڭغا جاۋابەن ئارقىل خوجا :

— ئوغۇزخاندىن كۆپ يۇرتلار ، شەھەرلەر ، ئەللەر ، ئۆلۈك ۋە تىرىك ماللار قالغاندۇر . سىزلەر ئالتە ئوغۇلنىڭ ھەربىرىڭىزلارنىڭ تۆتتىن ئوغۇل بولۇپ ، ھەممىسى يىگىرمە تۆت پادىشاھزادە باردۇر . سىز ئالتىڭىزدىن باشقىلارنىڭ مال ـ دۇنيالىق ئۇچۇن ئېغىزلىرى ئالا بولۇپ قالارمۇ ؟ دەپ قورقىمەن .

كۇن‌خان ئارقىل خوجىنىڭ سۆزىنى قوبۇل قىلىپ ، چوڭ قۇرۇلتاي چاقىردى .

ياخشى ۋە يامان خەلقنىڭ ھەممىسى كەلگەندىن كېيىن ، ئۇ ئوغۇزخاندىن قالغان ئۈلايەتلەر ، ئەللەر تىرىك مال ۋە ئۆلۈك ماللارنىڭ ھەممىسنى يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئوتتۇز پادىشاھزادىنىڭ چوڭىغا چوڭچە ، كىچىكىگە كىچىكچە ئۈلەشتۇرۇپ بەردى . بۇ يىگىرمە تۆت ئوغۇل ھوقۇق خوتۇنلىرىدىن بولغان ئىدى . ئۇلاردىن باشقا كىچىك خوتۇنلىرىدىن بولغان ئوغۇللارمۇ كۆپ ئىدى . ئۇلارغىمۇ ئەھۋالىغا لايىق نەرسىلەر بەردى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئوغۇزخان ياساتقان ئالتۇن ئۆينى تىكتۇردى . ئوڭ تەرەپكە ئالتە ئاق چېدىر ، سول تەرەپكە ئالتە ئاق چېدىر تۇرغۇزدى ۋە ئوڭ تەرەپكە بېشىغا ئالتۇن تاۋاق تۇتقان قىرىق غۇلاچ ياغاچ تىكتۇردى ، سول تەرەپكە بېشىغا كۇموش تاۋاق تۇتۇپ تۇرغان قىرىق غۇلاچ ياغاچ تىكتۇردى . ئاندىن خانىنىڭ ئەمرى بويىچە بۇزۇق ئوغۇللىرى لەشكەرلىرى بىلەن ئالتۇن تاۋاقنى ، ئۇچ ئوق ئوغۇللىرى لەشكەرلىرى بىلەن كۇموش تاۋاقنى ئاتتى . تاۋاقنى ئاتالمىغانلارغا كۆپ ئىنئام بەردى . كۇن خان ئاتىسىنىڭ قىلغىنىغا ئەمەل قىلىپ توققۇز يۇز ئات ۋە توققۇز مىڭ قوينى ئۆلتۇرگۈزدى . توققۇز تېرە تۇلۇمغا ھاراق تولدۇرتتى . توقسان تېرە تۇلۇمغا قىمىز قۇيغۇزدى . قىرىق كېچە ـ كۇندۇز يېدى ، ئىچتى .

ئوغۇزخانىنىڭ ئوغۇللىرى ۋە نەۋرىلىرىنىڭ ئاتىلىرىنىڭ بايانى

ئەمدى ئۇلار ئىچىپ ، يەپ تۇرسۇن ، بىز ئوغۇزخانىنىڭ ئېتىكىدىن يېيىلغان ئوغۇللىرىنىڭ ئاتىلىرىنى سۆزلەپ ئۆتەيلى ، ئەۋۋەل ھەم ئېيتىپ ئۆتكەن ئىدۇق . ئەمدى بولسا ئوغۇللىرىنى ، نەۋرىلىرىنى ۋە ھەممىسنى بىر يەردە سۆزلەشنى مۇناسىپ كۆردۇق .

ئوغۇزخانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى كۇن خان ، ئۇنىڭدىن كىچىكىنىڭ ئېتى ئاي خان ، ئۇنىڭدىن كىچىكىنىڭ ئېتى يۇلتۇزخان ، ئۇنىڭدىن كىچىكىنىڭ ئېتى كۆك خان ، ئۇنىڭدىن

كىچىكىنىڭ ئېتى تاغ خان ۋە ئۇنىڭدىن كىچىكىنىڭ ئېتى دېڭىزخان .
بۇ ئالتىسىنىڭ ھەربىرسىنىڭ نىكاھلىق خوتۇنلىرىدىن بولغان تۆت ئوغلى بار ئىدى .
كۈن خانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى قايى ، ئىككىنچىسى بايات ، ئۈچىنچىسى ئالقە ئۆيلى ۋە تۆتىنچىسى قارا ئۆيلى .
ئاي خانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى يازىر ، ئىككىنچىسى ياسىر ، ئۈچىنچىسى دودۇرغا ، تۆتىنچىسى دوكسر .
يۇلتۇزخانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى ئاۋشار ، ئىككىنچىسى قىزىق ، ئۈچىنچىسى بىگدىلى ، تۆتىنچىسى قارقىن .
كۆك خانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى بايىندىر ، ئىككىنچىسى بەجەنە ، ئۈچىنچىسى چاۋۇلدۇر ، تۆتىنچىسى چەپنى .
تاغ خانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى سالۇر ، ئىككىنچىسى ئىمىر ، ئۈچىنچىسى ئالا يونتلى ، تۆتىنچىسى ئۇرەگىر .
دېڭىزخانىنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى ئىگدىر ، ئىككىنچىسى بۇگدۇز ، ئۈچىنچىسى ئاۋا ، تۆتىنچىسى قىنىق .
ئوغۇزخانىنىڭ بۇ ئالتە ئوغلىنىڭ كىچىك خوتۇنلىرىدىن بولغان ئوغۇللىرىنىڭ ئاتلىرىنى سۆزلەيلى . ئەمما قايسى ئوغلىدىن بولغانلىقى مەلۇم ئەمەس . كەنە ، كۆنە ، تۇرباتلى ، گىرەيلى ، سۇلتانلى ، ئوقلى ، كۆكلى ، سۇچلى ، خوراسانلى ، يۇرتچى ، جامچى ، تۇرۇمچى ، قومى ، سورقى (بۇ ۋاقىتتا ئۇنى سەرخى دەپ ئاتايتتى) ، قورچىق ، سوراچىق ، قاراچىق ، قازغۇرت ، قىرغىز ، تىگىن ، لالا ، مۇردەشۇي ، سايىر .
ئەمدى بىرنەچچە قەۋملەرگە ئوغۇزخان ئات قويغان ئىدى . بۇلار ئوغۇزخان نەسلىدىن ئەمەستۇر ، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار بۇ تويدا بار ئىدى . شۇ سەۋەبتىن ئاتلىرىنى كىتابقا يېزىپ قويدۇق . ئاتلىرى بۇلاردۇر : قانقىلى ، قىپچاق ، قارلۇق ۋە قالاچ .

كۈن خانىنىڭ ئىنىلىرى ۋە ئوغۇللىرىغا ئورۇن بەرگەنلىكىنىڭ بايانى

ئەمدى ئون ئىككى ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئۇلۇش ئالغان كىم ، ئۇلۇشنى بۆلۈشتۇرگەن كىم ، تاشقىرىدا ئاتلىرىنى تۇتۇپ تۇرغان كىم ، ئۇلارنى بايان قىلايلى .
ئالتۇن چېدىرنىڭ تۆرىدە كۈن خان ئولتۇردى . پۇتۇن ئەلنىڭ ياخشىلىرى بىرلىكتە ، قوينىڭ بېشىنى ۋە دۇمبىسىنى ، قۇيرۇقىنى ۋە باغرىنى سىرتىدىن كېسىپ كۈن خانىنىڭ ئالدىغا قويدى . ھەركىم خان بولسا ئۇلۇشى شۇ بولسۇن ، دېيىشتى .
چېدىرنىڭ ئىچكى ئىشىكىدە ئارقىل خوجا ئولتۇردى . تۆشنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇشتى ۋە «كىم ۋەزىر بولسا ئۇنىڭ ئۇلۇشى بۇ بولسۇن ،» دېيىشتى .
ئوڭ قول بىرىنچى چېدىردا كۈن خانىنىڭ چوڭ ئوغلى قايىنى ئولتۇرغۇزۇشتى . ئوڭ قول يىلكىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . بايات ئۇنى توغرىدى . سورقى ئاتلىرىنى تۇتتى . بۇ چاغدا ئۇنى سورخى دېيىشەتتى .
ئىككىنچى چېدىردا ئالقۇ ئۆيلىنى ئولتۇرغۇزۇشتى . ئوڭ قارا يىلكىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . قارا ئۆيلى ئۇنى توغرىدى . لالا ئاتلىرىنى تۇتتى .
ئۈچىنچى چېدىردا ئاي خانىنىڭ چوڭ ئوغلى يازىرنى ئولتۇرغۇزۇشتى . ئوڭ يانپاشنى

ئۇلۇش قىلىپ بەردى . ياسىر ئۇنى توغرىدى . قومى ئاتلىرىنى تۇتتى .
تۆتىنچى چېدىردا دودۇرغانى ئولتۇرغۇزۇشتى . ئوك ساغرىسىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . دوكەر ئۇنى توغرىدى . مۇردەشۇي ئاتلىرىنى تۇتتى .
بەشىنچى چېدىردا يۇلتۇزخاننىڭ چوك ئوغلى ئۇشارنى ئولتۇرغۇزۇشتى . ئوك پۇتنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . قىزىق ئۇنى توغرىدى . تورۇمچى ئاتلىرىنى تۇتتى .
ئالتىنچى چېدىردا بىگدىلىنى ئولتۇرغۇزۇشتى . دۇمبىسىنىڭ ئوك تەرىپىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . قارقىن ئۇنى توغرىدى . قاراچىق ئاتلىرىنى تۇتتى .
سول ياندىكى بىرىنچى چېدىردا كۆك خانىنىڭ چوك ئوغلى بايىندىرنى ئولتۇرغۇزۇشتى . سول پۇتنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . بەجەنە ئۇنى توغرىدى . قازغۇرت ئاتلىرىنى تۇتتى .
ئىككىنچى چېدىردا چاۋۇلدۇرنى ئولتۇرغۇزۇشتى . سول يانپاشنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . چىبىنى ئۇنى توغرىدى . قانقلى ئاتلىرىنى تۇتتى .
ئۇچىنچى چېدىردا تاغ خانىنىڭ چوك ئوغلى سالۇرنى ئولتۇرغۇزۇشتى . سول قول يىلىكىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . ئىمىر ئۇنى توغرىدى . قالاچ ئاتلىرىنى تۇتتى .
تۆتىنچى چېدىردا ئالا يۇنتلىنى ئولتۇرغۇزۇشتى . سول ساغرىسىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . ئۇرەگىر ئۇنى توغرىدى . تىگىن ئاتلىرىنى تۇتتى .
بەشىنچى چېدىردا دېڭىزخانىنىڭ چوك ئوغلى ئىگدىرنى ئولتۇرغۇزۇشتى . سول قول يىلىكىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . بۇگدۇز ئۇنى توغرىدى . قارلۇق ئاتلىرىنى تۇتتى .
ئالتىنچى چېدىردا ئاۋانى ئولتۇرغۇزۇشتى . دۇمبىنىڭ سول تەرىپىنى ئۇلۇش قىلىپ بەردى . قىنىق ئۇنى توغرىدى . قىپچاق ئاتلىرىنى تۇتتى .

ئون ئىككى يۇزلۇك ۋە يىگىرمە تۆت ئايماقنىڭ مەنىسىنىڭ بايانى

ئەي ، تىڭشىغۇچى قېرىلار ۋە ئەي ، ئاڭلىغۇچى يىگىتلەر ! كۆڭلىڭىزنى بۇ سۆز تەرەپكە تۇتۇڭ ۋە قۇلاق سېلىڭ ھەم بۇ سۆزۇمنى چۈشىنىڭ .
تۇركمەنلەرنىڭ بۇرۇن ئۆتكەن ياخشىلىرى ۋە ئۆمرىنى ئۇرۇش مەيدانىدا ئۆتكۈزگەن ياخشىلىرى شۇنداق ئېيتىدۇكى : ئوغۇزخانىنىڭ ئالتە ئوغلىنىڭ چوك خوتۇنلىرىدىن تۇغۇلغان نەۋرىلىرى يىگىرمە تۆت كىشى ئىدى . كۇن خان ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنى بىردىن چېدىردا ئولتۇرغۇزدى . ئون ئىككى بۆلەك بولدى ، بۇ ئون ئىككىسىدىن تۇغۇلغانلارنى يۇزلۇك ، دەپ ئاتاشتى . بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، ھەرنەرسىنىڭ يۇزى ئارقىسىدىن ياخشى بولۇر . ئەلنىڭ ۋە خەلقنىڭ يۇزىنى تۇتقۇچىلار يۇزلۇكلەردۇر ، دېگەنلىك بولۇر .
ئوغۇزخانىنىڭ ئات قويغان بىرنەچچە كىشىلىرى ۋە كىچىك خوتۇنلىرىدىن تۇغۇلغان نەۋرىلىرى يىگىرمە تۆت كىشى ئىدى . ھەممىسىنىڭ ئاتلىرىنى يۇقىرىدا بىرمۇ بىر ئېيتىپ ئۆتتۇق . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆيىنىڭ تېشىدا ئولتۇرۇشتى . ئون ئىككىسى ئات تۇتۇپ ئۆلتۇردى ۋە ئون ئىككىسى ئىشكىتە ئولتۇردى . بۇ يىگىرمە تۆتىدىن تۇغۇلغانلارنى «ئايماق» دەپ ئاتىدى . ئەسلى «ئوماق» دېمەكتۇر . ئادەت شۇكى ، ئاۋام تەبىقىسىنىڭ ھەممىسى سۆزنى پۇتۇن سۆزلىيەلمەيدۇ ، يېرىم ئېيتىدۇ . شۇ چاغدا بىر كىشى بىر كىشىدىن سورىسا ، ئېلىڭنىڭ ئوماقى قايسى ؟ دەپ سورايدۇ . «ئوماق» موڭغۇل تىلىدۇر . بۇ زاماندا «قالماق» دېگەن نام «ئوماق» دەپ ئېيتىلاتتى . «ئوماق» نىڭ مەنىسى «ئۇرۇغ» دېمەك بولۇر .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

تۈركمەنلەرنىڭ ئون ئىككى يۈزلۈك ۋە يىگىرمە تۆت ئوماق (ئايماق) دېگەنلىرىنىڭ مەنىسى مۇشۇنداقتۇر .

ئوغۇزخاننىڭ نەۋرىلىرىنىڭ ئاتلىرىنىڭ مەنىسى ، تامغىلىرى ۋە قۇشلىرىنىڭ بايانى

تۈركمەنلەرنىڭ تارىخ بىلگۈچى بىلىملىك قېرىلىرىنىڭ ھەممىسى ئوغۇزخاننىڭ ئون ئىككى چېدىرىدا ئولتۇرغان يىگىرمە تۆت نەۋرىسىنىڭ ئاتلىرىنىڭ مەنىلىرىنى ۋە تامغىلىرىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى ، قۇشلىرىنىڭ نامىلىرىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى شۇنداق سۆزلەيدۇ .

قايىنىڭ مەنىسى «مەھكەم» دېمەكتۇر ، تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : شۇڭقار .

بايات‌نىڭ مەنىسى «دۆلەتلىك» دېمەكتۇر ، تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ؟ ، قۇشى : ئۇگە (بايقۇش) .

ئالقەتۆيلىنىڭ مەنىسى «مۇڭاپىق» دېمەكتۇر ، تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ○ ، قۇشى : كۆكۈنەك (چاقىر) .

قارا ئۆيلىنىڭ مەنىسى «ھەر جايدا ئولتۇرسا چېدىرى بىلەن ئولتۇرغۇچى» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : چايلاق .

بازىرنىڭ مەنىسى «ئەلەر ئاغىسى» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : تورۇمتاي .

ياسىرنىڭ مەنىسى «ئالدىغا ھەر نېمە ئۇچرىسا ئۇنى مەغلۇپ قىلۇر» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : ئاتماجا .

دودۇرغانىڭ مەنىسى «يۇرت ئېلىش ۋە ئۇنى ئىدارە قىلىشنى بىلگۈچى» دېمەكتۇر ، تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : قىزىل بۇركۈت .

دۆكەرنىڭ مەنىسى «ئەتراپ» ، «دائىرە» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : ئاتماجا .

ئاۋشارنىڭ مەنىسى «ئىشنى ئىلدام ئىشلىگۈچى» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : ئاق قارچىغا .

قىزىقنىڭ مەنىسى «قەھرىمان» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : ساربجا .

بىگدىلىنىڭ مەنىسى «سۆزى ھۆرمەتلىك» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : بەھرى .

قارقىنىڭ مەنىسى «ئاش - نانلىق» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : // ، قۇشى : سۇربۇكتى .

بايىندىرنىڭ مەنىسى «نېمەتلىك» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : لاچىن .

بەجەنەنىڭ مەنىسى «قىلغۇچى» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : ئالا توغناق .

چاۋۇلدۇرنىڭ مەنىسى «نومۇسلۇق» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ، قۇشى : ئەنقا .

چەپنىنىڭ مەنىسى «جەسۇر» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ﻴ ،
قۇشى : ھۇما .
سالۇرنىڭ مەنىسى «قىلچىلىق» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ﻴ ،
قۇشى : بۇركۇت .
ئىمىرنىڭ مەنىسى «بايلارنىڭ بېيى» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ـــ ،
قۇشى : ئانجارى .
ئالا يۇنتلىنىڭ مەنىسى «ئالا ئاتلىق» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى بۆشۈككە ئوخشاي-
دۇ ، مۇنداق : ﻴ ، قۇشى : ياغلىباي .
ئۇرەگىرنىڭ مەنىسى «ئىشنى ياخشى قىلغۇچى» دېمەكۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق :
ﻴ ، قۇشى : ئاتماجا .
ئىگدىرنىڭ مەنىسى «ئۇلۇق» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ﻴ ،
قۇشى : بۇركۇت .
بۇگدۇزنىڭ مەنىسى «خىزمەتكار» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ﻴ ،
قۇشى : لاچىن .
ئاۋانىڭ مەنىسى «مەرتىۋىسى يۇقىرى» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇن-
داق : ـــ ، قۇشى : ئاق لاچىن .
قىنىقنىڭ مەنىسى «ئەزىز» دېمەكتۇر . تامغىسىنىڭ شەكلى مۇنداق : ﻴ ، قۇشى :
ئاق بۇركۇت .

ئوغۇز خەلقىنىڭ ئەھد قىلغانلقىنىڭ بايانى

خان باشلىق پۈتۈن خەلق ، بىر ، يا ئون ، يا يۈز ياكى قانچىلىك قوي ئۆلتۈرسىڭىز ، گۆشىنى يۇقىرىدا سۆزلىگەندەك بۇلۇشۇپ ئالسۇن ، يەنى ھەربىرى ئۆز بالىلىرى ۋە نۆۋكەرلە-رى بىلەن يېيىشسۇن ، دېيىشتى . ئۇلار كېيىن يەنە شۇنداق دېيىشتىكى : بىر ئىنسان گۇناھكار بولسا ، ئون ئىنسان پادىشاھ ئولتۇرغان جايغا يېقىن بولسۇن ياكى يىراق بولسۇن ، ئۇ گۇناھكار ئىنسان پادىشاھ ئۇرۇقىدىن بولسۇن ياكى باشقا ئۇرۇقتىن بولسۇن ، خانىنىڭ بىرەر ئادىمى بىرىپ ئۇنى ياقلىسا ، ئۇنى خانىنىڭ ئىنىسى ، ئوغلى ۋە بەگلىرى «مېنى دەپ كېلىپتۇ» دەپ ھېمايە قىلماي ، ئۇ كىشىنى ئەلۋ قاتارى كۆرمىسۇن . ئەگەر بىر كىم ئارقا تەرەك بولسا ، ئۇ ئارقا تەرەك بولغان كىشىنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ ، ئارقىسىدىن قىلىچ ئۇرۇپ ئىككى پارچە قىلماق كېرەك . تاكى كۆرگۈچى كۆز ، ئىشتكۈچى قۇلاق بولسۇن ، يەنە شۇ نەرسە بارکى ، ئوغۇز نەسلىدىن ۋە بۇزۇق ئوغۇللىرىدىن بىر كىشىنى پادىشاھ قىلىشقا بولىدۇ ، ئىككى كىشىنى تەڭ كۆتۈرۈپ چىقىشقا بولمايدۇ . بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، خان بىر بولسا ئەل تۆزىلەر ، ئىككى بولسا بۇزىلار . ئۆتمۈشنى باشتىن كەچۈرگەن بىلىملىكلەر دەيدۇكى ، بىر قىنىغا ئىككى قىلىچ سغماس ، بىر خوتۇننى ئىككى ئەركەك ئېلىپ ئولتۇرماس ۋە بىر يۇرتتا ئىككى تۆرە سىغماس .

بىر چوڭ قەغەزگە ئەھدىنامە يېزىپ ، كۇن خان باشلىق ئىنىلىرى ، ئوغۇللىرى ، بەگلىرى ۋە خەلقنىڭ ياشانغانلىرىنىڭ ياخشىلىرى ، يىگىتلەرنىڭ ياخشىلىرى ، ھەممىسى يېزىقتا ئاتلىرىنى يېزىپ شۇنداق قەسەم ئىچىشتى :

«تىرىكلا بولىدىكەنمىز ، يۇقىرىدا سۆزلەنگەن سۆزلەردىن يانمايمىز ، ئەگەر بىزدىن

بولغان ئوغۇللار هالالزاده بولسا ، تا دۇنيا ئاخىر بولغۇچه بۇ ئەھدىنامىنى ئوقۇپ ئەمەل قىلغاي ، ئەگەر هارامزاده بولسا ، يۇرتنى بۇزايلى دېسه ئەمەل قىلمىغاي ،» دېيىشتى . ئاتلىرىنى يېزىپ ، مۆھۈرلىرىنى بېسىپ ، ئەھدىنامىنى كۇن خانلىك خەزىنىسىگه قويۇشتى . ئوغۇزخان ئۆلگەندە كۇن خان يەتمىش ياشتا ئىدى ، يەنه يەتمىش يىل ئاتىسى ئورنىدا ئولتۇرۇپ ئادالەت بىلەن خانلىق قىلدى ۋە كېيىن هەق رەھمىتىگه كەتتى .

كۇن خانلىك چوك ئوغلى قايىنلىك خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

كۇن خان ئۆلگەندىن كېيىن ، ئوغۇزخانلىك پۇتۇن نەۋرىلىرى ۋە ئەل ياخشىلىرى يىغىلىپ قايىنى خان قىلىپ كۆتۇردى . ئۇ هەم ئاتىسىدەك خەلقه ئادالەت قىلىپ ، يىگىرمه ئۇچ يىل پادىشاهلىق قىلىپ ، هەق رەھمىتىگه كەتتى .

دىپ باقۇينىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

قايى خانلىك ئوغۇللىرى كۆپ ئىدى . بىر ئوغلىغا بوۋلىرى دىپ باقۇينىڭ ئېتىنى قويغان ئىدى . چوك ـ كىچىك هەممىسى ئىتتىپاق بولۇپ دىپ باقۇينى خانلىققا كۆتۇردى .

كۇنلەردىن بىر كۇن دىپ باقۇي خەلقىنى : مۇشۇ زاماندا ئوغۇزخاننى كۆرگەن بىرەر ئىنسان بارمۇ ؟ دەپ سوردى . سالۇر ئېلىدىن ئۇلاش ئاتلىق بىر كىشى قالدى ، دېيىشتى .

خان ئادەم ئەۋەتتى . ئۇلاشنى كەلتۇرۇپ ، ئوغۇزخانلىك يۇرتىدا نېمه ئىش قىلغانلىقىنى ، دوستلىرىغا قانداق ياخشىلىق قىلىپ ، دۇشمەنلىرىگه قانداق ياخشى مۇئامىله قىلغانلىقىنى بىر ـ بىر سوردى . ئۇلاشمۇ بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بەردى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلاشقا كۆپ ئىنئاملار بېرىپ ئۆيىگه كەتكۇزدى .

دىپ باقۇي خانلىك چوك بەگلىرى يازىر خەلقىدىن ئالان ۋە ئارلان ، دۇكەر خەلقىدىن چەكەش ، باشبىك ۋە بايغۇبىك ، بايىندىر خەلقىدىن قابىل خوجا ئىدى .

خان بىر كۇنى ئوۋ ئوۋلاپ كېتىۋاتقاندا ئاتتىن يىقىلىپ ، يان باش سۆڭىكى سۇندى ۋە ئۆلۇپ كەتتى .

دىپ باقۇي خانلىك قۇزى ياۋى ئاتلىق ئوغلى بار ئىدى . ئۇنى پادىشاه قىلدى . ئوتتۇز يىل پادىشاهلىق قىلىپ ، ئۇ دۇنياغا كەتتى . ئەمما قۇزى ياۋى خان بولغاندا ، ئۇنىڭ كېچەش بەگلىرى ئىسىر ئېلىدىن كەرۇنچەك ، سالۇر ئېلىدىن تاباك ئىدى . يەنه سالۇر ئېلىدىن ئەنگەشنىڭ ئوغلى ئۆتكەن ۋە ئۇنىڭ ئوغلى قۇل ساری ئۇچ ئارقا ۋەزىر بولغانىدى . يۇز يىگىرمه يىل خانلىق قىلدى ۋە كېيىن ئۆلدى .

ئوغۇز خەلقىنىڭ يۇرتلىرى ، ئۇ يەردە قانچه يىل ۋە قانداق شەكىلده ئولتۇرغانلىقلىرى «تۇركمەن» دېگەن نامىنىڭ قانداق قويۇلغانلىقىنىڭ بايانى

ئوغۇزخاندىن تا قۇزى ياۋى خانغا قەدەر قانداق سۆزلەپ ئۆتكەن بولساق ، هەممىسى سۆزلىگىنىمىزدەك بولغاندۇر . ئەمدى ئىنال خاننى سۆزلەيمىز . تەڭرىم بۇيرۇسا ، ئىنال

خاننىڭ زامانىدىن تا ھىزىنىڭ بۇ كىتابنى سۆزلىگەن چېغىمىزغىچە بىر - بىر سۆزلەپ ئۆتۈمىز ، ھەممىسى توغرىدۇر . ھېچ خاتاسى يوقتۇر . ئەمما قۇزى ياۋى خان بىلەن ئىنال خان ئارىسىدا قانچە يىل ئۆتكەنلىكىنى جەزم قىلىپ ئېيتالمايمىز . شۇنداق بولغاچقا بۇ توغرىدا ئاز سۆزلەيلى . نىھايەت كۆپ سۆزلىسەك يالغان بولغاي ، تۆت مىڭ يىل بارىدۇر . مۇشۇنىڭدىن بىلەلەيمىزكى ، ئوغۇزخان كەيۈمەرس زامانىدا ئىدى . ئىنال ياۋى خاننىڭ ۋەزىر ۋەكىلى قايى ئېلىدىن قۇرقۇت ئاتا ئىدى . ئۇ ھىزىنىڭ پەيغەمبەرنىڭ ئانىسىنىڭ ئىنىسى ، ئاببىاس ئەۋلادىنىڭ ئوغۇللىرى باغداد شەھىرىدە بەش يۈز يىل پادىشاھلىق قىلدى . قۇرقۇت شۇلارنىڭ زامانىدا ئىدى . كەيۈمەرس بىلەن ئاببىاس ئوغۇللىرىنىڭ ئارىسى بەش مىڭ يىلدۇر . قۇزى ياۋى خان ئوغۇز خاننىڭ بەشىنچى ئوغلىدۇر . بەس ، قۇزى ياۋى بىلەن قۇرقۇت ئاتىنىڭ خانى ئىنالنىڭ ئارىسى قانچە يىل بولىدۇ ، بۇنى ئۆزىڭىز ھېسابلاپ كۆرۈڭ .

ئەمدى بىز بۇ سۆزلىگەن تۆت مىڭ يىلدا بىر - بىر ، ئات - ئېتى بىلەن كىمنىڭ بولغىنىنى ، كىمنىڭ بولمىغىنىنى بىلمەيمىز . كۈنلۈك ۋەقەلەرنى بىلمىسەكمۇ ، باشتىن - ئاخىرىغا قەدەر ئومۇمىي شەكلىنى بىلىمىز . شۇنى سۆزلەيلى .

ئوغۇز ئېلىنىڭ يۇرتلىرىنىڭ كۈن تۇغۇشى ئىسسىق كۆل ۋە ئالمىلىق ، قىبلىسى سايرام ، قازغۇرت تېغى ۋە قاراجىك تېغى ، تۆمۈر قۇزۇق تەرىپى ئۇلۇغ تاغ ۋە كىچىك تاغ بولۇپ ، ئۇ يەر مىس كېنىدۇر ؛ كۈن پېتىشى سىر سۇيىنىڭ ئايىغى بولغان ياڭگىكەنت ۋە قارا قۇرۇمدۇر . يۇقىرىدا سۆزلەنگەن يەرلەرنىڭ ئىچىدە تۆت مىڭ ۋە بەش مىڭ يىل ئولتۇردى . قايسىسىنىڭ قەبلىسى كۆپ بولسا شۇلاردىن پادىشاھ كۆتۈردى .

شۇ بويىچە قايى ئېلىدىن بىر كىشىنى پادىشاھ قىلىپ كۆتۈردى . قايى قەبلىسى ۋە بايات قەبلىسى ، يەنە بەش - ئالتە كىچىك قەبىلە ئۇنىڭغا قوشۇلغان ئىدى .

كېيىن سالۇر ئېلىدىن بىر كىشىنى پادىشاھ قىلىپ كۆتۈردى . سالۇر قەبلىسى ، ئىمىر قەبلىسى ۋە يەنە بىرقانچە كىچىك قەبىلە ئۇنىڭغا قوشۇلدى .

كېيىن يازىر ئېلىدىن بىر كىشىنى پادىشاھلىققا كۆتۈردى . يازىر قەبلىسى ۋە يەنە بىر قانچە كىچىك قەبىلە ئۇنىڭغا قوشۇلدى .

مۇشۇلاردىن قىياس قىلىڭ : چوڭ قەبىلىدىن پادىشاھ كۆتۈرۈپ ، كىچىك قەبىلىلەر ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ، گاھ ئالتە - يەتتە توپ بولاتتى ؛ گاھ ئۈچ - تۆت توپ بولاتتى ۋە كېيىن بىر - بىرى بىلەن دۇشمەن بولۇپ ئۇرۇشاتتى ، ئەسىر ئالاتتى . ئۆزلىرىدىن ئاشقان ئەسىرلەرنى ماۋەرائۇننەھر بازىرىدا ساتاتتى .

ئۇ زاماندا ئىراق ، خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھلىرى ، سىپاھلىرى ۋە نۆۋكەرلىرىنىڭ ھەممىسى تات ئىدى . تاتلاردىن باشقا ھېچكىم يوق ئىدى .

سۇلتان مەھمۇت غەزنەۋىنىڭ ئاتىسى سەبۈك تېكىن قايى خەلقىدىن ئىدى . ئۆزىنى تۈركمەنلەر ئەسىر ئېلىپ سودىگەرلەرگە سېتىۋەتكەن ئىدى .

يەنە بەجەنە خەلقىمۇ ئۆزلىرى ئىچىدىن تۆرە كۆتۈرۈپ ، سالۇر خەلقى بىلەن ئۇرۇشقان ئىدى . بەش - ئالتە ئەۋلادقىچە بۇ ئىككى ئەل ئارىسىدا دۇشمەنلىك بار ئىدى . بەجەنە ئېلى سالۇر ئېلىدىن غالىب كەلگەن ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن سالۇر ئېلى بەجەنە ئېلىنى «ئىت بەجەنە» دەپ ئاتايتتى .

بەجەنە ئېلىنىڭ تۇيمادۇق ئاتلىق بىر پادىشاھى بار ئىدى . ئۇ قوشۇن تارتىپ كېلىپ ، سالۇر ئېلىنى چاپقۇن قىلىپ ، سالۇر قازان ئالىپىنىڭ ئانىسى چەچەكلىنى ئولجا قىلىپ ئېلىپ كەتتى . ئۇچ يىلدىن كېيىن كەدخۇداسى (ئېرى) ئەنكەشنى كۆپ مال بىلەن ئەۋەتىپ ،

چەچەكلىكىنى قايتۇرۇپ كەلدى .

بۇ سۆزلەردىن مەقسەت شۇكى ، چاپقۇن قىلغانلىرى يۇرتلىرىدا ئولتۇرۇپ ، چاپقۇن قىلمىنغان ئەلنىڭ دۇشمەندىن قۇتۇلغانلىرى ماۋەرائۇننەھرگە قېچىپ بارغان ئىدى . شۇنداق قىلىپ بارا ـ بارا تۇركمەننىڭ كۆپى بۇ ۋىلايەتكە كەلدى ، ئازلىرى قالدى . ئۇ چاغدا تۇركمەننىڭ ئالدى تەرىپىدە ئولتۇرغان قەۋملەر كۆپ ئىدى . ئۇلاردىن قايسى بىرىنى سۆزلەيلى ؟ پۇتۇن ئەللەردىن تۇركمەنلەرگە يېقىنراق ئولتۇرغانلىرى خىتاي ، قانقلى ۋە نايمانلار ئىدى . ئۇ ئەللەر تۇركمەنلەرنىڭ قالغانلىرىنى چاپقۇن قىلىشقا باشلىدى . تۇركمەنلەر ئىسسىق كۆل ، ئالمالىق ، سايرام ، ئۇلۇغ تاغ ۋە كىچىك تاغلارنىڭ ھەممىسىنى تەرك ئېتىپ ، سىر دەرياسىنىڭ ئايىغىغا كېلىپ ، پادىشاھلىرىنى ياكىگىكەنتتە ئولتۇرغۇزۇپ ، ئۆزلىرى سىر دەرياسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە يايلاپ ۋە قىشلاپ ، ئون ئەۋلادقىچە ئولتۇردى . ماۋەرائۇننەھىرگە چۇشكەن تۇركمەنلەرنى تاجىكلار «ئەسلى تۇرك» دەپ ئاتايتتى . بەش ـ ئالتە ئەۋلاد ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلار يەرگە ، سۇغا تارتتى . يەنى چېكىلىرى قىسىق ، كۆزلىرى چوڭ ، يۈزلىرى كىچىك ۋە بۇرۇنلىرى چوڭ بولۇپ ئۆزگىرىشكە باشلىدى . تۇركمەن يۇرتىغا كېلىپ ئولتۇرغان ئەللەردىن ئەسىرلەر ۋە سودىگەرلەر ماۋەرائۇننەھرگە كېلىشكە باشلىدى . بۇنى كۆرگەن تاجىكلار ئۇلارنى «تۇرك» دەپ ئاتاشتى . بۇرۇنقى تۇركلەرگە «تۇركمانەند» دەپ ئات قويۇشتى . ئۇنىڭ مەنىسى «تۇركلەرگە ئوخشايدىغان» دېگەنلىك بولىدۇ . قارا خەلق «تۇركمانەند» دەپ ئېيتالمايتتى . ۋە «تۇركمەن» دەپ ئېيتىدىغان بولدى .

ئىنال ياۋىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

قايى قارا خوجىنىڭ ئوغلى قۇرقۇت ئاتا ، سالۇر ئەنكەش خوجا ۋە ئاۋاشبان خوجا باشلىق پۇتۇن ئوغۇز ئېلى توپلىنىپ قايى خەلقىدىن ئىنال ياۋىنى پادىشاھلىققا كۆتۇردى .

ۋەزىرى قۇرقۇت ئاتا ئىدى . قورقۇت ئاتا ھەر نېمە دېسە ، ئىنال ياۋى ئۇنىڭ سۆزىدىن چىقمايتتى . قۇرقۇت ئاتىنىڭ كارامەتلىرى كۆپ ئىدى . ئىككى يۈز توقسان بەش يىل ئۆمۈر كۆردى ، ئۇچ پادىشاھقا ۋەزىر بولدى .

ئىنال ياۋى يەتتە يىل پادىشاھلىق قىلدى . ئىككى ئوغلى بار ئىدى . چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى ئال ، كىچىك ئوغلىنىڭ ئېتى دۇيلى قايى ئىدى .

ئىنال ياۋى خان ئۆلەر چېغىدا دۇيلى قايىنى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ كەتتى .

دۇيلى قايىمۇ قورقۇت ئاتىنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلاتتى ۋە قورقۇت ئاتىدىن باشقا يەنە ئىككى كىچىك بېگى بار ئىدى . بىرى بايىندىر ئېلىدىن بۇگدۇز ۋە يەنە بىرى ئىگدىر ئېلىدىن دۇنكە ئاتلىق ئىدى . ئۇمۇ يەيدىغىنىنى يەپ ، ياشايدىغىنىنى ياشاپ ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈپ ۋاپات بولدى .

دۇيلى قايىنىڭ ئىنىسى ئىركىنىڭ پادىشاھ بولغانلىقى ۋە ئوغلى تۇمانىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ بايانى

دۇيلى قايىنىڭ ئىركى ئاتلىق بىر يېقىن قېرىندىشى بار ئىدى . ئۇ ھازا ئىگىسى بولۇپ ئولتۇردى . بارچە ئوغۇز ئېلى ھازىغا يىغىلىپ كەلدى . قورقۇت ئاتا باشلىق ھەممە بەگلەر :

ـــ خانىمنىڭ خاتىرجەملىكىنى بويىدا قالغانلىرى بارمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى . بىر ئىنىكىنا كېلىپ :

ـــ خانىمنىڭ بىر ھەپتىلىك ھامىلىدار بولغاندۇر . ئۇمىدسىز ، چاپسان بولساڭلار ، ـــ دەپ مەلۇم قىلدى .

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن خانىمنىڭ نەزىرىسىنى بېرىپ ئولتۇرۇشاتتى . «خانىمنىڭ ئوغلى بولدى» دەپ سۆيۈنچە تىلەشتى . ئىركى باشلىق ھەممە بەگلەر سۆيۈنچە بېرىشتى .

ئىركى خەلقە مۇراجىئەت چىقاردى . ھەركىم ھىممىتىگە لايىق نەرسە قۇربانلىق كەلتۈردى . تۆت يۈز يىلقا ۋە تۆت مىڭ قوي ئۆلتۈرگۈزدى . تېرىسىدىن ئۇچ تولۇم تىكتۈردى . بىرىنى ھاراق بىلەن ، بىرىنى قېمىز بىلەن ۋە بىرىنى قېتىق بىلەن تولدۇرغۇزدى . بىر ئاي كېچە ـ كۈندۈز توي ـ تۆكۈن بولدى ، تويدا ياخشى ۋە يامان ھەممىسى ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولۇپ ، قېرىلار يېشىنى ، يېقىرلىقىنى ۋە بايلار ئۆلۈمنى ئۇنتۇشتى .

ئوغۇز ئېلى قورقۇت ئاتىغا :

ـــ بۇ ئوغۇلغا بىر ياخشى ئات قويغىن ، ـــ دېيىشتى . قۇرقۇت ئاتا :

ـــ ئۇنىڭ ئېتى تۇمان خان بولسۇن ، ـــ دېدى . خەلق :

ـــ بۇنىڭدىن ياخشىراق ئات قويغىن ، دېيىشتى . قۇرقۇت ئاتا :

ـــ بۇنىڭدىن ياخشى ئات بولماس ، ئۇ كۈنى دۈيلى قايى خان ئۆلدى . بىزنىڭ يۇرتىمىزنى تۇمان قاپلاپ قاراڭغۇ بولدى . بۇ ئوغۇل تۇماندا تۇغۇلدى ، شۇنىڭ ئۈچۈن تۇمان ، دەپ ئات قويدۇق . ئىككىنچىسى ، كۆڭلۈمدىن ياخشى ئۇمىد ۋە نىيەت قىلىپ «تۇمان» دەپ ئات قويدۇق ، تۇمان ئۇزۇن زامان تۇرماس ، تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان نەرسىدۇر . تۇمانلىق كۈن ئاپتاپ بولۇر ، تۇمانىنىڭ ئاخىرى يورۇق بولماي قالماس ، ئازغىنە تۇرغان تۇمانىنى بۇ ئوغۇلنىڭ ياشلىقىغا ئوخشىتىمەن ؛ كېيىنكى ئاپتاپنى بۇ ئوغۇلنىڭ يىگىت بولۇپ ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ ، دۆلەتلىك ۋە ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك بولغىنىغا ئوخشىتىمەن ، ـــ دېدى .

بارچە خەلق بۇنى ئاڭلاپ قۇرقۇنتا «ئاپىرىن ، ئاپىرىن» دېيىشىپ ، خۇشال بولۇپ ، تۇمانغا كۆپ دۇئالار قىلىشتى . ئاخىرىدا قۇرقۇت باشلىق پۇتۇن خەلق ئىركىگە :

ـــ بىر ئاي توي قىلدىڭ ، ئىشىڭ تامام بولمىدى ، تولۇملارغا قۇيغان قېمىز ۋە ئايرانلىرىڭ كۆلىنىڭ سۈيىدىن كۆپ بولدى . ئەمدى بۇگۈندىن باشلاپ سېنى كۆل ئىركى خان ، دەپ ئاتايمىز . تۇمان ئۆز ئوغلۇڭدۇر . ئاغاڭ دۈيلى قاينىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ خانلىق قىل ۋە ھەرقاچان تۇمان يىگىت بولسا ، ئۇنىڭغا نېمە بېرىدىغانلىقىڭنى ئۆزۈڭ ياخشى بىلۇرسەن ، ـــ دېيىشتى ۋە كۆل ئىركىنى خان قىلىشتى .

كۆل ئىركى خان خەلق بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ ئولتۇردى . تۇمان يىگىت بولدى . دۈيلى قايى خانىنىڭ ئەمەكلىرى تۇمانغا شۇنداق سۆز بېرىشتى :

ـــ پادىشاھلىق ئاتاڭدىن ساڭا مىراس قالغان ئىدى ، پۇتۇن خەلق ئىتتىپاق بولۇپ كۆل ئىركىگە ئامانەت قويغانىدى . بۇنىڭ شەرتى شۇكى ، ھەرقاچان سەن بالاغەتكە يەتسەڭ ، ئامانەتنى ساڭا تاپشۇرماقچى ئىدى ، ـــ دېيىشتى .

تۇمان بۇ سۆزلەرنى بىر كىشىدىن ئېيىتقۇزدى ، كۆل ئىركى بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تېزلىكتە قۇرقۇتقا يەتكۈزدى . ئۇنىڭ تەۋسىيىسى بويىچە ئەلنىڭ ياخشىلىرىنى چاقىرىپ چوڭ توي قىلدى .

قۇرقۇتنى ئۆيىنىڭ تۆرىدە ئولتۇرغۇزۇپ ، كۆل ئىركى خان يۈكۈنۈپ قېمىز تولدۇرۇلغان قەدەھنى ئۇنىڭغا سۇندى . قۇرقۇت ئاتا ئىچىپ ، بارچە خەلق ئاش يېگەندىن كېيىن ، كۆل

ئىركى خان ئېيتتى :

ـــ ئەي ئەل ۋە خەلق ، ھەممىگىلار بىلىسىلەر ، پادىشاھلىق تۇمانىنىڭ ھەققى ، تا بۇ ۋاقىتقىچە تۇمان ياش ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن مەن بۇ ئىشنى قىلغان ئىدىم . ئەمدى تۇمان چوڭ يىگىت بولدى ، ئاتىسىنىڭ تەختىنى ئۆزىگە تاپشۇرماقچىمەن .

پۇتۇن خەلق قۇرقۇت ئاتىغا :

ـــ خانىنىڭ ۋە پۇتۇن ئوغۇز ئېلىنىڭ ئىختىيارى سېنىڭ قولۇڭدىدۇر . قايسى ئىشنى مۇناسىپ كۆرسەڭ شۇنى قىلغىن ، ـــ دېيىشتى . قۇرقۇت ئاتا بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، كىشى ئەۋەتىپ تۇمانىنى كەلتۈرۈپ ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغۇزۇپ :

ـــ ئاتاڭ ئۆلدى ، سەن ياش قالدىڭ ، كۆل ئىركى ھەم ئاتاڭدۇر ھەم ئاكاڭدۇر . سېنى ، دۇنياغا كەلگىنىڭدىن تا بۇ چاغقا قەدەر كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈپ ، ياخشى ئاسراپ چوڭ قىلدى . تاج ـ تەخت ۋە ئەل پۇتۇن يۇرت سېنىڭ ھەققىدۇر . سەندىن ئۆتۈندىنىمىز : بىر مۇددەت سەۋر قىلغىن ، ئاغاڭنىڭ ئۆمرى ئاز قالدى ، ـــ دېدى . تۇمان :

ـــ پۇتۇن ئوغۇز ئېلىنىڭ ياخشىسى ، ئاتامنىڭ ۋەزىرى ۋە مېنىڭ بوۋامدۇرسەن . سۆزۈڭنى قوبۇل قىلدىم ، ـــ دېدى .

كۆل ئىركىنىڭ بىر قىزى بار ئىدى . بەك گۈزەل ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ھەممە ئىشلىرىغا ياردەمدە بولاتتى . قورقۇت ئاتا كۆل ئىركى بىلەن بۇ قىزنى تۇمانغا سۆزلىشىپ ، يەتتە كېچە ـ كۈندۈز توي قىلىپ ، پادىشاھلارغا لايىق ئەسۋاپ ، مال ـ مۈلۈك بىلەن قىزنى تۇمانغا بەردى .

ئۇ زاماندا ئاۋشار ئېلىنىڭ ئاينا ئاتلىق خانى بار ئىدى . ئىركى خانىنىڭ قىزىنى ئوغلىغا لايىق تاپقان ئىدى . كۆل ئىركى بۇنى قوبۇل قىلىپ ، قىزىنى بەرمەكچى بولغان ئىدى . ئاينا خان قىزىنى تۇمانغا بەرگەننى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، لەشكەر تارتىپ كۆل ئىركىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلدى . كۆل ئىركى ھەم چوڭ قوشۇن بىلەن قارشى بېرىپ ئۇرۇشۇپ ، ئاينانى مەغلۇب قىلدى . ئاينانىڭ ئوغلىنى تۇتۇپ ئۆلتۈردى . ئاينانى قوغلاپ يۇرتىغىچە باردى . ئۇنىڭ يۇرتىنى ئېلىپ ئالتە ئاي شۇ يەردە تۇردى . ئاينا خان قېچىپ باشقا ئەلگە باردى . كۆل ئىركى قەسەم بېرىپ ، ئاينىغا كىشى ئەۋەتىپ :

ـــ بۇ يامانلىقنى قىلغان سەن ئەمەس ، ئوغلۇڭ ئىدى . ئۇ جازاسىنى تارتتى . ئەمدى سېنىڭ بىلەن قېرىنداش تۇرۇمىز ، كەل ، يۇرتۇڭغا ئىگە بول ، مەن قايتىپ كېتىمەن ، ـــ دەپ ئېيتتى . ئەلچى بېرىپ بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېيتتى . ئاينا ئىشىنىپ كېلىپ كۆل ئىركىنى كۆردى . كۆل ئىركى ئوڭىغا يۇرتىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ، قايتىپ ئۆز يۇرتىغا چۈشتى .

تۇمانىنىڭ ئوغلى بولغانلىقى ۋە ئوڭىغا «ياۋلى» دەپ ئات قويغانلىقى ، يىگىت بولغاندىن كېيىن «قانلىق ياۋلى» دەپ ئات قويغانلىقنىڭ بايانى

تۇمانىنىڭ كۆل ئىركىنىڭ قىزىدىن بىر ئوغلى بولدى . ئېتىنى «ياۋلى» دەپ قويدى . تۇغۇشلۇق ، باتۇر يىگىت بولۇپ يېتىلدى .

بىر كۈنى سۇ ياقىسىدا يىگىتلىرى بىلەن ئويناپ تۇراتتى . بىر يىگىت بىلەن ئۇرۇشۇپ قالدى . ئۇنى ئۇراي دەپ بىرنەرسە ئىزدىدى . يېقىن يەردە بىر تۇپ ئۇزمە دەرىخىدىن باشقا

ھېچنېمە يوق ئىدى . ئۇنىڭ ئۇچىدىن تۆتۈپ يۇلۇپ ئېلىپ ، ئۇ يىگىتنىڭ بوينىغا ئۇردى . يىگىتنىڭ بوينى ئۇزۇلۈپ ئۆلدى . كۆل ئىركى خان ، تۇمان ۋە قورقۇت ئاتا باشلىق ھەممە بەگلەر ئولتۇراتتى . ياۋلىنىڭ بۇ قىلغان ئىشىنى ئۇلارغا ئېيتتى . ئۇلۇغ ۋە كىچىك ، ياخشى ۋە يامان ، كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلاردىن تارتىپ ھەممىسى ھەيران قېلىشتى . تۇمان :

— بۇ ئوغۇلنىڭ ئېتىنى بۇ ۋاقىتقىچە ياۋلى دەپ ئاتاپ كەلگەن ئىدۇق . ئەمدى قانلىق ياۋلى دەپ ئاتاش كېرەك ، — دېدى . شۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن خەلق «قانلىق ياۋلى» دەپ ئاتايدىغان بولدى .

كۈنلەردىن بىر كۈن كۆل ئىركى خان چېدىرىدا ئولتۇراتتى . تۇمانمۇ ئۇ يەردە بار ئىدى . قانلىق ياۋلى ئىشكىتىن كىرىپ كەلدى ۋە ئوتتۇرىدا ئولتۇردى . ئۇ كۆل ئىركى خانغا بېقىپ :

— ئەي بوۋا ، بۇ ئولتۇرغان تەختىڭ بوۋام دۇيلى قايىنىڭدۇر . بۇ ۋاقىتقىچە ئاتام تۇمانىنى ياش ، دەپ بەرمىدىڭ ، ئەمدى يەنە نېمە ئۈچۈن بەرمەيسەن ؟ — دېدى . كۆل ئىركى خان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ كۆپ ئولتۇردى . بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق دېدى :

— بۇ سۆزنى مەن سەندىن بۇرۇن سۆزلەي ، دېگەن ئۈمىدە ئىدىم . بولۇپمۇ ، شۇ كۈنى توقماق بىلەن ئۇرۇپ بىر كىشىنىڭ بوينىنى ئۈزدۈڭ . راست ئېيتىسەن ، ئوبدان بولىدۇ ، ياخشى بولىدۇ ، ئەمدى ئاتاڭغا تەختنى تاپشۇرۇش كېرەك .

تۇمانىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

كۆل ئىركى بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قورقۇت باشلىق پۈتۈن ئوغۇز خەلقىگە ئادەم ئەۋەتىپ كەلتۈرۈپ ، چوڭ توي ئۇيۇشتۇرۇپ ، تۇمانىنى خانلىققا كۆتۈرۈپ تەختتە ئولتۇرغۇزدى . كۆل ئىركى ئاياغتا تۇرۇپ ، تۇمان خانغا :

— ئاتاڭ ئۆلۈپ ، مەن بۇ تەختتە ئولتۇرۇپ ، ئەلنى سوراپ تۇرغىلى ئوتتۇز بەش يىل بولدى . سەندىن ئۈمۈدۈم مۇنداق ، مەن ئەلنىڭ ياخشى ۋە يامىنىنى قانداق سوراپ ، قايسى يول بىلەن پادىشاھلىق قىلىپ يۈرگەن بولسام ، سەن ھەم شۇ يول بىلەن يۈرگەيسەن ، — دېدى . تۇمان :

— ياخشى ئېيتتىڭىز ، ئەگەر مېنىڭ دۆلىتىملا بولىدىكەن ، سىزنىڭ بۇ نەسىھەتلىرىڭىزنى قوبۇل قىلغايمەن ، — دېدى . يۈرت سۆزلىرى تامام بولغاندىن كېيىن ، كۆل ئىركى خان قانلىق ياۋلىنىڭ يۈزىگە بېقىپ :

— ئەي قىزىمنىڭ ئوغلى ، قىزدىن بولغانىنىڭ دوستلۇقى بولماس ، دەپ ئاڭلىغان ئىدىم . بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭ سۆزلىرىنى يالغانغا چىقارمىدىڭ ، — دېدى .

تۇمان خان تۆت ئاي خانلىق قىلغاندىن كېيىن ، قورقۇت ئاتا باشلىق پۈتۈن خەلق تۇمانغا :

— تەڭرىگە شۈكۈر قىلغىن ، قانلىق ياۋلىدەك ئوغلۇڭ بار . مۇناسىپ كەلگىنى شۇدۇركى ، پادىشاھلىقىنى ئۇنىڭغا بېرىپ ، ئۆزۈڭ ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولغايسەن ، — دېيىشتى . تۇمان قوبۇل قىلدى . پادىشاھلىقنى ئوغلىغا بېرىپ تېنچ كۆڭۈل بىلەن تەڭرىنىڭ بەندىچىلىكىنى قىلىپ ئولتۇردى .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىسى

قانلىق ياۋلىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئۇ ئاجايىپ مەرگەن ۋە باتۇر ئىدى . تۆت ئەتراپىدىكى يۇرتلارنىڭ ھەممىسىنى پەتنە قىلىپ ئېلىپ ئۆزىگە بېقىندۇردى . ئۇنىڭ زامانىدا بۆرە قويغا ، يولۋاس كىيىككە ، بۈركۈت توشقانغا ، قارچىغا كەكلىككە زورلۇق قىلىشقا پېتىنالمايتتى . ئەللەرنى تۈزەپ ، دۈشمەنلەرنى بۇزۇپ ۋە ئۆز زامانىدىكى پادىشاھلاردىن ئۈزاپ ، توقسان يىل پادىشاھلىق قىلىپ ۋاپات بولدى .

مۇر ياۋىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

قانلىق ياۋلىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىدى . چوڭىنىڭ ئىتى مۇر ياۋى ، كىچىكىنىڭ ئىتى قارا ئالپ ئارسلان ئىدى ، ئۆلەر چېغىدا يۇرتنى ئىككىگە بۆلۈپ ، تۈركىستان ۋە ياڭگىكەنتنى مۇر ياۋىغا بەردى . تالاش بىلەن سايرامنى قارا ئالپ ئارسلانغا بەردى . بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن قارا ئالپ ئارسلانخان ئاغىسى مۇر ياۋى بىلەن دۈشمەن بولدى . ئەل ياخشىلىرى ئاردا يۈرۈپ كۆپ نەسىھەتلەر قىلىپ ، ياراشتۇرۇپ قويايلى ، دېيىشتى . قارا ئالپ ئارسلان رازى بولمىدى . ئاخىرى ئىككىسى لەشكەر تارتىپ سايرام ئۈستىدە ئۇرۇشتى . مۇر ياۋى غالىب كەلدى . قارا ئالپ ئارسلان ئۇرۇشتا ئۆلدى . مۇر ياۋى پۈتۈن ئەلنى چاپقۇن قىلىپ ، بىر يىل ئۇ يەردە تۇرۇپ ، قايتىپ ئۆيىگە چۈشتى .

قارا ئالپ ئارسلاننىڭ بىر كىچىك ئوغلى بار ئىدى . ئۇنى ۋە خوتۇنلىرىنى مۇر ياۋى ئېلىپ كەلدى .

بىرنەچچە يىللار ئۆتتى . بىر كۈنى مۇر ياۋى ئولتۇراتتى . قارا ئالپ ئارسلاننىڭ ئوغلى كەلدى . مۇر ياۋى ئۇنىڭ يۈزىگە بېقىپ :

— ئەگەر ئاتاڭ نادانلىق قىلىپ مېنىڭ بىلەن دۈشمەن بولمىغان بولسا ، مۇنداق يېتىم بولۇپ سارغىيىپ يۈرمەس ئىدىڭ . خەير ، تەقدىرگە نېمە قىلغۇلۇق ؟ — دەپ كۆپ يىغلىدى ۋە يەنە :

— سېنىڭ ئېتىڭ ئالپ توغاچ بولسۇن ، — دېدى . ئاتىسىدىن قالغان ياخشى كىشىلەرنى كەلتۈرۈپ ، ئالپ توغاچنى ئۇلارغا تاپشۇرۇپ ، ئاتىسىنىڭ يۈرتىنى بېرىپ ، كۆچۈرۈپ ئېلىپ باردى . خەلقە ، «قارا ئالپ ئارسلاننىڭ ئېلىدىن ئولجا قىلىپ كەلتۈرگەن كىشىلەرنى قايتۇرۇپ ئەۋەتسۇن» دەپ ھۆكۈم قىلدى . ئالپ توغاچ بېرىپ ئاتىسىنىڭ يۈرتىدا ئولتۇردى . تۆت ياققا كەتكەنلەرنىڭ ھەممىسى ئۇ يەرگە يىغىلدى . مۇر ياۋى خان يەتمىش بەش يىل پادىشاھلىق قىلىپ ئۇ دۇنياغا كەتتى .

مۇر ياۋىنىڭ ئوغلى قارانىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

مۇر ياۋىنىڭ خوتۇنلىرىدىن ئوغلى يوق ئىدى . ئۇرجاخان دېگەن زاتنىڭ ئېلىنى بېسىپ ئالغان ۋاقتىتا بىر خوتۇننى ئولجا قىلىپ ، بىر مۇددەت بېقىپ قايتۇرۇۋەتكەنىدى . ئۇ خوتۇن يۈرتىغا بارغاندىن كېيىن ، مۇر ياۋى خاندىن ھامىلىدار بولدۇم ، دەپ يۈردى . بىر قانچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغدى . ئېتىنى «قارا» دەپ قويدى .

تاغلىرىنىڭ ئارىسىدا چوڭ بولدى . يىگىت بولغاندىن كېيىن قېچىپ مۇر ياۋى خانىنىڭ قېشىغا كەلدى . مۇر ياۋىمۇ ئۇنى ئوغۇل قىلىۋالدى .

مۇر ياۋى ئۆلگەندىن كېيىن پۈتۈن خەلق يىغىلىپ ، ئۇنى خانلىققا كۆتۈردى . خەلق ھىلەن ياخشى كۈن كۆچۈرۈپ ، قىرىق يىل خانلىق قىلىپ ژاپات بولدى .

بۇغرانىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

قاراخانىنىڭ بۇغرا ئاتلىق ئوغلى بار ئىدى . پۈتكۈل خەلق ئىتتىپاقلىشىپ ، قاراخان ئۆلگەندىن كېيىن بۇغرانى پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى .

بۇغراخان ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ئاتىلىرىدىن ئۈستۈن بولدى . كۆپ لەشكەر بىلەن كېلىپ بۇخارا ۋە سەمەرقەنتنى ئالدى . قېرىنداشلىرى يۈرتىدا دۈشمەن بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۇ يەردە تۇرالماي قايتىپ كەتتى . ئۇنىڭدىن كېيىن كېلىپ خارەزم مەملىكىتىنى ئېلىپ ، كۆپ يىللار ئۇ يەردە پادىشاھلىق قىلدى .

بىر قېتىم شىمال تەرەپكە لەشكەر تارتىپ كېتىۋاتقاندا ، بىر كۈنى خان : «كۆڭلىمىز بۇغداي ئۈندىن ئەتكەن ئاشقا تارتىپ تۇرىدۇ ،» دېدى . ئۇگرە ۋە ئاش ئېتىدىغان كىشى ھەم ئاشقا كېرەكلىك لازىمەتلىكلەر يوق ئىدى . خان ئۇن كەلتۇرگۈزدى ۋە خېمىر يۇغۇرتتى . خان ئۆز قولى بىلەن چۆپ قىلىپ قازانغا سالدى . ئولتۇرغان نۆۋكەرلىرىمۇ خانغا يارەمدە بولۇشتى . ئاشنى پىشۇرۇپ ئىچىشتى . خان : بۇ ئاشنىڭ ئېتى «بۇغراخان ئېشى» بولسۇن ، دەپ ئېيىتتى . بۇگۈنگىچە خەلق ئىچىدە «بۇغرا» دەپ پۈشۇرۇلۇۋاتقىنى ئاشۇ ئاشتۇر .

بۇغراخانىنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى : چوڭىنىڭ ئېتى ئېل تېكىن ، ئىككىنچىسىنىڭ ئېتى قۇزى تېكىن ۋە ئۈچىنچىسىنىڭ ئېتى بېك تېكىن ئىدى . «تېكىن» نىڭ مەنىسى قەدىمكى تۈرك تىلىدا «ياخشى سۈپەتلىك» دېگەنلىك بولىدۇ . خان ياشانغاندىن كېيىن ، پادىشاھلىقنى قۇزى تېكىنگە بەردى . ئۆزى تىنچ ياشاشقا باشلىدى .

بۇغراخانىنىڭ بابۇر ئاتلىق خوتۇنى بار ئىدى . بەك ئەقىللىق ، ئىخلاسمەن ، ئىبادەتى شۇنداق ياخشى ۋە مۇكەممەل ئىدى . ئوغۇللىرىنىڭ ئانىسى شۇ ئىدى . ئايالى ژاپات بولغاندا ، بۇغراخان چوڭ ھازا تۇتتى . بىر يىلغىچە بىر كىم بىلەن سۆزلەشمىدى ۋە ئۆيىدىن چىقمىدى .

بىر كۈنى قۇزى تېكىن ئاتىسىغا : «قاچانغىچە ھازا تۇتۇپ غەمكىن ئولتۇرىسىز ، ئوۋغا چىقىڭ ، بەلكىم كۆڭلىڭىز ئېچىلىپ قالار» دەپ ئاتىسىنى ھەر كۈنى بىر تەرەپكە ئوۋغا ۋە سەيلىگە ئېلىپ چىقتى .

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ، ئەمدى خانىنىڭ كۆڭلىدە ئارزۇ ـ ھەۋەس پەيدا بولدى بولغاي ، دەپ خانغا :

ـــ بەگلەر خانغا مۇناسىپ بولغىنى شۇدۇركى ، ئۇ ئۆيلىنىشۋالسۇن ، دېيىشىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى . خان :

ـــ ئۇنداق خوتۇن قەيەردىن بولسا ، كېلىپ ئاناڭنىڭ يېرىنى تۇتقاي ، ـــ دېدى . قۇزى تېكىن :

ـــ ئانامدەك بولمىسا ، ئۇنىڭدىن ئارتۇقراق بولسۇن ، ـــ دېدى . خان قەتئىي ئۆيلەنمەيمەن ، دېدى . ئەمما قۇزى تېكىن ئۇنىڭ ئىختىيارىغا قويمىدى . ئاۋشار ئېلىدە ئەكرىنىچە دېگەن زاتنىڭ يۈرتتا نامى چىققان گۈزەل بىر قىزى بار ئىدى . ئاشۇ قىزنى خانغا ئېلىپ بەردى .

ئۇ بەدبەخت قىزنىڭ كۆڭلىگە شۇنداق بىر پىكىر كەلدىكى ، «قۇزى تېكىنىنىڭ ماڭا مەيلى بار ، شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى ئاتىسىغا باھانە بىلەن ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ ، تا ئۆزى مەن بىلەن پىنھان ئەيش ـ ئىشرەت قىلغاي ، ئۇنداق بولمىسا ، قېرى كىشىگە مەندەك ساھىبجامال قىزنى نېمە ئۈچۈن ئېلىپ بېرەتتى ؟ » دەپ ئويلىدى .

بىر كۈنى ، قۇزى تېكىن ئاتىسىنى كۆرگىلى كەلدى . قارىسا خان ئۇخلاپ قالغان ، ئۇ خوتۇن ئولتۇرغانكەن . ئۇ خوتۇن قۇزى تېكىنىنىڭ قېشىغا كېلىپ يۈزىنى ۋە كۆزىنى سىلاپ كەتتى . ئاشىنىسى بىلەن ئويىنىغان خوتۇنلار قانداق قىلغان بولسا شۇنداق قىلىشقا باشلىدى . قۇزى تېكىن كۆڭلىدە ، بۇ ئانام ئورنىدا بولۇپ ماڭا مېھرىبانلىق قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ ، دەپ ئويلىدى .

يەنە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ، يالغۇز قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قۇزى تېكىنگە :

ــ مېنىڭ ھالىمدىن ھېچ خەۋىرىڭ يوقمۇ ؟ مەن ساڭا ئاشىق بولدۇم ، كېچىلىرى ئۇيقۇم ۋە كۈندۈزلىرى قارارىم يوق . مېنىڭ ھالىمغا قارىماس بولساڭ ، نېمە ئۈچۈن مېنى قېرى كىشىگە ئېلىپ بەردىڭ ، ــ دېدى . قۇزى تېكىن :

ــ سەن مېنىڭ ئانامسەن ، ئەگەر بۇگۈندىن باشلاپ بۇ ئىشىڭنى قويمىساڭ ، سېنى پارچە ـ پارچە قىلىپ ، ھەر پارچەڭنى بىر يەرگە تاشلارمەن ، ــ دېدى .

خوتۇن بولغان ئىشلارنى ئۆزىنىڭ قېرىنداش خوتۇنلىرىغا ئېيتىپ كېڭەشتى . ئۇلار قۇزى تېكىن بۇ سۆزنى خانغا ، خەلقە ئېيتماستىن بۇرۇن ئېيتىپ بولۇش كېرەك . ئۇنداق بولمايدىكەن ئۆلۈمگە كېتەرسەن ، دېيىشتى . ھەممىسى ئىتتىپاقلىشىپ ، بىر خوتۇننى قۇزى تېكىنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى . ئۇ خوتۇن بېرىپ قۇزى تېكىنىنىڭ ئۆيىدىن ئۆتۈكنى ئوغرىلاپ ، بۇغراخانىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ، كېيىن قايتىپ كېتىپ ئۆتۈكنى ئۆز ئورنىغا قويۇپ كەلدى .

ئۇ كېچىسى خان ئۆيىدە يوق ئىدى . ئوۋغا كەتكەنىدى . يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا ئازراق قار ياغقانىدى . سەھەر ۋاقتىدا خوتۇن ۋارقىراشقا باشلىدى . تاك ئاتقاندىن كېيىن خەلق ئاڭلىدىكى ، ئۆيدىن يىغلىغان ئاۋاز چىقىۋاتاتتى . ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ ھەممىسى يىغلىپ ئۆينىڭ ئىشىكىگە كېلىشتى . كۆردىكى ، خانىم يۈزىنى تاتىلاپ ، ھەممە يېرىنى قان قىلىپ ، يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دەۋاتاتتى :

ــ بۇ كېچە ، سەھەر ۋاقتىدا ئۇخلاپ ياتاتتىم . بىر كىشى كېلىپ قوينۇمغا كىردى . ئۇنى كۆردۈم . قۇزى تېكىن «ۋارقىرىما ، بۇ مەن ، ساڭا ئاشىق بولۇپ ئاتامغا ئېلىپ بەردىم ، شۇنىڭ ئۈچۈن كۈندۈزى ئاتامنىكىدە بولساڭ ، كېچىسى مېنىكىدە بولغايسەن ، ئۇنداق بولمىغاندا ئاتام خوتۇننى نېمە قىلاتتى » . دېدى . مەن : «ئانىسىغا بۇنداق ئىشنى قىلىش قەيەردە بار ؟ » دەپ ۋارقىرىدىم . مەندىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چىقىپ كەتتى ، ــ دېدى . يېنىدا ياتقان ئاياللار بۇنىڭغا گۇۋاھلىق بېرىشتى . خانىم :

ــ بۇنىڭدىن ئارتۇق گۇۋاھچى بولماس ، يەر قار تۇرىدۇ ، ئىزىنى كۆرۈڭلار ، ــ دېدى . ھەممە كىشى ئىزنى كۆرۈشتى . ئىز قۇزى تېكىنىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ، بۇ ئۆيگە كېلىپ ، قايتىپ قۇزى تېكىنىنىڭ ئۆيىگە كەتكەنىدى . قۇزى تېكىن كېلىپ ئىزنىڭ قېشىغا ئايىغىنى قويدى . ئىككىسى بىردەك چىقتى .

بۇغراخان ئوۋدىن قايتىپ كەلدى . ئۇنىڭغىمۇ مەلۇم قىلىشتى . خان باشلىق ھەممە بەگلەر قۇزى تېكىننى چاقىرىپ كېلىپ ،

ــ بۇ نېمە ئىش ، كېچە سەن قىلىپسەنغۇ ؟ ــ دەپ سوراشتى . قۇزى تېكىن ئۇ خوتۇندىن كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىنى ئۇلارغا ئېيتىپ بەردى ، ــ يەنە ، مەن ئۇيالغىنىمدىن

ئېيتالمىدىم ، ئىككىنچىسى شۇكى ، ئۇ خوتۇننى ئاتامغا مەن ئېلىپ بەردىم . خەلق ئىچىدە رەسۋا بولمىسۇن ، دېدىم . ئۇ مەندىن بۇرۇن داۋراڭ كۆتۈردى ، — دېدى .

خەلق ئىككى بۆلەك بولۇشتى . يېرىمى خوتۇننىڭ سۆزىگە ئىشىنىشتى ، يېرىمى قۇزى تېكىننىڭ سۆزىگە ئىشىنىشتى . ئاخىرى ھەممىسى بىرلىككە كېلىپ ، خانىم يېنىدا يانتاق خوتۇنلارنى خان ئالدىغا كەلتۈرۈپ سوراق قىلدى . ئۇلار ئېيتمىدى . تەھدىت سالدى ، شۇنىڭ بىلەن باشتىن تا ئاخىرغىچە قىلغان كېڭەشلىرىنى ، ئاۋ شارنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى ۋە ئۆتۈك ئوغۇرلىغانلىرىنى بىر - بىر سۆزلىدى .

بۇغراخان قۇزى تېكىنگە :

— مەن مۇشۇنداق پىتنە بولۇرمىكىن دەپ بۇ خوتۇننى ئالغىلى ئۇنىمىغانىدىم . سەن مېنى ئىختىيارىمغا قويمىدىڭ . ئەمدى ئۇنى نېمە قىلىشىڭنى ئۆزۈڭ ياخشى بىلۇرسەن ، — دېدى . قۇزى تېكىن شۇ ھامان بۇيرۇق قىلدى . شاش بايتاللارنى كەلتۈرۈپ ، ئايالنىڭ ئىككى پۇتى ، ئىككى قولىنى ۋە بوينىنى ، ھەر بىرىنى بىر بايتالنىڭ قۇيرۇقىغا باغلىتىپ ، بايتاللار- نىڭ پۇتلىرىغا نەيزە سانجىدى . بايتاللار يۈگرە - يۈگرە ئۇ خوتۇننى بەش پارچە قىلىپ ، ھەربىر پارچىسىنى ئۆز يايلىقىغا ئېلىپ كەتتى .

بۇغراخان كۆپ يىللار پادىشاھلىق قىلدى ۋە توقسان يېشىغا كېلىپ ئۆلۈپ كەتتى .

بۇغراخاننىڭ ئوغلى قۇزى تېكىننىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

قۇزى تېكىن ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ ، دۇشمەنلىرىنى يىغلىتىپ ، دوستلىرىنى كۈلدۈرۈپ ، خەلقە ئادالەت قىلىپ ، پېقىر - مىسكىنلەرگە خەير ۋە ئېھسان قىلىپ ، قىرىق يىل خان بولۇپ ، يەتمىش بەش يېشىغا كەلگەندە ئوغلى ئارسلانىنى ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ ۋاپات بولدى .

قۇزى تېكىننىڭ ئوغلى ئارسلانىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئارسلان ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ ، ئۇلۇغ خان بولدى . كۆپ يىللاردىن كېيىن سوراجىك ئېلى دۇشمەن بولدى . ئارسلانخان بېرىپ ، سوراجىك ئېلىنى بېسىپ ، قالغىنىنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇپ كەلدى .

ئۇ يەردىن بىر كىچىك ئوغۇلنى ئولجا ئېلىپ كەلدى ، ئېتىنى سۇۋار قويۇپ ئۆز قولىدا ئۆستۈردى . ئۇ ئەقىللىق ، تۇغۇشلۇق ، مەرگەن ۋە چېچەن ھۇنەرلىك ، ھەر مۇقامغا ۋە ھەر يولغا مېڭىشنى بىلىدىغان ، خانىنىڭ يارەمچىسى بولدى . پۇتۇن ئەشىك خەلقى كۆرەلمەسلىكىدىن ئۇنىڭ بىلەن ياماق بولۇشتى . سۇۋارنىڭ غەيرىتىنى خانغا قانداق قىلىپ ئېيتىشنى بىلمەي يۇرەتتى .

بىر كۈنى مەيداندا خان سۇۋارنىڭ قۇلىقىغا سۆز ئېيتىپ تۇراتتى . ساقلى خانىنىڭ يۈزىگە تەگدى . سۇۋار كەتكەندىن كېيىن ، خان بەگلەرگە قاراپ :

— سۇۋار كۆپ كىشىلەرنى سۆيگەندەك قىلىدىغۇ ؟ — دېدى . بەگلەر :

— بىز ئۇنىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىنى خىلۋەتتەك تۇرۇپ ئەرز قىلايلى ، — دېيىشتى . خىلۋەت بولغاندا :

— پالان ۋاقىتدا پالان مېلىكىزغا مۇنداق خىيانەت قىلدى ۋە پالان سىرىكىزنى خەلقە

پاش قىلدى . ئۇنى دۇشمەندىن ئېلىپ كەلگەن ئىدىگىز ، ئەسلىگە تارتىۋاتىدۇ . بىز ئۇنىڭ قىلىپ يۈرگەن يامانلىقلىرىنىڭ قايسى بىرىنى ئېيتىپ بولالايتتۇق . ھەممە ئىشلىرىدىن يامانراقى شۇكى ، سىزنىڭ خوتۇنلىرىڭىز بىلەن بىرگە بولۇپ يۈرۈۋاتىدۇ ، — دېيىشتى .

ئارسلانخان :

— سۇۋارنى ياڭگىكەنتكە خىزمەتكە ئەۋەتتىم . كەلگەندىن كېيىن سىزلەرگە تاپشۇرۇپ بېرەي ، قانداق ئۆلتۈرۈشىڭلارنى سىزلەر ياخشى بىلۈرسىزلەر ، — دېدى . ئاندىن يەنە :

— پالان يەردە كىيىك كۆپمىش ، ئۆزۈم باراي دېگەنىدىم ، كېچىدىن باشلاپ ھەر يېرىم ئاغرىپ تۇرۇۋاتىدۇ ، سىزلەر باش بولۇپ بېرىپ ئوۋ ئوۋلاڭلار ، پېقىر - مىسكىنلەر قىش ئوزۇقى تەييارلىۋالسۇن ، — دېدى .

بەگلەر خەلقنى باشلاپ ئوۋغا كېتىشتى . خان خوتۇنى بىلەن كېڭىشىپ ، كېسەل بولدى ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن سەكراتقا چۈشۈپ قالدى . ئۆيدە قالغان بەگلەر ئوۋغا كەتكەن بەگلەرگە ۋە سۇۋارغا : «خانىنىڭ ھالى يامان بولدى ، يېنىغا كېلىپ كۆرۈۋېلىڭلار» ، دەپ ئادەم ئەۋەتتى . بەگلەر ئوۋدىن كېلىدىغان كۈنى خان ئۆلدى . بەگلەر كېلىپ كۆرسە ، خان ئۆلۈپ كەتكەن . ھەممە بەگلەر كېڭەشتى . خانىنىڭ ئۆلۈك ۋە تىرىك ماللىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېلىشتى . شۇ چاغدا سۇۋارمۇ كېلىپ قالدى . سۇۋارغا :

— خانىنىڭ ئۆلۈكىنى قاچان چىقىرىدىغانلىقىنى ، قايسى يەردە قويىدىغانلىقىنى ۋە ماتەمنىڭ ھەممە تەييارلىقىنى خانىم بىلەن سەن بىلۈرسەن ، سېنىڭ بىلەن خانىم قىلىڭلار . بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، تىرىكلىكىدە ئىككىڭلار ھەممە ئىشنى قىلىۋاتقان . ئۆلگەندىمۇ ئىككىڭلار قىلىڭلار ، — دېيىشتى . سۇۋار ئۆلۈك ئۈستىگە كەلمەي تۇرۇپلا ئۆزىنى تاشلىدى . سۇۋار خانىنىڭ پۇتىنىڭ ئۈچى تەرەپتە تۇرۇپ ساقلىنى كېسىپ ، بىر تاشنى ئېلىپ بېشىغا ۋە كۆكسىگە ئۇرۇپ ، ھەممە يېرىنى يارا - يارا قىلدى ، يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى :

— ئۆلگىنىڭدە بولمىدىم ، بىر ئاياق سۇ بېرەلمىدىم ۋە خىزمىتىڭگە يارىمىدىم ، ئەمدى سېنى بىر يەردە قويۇش ئۈچۈن تۇرۇپتىمەن ، ئۈنىڭدىن كېيىن ، سەنسىز بۇ دۇنيادا يۈرمەك ماڭا ھارامدۇر ، ئۆزۈمنى ئۆلتۈرەرمەن ، سېنىڭ پۇتۇڭ ئۈچىدا ياتارمەن ، — دەپ يىغلاپ ئولتۇراتتى .

خان ياتقان يېرىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى ، سۇۋارنى قۇچاقلاپ يۈزىدىن سۆيدى ۋە ئېيتتى :

— سېنىڭ ۋە سېنى چېقىشتۇرغان بەگلەرنىڭ ھەقىقىتىنى بىلىش ئۈچۈن ئۆزۈمنى ئۆلۈك قىلىپ كۆرسەتكەنىدىم ، — دېدى .

خانىنىڭ تىرىلگەنلىكىنى ئاڭلىغان ھەممە خەلق كېلىشتى . خانىنىڭ ماللىرىنى ئېلىپ ، ئۆلۈككە قارىماي تاشلاپ كەتكەن بەگلەرنى تۇتۇپ ، كۆزلىرىنى كور قىلىپ ، قوللىرىنى كەستۇردى . ئارسلانخان يەتمىش يىل پادىشاھلىق قىلىپ ۋاپات بولدى .

بۇغراخانىنىڭ چوڭ ئوغلى ئېل تېكىن ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئوسمانىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئارسلان خانىنىڭ ئوغلى كىچىك ئىدى . چوڭ ئاغىسى ئېل تېكىنىنىڭ ئوسمان ئاتلىق ئوغلى بار ئىدى . ئۇنى خان قىلىشتى . ئون بەش يىل پادىشاھلىق قىلىپ ۋاپات بولدى .

ئىل تېكىننىڭ ئوغلى ئىسلىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئوسمانىنىڭ ئىسلى ئاتلىق بىر ئىنىسى بار ئىدى . ئۇنى پادىشاھ قىلىشتى ، ئۇمۇ ئۇچ يىل خان بولۇپ ، ئاتىسىنىڭ ئارقىسىدىن كەتتى .

ئىسلىنىڭ ئوغلى شىبانىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئىسلىنىڭ شىبان ئاتلىق ئوغلى بار ئىدى . ئۇنى خانلىققا كۆتۈرۈشتى . ئۇمۇ ئاتىلىرىنىڭ يۇرگەن يولىدىن يۈرۈپ ، ياخشىغا ياخشى ، يامانغا يامان بولۇپ ، يىگىرمە يىل ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ ، ئۇلۇغ ئاتىلىرىنىڭ كۆچكەن يېرىگە چۈشۈپ كۆچۈپ كەتتى .

شىبانىنىڭ ئوغلى بۇرانىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

شىبانىنىڭ بۇران ئاتلىق بىر ئوغلى بار ئىدى . ئۇنى خان قىلىشتى . بۇران ئەل بىلەن ياخشى كۈن كەچۈرۈپ ، ئوغۇز ئەھلىنىڭ رەسىم ـ قائىدىلىرىنى بىتەرەپ ئەتمەي ، ئون سەككىز يىل پادىشاھلىق قىلىپ ژاپات بولدى .

ئەلىنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئۇ زامانداا ئوغۇز ئېلى سىر سۇيىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ، ئايىغىغا يېقىن ئولتۇراتتى . موڭغۇل كېلىپ كۆپ چاپقۇن قىلدى . ئۇنىڭغا تاقەت قىلالمىغانلارنىڭ كۆپرەكى كۆچۈپ كەتتى ، ئۆرگەنجىكە باردى . قالغانلىرى ئەلى دېگەن كىشىنى خان قىلىپ كۆتۈرۈشتى .

ئەلىنىڭ بىر كىچىك ئوغلى بار ئىدى . ئېتى قىلىچ ئارسلان ئىدى . ئۇنىڭغا شاھ مەلىك دەپ لەقەم قويدى . بۇگدۇز ئېلىدىن قۇزىچى بېگ دەيدىغان يۈز ياشلىق بىر ئادەم بار ئىدى . ئۇ زامانداا ئوغۇز خەلقىنىڭ يۈرتى سىر سۇيىنىڭ يايىقى ، ئۆرگەنج بىلەن سىر سۇيىنىڭ ئارىسى ، ئامۇ دەرياسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۆرگەنج بىلەن مەرۋىنىڭ ئارىسىدىكى قۇمنىڭ ئىچى ، تا مۇرغاپ سۇيىنىڭ ئايىغىغا قەدەر ئىدى . ئەلى خان ئۆزى ياشىگىكەنتتە ئولتۇرۇپ ، شاھ مەلىكنى قۇزىچىغا ئامانەت قويۇپ ، ئوغلىغا قۇزىچىنىڭ سۆزىدىن چىقما ، دېدى . قۇزىچىغا :

ـــ شاھ مەلىكنى ئوغۇز خەلقىنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كەت ، ئۇ يەردە چوڭ بولسۇن ، بۇ خەلقە ، خەلق بۇنىڭغا ئارىلاشسۇن ، ئەلىنىڭ بىر چېتىدە مەن بولاي ژە بىر چېتىدە ئوغلۇم بىلەن سەن بولغىن ، ـــ دەپ ئۆزاتتى .

شاھ مەلىك خەلق ئىچىگە كەلدى . خەلق ئۇنى پادىشاھ قىلدى .

كۆپ يىللار ئۆتكەندىن كېيىن ، شاھ مەلىك يىگىت بولۇپ يېتىشتى ، ئەمما زالىم بولدى . كىشىلەرنىڭ چىرايلىق قىزى ژە خوتۇنى بولسا يامان كۆزدە قارىدى . قۇزىچى كۆپ نەسىھەت قىلدى ، قوبۇل قىلمىدى . خەلق شاھ مەلىككە بىدادگەر (زالىم) دەپ ئات قويدى .

بارا ـ بارا ئەل ياخشىلىرىنىڭ قىزلىرى ژە خوتۇنلىرىغا زورلۇق قىلىشقا باشلىدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ئوغۇز خەلقى توپلىنىپ ، شاھ مەلىكنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى . ئۇ بۇنى ئاڭلاپ

ئاتىسىنىڭ يېنىغا قاچتى . قۇزىچى بەكمۇ ئارقىسىدىن كەتتى ۋە ئەلى خانىنىڭ يېنىغا شاھ مەلىكتىن بۇرۇن يېتىپ باردى . ھەمدە يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى .

ئۇنىڭدىن كېيىن شاھ مەلىك يېتىپ باردى . ئەلى خان شاھ مەلىكنى تۇتۇپ قامچىلاتتى . كېيىن قولىنى باغلىتىپ قويدى . بۇنى ئاڭلاپ قۇزىچى كەلدى ۋە خانىغا :

— بۇنى باغلىتىپ قويۇپ نېمە قىلىسەن ؟ — دېدى . خان :

— ئوغۇز ئېلىگە ئەۋەتىمەن ، دەپ تۇرۇۋاتىمەن ، تا ئۇلارنىڭ كۆڭلى مەندىن رازى بولسۇن ، — دېدى . قۇزىچى :

— ئەگەر شاھ مەلىكنى ئەۋەتسەك ئۆلتۈرۈشىدۇ ، مەغرۇرلىنىپ سەن بىلەن دۇشمەن بولۇشىدۇ ھەم ئوغلۇڭدىن ئايرىلارسەن ، — دېدى .

ئەلى خان :

— ئەلنىڭ ئەھۋالىنى سەن كۆرۈپ كېلىپسەن ، ياخشى بىلۇرسەن ، ئۆزۈڭ ئويغۇن كېلىدىغىنىنى ئېيتقىن ، — دېدى . قۇزىچى :

— مۇڭاپىقى شۇدۇركى ، مەن ئالدىن كېتىپ ، خەلقە سېنىڭ تىلىڭدىن ئەلى خان ئوغلىنى ئۈردى ۋە قولىنى ، پۇتىنى باغلاپ سىلەرگە ئەۋەتتى ، نېمە قىلىشىنى خەلق ياخشى بىلىدۇ ، دەيدۇ . مەن مۇشۇ ئىشنى دەپ قويايى ، دەپ ئالدىن كەلدىم ، دەيمەن ، ئۇ مېنىڭ ئارقامدىن ھامان كېلىدۇ ، دەيمەن ، سەن پۇتۇن ئەسكىرىڭنى ئوغلۇڭغا بېرىپ ، مېنىڭ ئارقامدىن ماڭدۇر ، مەن ئۇلارنى سۆزگە تۇتۇپ تۇرغاندا ، شاھ مەلىك بېرىپ ياخشىلىرىنى تۇتۇپ ئۆلتۈرسۇن ، تا يامانلىرى ھۆكۈمگە بويۇن قويغاي ، — دېدى . ئەلى خانمۇ بۇ ئىشنى ئۇيغۇن كۆرۈپ ، شۇنداق قىلماقچى بولدى .

ئوغۇز ئېلىنىڭ ئەلى خانغا دۇشمەن بولۇپ ، شاھ مەلىكنى ئۆلتۈرۈپ ، «ئۆي بېشىدا قاراخان» بولۇپ تۆت تەرەپكە كەتكەنلىكىنىڭ بايانى

ئەمدى شاھ مەلىك قېچىپ كەتكەندىن كېيىن ، خەلقىنىڭ نېمە ئىش قىلغانلىقىنى سۆزلەيلى :

ئۇ زاماندا ئۆرگەنج ، مۇرغاب ۋە تەجەندە ئولتۇرغان ئەلنىڭ چوڭ بېگى قايى ئېلىدىن قىرقۇت دېگەن زات ئىدى . خەلق ئىچىدە بىر دەللە بار ئىدى . كىشىلەر ئۇنى مىران كاھىن دەپ ئاتايتتى . قىرقۇت بەگ ئۇنى چاقىرىپ :

— شاھ مەلىك بىلەن قۇزىچى بەگ بىزدىن زەربە يەپ ئەلى خانىنىڭ يېنىغا قېچىپ كەتتى . ئەجىبا ، خەلق بىلەن خانىنىڭ ئىشى قانداق بولار ؟ — دەپ سورىدى . مىران كاھىن بىر سائەت سۆزلىمەي ئولتۇردى . كېيىن :

— ھامان ئوغۇز ئېلىنىڭ ئىچىدە سوقۇش بولۇپ ، قىزىل قان ئۇلۇغ سۇ كەبى ئاقىدۇ . ئەلى خان ھامان ئۆلىدۇ . ئۇنىڭ ئورنىغا ھامان بىرى پادىشاھ بولىدۇ ، — دېدى .

بۇ سۆز تامام بولدى ، ئەمدى باشقا سۆزنى سۆزلەيلى:

ئۇغرۇلمىش ئاتلىق بىر كىشى بار ئىدى ، ئاتىسىنىڭ ئېتى قارانجا خوجا ئىدى . قايى ئېلىدىن ئۆي سالدىغان پېقىر بىر ئادەم ئىدى . بۇ ھادىسىلەردىن كۆپ يىللار ئىلگىرى ،

تۇغرۇلمىش بىر كىچىسى ياتاتتى . چۈش كۆردىكى : كۆكسىدىن ئۇچ تۇپ دەرەخ ياشىرىپ ئۆستى ، كېيىن شاخلاندى ۋە ياپراق چىقاردى . سەھەردە سەكرەپ تۇرۇپ ، بۇ چۈشنى مىران كاھىنغا سۆزلەپ بەردى . «بۇ كۆرگەن چۈشۈڭنى ھېچكىمگە سۆزلىمە ، ياخشى چۈشتۇر ،» دېدى مىران كاھىن .

تۇغرۇلمىشنىڭ ئۇچ ئوغلى بار ئىدى . ھەربىر ئوغلىنىڭ بېشى ئۈچۈن ئاللا يولىدا بىر قوينى ئۆلتۈرۈپ ، پىشۇرۇپ ئەلگە بەردى . چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى توقان ، ئوتتۇرانچىسىنىڭ ئېتى توغرۇل ۋە كىچىكىنىڭ ئېتى ئارسلان ئىدى . قىرقۇت بەگنىڭ قېرىنداشلىرىدىن ئىدى . ئۈچىسىلا مەرگەن ھەم جەسۇر ئىدى . قىرقۇت بەگ توغرۇلنى ئونىبېگى قىلىپ ، ئۇنى توغرۇل ئونىبېگى دەپ ئاتىشىدىغان بولدى .

ئەمدى شاھ مەلىكنى سۆزلەيلى :

قۇزىچى بەگ ئەلى خانغا شاھ مەلىكنى مېنىڭ ئارقامدىن ماڭدۇر ، دەپ ياڭگىكەنتتىن كېيىن ، ئۆرگەنجته ئولتۇرۇشلۇق خەلقىنىڭ قېشىغا كەلدى . ئۇ چاغدا ئەل توغرۇلنىڭ ئاغزىغا قارايتتى . تۇغرۇل قۇزىچىغا :

— سۆزىنىڭ توغرىسىنى سۆزلە ، بولمىسا قېرىغان چېغىڭدا ئەقلىڭ كېتىپ ، سوراق ئۇستىدە ئۆلەرسەن ، — دېدى . ئۇ قورققانلىقىدىن سۆزىنىڭ توغرىسىنى سۆزلىدى .

قۇزىچىنى بەنت قىلىپ قويدى . بارچە ئەلگە ئادەم ئەۋەتتى . ئون ئالته مىڭ كىشى يىغىلدى . شاھ مەلىكنىڭ كېلىۋاتقان يولىغا بېرىپ قىرقۇت بەگ سەككىز مىڭ كىشى بىلەن يولنىڭ بىر يېنىدا تۇردى ، تۇغرۇل بەگ سەككىز مىڭ كىشى بىلەن يولنىڭ بىر يېنىدا تۇردى . ئۇزۇن قاراۋۇل قويدى .

بىر كۈنى قاراۋۇل ئۇلار كېلىۋاتىدۇ ، دەپ كەلدى . ئاتلىنىپ يولنىڭ ئىككى يېنىنى ئىگىلەپ تۇرۇشتى . شاھ مەلىكنىڭ لەشكىرى يىگىرمە مىڭ كىشى ئىدى . يېرىمى ئۆتۈپ كەتكەندە ئىككى تەرەپتىن ئات سالدى . ئۇلۇغ ئۇرۇش بولدى . تۇغرۇل غالىب كەلدى . شاھ مەلىكنى تۇتۇپ ئۆلتۈردى ۋە بەگلىرىنىمۇ ئۆلتۈردى .

ئەلى خان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تېزلا ئۆلدى . ئوغۇز ئېلى بىر - بىرى بىلەن دۇشمەن بولۇشتى . «ئۆي بېشىدا قاراخان» دېگەندەك بولدى . بىرى بىرىنى چاپتى ۋە بىرى بىرىنى ئۆلتۈردى . شۇنىڭ بىلەن قۇتلۇق بەگ ، قازان بەگ ، قارامان بەگلەر باش بولۇپ كۆپ ئەل ماڭقىشلاققا كېتىشتى .

ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھەر ئەلدىن بار ئىدى . ئەمما كۆپى ئىمىر ، دۇكەر ، ئىگدىر ، چۇۋال-دۇر ، قارقىن ، سالۇر ۋە ئاغار ئېلىدىن ئىدى .

ئالىجاق بەگنىڭ ئوغۇللىرى باش بولۇپ ھىسار تېغىغا كەتتى .

بىر قانچە كۆپ ئەللەر ئوقلى ، كۆكلى ئېلى ، ئاغار ئېلى ۋە سۇلتانلىق ئېلى ئوبۇلخان تېغىغا كەتتى .

يازىر ئېلى خوراسانغا بېرىپ دۇرۇن تەرەپتە كۆپ يىللار ئولتۇرۇپ قالدى . شۇ سەۋەبتىن دۇرۇن «يازىر يۇرتى» دەپ ئاتالدى . يازىر ئېلىنىڭ بىرنەچچىسى دۇرۇنغا يېقىن يەردىكى تاغ ئىچىدە دېھقانچىلىق قىلىپ ئولتۇرۇپ قالغانىدى . بۇ ۋاقىتتا ئۇلارنى «قارا تاشلىق» دەپ ئاتايتتى .

سالۇر ئېلىدىن دىڭلى بەگ باشلىق ئون مىڭ ئۆيلۈك خوراسانغا بېرىشتى . كۆپ يىللار ئۇ يەردە ئولتۇرۇپ قالدى ، ئاندىن كۆچۈپ ئىراق ۋە پارسقا باردى . ئۇ يەرنى ۋەتەن تۇتۇپ قالدى .

قىنىق ئۇرۇقىدىن سۇلتان سەنجەر مازىنىڭ ئاتىسى سۇلتان مەلىكشاھ بەرىپ ئىراق ۋە پارسنى ئېلىپ ، ئىسفىهاننى پايتەخت قىلىپ ئولتۇرغان زاماندا ، سالۇر ئېلى دىگلى بەگنىڭ ئۆزىنىڭ ۋە ئۇ ئېلىپ بارغان جامائەتنىڭ نەسىللىرىدىن بىرنەچچە كىشىلەر كېلىپ سۇلتانغا نۆۋكەر بولۇپ ، شۇنداق ئەرز قىلىشتى : «بىزلەر ئوغۇز ئېلى سالۇر خەلقىدىن بولىمىز ، ئۇلۇغ ئاتىلىرىمىز تۇركىستاندىن كەلگەنكەن» ، دەپ قەبرىنداشلىقلىرىنى مەلۇم قىلىشتى .

ئاشۇ سالۇر خەلقىدىن بىر قانچىسى ئىراقتىن قايتىپ ماڭقىشلاققا كېلىشتى . ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى تەكرىم بۇيرۇسا ئېيتقۇم بار ، ئاۋۋال ئۆتكەن خەلق (تارىخچىلار) شۇنداق سۆزلەپتۇ .

ئوغۇز ئېلىنىڭ كۆچۈپ ، چېكىپ يۇرمىگەن يولى بارمۇ ؟ ئۇي تۇتۇپ ئولتۇرمىغان يۇرتى بارمۇ ؟

تۇغرۇلمىش ئوغلى تۇغرۇلنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

ئوغۇز ئېلىنىڭ شاھ مەلىكنىڭ بۇزۇقچىلىقىدىن كەتمەي سىر سۇيىنىڭ ئايىغىدا ۋە ئامۇ سۇيى بويىدا ئولتۇرۇپ قالغانلىرى تۇغرۇلمىش ئوغلى تۇغرۇلنى خانلىققا كۆتۈرۈشتى . ئۇ يىگىرمە يىل پادىشاھلىق قىلىپ ۋاپات بولدى .

ئۇنىڭدىن كېيىن تۇغرۇلمىشنىڭ كىچىك ئوغلى ئارسلاننى خان قىلىپ كۆتۈرۈشتى . ئۇنىڭدىن ئىككى كىچىك ئوغۇل قالدى . چوڭىنىڭ ئېتى كۈكەم باقۇي ، كىچىكىنىڭ ئېتى سەرەنىك ئىدى .

كۈكەم باقۇينى خان قىلىشتى . ئۇ بەك كىچىك ئىدى . ياخشى ۋە يامانىنى بىلمەيتتى . ئۇ چاغلاردا ئوغۇز ئېلىنىڭ قاراشىت ئاتلىق بىر دۇشمىنى بار ئىدى ، ئۇ ئارسلان خانىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ، ئۇنىڭدىن كىچىك ئوغۇللار قالغانلىقىنى ، ئۇلار پادىشاھلىق قىلالمىغانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ ئاغزىدا بىرلىك يوق ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئاتلاندى ۋە كېلىپ ئارسلان خانىنىڭ ئوردىسىنى ، بەگلىرىنىڭ ئۆيلىرىنى بەسىپ ئالدى . كۈكەم باقۇينى ئاتىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ قېچىشتى . ئۇ چاغدا سەرەنىك بۆشۈكتە ئىدى . ئۇنى دۇشمەن ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن كۆپ يىللار ئۆتتى . سەرەنىك يىگىت بولغاندىن كېيىن ، ئاكىسى كۈكەم باقۇيغا كىشى ئەۋەتتى : مەن قاچالمايمەن ، ئاكام مېنى ئېلىپ كەتسۇن ، دېدى . بۇنى ئاڭلىغان كۈكەم ياقۇي پۇتۇن ئوغۇز ئېلىنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ بەرىپ ، قاراشىتنى چاپقۇن قىلىپ ، ئىنىسى سەرەنىكنى ئېلىپ ئامان - ئېسەن قايتىپ كەلدى .

كۈكەم باقۇي يىگىرمە يىل پادىشاھلىق قىلىپ ۋاپات بولدى .

ئارسلان ئوغلى سەرەنىكنىڭ خان بولغانلىقىنىڭ بايانى

كۈكەم باقۇي ئۆلگەندىن كېيىن ، ئىنىسى سەرەنىكنى پادىشاھ قىلىشتى . ئۇ ھەم ئون يىل پادىشاھلىق قىلىپ ئاتىسىنىڭ كەينىدىن كەتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئوغۇز ئېلىدىن پادىشاھ بولغان قىنىق ئۇرۇقىدىن سالجۇق بەگ باشلىق نۇرغۇن خەلق كۆچۈپ ، سىر ياقىسىدىكى خوجەند شەھىرىگە كېلىشتى . ئۇ يەردە كۆچۈپ يىللار ئولتۇرۇپ نۇر ژىلايىتىگە كېتىشتى . ئۇ يەردە يۇز يىل ئولتۇرۇپ ، كۆچۈپ ئۇرگەنجكە بېرىشتى . ئۇرگەنجتە ئولتۇرالماي ، كۆچۈپ خوراسانغا كېتىشتى ژە مەرۋىدىن ئوبۇلخانغا قەدەر ئولتۇرۇشتى .

ئۇ زاماندا خوراسان سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىنىڭ نەۋرىلىرىنىڭ قولىدا ئىدى . ئۇلارنىڭ دۆلەتلىرىنىڭ قاچىلىرى تولۇپ - تاشقان دەپىلگەن ژاقتى ئىدى . سالجۇقلار مەرۋى شاھىجا-ھان شەھىرىنى ئېلىپ ، تۇغرۇل بەگنى پادىشاھلىققا كۆتۇرۇشتى . ئالپ ئارسلان ، سۇلتان مەلىكشاھ ژە سەنجەر مازى قاتارلىقلار مۇشۇ جامائەتتىن ئىدى . ئۇ پادىشاھلارنىڭ ھېكايىلىرى-نى سۆزلىشىمىزنىڭ ھاجىتى يوقتۇر . بىزدىن ئىلگىرى ئۆتكەنلەر ئۇ پادىشاھلارنىڭ نەسەبلە-رىنى بايان قىلىش ئۈچۈن كۆپ كىتاب يازغانكەن ، ئۇنىڭ ھېسابىنى تەڭرى - تائالا ياخشى بىلۇر .

سالجۇقلار تۇركمەن بولۇپ ، قېرىنداشمىز ، دېدى ، ئەلگە پايدىسى تەگمىدى . پادىشاھ بولغۇچە تۇركمەنلىك قىنىق ئۇرۇقىدىن بولمىز ، دېيىشتى . پادىشاھ بولغاندىن كېيىن ، ئەفراسىياپنىڭ بىر ئوغلى كەيخۇسرەۋدىن قېچىپ تۇركمەنلىك قىنىق ئۇرۇقىنىڭ ئىچىگە بېرىپ ، ئۇ يەردە چوڭ بولغانكەن . بىز ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ژە ئەفراسىياپنىڭ نەسلىدىن بولمىز ، دېيىشىپ ، ئاتىلىرىنى ساناپ ، ئوتتۇز بەشىنچى ئەجدادىنى ئەفراسىياپقا ئاپىرىپ تاقىدى .

ئوغۇز ئېلى كۈكەم باقۇي بىلەن سەرەنكتىن كېيىن ئۆز ئالدىغا پادىشاھ چىقىرىپ ئولتۇرمىدى . ئوغۇز ئېلىنىڭ ماڭقىشلاق ژە ئوبۇلخاندا ئولتۇرغانلىرى ئۆرگەنجده كىم پادىشاھ بولسا شۇنىڭغا بوي سۇندى . خۇساراساندا ئولتۇرغانلىرى خۇراساندا كىم پادىشاھ بولسا ئۇنىڭغا بويسۇندى . ماۋەرا ئۇننەھىرده ژە ھەر يۇرتتا ئولتۇرغانلىرىمۇ شۇنداق بولدى .

سالۇر ئۇگۇرجىق ئالىپنىڭ ئاتىلىرىنىڭ ، ئىنىلىرىنىڭ ژە ئوغۇللىرىنىڭ بايانى

شاھ مەلىكنىڭ بۇزۇقچىلىقىدا دىڭلى بەگ باشچىلىقىدا ئىراقتا كەتكەن سالۇر خەلقى كۆپ يىللار ئۇ يەردە ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇگۇرجىق ئاتلىق بىر ئېسىل يىگىت پەيدا بولدى . تۇركمەنلەرنىڭ تارىخ بىلىدىغان كىشىلىرى ئۇگۇرجىق ئالىپنى ئون ئالتە ئەۋلاد ئاۋۋالقى ئوغۇز خانغا ئۇلاشتۇرۇپ شۇنداق سانايدۇكى : ئۇگۇرجىق ئالىپ ، ئۇنىڭ ئاتىسى بەنام غازى ، ئۇنىڭ ئاتىسى بۇرىجى غازى ، ئۇنىڭ ئاتىسى قىلال غازى ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىنال غازى ، ئۇنىڭ ئاتىسى سۇلايمان غازى ، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەيدەر غازى ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئۆتكۈزلۈك ئۇرۇس ، ئۇنىڭ ئاتىسى قازان ئالىپ ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئەنكەش ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئەندەر ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئاتا ، ئۇنىڭ ئاتىسى تېمۇر ، ئۇنىڭ ئاتىسى سالۇر ، ئۇنىڭ ئاتىسى

تاغ خان ، ئۇنىڭ ئاتىسى ئۇغۇزخان ، بۇ سۆز تامامەن يالغاندۇر . شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، ئوغۇز زامانىدىن تا بۇ ۋاقىتقا قەدەر بەش مىڭ يىل ئۆتتى . ئۇگۇرجىق زامانىدىن تا بۇ ۋاقىتقىچە بەش يۈز يىل ، ئالتە يۈز يىل ئۆتتى . ئوغۇز بىلەن ئۇگۇرجىقنىڭ ئارىسى تۆت مىڭ تۆت يۈز يىل . ئون ئالتە ئەۋلاد تۆت يۈز يىلدا ، ھەرقانچە بولسىمۇ تۆت يۈز ئەللىك يىلدا ئۆتۈپ بولىدۇ . خوش ، ئۇگۇرجىقنىڭ قالغان تۆت مىڭ يىلدا ئۆتكەن ئاتىلىرىنىڭ ئېتى قېنى؟ بۇ يېزىلغان ئون ئالتە كىشىنىڭ ئوغۇز ئوغۇللىرى بولغىنى توغرا ۋە ئۇگۇرجىقنىڭ ئاتىلىرى بولغىنىمۇ توغرا . ئەمما قايسى كىشى قوۋم ئىچىدە مەشھۇر بولسا شۇ كىشىنى يازغاندۇر . ئاللا بىلىدۇكى ، بۇ يېزىلغان كىشىلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئارىسىدا ئون بەش ۋە يا يىگىرمە كىشىنىڭ ئېتى يېزىلماي قالغان . شۇنىڭ ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئېيتالايمىزكى ، ئوغۇز بىلەن ئۇگۇرجىقنىڭ ئارىسىدا تۆت مىڭ تۆت يۈز يىل ئۆتكەن . ھەرمىڭ يىلدا قىرىق ئەۋلاد ياشاپ ئۆتسە ، ئىككى يۈز ئەۋلاد ئۆتكەن بولىدۇ . بەس ، بۇمۇ يالغانچىلىق بولارمۇ؟ بۇ پەلەكنىڭ گەردىشىنى ۋە نەرسىلىرىنى ئۇنۇتمايدىغان (تەڭرىدۇركى) بۇ ئۇنىڭ يېنىدا ئاساندۇر . بۇ سۆزلەرنىڭ خاتالىقى ئەينى شەكىلدە شۇكى ، سالۇر قازاننى ئالتە ئەۋلاد ئۆتۈپ يەتتىنچى ئەۋلادقا يەتكەندە ئوغۇزخانغا يەتكۈزىدۇ . ئەمدى بۇ سۆزنى ئوقۇغان ۋە ئاڭلىغان كىشىلەر ياخشى بىلىدۇ . ئوغۇزخان پەيغەمبىرىمىزدىن تۆت مىڭ يىل بۇرۇن ئۆتكەن . قازان ئالىپ پەيغەمبىرىمىزدىن ئۇچ يۈز يىل كېيىن ئۆتكەنىدى . ياشانغان چېغىدا مەككىگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلدى . ئۇ ھالدا سالۇر قازان ئالتە ئەۋلادتا ئوغۇزخانغا قانداق ئۇلىشار ؟ يەنە سالۇر قازان قايى قۇرقۇت ئاتا بىلەن بىر زاماندا ئىدى . قۇرقۇت ئاتىنىڭ سالۇر قازان ئالىپنى مەدھىيىلەپ ئېيتقان شېئىرى مۇنداق :

قازغۇرت تاغدىن قورام تاشنى دومىلاتتى ،
سالۇر قازان قارشى بېرىپ قاماپ تۇتتى .
ئىت بەجەنە كۆرۈپ ئۇنى ئەقلى قاچتى ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى؟

بىر قازانغا قىرىق بىر ئاتلىق ئېتىىن سالدى ،
ئۇ قازاننى سول قولىدىن تۇتۇپ ئالدى .
ئوڭ قولىدا مەملىكەتنى ئۇلەشتۇردى ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى؟

كۆك يۈزىدىن ئۇنۇپ كەلدى جانلىق يىلان ،
ھەر ئىنسانىنى يۇتار ئىدى كۆرگەن زامان .
سالۇر قازان بېشىن كەستى بەرمەي ئامان ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى؟

ئون قىرىق مىڭ لەشكەر بىلەن قازان بېرىپ ،
ئىت بەجەنە ئەللىرىنى كەلدى قىرىپ .
بىرنەچچىسى قۇتۇلۇشتى كۆپ يالۋۇرۇپ ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى؟

تۇرك ۋە تۇركمەن ، گەرەب ، گەجەم خەلقلەر ،
قازان قىلدى مۇسۇلمانغا تەربىيىلەر ،
كاپىرلارنى قىردى شۇنداق كۆپ پۇرسەتلەر ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى ؟

ئۇندىن ھۇنەر ئۇگىنىشتى ھەربىر ئۇلۇغ ،
بەزىلىرىگە يەر بەردى ئوغلۇق - سوللۇق .
بىزگە بولدى پۇتۇن ئەلنىڭ يېرى تەڭلىك ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى ؟

سەييا ھ قۇرقۇت ، ئۆلەر بولدۇڭ ئەمدى بىلگىن ،
ئۇ قازانىنىڭ دۆلىتىگە دۇئا قىلغىن .
كارۋان كەتتى ، كۆپ كەچ قالدىڭ ، يولغا كىرگىن ،
باتۇرلار ، بەگلەر ، كۆرگەن بارمۇ قازاندەكنى ؟

ئەمدى ئۇگۇرجىقنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەيلى :

ئۇ زاماندا ئىراقنىڭ كۇچلۇك خەلقى بايىندىر ئېلى ئىدى . ئۇگۇرجىق ئالىپ بايىندىر بەگنىڭ ئەمرىنى ئاڭلىمىدى . بايىندىر بەگ ئۇگۇرجىق بىلەن بۇزۇلۇشتى . ئۇگۇرجىقنىڭ بايىندىر بىلەن ئۇرۇشقۇدەك مادارى يوق ئىدى . مىڭ ئۆيلۇك خەلقى بىلەن ئىراقتىن قېچىپ شامغا كەلدى . توققۇز يۈز ئۆيلۇكى سالۇر ۋە يۈز ئۆيلۇكى قارقىن ئىدى . ئۇ يەردىمۇ ئولتۇرۇشقا بايىندىردىن قورقۇپ قىرىمغا كەلدى . ئۇ يەردىن كۆچۈپ ، ئېتىل سۇيىدىن كېچىپ ، يايىق سۇيىگە كەلدى . ئۇ زاماندا ئالا كەڭلىك ۋە قاراقاش دېگەن يەردە قانىقلى خەلقى ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ خانلىرىنىڭ ئېتى كۆك تونلۇق دېگەن زات ئىدى . ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ بىرنەچچە يىللار ئولتۇردى . ئاخىرىدا ئۇنىڭ بىلەنمۇ يامان بولۇپ كۆچۈپ قاچتى . كۆك تونلۇق ئارقىسىدىن يېتىشىپ ، يەتتە يۈز ئۆيلۇكنى ئېلىپ قالدى . ئۇچ يۈز ئۆيلۇك بىلەن قېچىپ ماڭقىشلاققا كېتىپ ، قاراخان دېگەن يەردە ئۇچ يىل ئولتۇردى .

كۆك تونلۇق ئۇگۇرجىقنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيتتى .

ئۇچ يىلدىن كېيىن ئاڭلاپ ئاتلاندى . ئۇنىڭ ئاتلانغانلىقىنى ئۇگۇرجىق ئاڭلاپ ، خەلقى بىلەن قېچىپ قۇتۇلۇپ ، ئوبۇلخان تېغىغا كەتتى .

ئۇ زاماندا ئۇگۇرجىقنىڭ ئېيتقىنى شۇنداق ئىدى :

ياندىم قېچىپ قانقلى خاندىن قىبلىگە سۇرۇلدۇم ،
قار - شىۋىرغان ئاشقان ئەر ، ئۇنىڭدىن قاچتىم .
قارچىلارغا ، يەرچىلەرگە يول باشلاتتىم ،
يېغىشلىق قاردىن ئىككى قوللاپ يول يۇمشاتتىم .

كۇرەكلەپ - كۇرەكلەپ تاغلارغا تۆشەك سالدىم ،
ئارت - ئوڭۇمغا بىگىز سانجىپ كۇچۇم چەكتىم .

№3 ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

قار دۆۋىسى ، تاغ يولۇمدىن ئېشىپ باردىم ،
قاباقلىمدىن ئالتايغىچە يۇرت - يۇرتلىمدىم .

كۆرۈلدىشىپ ئارقا - ئارقىدىن دۇشمەن يەتتى ،
قايغۇدىن باش قاتتى ، ياياق ئىش بۇيرۇدۇم .
قان - يىرىكلىق ئەركەك ئوققا قان يورۇتتۇم ،
ئۇرسا - قىرسا ، چاتچان قىلىچقا تۇغ باغلاتتىم .

قىلىچىمنى سېرىپ بەلگىچە قۇدۇق قازدىم ،
تېرىدا قىشلاپ ، بوزدا يايلاپ تاغدىن ئاشتىم .
ئەگسە ياسىنى قارا تاغقا چۇشۇپ كەلدىم ،
قايسى توپلاق توي تۇتمىدى شۇندا كۆردۇم .

ئالتۇن كۆزلۈك توشقاننى كەلتۇردى دەپ ،
غاز ئاياغلىق ئۇچ ئاچماق تامغا بەردىم .

قارا غازى بەگنىڭ تۆت ئوغلى بار ئىدى . بىرىنچىسى ئۇگۇرجىق ئالىپ ، ئىككىنچىسى سۇۋارجىق ، ئۇچىنچىسى دۇدىق تۆتىنچىسى قاباجىق . بۇ تۆتىنىڭ ئوغۇللىرىنى تەڭرىم بۇيرۇسا بىرمۇ بىر سۆزلەيلى .

ئۇگۇرجىقنىڭ ئالتە ئوغلى بار ئىدى . ھەر ئىككىسى بىر قوشكېزەك ئىدى . ئۇچ قېتىمدىلا قوشكېزەك بولۇپ ، ئاتلىرى مۇنداق : بەردى ، بۇقا بىر قوشكېزەك ، ئاۋشار ، قوشار بىر قوشكېزەك ، يايجى ، دىگلى بىر قوشكېزەك .

بەردىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىدى . بىرىنىڭ ئېتى قۇلمى ۋە بىرىنىڭ ئېتى قۇلھاجى .

قۇلمىنىڭ ئوغۇللىرى يۇمۇت ۋە قۇلتاق خەلقىدۇر . ئەمما يۇمۇتنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىدى ، بىرىنىڭ ئېتى ئۆزلىتېمۇر ئىدى ، بىرىنىڭ ئېتى قۇتلىتېمۇر .

ئۆزلى تېمۇرنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى . ئاتلىرى مۇنداق : ئەيسا ، مۇسا ۋە بەھرەمشاھ .

قۇتلى تېمۇرنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى . ئاتلىرى مۇنداق : جۇنى ، شىران ۋە قۇجىق .

قۇلھاجىنىڭ ئوغلى ئارسارى باي ئىدى . ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى : ئىنال غازى ، زەينال غازى ۋە مۇستەفا غازى .

ئىنال غازىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىدى . بىرىنىڭ ئېتى تۇرا ، يەنە بىرىنىڭ ئېتى سوقمان . لاينا ۋە چارشانقى بۇ ئىككىسىنىڭ ئوغۇللىرىدۇر .

زەينال غازىنىڭ ئوغۇللىرى قارا ۋە بەكارۇلدۇر .

مۇستەفا غازىنىڭ ئوغۇللىرى ئۇلۇغ تۆپە ۋە كۇنەشتۇر .

بۇقىنىڭ ئوغۇللىرى ئىچكى ، سالۇردۇر .

يەنە بىر كىتابتا شۇنداق دېگەنكى : سالۇر ئېلىدە ئەنكەش ئاتلىق بىر كىشى بار ئىدى . خوتۇنىنىڭ ئېتى چەچەكلى ، ئوغلىنىڭ ئېتى قازان ئىدى . سالۇر قازان ئالىپ دېگەن كىشى شۇدۇر . ئۇ زاماندا بەجەنە ئېلىنىڭ تويمادۇق ئاتلىق بىر پادىشاھى بار ئىدى . ئۇ كېلىپ ئەنكەشنىڭ ئۆيىنى بېسىپ ، چەچەكلىنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەتتى . ئۇچ يىلدىن كېيىن ئەنكەش مال بېرىپ ئۇنى قايتۇرۇپ كەلدى .

چەچەكلى ئۆيگە كېلىپ ئالتە ئايدىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغدى . قازان ئالىپ ئانىسىغا : بۇ ئوغۇلنى سەن نەدىن ئالدىڭ ؟ دەپ كالتەك بىلەن ئۇرۇپ بېشىنى يېرىۋەتتى . چەچەكلى :

دۇشمەن كەلدى قارىيىپ ،
قېچىپ كەتتىڭ بوزىرىپ ،
تۆگىگە مىنىپ ئارقاڭدىن ،
كېتىۋەردىم ئۇيلىپ .
ئىت بەجەنە ئىزىمدىن يەتتى ،
تۆگەمنىڭ بېشىنى تۇتتى .
ئىچى قاينىدى ، تېشى قىزاردى ،
ئۇستۇمگە مىنىپ ئوينىدى .
ئىختىيارىمنى ئالدى ،
بۇ ئوغۇلنى ئىچىمگە سالدى ،

دېدى . ئۇ ئوغۇلنى ئىت بەجەنە قوۋمىدىن بولغان ، دەپ ئېتىنى ئىرەك قويۇشتى . تۇركلەر ئىچىدە ئادەت شۇدۇر ، ئىتنىڭ ئېتىنى ئىرەك ، سىرەك ، دەپ قويىدۇ .

ئىرەكنىڭ ئارىكلى ئاتلىق بىر ئوغلى بار ئىدى . ئىچكى سالۇرلارنى ئارىكلىنىڭ ئوغۇللىرىدىن بولغان ، دېيىشىدۇ . ئۇ زامانداا بىز يوق ئىدۇق . توغرىسىنى ۋە يالغىنىنى ئاللا ياخشى بىلۇر . ئەگەر يالغان بولسا ، گۇناهى يەنە بۇرۇن سۆزلىگەنلەرنىڭ بويىنىدا بولسۇن .

ئاۋشارنىڭ ئوغۇللىرى قالدۇق سالۇردۇر .

يايجى ئوغۇللىرى بۇ زامانداا ئامۇ سۇيىنىڭ ياقىسىدا قاراقۇل يېنىدا ئولتۇرماقتا . بۇ دەۋردىمۇ ئۇلار يەنە «يايجى» دېيىلمەكتە .

ئۇگۇرجىقنىڭ بەش ئوغلىنىڭ نەسلىنى بايان قىلدۇق . ئەمما قۇشار ئاتلىق ئوغلىدىن نەسىل قالغانلىقى مەلۇم ئەمەس . ئەمدى ئۇگۇرجىقنىڭ ئىنىلىرىنىڭ نەسلىنى بايان قىلايلى .

سۇۋارجىقنىڭ خۇرشىد ئاتلىق بىر ئوغلى بار ئىدى . ئولام ئۆرگەنجلى خەلقى خۇرشىدنىڭ ئوغۇللىرىدۇر .

ئازلار ئۇرۇقى دودۇقنىڭ نەسلىدۇر .

ساكار ئېلى قاباجىقنىڭ نەسلىدۇر .

ئۇگۇرجىقنىڭ ئىنىلىرى ۋە ئوغۇللىرىنىڭ نەسىللىرىنى سۆزلەپ ئۆتتۇق . ئەمدى باشقا ئەللەرنى سۆزلەيلى .

ئاگار ۋە ئايماقلى ئېلى ئۇيغۇر ئىركىل خوجا ، ئوغۇزخانىنىڭ ئوغلى كۇن خانىنىڭ ۋەزىرى ئىدى ، بۇ ئەللەر ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدۇر .

يىمىر ئېلى خەلقى ئەسلى شۇنداق ئىدى : ماڭقىشلاقتا ئىچكى سالۇردىن بىر كىشى بىر ئىچكى سالۇرلۇقنى ئۆلتۇرۇپ قېچىپ ، دۇرۇندا ئولتۇرۇشلۇق سالۇر ئېلىنىڭ ئىچىگە كېلىپتۇ . كېيىن ئۇلاردىن بىر قىز ئېلىپ ، ئۇ يەرنى ۋەتەن تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قاپتۇ . پۇتۇن يىمىر ئېلى خەلقى شۇ شەخسنىڭ ئوغۇللىرىدۇر .

بۇرقاس ، سالۇر ئېلىدە تۆمۇر تۇغلۇق خان دېيىلگەن بىر خان بار ئىدى . سالۇر ئېلىدىن ئىشىك ئىسمايىل ئاتلىق بىر كىشى بار ئىدى . بىر يەردىن كېلىۋاتاتتى . تۆمۇر تۇغلۇق خانىنىڭ ئۆيىنى كۆچۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، ئاتتىن چۈشۈپ تۇردى . كارۋان ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن ، بەلكىم بىرەر نەرسە قالغاندۇ ، دەپ ئويلاپ ئۆيگە كەتتى . كېتىۋېتىپ كۆردىكى ئوچاق ئىچىدە بىر ئوغۇل بوۋاق يېتىپتۇ . بۇ كىشىنىڭ ئوغلى يوق ئىدى . ئۇنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ باقتى ۋە ئېتىنى بۇرقاس قويدى . پۇتۇن بۇرقاس ئېلى ئۇنىڭ نەسلىدۇر . تەكە ۋە سارىق . سالۇر ئېلىدە بىر ئادەم بار ئىدى ، توي تۇتماس دەپ ئاتىلاتتى . تەكە

ۋە سارىق خەلقى ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدۇر .

تۇركمەن بولۇپ تۇركمەنگە قوشۇلغان قەبىلىلەرنىڭ بايانى

قەدىمكى زاماندا ، ئۆرگەنجتە ئوبۇلخان ۋە ماڭقىشلاق ئۆزبېك خانىنىڭ ئوغلى ئادىل جانىبېك خانغا تەئەللۇق ئىدى . جانىبېك خان ئۇيغۇر سانقلىسىن دېگەن كىشىنى تۇركمەنلەر ئىچىگە ، تا ئۇلارنىڭ ئەيىپلىك ۋە گۇناھكارلىرىنى سورىسۇن ، دەپ ئەۋەتتى . ئۇ كېلىپ ئەل ئىچىدە بىر يىل تۇردى . ھەر يەردە گۇناھكار ۋە ئەيىپلىك كىشى بولسا سوراپ تۇراتتى . ئۆزۈكەرلىرى ۋە قۇللىرى كۆپ ئىدى . ئايال ئاتلىق بىر قۇلى بار ئىدى . ئۇ ھەممە قۇللىرىدىن پىشقەدەم ئىدى . تۇركمەنلەرنىڭ گۇناھكارلىرى ، يا بېشىمدىن ، يا مېلىمدىن ئايرىلارمەن دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى بىر يەرگە يىغىلىپ ، ئايازغا كۆپ پارا بېرىپ شۇنداق دېيىشتى :

— ئەگەر سەن بېگىمىزنى ئۆلتۇرسەڭ ، بىر يىلدىن بېرى ئەلدىن ئالغان مالىلارنى ۋە ئۆيدىن كەلتۇرگەن قۇشلارنىڭ ھەممىسىنى ساڭا بېرىمىز ، ھەرقاچان جانىبېك خان كىشى ئەۋەتىپ سېنى ئىزدىسە ، سېنى تۇتۇپ بەرمەسلىك ئۈچۈن ، بىز خەلق سېنى دەپ قىرىلايلى ، يوقىلايلى .

ئايال كۆپ مالغا ۋە بۇلارنىڭ شېرىن سۆزلىرىگە كۆڭلىنى بېرىپ ، بىر كېچىسى غافىل يانقان سانقلى سىنىنى ئۆلتۇردى . خوجىسىنىڭ مېلىدىن ئايازغا بىر ئوغلاقمۇ تەگمىدى . ھەر يەرگە قويغان مالىلارغا كىم يېقىن كەلسە ، ئۇلار تىللاپ ئۆزلىرى ئېلىشتى .

سانقلى سىنىنىڭ نۆۋۈكەرلىرى جانىبېك خان قېشىغا قايتىپ كېتىشتى . ئايال قورققىنىدىن كېتەلمىدى . ئوبۇلخان تېغىدا ئولتۇرغان تۇركمەنلەرنىڭ ئىچىدە قالدى .

شۇ يىلى جانىبېك خان ئېتىل سۇيىنىڭ ياقىسىدىكى ساراي شەھىرىدە ھەق رەھمىتىگە كەتتى.. پۇتۇن ئەسكى خەلقى بۇ ئايال ئوغۇللىرىدىن بولىدۇ .

خىزىر ئېلى . سالۇر ئېلىدىن ئوبۇلخاندا ئارسارى باي دېگەن بىر كىشى بار ئىدى . ئۆزاق ئۆمۈر كۆرگەن دۆلەتلىك ۋە مۇسۇلمانلىققا غەيرەت قىلغان كىشى ئىدى . بۇ سۆزىمىز-نىڭ دەلىلى شۇكى ، ئۇ زاماندا ئۆرگەنجتە شەرەف ئاتلىق بىر ئەزىز كىشى بار ئىدى ، شەيخلىق مەقامىدا ئولتۇراتتى ۋە خوجا ئىدى . ئارسارى باي بېرىپ ئېتى ئۇلۇغ شەيخكە قىرىق تۆگە سۇنۇپ ، پۇشايمانلىق قىلىپ ئىلتىماس يۇزىسىدىن ئەرز قىلدىكى :

— بىز تۇرك خەلقىدۇرمىز . ئەرەبچە كىتابلارنى ئوقۇپ ، مەنىسىنى چۈشىنىپ ئەمەل قىلماقلىق ئىنتايىن مۇشكۇل بولۇۋاتىدۇ . ئەگەر ئەرەبچە مەسىلىلەرنى تۇركچىگە تەرجىمە قىلىپ تەقدىم قىلغان بولسىڭىز ، ساۋابىغا ئورتاقلاشقان بولاتتىڭىز ، — دېدى . بۇنىڭ يۇزىسىدىن شەرەف خوجا دىنىي مەسىلىلەرنى تەرجىمە قىلىپ ، بىر كىتاب سۆزلەپ «مۇئىنۇل مۇرىد» دەپ ئات قويۇپ ، ئارسارى بايغا بەردى . ئۇ زاماندىن تا بۈگۈنگە قەدەر پۇتۇن تۇركمەنلەر ئۇ كىتابتىكى مەسىلىلەرگە ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتىدۇ .

ئۇ چاغدا ئىران پادىشاھى خۇراسانىنى قومابەگ دېگەن كىشىگە بەرگەن ئىدى . ئۇ خۇراسانغا كەلگەندىن كېيىن ، ئوبۇلخاندا ئارسارى بايىنىڭ ماما ئاتلىق گۈزەل ، ياخشى قىزى بارلىقىنى ئاڭلاپ ، ئەلچى ئەۋەتىپ ، كۆپ مال بەرسەم ، دەپ تىلەتتى . باي بەرمىدى . بەرمەيدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ، قوما بەگ كۆپ چېرىك بىلەن ئاتلىنىپ ، ئوبۇلخاندا

دۇكەر دەپ ئاتىلىدىغان قۇدۇقتا ئارسارى بايىنى شېھىت قىلىپ ، ئېلىنى بېسىپ ، ماما بېكەنى ئېلىپ بېرىپ ، نىكاھ قىلىپ كۆپ يىللار ساقلىدى . ماما بىكەدىن پەرزەنت كۆرمىدى . شۇ سەۋەبتىن ، ئارسارى بايىنىڭ ئوغۇللىرىغا قېرىنداشىنى ئېلىۋالسۇن ، دەپ ئادەم ئەۋەتتى . بۇلار قولتاق قاراجا مەرگەن دېگەن كىشىنى ئەۋەتتى . قوما بەگ ماما بىكەگە كۆپ مال بېرىپ قاراجا مەرگەنگە تاپشۇرۇپ ئەۋەتتى . بىر ئۆيلۈك قۇل بەرگەن ئىدى .

ئۇ قۇلنىڭ تۆت ئوغلى ۋە ئىككى قىزى بار ئىدى . چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى خىزىر ، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئېتى ئەلى ، ئۈچىنچى ئوغلىنىڭ ئېتى ئىگىبەك ۋە تۆتىنچى ئوغلىنىڭ ئېتى قاشقا ئىدى .

ماما بىكە قېرىغاندىن كېيىن ، مالىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئاللا يولىغا بەردى . قۇما بەگ بەرگەن قۇلىنىڭ ئۆزى ۋە خوتۇنى ئۆلۈپ كەتكەن ئىدى . تۆت ئوغلى ۋە ئىككى قىزىنى ئازاد قىلىپ ئەۋەتىۋەتتى . بۇ تۆتىمۇ ئۆيلۈك ۋە كۆپ مالىلىق بايلاردىن بولۇپ ، ھەرقايسىسى بىر يەردە ئولتۇرۇشتى .

خىزىر چورا ئامۇ سۇيىنىڭ ياقىسىدا كىردوش دېگەن يەردە ئېكىن ئېچىپ ۋە مال بېقىپ چوڭ باي بولدى . ئۇ زامانداا ئۆزبېكنى موڭغۇل دەپ ئاتىشاتتى . تۆت موڭغۇل كېلىپ خىزىرچوراغا خىزمەتكار بولۇپ مالىلىرىنى باقتى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئالتە سالۇر كېلىپ خىزمەتكار بولدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى دۆلەتمەن بولۇشتى . ئەتراپ ۋە جەنۇبتىن ئاچ ، زەئىپ ، تالاپەتكە ئۇچرىغان ۋە ئالدۇرغانلار كېلىپ ، بۇلارغا قوشۇلۇپ ئولتۇرۇشتى . كۆپ ئەل بولدى . ئۇلارنىڭ يۇرتلىرىنىڭ يۇقىرىسى تون قارى ، ئايىغى قارا كىشت ئىدى . ھەركىشى ئۇلاردىن قايسى خەلقسىز ؟ دەپ سورىسا ، خىزىر بايىنىڭ كىشىلىرىمىز ، دېيىشەتتى . بارا ـ بارا خەلق ئۇلارنى «خىزىر ئېلى» دېيىشتى . خىزىر ئېلىدە بىر ئۇرۇق بار بولۇپ ، كوتلار دېيىشەتتى . ئۇلار خىزىر ئېلىنىڭ نەسلىدىن ئىدى .

ئەمدى ، خىزىرنىڭ ئىنىسى ئەلىنى سۆزلەيلى .

ئەلى چورامۇ ئاغىسىدەك ئامۇ سۇيىنىڭ ياقىسىدا يۇرت تۇتۇپ ئولتۇردى ۋە دۆلەتلىك بولدى . ئۆزبېك ۋە تۇركمەنلەرنىڭ پېقىرى ۋە چۇشكۇنلىرى ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى «ئەلى ئېلى» دېيىشەتتى . ئەلى ئېلىنىڭ ئىچىدە «موغۇلجىكلار» دېيىلىدىغان بىر ئۇرۇق بار ئىدى . ئۇلارنىڭ يۇرتى ئامۇ سۇيىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ، يۇقىرىسى قاراقىچىت ، ئايىغى ئاقتام ئىدى .

ئۇچىنچى ئىنىسى ئىگىبەك ئازاد بولغاندىن كېيىن ، ئارسارى بايىنىڭ ئوغۇللىرى- نىڭ يېنىدىن ئايرىلىپ باشقا يەرگە كەتمىدى . ئۇنىڭ ئوغۇللىرىنى «قۇللار» دېيىشتى . ئۇلارمۇ ئىككى بۆلەك بولۇشتى . بىرىنى «قۇللار» دېيىشەتتى ، يەنە بىرىنى «چاغاتاي قۇللار» دېيىشەتتى . چاغاتاي دېيىشنىڭ مەنىسى مۇنداقكى : خوراسان تېمۇرلەرنىڭ قولىدا ئىكەن . ئۇلۇغ تۆپە خەلقى ئوبۇلخاندا ئامۇ سۇيىنىڭ ياقىسىدا ئولتۇرىدىكەن . ئامۇ سۇيىنىڭ قىبلە تەرىپىدىن بىر بوز ئاتلىق ئادەم كېلىپ پەرياد قىلىپ : «مېنى كەچۇرسىڭىز ، » دەپتۇ . ئۇلۇغ تۆپەلەر سال ئەۋەتىپ ئۇنى كەلتۇرۇپ : «كىمسەن ؟ نەدىن كېلىۋاتسەن ؟ » دەپ سوراپتۇ . ئۇ يىغلىت : «مەن چاغاتايىنىڭ ئارلات دېگەن ئۇرۇقىدىن ئىدىم . بىر كۈنى خوراسانىنىڭ دۇرۇن دېيىلىدىغان ۋىلايىتىدە بىرنەچچە يىگىتلەر بىلەن شاراب ئىچىپ ئولتۇراتتۇق . ئىچىمىزدە بىر ياخشى ئىنسان بار ئىدى . ئۇ مېنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇپ قالدى . مەن ئۇنىڭغا پىچاق تىقتىم .

ئۇ كىشى شۇ زامان ئۆلدى . كېچە ئىدى . ئۆلگەن كىشىنىڭ قېرىنداشلىرى خەۋەر دار بولۇشتىن ئىلگىرى قېچىپ ، سىزنىڭ خەلقىڭىز يېنىغا كېلىۋاتىمەن ،» دېدى . كۆپ يىللار ئۇلۇغ تۆپە ئىچىدە يۈردى . ھېچكىشى ئۇنىڭغا قىز بەرمىدى . ئاخىر ئىگىبەك چورانىڭ ئوغۇللىرىدىن بىرى ئۇنىڭغا قىز بەردى . ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان ئوغۇللارنى «چاغاتاي قۇللار» دەپ ئاتاشتى .

تۆتىنچىسى قاشقا چورا . ئۇ ئامۇ سۇيىنىڭ ياقىسىدا ئاجى دېگىزنىڭ يېقىن يېرىدە يۇرت تۇتۇپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئوغۇللىرىنى «قارا ئىسىلىلەر» دېيىشتى . چوڭ ئاغىلىرىدەك دۆلەتلىك بولدى ، ئۇنىڭ يېنىغا ھېچكىم كېلىپ قوشۇلمىدى . شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، ئۇ ئولتۇرغان يەر يامان ئىدى . ئېكىن ئاچىدىغان يېرى يوق ئىدى . ماللار ئوتلايدىغان ئوتمۇ ئاز ئىدى .

تەۋەجى ئېلى . سايىن خان ئەۋلادىدىن مۇسۇلمان بولغان ئۆزبېك خان (تەخرىنىڭ رەھمىتى ئۇنىڭ ئۈچۈن بولسۇن ،) ئىدى . ئۇ ئېتىل سۇيىنىڭ ياقىسىدا ساراي شەھىرىدە ۋاپات بولدى . ئوغلى جانىبەك خان ئاتىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇردى . ئۆرگەنج ۋە بەشى قارغالى ئىلىك ھەم ئايىغى ئاسترابادقا قەدەر ئولتۇرغان تۇركمەنلەر جانىبەك خانغا تەئەللۇق ئىدى . خانغا : «ئوبۇلخان تېغى تۆگە يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن پەۋقۇلئادده ياخشى يەردۇر ،» دېيىشتى . شۇ سەۋەبتىن خان ئوتتۇز ئۆيلۈك تۆگىچىنى كۆچۈرۈپ ئوبۇلخان تېغىغا ئەۋەتتى . ئۇنىڭ ئىچىدە ھەر ئۇرۇقتىكى كىشىلەر بار ئىدى . ھەركىشى پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىدە ھەر تائىپىدىن بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ . ئۇلارمۇ شۇنداق ئىدى .

جانىبەك خانىنىڭ بىر كىشىسى ئوبۇلخان تۇركمەنلىرى ئېلىگە كېلىپ ، ھەر يىلدا ئالىدىغان مالىلىرىنى ئېلىپ ، كۆپ تۆگىنى يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئوتتۇز ئۆيلۈك تۆگىچىگە تاپشۇرۇپ كەتتى . ئۇلار تا جانىبەك خان ئۆلگۈچە ئوبۇلخان تېغىدا ئولتۇرۇشتى . ئۇلارنى «تۆگىچىلەر» دەپ ئاتاشتى . جانىبەك خان ھەق رەھمىتىگە باردى . ئوغلى بەردىبەك خان بولدى .

ئۇنىڭ زامانىدىمۇ تۆگىچىلەر خانلىق تۆگىسىنى بېقىپ ئولتۇرۇشتى . بەردىبەك خان ئۆلگەندىن كېيىن ، ئۆزبېكنىڭ ئىچى بۇزۇلدى . ئۇنى ئوبۇلخان تۇركمەنلىرى ئاڭلاپ ، جانىبەك خانىنىڭ تۆگىلىرىنى ئېلىپ ، تۆگىچىلىرىنى چاپقۇن قىلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن تۆگىچىلەر ئاچلىق سەۋەبىدىن «بېلىق ئوۋلايمىز» دەپ ، قاشقا چورانىڭ ئوغۇللىرى يېنىغا كېتىپ ئولتۇرۇشتى .

بىرنەچچە يىلدىن كېيىن كۆپ خەلق بولدى . ئۇلارنىڭ يۇرتلىرىنىڭ يۇقىرىسى ئاقتام ، ئايىغى ئوغۇرچا ئىدى . قارا ئىسىلىلەر ئىچىدە كۆپ ئەۋلادقىچە ئولتۇردى .

ئۇلاردىن خەلىل ئاتلىق بىر يىگىت پەيدا بولدى . ئۇ زاماندا قارا ئىسىلىلەر پېقىر بولۇپ قالغان ئىدى . شۇ سەۋەبتىن خەلىل باشلىق ھەممىسى ئارسارى ئېلىنىڭ ئوبېگى ۋە ياخشىلىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ : «بىز خىزمەتكارلىرىڭىز ئىدۇق . كۆپ ئاچ ۋە پېقىر بولۇپ قالدۇق . سىزلەردىن ئۆتۈنىدىغىنىمىز ، چوڭ ئوبۇلخان ۋە كىچىك ئوبۇلخان تاغلىرىنىڭ قۇشلىرىنى ۋە ئېكىن ئاچقىلى بولىدىغان چەشمىلىرىنى بىزگە بەرسىڭىز ، سىز ھەر نېمە دېسىڭىز ، ھەر يىلدا ئۇنى سىزگە بېرەيلى ،» دېيىشتى . ئارسارى ياخشىلىرى بىلەن يىغىلىپ ئولتۇرۇپ : «ئۇلۇغ ئاتىمىز ئارسارى باي سېتىپ ئالغان چوڭ ئوبۇلخان تېغىدا ئالتە ئاقار بۇلاق ، ئون ئۇۋا لاچىن ، سەككىز ئۇۋا ئىت ئالغۇ ، كىچىك ئوبۇلخان تېغىدا تۆت ئۇۋا لاچىن ، ئالتە ئۇۋا ئىت ئالغۇ باردۇر . بۇلاقلاردىن قانچىلىك ئاشلىق ھاسىل بولسا ، ئۇنىڭ يېرىمىنى بىزگە

بېرىكلار . ئېغىل قىلىش ئۈچۈن ئىككى مىڭ تال قومۇش بېرىكلار . ئون چوڭ لاچىن ، تۆت ئاق لاچىن ، ئون سەككىز ئىت ئالغۇ ، ئالتە ساربجانى ھەربىلدا كەلتۈرۈڭلار ،» دەپىشتى . قارا ئىسلى خەلىل بۇنى قوبۇل قىلدى ۋە ئاخىرىدا دېدىكى : «قۇشلارنى تۈتۈشمىز ئۈچۈن ئارغامچىمىز ۋە ئوزۇقمىز يوق» . ئونبېگى ۋە ياخشىلىرى ئەلدىن توپلاپ يىپ ئۆرگىزىپ ، يۇز غۇلاچ ئارغامچا ۋە ئالتە ئوغلاقلىق ئۆچكە ، ئىككى تولۇم ئىركىت ، بىر ئېشەك بېرىشتى . ئۇلار كۆپ يىللارغىچە بۇ سۆزلىگەن نەرسىلەرنى بېرىپ تۇردى . بۇ زامانىدا ئۇلارنى «تاغ ساري» دەپىشەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن قاشقا چورانىڭ ئوغۇللىرىدۇر . قاشقا بىلەن ساقارنىڭ مەنىسى بىردۇر .

ئوغۇز ئېلىگە بەگلىك قىلغان قىزلارنىڭ بايانى

تۇركمەنلەرنىڭ تارىخ بىلگۈچى ياخشىلىرى ۋە يازغۇچىلىرى يەتتە قىز پۈتۈن ئوغۇز ئېلىنى ئاغزىغا بېقىندۇرۇپ ، كۆپ يىللار بەگلىك قىلدى ، دەپ سۆزلىشىدۇ .

ئۇلارنىڭ بىرى ئالتۇن كۆزگى سۇندۇن بايىنىڭ قىزى ، سالۇر قازان ئالىپنىڭ خوتۇنى بويى ئۇزۇن بۇرلا ئىدى .

ئىككىنچىسى ، قارىمىش بايىنىڭ قىزى ، مامىش بەگنىڭ خوتۇنى بارچىن سالۇر ئىدى . ئۇنىڭ قەبرىسى سىر سۇيىنىڭ ياقىسىدا بولۇپ ، خەلق ئىچىدە مەشھۇردۇر . ئۆزبېكلەر ئۇنى «بارچىنىڭ كۆك كاشانەسى» دەپىشىدۇ . ئۇ سەنئەتكارانە ئىشلەنگەن چىرايلىق گۇمبەزدۇر .

ئۇچىنچىسى ، قايى بايىنىڭ قىزى ، چاۋۇلدۇر بالا ئالىپنىڭ خوتۇنى شاباتى ئىدى .

تۆتىنچىسى ، قوندى بايىنىڭ قىزى ، بىيەكەن ئالىپنىڭ خوتۇنى كۇنىن كۆركلى ئىدى .

بەشىنچىسى ، يۇماق بايىنىڭ قىزى ، قالقىن قوناق ئالىپنىڭ خوتۇنى يەنە بىر كۇنىن كۆركلى ئىدى .

ئالتىنچىسى ، ئالىپ ئارسلاننىڭ قىزى ، قەستان قارا ئالىپنىڭ خوتۇنى كەرچە بولادى ئىدى .

يەتتىنچىسى ، قىنىق بايىنىڭ قىزى دۇدال بايىنىڭ ئوغلى قىماچنىڭ خوتۇنى قۇغادلى ئىدى .

تارىخ 1071 دە خارەزىم مەملىكىتىدە يېزىپ تاماملاندى .

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «قەلەم دۇنيانىڭ ئىززىتى ۋە ئاخىرەتنىڭ شەرىپىدۇر .» دېگەنىدى .

سوۋېت ئۇيغۇرلىرى تىلىنىڭ بەزى مەسىللىرى

غوجەخمەت سەئدىۋەققاسوف

مۇھەررىردىن: غوجەخمەت سەئدىۋەققاسوف (1929. 6. 15 — 1991. 11. 15) قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇخبىر ئەزاسى، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدە خىزمەت كۆرسەتكەن پەن ئەربابى، مەشھۇر پېداگوگ، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ تۇنجى قارارلىق مۇدىرى ئىدى. ئالىمنىڭ رىياسەتچىلىكىدە يېزىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» ناملىق بىر يۈرۈش ئىككى كىتاب (1 ـ قىسىم فونېتىكا ۋە لېكسىكا، 2 ـ قىسىم مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس) 1983 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا، 1988 ـ يىلى خەنزۇ يېزىقىدا نەشر قىلىنغان. ژۇرنىلىمىزنىڭ 1997ـ يىللىق 1ـ سانىدا، ئالىمنىڭ «مەشھۇر ‹دىۋانۇلۇغاتىت تۈرك› نىڭ ئۇيغۇرچە نەشرى ھەققىدە» سەرلەۋھىلىك مۇھىم ماقالىسىنى ئېلان قىلغانىدۇق.

بۇ يىل غ. سەئدىۋەققاسوف تۇغۇلغانلىقىنىڭ 70 يىللىق، ئىلمىي ۋە پېداگوگلىق پائالىيىتىنىڭ 45 يىللىق خاتىرىسى. بىز مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن، ژۇرنىلىمىزدا مەرھۇم ئالىمنىڭ ئالمۇتا شەھىرىدە ئۇيغۇر تىلىدا، سلاۋىيان يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان ئىلمىي، بەدئىي ئۇنىۋېرسال پەسىللىك ژۇرنال «پەرۋاز» نىڭ 1991 ـ يىللىق 2 ـ سانىغا بېسىلغان «سوۋېت ئۇيغۇرلىرى تىلىنىڭ بەزى مەسىللىرى» ناملىق ئىلمىي ماقالىسىنى ئېلان قىلدۇق.

* *

كېيىنكى يىللار مابەينىدە، ئېلىمىزدىكى ھەممە ئىتتىپاقداش ۋە ئاپتونومىيىلىك رېسپۇبلىكىلاردا، شۇ رېسپۇبلىكىلار دائىرىسىدە ياشىغان چوڭ ـ كىچىك خەلقلەرنىڭ تىللىرى ھەققىدە قانۇنلار قوبۇل قىلىندى. تىلغا نىسبەتەن بۇقەدەر چوڭ ئېتىبار ۋە دىققەت، ئۇنىڭ رولىنى ھەم ئابرۇيىنى كۆتۈرۈشكە، قوللىنىش دائىرىسىنى كېڭەيتىشكە قارىتىلغان چارە-تەدبىرلەر ھەممىمىزنى خۇرسەن قىلىدۇ. بۇنى پۈتكۈل ئىتتىپاق مىقياسىدا ئەۋج ئالغان ئۆزگەرتىپ قۇرۇش جەريانىنىڭ يېمىشى دەپ قاراش لازىم.

ھەقىقەتەنمۇ، تىل خەلقنىڭ جېنى. ئۇ مىللىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ زور ئامىلى سۈپىتىدە خەلقنىڭ تارىخىي تەجرىبىسىنى، دۇنيا قارىشىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ. ئەدەبىيات ۋە فولكلور ئەسەرلىرىنى يارىتىشنىڭ بىردىنبىر ۋاستىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تىل — ئەڭ مۇھىم ئالاقە قورالى.

ئەپسۇسكى، شەخسكە سېغىنىش ۋە تۇرغۇنلۇق يىللىرى ئېلىمىزدە لېنىنچە مىللىي سىياسەتنىڭ قوپال بۇرمىلىنىشى تۈپەيلى، تىلنىڭ جەمئىيەت ھاياتىدىكى ۋە ھەرقانداق خەلقنىڭ تەقدىرىدىكى ئاجايىپ زور رولىغا ئېتىبارسىزلىق بىلەن قاراش ئەھۋاللىرى يۈز بەرگەنىدى. شۇڭلاشقا، مىللىي تىللارنى، بولۇپمۇ ئاز سانلىق خەلقلەر تىللىرىنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي مەسىلەرنى شۇ خەلقلەرنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق

ھەل قىلىش تەبىئىي يوسۇندا كۆنتەرتىپكە جىددىي قويۇلماقتا . «ئۇششاق» تىللارنى ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى مۇشكۈل ھالىتىدىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ خىلمۇخىل يوللىرى قاراشتۇرۇلماقتا .

تىللارنىڭ جەمئىيەت ئالدىدىكى بۇيۇك خىزمىتىنى تىكلەش ۋە ئۇلارنى ھەر تەرەپلىمە تەرەققىي ئەتتۇرۇش يۇزىسىدىن ، قازاقىستاندىمۇ كۆچلۈك تەۋرىنىش ۋە ھەرىكەتلەر باشلىنىپ كەتتى . 1990 ـ يىلىنىڭ 1 ـ ئىيۇلىدىن ئېتىبارەت قازاقىستان س س ر ئالىي سوۋېتىنىڭ «قازاقىستان س س ر دىكى تىللار توغرۇلۇق قانۇنى» ئۆز كۈچىگە ئىگە بولدى . رېسپۇبلىكا- لىق «قازاق تىلى» جەمئىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئوبلاستلىق ، شەھەرلىك ، رايونلۇق ، يېزىلىق شۆبىلىرى قۇبۇلۇپ ، ئۇلار جاي ـ جايلاردا ئۇنۇملۇك ئىش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ . «قازاقىستان س س ر دا 2000 ـ يىلىغىچە قازاق تىلىنى ۋە باشقا مىللىي تىللارنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشنىڭ دۆلەت پروگراممىسى» تۈزۈلۈپ ، ئۇنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىككى يېرىم مىليارد سوم پۇل ئاجرىتىش پىلانلاشتۇرۇلماقتا .

پۈتكۈل ئىتتىپاق كۆلىمىدە ، شۇنداقلا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقىستان رېسپۇبلىكىلىرىدا تىللار توغرىسىدا قوبۇل قىلىنغان قانۇنلارنىڭ سوۋېت ئۇيغۇرلىرىغا بېۋاستە مۇناسىۋىتى بار ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتمەكچىمىز . چۈنكى ، بۇ قانۇنلار بويىچە ئۇيغۇر تىلى مەزكۇر رېسپۇبلىكىلاردا ئاز سانلىق خەلقلەر تىللىرىنىڭ بىرى سۈپىتىدە دۆلەتنىڭ غەمخور- لۇقىغا ئېرىشىدۇ .

ئەڭ ئاۋۋال شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، ئۇيغۇرلار قانۇنىي رەۋىشتە ئۆز تىلى بىلەن پەخىرلىنەلەيدۇ ، ماختىنالايدۇ . چۈنكى ، بۇ تىل داڭلىق تارىخقا ئىگە . قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ ئەدەبىي تىل بولۇپ شەكىللەنگەن ، بىرقانچە خىل يېزىق ئۇلگىلىرىنى ، شۇ قاتاردا ئۆزىنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى كەڭ قوللانغان ھەمدە ئەتراپىدىكى باشقا كۆپلىگەن تۈركىي تىللارغا ئۆزىنىڭ ئىجابىي تەسىرىنى تەگكۈزگەن تىل . ئۇيغۇر تىلىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان تۈگىمەس ـ پۈتمەس يازما مەنبەلەر خەلقىمىزنىڭ ھەقىقىي مەنىۋى بايلىقىنى تەشكىل قىلىدۇ . تىن تاشقىرى ، قېرىنداش ۋە قوشنا خەلقلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى يورۇتۇشتىمۇ باي مەلۇماتلارنى بېرىدۇ . بۇ مەنىۋى خەزىنە دۇنياۋى تۈركولوگىيىدە ئۇيغۇر تىلىغا زور ھۆرمەت ۋە ئابرۇي- ئاتاق ئاتا قىلدى . ئۇيغۇر تىلى ھازىر پەقەت جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىلا ئەمەس ، بەلكى گېرمانىيە ، ئا ق ش ، فرانسىيە ، ئەنگلىيە ، شۋېتسىيە ، پولشا ، ۋېنگرىيە ، ياپونىيە ۋە تۈركىيە قاتارلىق تەرەققىي ئەتكەن ئەللەردىمۇ ئوڭۇشلۇق ئۆگىنىلمەكتە ، تەتقىق قىلىنماقتا .

مەلۇمكى ، سوۋېت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلى ئومۇم خەلق ئۇيغۇر تىلىنىڭ بىر تارمىقى بولۇپ ، قازاقىستان ، ئۆزبېكىستان ، قىرغىزىستان ۋە تۈركمەنىستانىنىڭ ئايرىم ئوبلاست ۋە رايونلىرىدا ياشاۋاتقان 300 مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ تىلىنى تەشكىل قىلىدۇ . يەرلىك خۇسۇسىيەتلىرى بويىچە ، سوۋېت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلى يەتتىسۇ ۋە پەرغانە شېۋىلىرى بولۇپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ . بۇ شېۋىلەرنىڭ ھەر ئىككىلىسى مەركىزي دىئالېكتنىڭ تەركىبىگە كىرىدۇ .

زامانىۋى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئۆزىنىڭ ئاساسى بويىچە ، شىنجاڭ ۋە سوۋېت ئۇيغۇرلىرى ئۈچۈن ئورتاق ۋە بىردەك خىزمەت قىلىدۇ . ئۇلار ئەدەبىي تىلدا ئۆز ئارا بىر ـ بىرىنى ھېچبىر قىينالماستىن چۈشىنەلەيدۇ .

ئۇيغۇرلار سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتنىڭ بارلىق ساھەلىرىدە ، شۇ جۈملىدىن تىل تەرەققىياتى بويىچە چوڭ ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈرگەن

ئىدى . مۇشۇ دەۋرلەردە يېڭىلانغان زامانىۋى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى شەكىللىنىشكە باشلىدى . مىللىي مەكتەپلەر ، مەتبۇئات ئورگانلىرى ۋە باشقا مەدەنىي ـ مائارىپ تەشكىلاتلىرى ئېچىلـ دى . خىلمۇخىل دەرسلىك ، ئوقۇش قوراللىرى ھەم لۇغەتلەر تۇزۇلدى . ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان ئەدەبىياتلار سان ۋە ھەجىم جەھەتتىن تېز سۇرئەت بىلەن ئۆستى . ئۇيغۇر تىلىنى بىرلىككە كەلتۇرۇش ، ئەدەبىي تىلنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلىدىغان شېۋىنى تاللىۋېلىش ، يېزىق (ھەرپ) ، ئىملا ، ئاتالغۇ ۋە باشقا ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش يۇزىسىدىن ئېلىپ بېرىلغان جىددىي ئىشلار ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىجتىمائىي رولىنى ، جەمئىيەتتىكى خىزمىتىنى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ كۆپ دەرىجىدە كېڭەيتىپ ، ئۇنىڭ ئابرۇيىنى ئاشۇرـ دى . پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت بۇ يىللىرى ئاز سانلىق خەلقلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ تىلىغا غەمخورلۇق كۆرسەتتى . بۇنىڭ دەلىلى سۇپىتىدە ، 1921 ـ ، 1925 ـ ، 1928 ـ ، 1930 ـ ، 1936ـ ۋە 1937 ـ يىللىرى ئالمۇتا ، تاشكەنت ، موسكۋا ۋە سەمەرقەنت شەھەرلىرىدە ئۇيغۇر تىلىغا مەخسۇس بېغىشلىنىپ چاقىرىلغان كېڭەشمە ۋە كونفىرنسىيىلەرنى ئاتاپ ئۆتۈش ئورۇنلۇق .

لېكىن ، 30 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي ، سىياسىي ئەھۋالى بىرىنلا ناچارلىشىپ ، مىللىي مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى توختاپ قالدى . 1937 ـ ، 1939 ـ يىللىرى يېڭىدىن شەكىللىنىۋاتقان ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ كۆپچىلىك قىسمى تۇتقۇنغا ئېلىندى . ئۇيغۇر مەكتەپلىرى ، مەتبۇئات ئورگانلىرى ، تىياتىر ۋە مىللىي سەنئىتىـ مىزنىڭ باشقا تۇرلىرىمۇ يېپىلىپ قالدى .

ستالىن دەۋرىدە ، خۇسۇسەن پەرغانە ۋادىسىدا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار ئازاب چەكتى ، ئۇلار مىللىي مەدەنىيەت ساھەسىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئېرىشكەن ئۇتۇقلىرىدىن جۈدا بولۇپلا قالماستىن ، ناھايىتى تېز سۇرئەتتە ھەم تەبىئىي ، ھەم مەجبۇرىي ئاسسىمىلياتسىيىگە ئۇچرىغىلى باشلىدى . ئۇلارغا گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ شىنجاڭدىن تاشلانغان جاسۇسلىرى دېگەن يالا چاپلاندى . ئەھۋال شۇ دەرىجىگە كېلىپ يەتتىكى ، ھەتتا ئىسىم ـ فامىلىسىنىڭ ئاخىرى «ئاخۇن» سۆزى بىلەن ئاياغلاشقان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى تۇتقۇنغا ئېلىش ھەققىدە بۇيرۇق بېرىلدى . («شەرق ھەقىقىتى» گېزىتى ، 1990 ـ يىل 2 ـ مارت سانى) پەرغانە ۋادىسىدا يەرلىك ئۆزبېكلەرنىڭ ئۇيغۇرلارنى تا بۈگۈنكى كۈنگىچە «ئاخۇنلار ، ئاخۇنەك» دەيدىغانلىقىنى ئەسكە ئالساق ، 1937 ـ يىللىرى «خەلق دۈشمىنى» سۈپىتىدە پاجىئەگە مۇپتىلا بولغان «ئاخۇنلارنىڭ» كىملەر ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس .

ئاتامۇ ئۆلۈپ كەتكەن ، ئانامۇ ئۆلۈپ كەتكەن ، قېرىنداش بولغان بىلەن ، كۆڭلى بۆلۈنۈپ كەتكەن .

ئاتام بولسا ، ئانام بولسا ، غېرىب بولارمىدى باشىم . غېرىبلىق شەھىرىدە يىغلاپ ، كۆزۈمدە قالمىدى ياشىم .

پەرغانە ئۇيغۇرلىرىدىن يېزىۋېلىنغان مۇشۇ بىر كۈبلېت قوشاق بۇلارنىڭ ئاشۇ چاغلاردىكى پاجىئەلىك تەقدىرىنى ياخشى تەسۋىرلەيدۇ .

ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا ناھەقتىن ناھەق چۈشكەن مۇنداق قىيىن ـ قىستاق بىر كۈنلەردە ئۆز ۋەتىنىدىن ئامالسىز ئايرىلىپ مۇساپىر چىلىقتا يەر چوغ ، ئاسمان قوغ بولۇۋاتقان پەيتتە ، ئۆلكەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك ، دېگەندەك ، ئۇلارنىڭ مىللىتىنى ئۆزگەرتىپ يېزىشقا قارىتىلـ غان نامەردلىك ھەرىكەتلەرمۇ بولماي قويمىغانلىقى مەلۇم . نەتىجىدە ، ئومۇمىي سانى ئۆز

ۋاقتىدا 300 مىڭدىن كەم بولمىغان ئۆزبېكستان ئۇيغۇرلىرى بۇگۈنكى كۈندە بار - يوقى 30 ـ 35 مىڭنىلىك ئەتراپىدا ، دەپ ھېسابلىنىدۇ .

ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆپچىلىك قىسمى جايلاشقان پەرغانە ۋادىسىدىكى تىل ۋەزىيىتىنى ئوبېيېكتىپ ھالدا تەسەۋۋۇر قىلىش ئۈچۈن مەزكۇر ئۇيغۇرلارنىڭ كېيىنكى 100 ـ 150 يىللىق تارىخىنى ، كۆچۈپ كېلىپ ئورۇنلىشىش ئالاھىدىلىكلىرىنى ھەم مەۋجۇت تىل سىياسىتىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىش تەلەپكە مۇۋاپىقتۇر . ئومۇمەن ئالغاندا ، مەتبۇئا-تىمىز سەھىپىلىرىدە پەرغانە ۋادىسى ئۇيغۇرلىرىغا ئائىت كەڭ دائىرىدىكى كىتابخانلىرىمىزنى قانائەتلەندۈرگۈدەك مەلۇماتلار كەمدىن ـ كەم . مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن توپلانغان يېڭى ماتېرىياللار ئاساسىدا كۆپچىلىككە تۆۋەندىكى مەلۇماتلارنى سۇنماقچىمىز .

ھازىر پەرغانە ۋادىسىدا ياشىغۇچى ئۇيغۇر ئاھالىسى تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، ئاساسەن 19 ـ ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا شىنجاڭدىن كۆچۈپ چىققان . بۇ ئەھۋال بىرىنچىدىن ، شۇ دەۋردە ھۆكۈمرانلىق قىلغان مانجۇ ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنى ئادەتتىن تاشقىرى قاتتىق ئەزگەنلىكى نەتىجىسىدە ؛ ئىككىنچىدىن ، پات ـ پاتلا بولۇپ تۇرغان ھەر خىل قوزغىلاڭلارنىڭ سەۋەبلىرى نەتىجىسىدە يۈز بەردى .

19 ـ ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ، پەرغانە ۋادىسىغا ئۆتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى كېيىنرەك قەشقەرگە يېڭىۋاشتىن قايتىپ كەتكەن . كۆچىلىكى بولسا ھەر خىل شەھەر ۋە قىشلاقلارغا تارقىلىپ ، يەرلىك خەلق بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەنلىكى مەلۇم . ئەمما ، ئۇيغۇر كۆچمەنلىرىنىڭ بىر قىسمى تېرەك داۋان دېگەن داۋاندىن ئۆتۈش ۋاقتىدا قوقانغا يەتمەستىن تۇرۇپلا قىرغىنغا ئۇچرىغان . بولۇپمۇ ، 1847 ـ يىلىدىكى «يەتتە خوجا قوزغىلىڭى» دەۋرىدە كۆچكەن خەلق ناھايىتى چوڭ ھالاكەتكە يولۇققان .

چوقان ۋەلىخانوۋنىڭ ئېيتىشى بويىچە ، مۇشۇ كۆچۈشتە 30 مىڭغا يېقىن كىشى ھالاك بولغان . ئەلۋەتتە ، قىرغىنلىغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كەمبەغەل دېھقانلار ئىدى . چۈنكى ، دۆلەتمەن كىشىلەر يا قەشقەرنىڭ ئۆزىدە قالغان ، ياكى دەسلەپكى ئون كۈن ئىچىدە ئامان-ئېسەن پەرغانە ۋادىسىغا كېلىشكە ئۈلگۈرگەن .

چوقان ۋەلىخانوۋنىڭ ئەسەرلىرىدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ چىققان ئۇيغۇرلارنىڭ سانىنى تەخمىنەن بىلىشكە بولىدۇ . 1860 ـ يىلىغا كەلگەندە قوقان خانلىقىدا 250 مىڭغا يېقىن ئۇيغۇرلار ياشىغان . كېيىن ئۇلارنىڭ مەلۇم قىسمى ياقۇبېگ بىلەن بۇزرۇك خانىنىڭ قەشقەرگە قاراپ ئاتلانغان يۈرۈشلىرىگە ۋە 1860 ـ ، 1878 ـ يىللاردىكى شىنجاڭدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرگە قاتناشقان . لېكىن ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسىي قىسمى پەرغانە ۋادىسىغا جايلاشقان ۋە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان كېيىنكى قوزغىلاڭلار نەتىجىسىدە كۆچۈپ ئۆتكەن كۆچمەنلەر بىلەن تېخىمۇ كۆپەيگەن . ھەر خىل قوزغىلاڭ ۋە ۋەيرانچىلىقلاردىن كېيىن قېچىپ ئۆتكەن ئۇيغۇرلاردىن تاشقىرى ، پەرغانە ۋادىسىدا ئۆز ۋەتىنىدىن بوش يەر ئىزدەپ چىققان ئۇيغۇر دېھقانلىرى مەلۇم پىرسەنتنى تەشكىل قىلىدۇ . 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپلا قەشقەرىيىدە «يەر ئاچارچىلىقى» سېزىلگەنىدى . مۇشۇ سەۋەب تۈپەيلىدىن ، بولۇپمۇ قەشقەر ، يەركەنت ، خوتەن ۋە تۇرپان ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلار شىنجاڭنىڭ ئاھالىسى ئاز باشقا يەرلىرىگە يۆتكىلىپ ، دېھقانچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولدى . مۇشۇ دەۋردە شىنجاڭ تېررىتورىيىسىدىن چىقىپ ، پەرغانە ۋادىسىغا ، جۇملىدىن ئەنجان ، مەنگان ، ئوش ، جالالئاباد ، ئۆزگەنت شەھەرلىرىگە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا جايلاشقان ئۇيغۇرلارمۇ ئاز بولمىدى . بوش يەر ئىزدەپ چىققان ئۇيغۇر دېھقانلىرى توپ ـ توپى بىلەن ئۇزلۇكسىز كېلىپ ، ھازىرقى مەلۇم

ئۇيغۇر قىشلاقلىرىنى قۇرغان .

شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى چېگرىداش ئۆزبېكىستان ، قىرغىزستان تېررىتورىيە-سىگە ئۆتۈشى تا سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىگىچە داۋام ئەتكەن . 1961 ـ ، 1962 ـ يىللاردىكى تەكشۈرۈش ۋاقتىدا قېرىلار بىلەن بولغان سۆھبەتلەر بۇنى تولۇق دەلىللەيدۇ . 20 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەردىن چىققان ئۇيغۇرلارنى ئەنجان ۋە ئوش ئوبلاستلىرىنىڭ كۆپ جايلىرىدىن پات ـ پاتلا يولۇقتۇرۇشقا بولىدۇ .

مويسېپىتلار بىلەن بولغان ھەر خىل سەممىي سۆھبەتلەر نەتىجىسىدە ، ئەنجان ئۇيغۇر-لىرىنىڭ شىنجاڭدىن كۆچۈپ چىقىش ، جايلىشىش تارىخىغا ئائىت توپلانغان ماتېرىيال ھەم رەسمىي تارىخىي ھۆججەتلەر ئاساسىدا ئېلان قىلىنغان يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار بىر ـ بىرىگە تەخمىنەن ماس كېلىدۇ . باشقىچە بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس . ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ھاياتىدا بۇنىڭدىن بىر ياكى بىر يېرىم ئەسىر مۇقەددەم يۇز بەرگەن ناھايىتى چوڭ بىر ۋەقەنى 70 ياكى 80 ياشتىكى بوۋاينىڭ بىرقەدەر ياخشى بىلىشى ھەم ئۇنى ئېسىدە ساقلاپ قېلىشى كىشىنى گۇمانلاندۇرمايدۇ . بىر خەلقنىڭ تارىخىدىكى مۇنداق «ئۇنتۇلماس كۈنلەرنىڭ» ئاتىدىن بالىغا ، بالىدىن بالىغا رىۋايەت سۈپىتىدە ئېيتىلىپ تۇرىدىغانلىقى تەبىئىي نەرسە . بۇ خۇسۇستا تۆۋەندىكى ئىككى پاكىتنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كۈپايە قىلىدۇ :

بىرىنچى ، ئىز باسقان رايوننىڭ «ئۇيغۇر» يېزا سوۋېتى («موسكۋا» كولخوزى) دىكى قېرىلار بىلەن بولغان بىر سۆھبەتتە شۇ نەرسە ئېنىقلاندىكى ، مەزكۇر يېزىدىكى ئۇيغۇرلار قەشقەر تەۋەسىدىن «بىر توپىلاڭ ۋاقتىدا مانجۇ ھۆكۈمرانلارنىڭ دەستىگە چىدىمايلا» كۆچۈپ چىقىشقا باشلىغان . (1948 ـ يىلى س س س ر پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇ-تى توپلىغان ماتېرىياللار بويىچە «ئۇيغۇر» يېزا سوۋېتىدىكى ئۇيغۇرلار ئۆز ئەركى بىلەن يەر ئىزدەپ چىققان دېھقانلار ئىدى ، دېگەن مەلۇمات بېرىلىدۇ . لېكىن ، بىز توپلىغان ماتېرىياللار بۇنىڭ ئەكسىچە ، ئۇلارنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ھەر خىل قوزغىلاڭلار نەتىجە-سىدە قېچىپ ئۆتكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ .) لېكىن ، ئۇلار بىر قېتىمدىلا ئەمەس ، بەلكى ئۇزۇن يىللار داۋامىدا بەشلەپ ـ ئونلاپ كېلىپ توپلاشقان . مەسىلەن ، ئالماخۇن قاسىموف دېگەن كىشىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇنىڭ بوۋىسى (دادىسىنىڭ دادىسى) 10 ياش ۋاقتىدا چىققاندىمش . بوۋاي بولسا بۇ يەرگە كېلىپ ، 22 ـ 23 ياشلىرىدا ئالماخۇن ئاكىنىڭ دادىسىنى تاپقان . ئەمدى ئالماخۇن ئاكىنىڭ دادىسى 1958 ـ يىلى 85 ياشقا كىرىپ قايتىش (ۋاپات) بولغان . دېمەك ، 1964ـ يىلى بوۋاينىڭ قەشقەردىن كۆچۈپ چىققىنىغا تەخمىنەن 103 ـ 104 يىل بولىدۇ .

«ئۇيغۇر» يېزا سوۋېتى ئۇششاق ـ ئۇششاق بىرنەچچە مەھەللە ۋە قىشلاقلاردىن تەركىب تاپىدۇ . ئۇلار ئاساسەن جاڭجال ، ئاتۇش ، توققۇزاق ، شورۇق ، پۇشمان ، پايناپ ، توكۇ ، چاڭگات ، قاۋۇل ، گۈزە ۋە باشقىلار . بۇ مەھەللىلەرنىڭ كۆپچىلىكى قەشقەر تەۋەسىدىمۇ خۇددى مۇشۇنداق ئاتىلىدۇ . شۇنىڭغا قارىغاندا ، بىر مەھەللىدىن كۆچكەن ئۇيغۇرلار بۇ يەردىمۇ ئالاھىدە مەھەللە تەشكىل قىلىپ ، ئۇنى ئۆزىنىڭ قەشقەردىكى بۇرۇنقى نامى بىلەن ئاتىغانلىقى بايقىلىدۇ .

كۆچۈپ چىققانلار يېڭى جايلاشقاندا ، بۇ ئارىلار جاڭگاللىق ، قومۇشلۇق بولغان ھەم ھېچكىم ياشىمىغان . بۇ يەرلەرنى كۆچمەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرى ئېچىپ ، ئۆزلەشتۈرگەن .

مەزكۇر ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرىدا ئاتالغان مەھەللىلەرگە دەسلەپ قاچان كېلىپ جايلاشقا-

لمقىنى بىلىش ئۈچۈن بولغان بىرنەچچە قېتىملىق سۈرۈشتۈرۈشلەر ئېنىق بىر نەتىجە بەرمىدى . ۋاھالەنكى ، ئۇلارنىڭ تەخمىنەن مۇشۇ 130 يىلدىن بېرى ئاستا ـ ئاستا توپلاشقانلىقى بايقىلىدۇ .

ئىككىنچى ، ئەنجان رايونىنىڭ «لېنىن» نامىدىكى كولخوزىدا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىغا ئائىت 1961 ـ يىلى 73 ياشقا كىرگەن غازىۋاي تاغا (غازىۋاي تاغا تا كېيىنكى يىللارغىچە سوزۇلغان ئۇزاق ۋاقىتتا «لېنىن» كولخوزىدا رەئىس بولۇپ ئىشلىگەن ، ئۆز تەڭتۇشلىرىغا نىسبەتەن ئاڭلىق كىشى) تۆۋەندىكىلەرنى سۆزلەپ بەردى : شىنجاڭدا بولغان بىر غازاتتىن كېيىن قەشقەرنىڭ يېنىدىكى سۇزاق دېگەن يەردىن 70 ئۆيلۈك ئۇيغۇر ئوش ، ئەنجان تەرەپكە قاراپ كۆچىدۇ . لېكىن ، بىر داۋاندىن (ئەتىمالىم ، تېرەك داۋان بولسا كېرەك ـ ئاپتور) ئۆتۈش ۋاقتىدا قار يېغىپ ، قاتتىق سوغۇق بولۇپ ، 63 ئائىلە ھالاكەتكە ئۇچرايدۇ ، بارى ـ يوقى يەتتىلا ئائىلە ئاران دېگەندە ئامان ـ ئېسەن بۇ تەرەپكە ئۆتىدۇ . مانا شۇ يەتتە ئۆيلۈك ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن يالغۇز غازىۋاي تاغىنىڭ بوۋىسى ئەزىم ئاكانىڭ ئائىلىسى مۇشۇ يېزىغا كۆچۈپ كەلگەن . يېزا پەقەت ئۇچلا ئائىلىدىن تارالغان ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۇلار روزى خوجا ھاجى ، باھاۋۇدىن قۇل ھەم ئەزىم ئاكا دېگەن كىشىلەر- نىڭ ئائىلىلىرى ئىدى . مەسىلەن ، ھازىر ئەزىم ئاكىدىن تارالغان بالا ـ چاقا ھەم نەۋرە ـ چەۋرىلەر 60 ـ 70 تىن كەم ئەمەس .

غازىۋاي تاغىنىڭ بوۋىسى ـــ ئەزىم ئاكا دېگەن كىشى قەشقەر تەۋەسىدىن 18 يېشىدا چىققانمىش . ئەزىم ئاكا 22 يېشىدا مەتقاسىم دېگەن كىشىنى ، يەنى غازىۋاي تاغىنىڭ دادىسىنى تاپقان . مەتقاسىم 76 ياشقا كىرىپ ، 1937 ـ يىلى ۋاپات بولغان . دېمەك ، ئەزىم ئاكىنىڭ قەشقەردىن چىقىپ ، مەزكۇر يېزىغا جايلاشقىنىغا 1964 ـ يىلى 107 يىل بولىدۇ .

بىز زىيارەت قىلغان ھەممە ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتىدىكى بىر ئومۇمىيلىق شۇنىڭدىن ئىبارەتكى ، ئۇلارنىڭ ئاساسىي مەشغۇلاتى خۇددى يەرلىك خەلقنىڭ ئوخشاشلا ، پاختىچىلىقتۇر . ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسى جەھەتتىن ئۆزلىرى ئارىلىشىپ ھايات كەچۈرۈۋاتقان ئۆزبېكلەردىن ئارتۇق ياكى كەملىكى بايقالمايدۇ . ئۆرپ ـ ئادەت ، يۇرۇش ـ تۇرۇش ، كىيىم ـ كېچەك ، ئۆي سېلىش ، ئۆي تۈتۈش قاتارلىق ئېتنوداېموگرافىيىلىك خۇسۇسىيەتلەردە پەرقلەنگۈدەك بىرەر چوڭ ئۆزگىچىلىكى يوق .

بىز سۆھبەتلەشكەن ئايرىم كىشىلەرنىڭ تەرىپلىشىچە ، كېيىنكى يىللارغىچە بىرەر مۇناسىۋەت بىلەن بولغان ئولتۇرۇشلاردا ئۇيغۇرلار راۋاب چېلىپ ، قەشقەرچە ناخشا ئېيتىشاتتى ، ساپايە چېلىپ ، ئۇسسۇل ئويناشاتتى . لېكىن ، بۇلارنىڭ ھەممىسى كېيىنكى يىللاردا بارا- بارا كېمىيىپ بارماقتا . ئەنجان رايونىنىڭ «لېنىن» كولخوزىدىكى غازىۋاي تاغا بىلەن بولغان سۆھبەتتە يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ ھېيت ـ ئايەملەردە ساقىت (يىت) سېلىپ ، شىر چاي (ئەتكەن چاي) ئىچىش ئادىتى ساقلانغانلىقىنى بىلدۇق . بۇ ئادەت پەقەت مەزكۇر ئۇيغۇرلارغىلا خاس بولۇپ ، ئۆزبېكلەردە بولماسمىش . بۇ ئاردا شۇ نەرسىنى تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى ، ئۇيغۇرلارنىڭ پەقەت ئۆزلىرىگىلا خاس دېگەن مۇنداق ئالاھىدىلىكلەر بىزگە سۆھبەتداشلىرى- مىزنىڭ ئېغىزچە بەرگەن جاۋابىدىنلا مەلۇم بولدى .

ئەنجان ۋە ئوش ئوبلاستلىرىدا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىغا ئومۇمىي خاراكتېرىستىكا تەبىر بەرگەندە ، ئەڭ ئاۋۋال شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، ئۇلارنىڭ ئەدەبىي تىلى ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلىدۇر ؛ جانلىق تىلى بولسا ، لېكسىكىلىق تەركىبى ۋە فونېتىكىلىق ئايرىم خۇسۇ- سىيەتلىرى بويىچە ئۇيغۇر تىلىنىڭ قەشقەر شېۋىسى ئېلېمېنتلىرى ئارىلاشقان يەرلىك ئۆزبېك-

لەرنىڭ جانلىق تىلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . لېكسىن ، ئومۇمىي تۈرده ئېيتىلغان بۇ خۇلاسه ئۆز نۆۋىتىده بەزىبىر ئەسكەرتىشلەرنى تەلەپ قىلىدۇ . ئەڭ ئالدى بىلەن كۆزگه چۈشىدىغان بىر نەرسه شۇكى ، يۇقىرىدا ئاتالغان ئوبيېكتلاردا ياشىغۇچى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز تىل خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ قېلىش دەرىجىسى بىرده‌ك ئەمەس . مەسىلەن ، ئەنجان رايونى «لېنىن» كولخوزىدا تۇرۇشلۇق ئاھالىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مويسىپىت قېرىلارغىچه تازا ئۆزبېكچه سۆزلەيدۇ . ئۇلارنىڭ تىلىدىن بىرەر ئۇيغۇر تىلى ئېلېمېنتىنى ئۇچرىتىش قىيىن . شەخسكه سېغىنىش نەتىجىسىده يۇز بەرگەن بەزى ئەھۋاللارغا قاراپ ، بۇ ئۇيغۇرلار 39 ـ ۋە 40 ـ يىللىرىدىن باشلاپ ئۆز مىللىتىنىمۇ ئۆزبېك دەپ يازغۇزۇشقا مەجبۇر بولغان .

ئۇش ئوبلاستىدىكى ئوش ، قەشقەر قىشلاق ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلى ھەققىدىمۇ خۇددى مۇشۇ پىكىرنى ئېيتىش ئورۇنلۇق . ئەنجاندا 1940 ـ يىلىغا قەدەر مەۋجۇد بولۇپ كەلگەن ئۇيغۇر تېخنىكومىدا ئوقۇغان كىشىلەر بولسۇن ياكى كېيىنكى 20 ـ 30 يىل داۋامىدا قەشقەردىن چىققان ئايرىم كىشىلەر بولسۇن ھەممىسى ئۆزئارا ئۆزبېكچه سۆزلىشىدۇ .

يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچه ، قەشقەر قىشلاق ئاھالىسىنىڭ تىلى ئوچ «قاتلامغا» بۆلۈنىدۇ . ئۇنىڭ ئوش شەھىرىگه يېقىن قىسمىدا ياشىغۇچى ئۇيغۇرلار بارلىق جەھەتتىن ئۆزبېكلىشىپ كەتكەن ؛ ئوتتۇرىلىقتا ياشىغۇچىلار ئۆزبېكچه ۋە ئۇيغۇرچه ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەيدۇ ؛ ئەمدى ئوش شەھىرىگه قارشى تەرەپكه جايلاشقان ئۇيغۇرلار بولسا «ساپ ئۇيغۇرچه» گەپلىشىدۇ . ئەنجان ئوبلاستى مەرھەمەت رايونىنىڭ ئاقتاجه يېزىسىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان بىرنەچچه قېتىملىق سۆھبەتلەردىمۇ ئاقتاجه يېزىسىنىڭ يېرىمى ئۆزبېكچه ، يېرىمى ئۇيغۇرچه پاراڭلىشىدۇ ، دېگەن پىكىر ئېيتىلغانىدى . لېكىن ، يۇقىرىدا ئاتالغان قىشلاقلار ئاھالىسى بىلەن يېقىندىن تونۇشۇش شۇنى كۆرسەتتىكى ، ئۇلارنىڭ تىلىدا يۇقىرىدىكى پىكىرنى تەكىتلىگۈدەك بىرەر چوڭ پەرق بايقالمايدۇ . راست ، ئايرىم ئۇيغۇر قىشلاقلىرىنىڭ بىر قىسمىدا ، ئادەتتىكىچه ئاكتىپ قوللىنىلىدىغان مەلۇم سۆزلەر ، ئىككىنچى قىسمىدا پاسسىپ رەۋىشته قوللىنىلىشى ياكى تامامەن چۈشىنىكسىز بولۇپ قېلىشى مۇمكىن . بۇ ئەھۋال مۇناسىۋەتلىك قىشلاق ئاھالىسىنىڭ ھەر ۋاقىتتا ، ھەر جايدىن كېلىپ جايلاشقانلىقىغا باغلىق . ئەمما ، بىر قىشلاق دائىرىسىده قانداقتۇ «ئۆزبېكلەشكەن» ياكى تازا ئۇيغۇرچه خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ قالغان تىل ، دەپ خۇلاسه چىقارغۇدەك ئەھمىيەتكه ئىگه ئەھۋال يوق .

قەشقەر شېۋىسىنىڭ ئۆزىگه خاس خۇسۇسىيەتلىرى مەلۇم دەرىجىده ساقلانغان . ئۆزبېك تىلى بىلەن چېتىلىش جەريانى تېخى ئاياغلىشىپ بولمىغان تىل ـــ ئەنجان ئوبلاستى ئىز باسقان رايونىنىڭ «ئۇيغۇر» يېزا سوۋېتىدىكى ئۇيغۇرلار تىلىدۇر . بۇ يەرده قېرىلار ئۆزئارا ئاساسەن ئۇيغۇرچه سۆزلىشىدۇ . لېكىن ، ئۇلارنىڭ تىلىدا ئۆزبېك ئېلېمېنتلىرى نۇرغۇن ئۇچرايدۇ (مەسىلەن : ھەم ، مەن ھەم ؛ سەن ھەم ، شېكىل ، كېلدى شېكىل ، ئۇ ئۆيده شېكىللى ، جۇده يەخشى ، جۇده كوپ ؛ يەنه ئايرىم سۆزلەرنى ئۆزبېكچه تەلەپپۇز قىلىش ۋە باشقىلار) . ئوتتۇرا ياشتىكى كىشىلەر ئۇيغۇرچه ۋە ئۆزبېكچه ئارىلاشتۇرۇپ گەپلىشىدۇ . بايقىشىمىزچه ھەرھالدا ، ئۆزبېكچه تەرىپى بىسىمراق . ئەمدى ياشلار بولسا ئاساسەن ئۆزبېكچه سۆزلەيدۇ . ئەمما ، ئۇلارنىڭ تىلىدىمۇ بەزىبىر قەشقەر شېۋىسىنىڭ ئېلېمېنتلىرى بايقىلىدۇ (مەسىلەن ، «كىم ، كىر» سۆزلىرىنى «چىم ، چىر» شەكلىده تەلەپپۇز قىلىش ۋە باشقىلار) .

باشقا يەرلەرگه نىسبەتەن بۇ قىشلاقتىكى ئۇيغۇرلار تىلىنىڭ بىرقەدەر ساقلىنىپ قېلىش سەۋەبى ، بىرىنچىدىن ، ئۇلارنىڭ زىچ ھەم قويۇق جايلاشقانلىقى بولسا ، ئىككىنچىدىن ، مەزكۇر قىشلاقتا 1940 ـ يىلىغا قەدەر يەتته يىللىق ئۇيغۇر مەكتىپى ئىشلەپ تۇرغان ،

ياشلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۇيغۇر تىلىدا ئوقۇغانىدى . بۇ ئەھۋال ، مەزكۇر ئۇيغۇرلار تىلىنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشىدە مۇھىم رول ئوينىغانلىقى ئۆز - ئۆزىدىن بەلگىلىك .

شۇنى ئەسكەرتىش كېرەككى ، مەزكۇر قىشلاقتىكى سۆھبەتداشلىرىمىز بىزنى «جىڭ ئۇيغۇرلار» ، ئۇنىڭ ئۇستىگە تىل مۇتەخەسسىسلىرى دەپ بىلىپ ، مۇمكىن قەدەر ئۇيغۇرچە تازا سۆزلەشكە تىرىشقانلىقى تەبئىي ئەرسە . ۋەھالەنكى ، مۇشۇ شارائىتتىمۇ ئۇلار ئۆز تىللىرىدا كۆپلىگەن ئۆزبېك ئىلىمىنتلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ، يەنە كېلىپ ئاساسەن ئۆزبېكچە سۆزلەۋاتقانلىقىنى بايقىمايدۇ . ئۇيغۇر تىلىنى مەلۇم دەرىجىدە ياخشى ساقلاپ قالدى دېگەن قېرىلار . ئۇلارمۇ ئۆزبېكلەر بىلەن شۇنچە تازا سۆزلىشىدۇكى ، ئۇلارنىڭ تىلىدا ئۇچرايدىغان بىلىنەر - بىلىنمەس ئايرىم لېكسىكىلىق ۋە فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلەر پەقەت تىل مۇتەخەسسىسلىرى تەرىپىدىنلا تونۇلۇشى مۇمكىن .

پەرغانە ۋادىسى ئۇيغۇرلىرى تىلىنىڭ خۇددى مۇشۇ ھالەتكە كېلىپ ، ئۆزبېك تىلى بىلەن ئارىلىشىپ ۋە چېتىلىپ كېتىشى تولۇق قانۇنىي ھادىسە ، ئۇنىڭ نۇرغۇنلىغان كونكرېت سەۋەبلىرى بار .

1 . مەشھۇر رۇس ئالىمى ئا . م . سېلىشچېف ئۆزىنىڭ «قازان رايونىنىڭ رۇسچە شېۋىلىرى ۋە چۇۋاش ۋە چېرېمىستىكى رۇس تىلى» (موسكۋا ، 1927 - يىلى نەشرى) ناملىق ئەسىرىدە تىللارنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئارىلىشىش ۋە چېتىلىش مەسىلىسىگە دائىر ئۆز تەكشۈرۈشلىرىگە ئاساسەن ناھايىتى باھالىق خۇلاسىگە كەلگەنىدى . ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ : «كۆچلۈك مەدەنىيەت تەسىرى ، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى بېقىنمىچىلىق ، باشقا مىللەتلەر ئارىسىغا كۆچۈش — مانا بۇ ئاساسلىق شارائىتتۇر . بۇ خىل شارائىتنىڭ تەسىرىدە بىر خىل تىل يەنە بىر خىل تىلغا كۆچلۈك تەسىر قىلىپ ، بېقىندى شارائىتتا تۇرىدىغان ئىجتىمائىي گۇرۇپپىنىڭ بىر قىسمىدا قوش تىللىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ . ئادەتتە ئانا تىلنى قوللانغۇچىلار باشقا بىر تىلغا كۆچكەندە ، كېيىنكى تىلنى پۈتۈنلەي ئۆزلەشتۈرەلمەيدۇ ... ياخشى شارائىتتا قوش تىل باسقۇچىدىن بىر تىل باسقۇچىغا ئۆتۈشى مۇمكىن ؛ ئىلگىرىكى ئانا تىل ئەۋلادلار داۋامىدا ئىشلىتىلىشتىن قالىدۇ ؛ سۆزلەشكەندە ئىلگىرىكى ۋاقىتتا باشقا تىل گۇرۇپپىسى ئەزالىرىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن تىل ئىشلىتىلىدۇ .»

پەرغانە ۋادىسىدا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى تەخمىنەن مۇشۇ تەرەققىيات جەريانىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ، دەپ ئىشەنچلىك ئېيتىش مۇمكىن . بىز يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك ، بۇ ئارىغا كۆچۈپ چىققان ئۇيغۇرلار ئۆز ۋەتىنىدە مانجۇ ھۆكۈمرانلىرى تەرىپىدىن ھەم يەرلىك ھاكىملار تەرىپىدىن تالان - تاراجغا مۇپتىلا بولغان كەمبەغەل دېھقانلار ئىدى . شۇڭلاشقا ئۇلار ئۆزلىرىگە ئىلگىرى - كېيىن تونۇش ئەمەس «تاشا يۇتقا» كەلگەندە ، ھەم سىياسەت ، ھەم ئىقتىساد جەھەتتىن يەرلىك ئۆزبېك ئاھالىسىگە بېقىندىلىق شارائىتتا ياشىغانلىقى تەبئىي نەرسە ، ئەلۋەتتە ، مۇنداق سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي بېقىندىلىق كۆچمەن ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ بىر قېلىپتا تەرەققىي ئېتىشىگە مۇمكىنچىلىك بەرمىگەنىدى . مانا بۇ ئەھۋال زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كۆچمەن ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئانا تىلىنىڭ فۇنكسىيىسىنى چەكلەپ ، ئۇنىڭ بەدىلىگە ئەمەلىيەتتە يەرلىك ئۆزبېكلەر تىلىدىن كۆپرەك پايدىلىنىشقا ئېلىپ كەلدى .

2 . باشقا ھەممە تۈركىي تىللارغا نىسبەتەن ، ئۆزبېك ھەم ئۇيغۇر تىللىرىنىڭ بىر - بىرىگە ناھايىتى يېقىنلىقى پەرغانە ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار تىلىنىڭ ئۆزبېكچىلىشىپ كېتىش جەريانىنى تېخىمۇ چاپسانلاتقان .

تۈركي تىللارنىڭ قارلۇق گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر تىللىرى-
نىڭ ھەممە ساھە بويىچە ئوخشاشلىق ياكى يېقىنلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى بايان قىلغان ۋە بۇ
يېقىنلىقنىڭ تارىخي سەۋەبلىرىنى كۆرسەتكەن كۆپ سانلىق ئىلمىي تەكشۈرۈشلەرنىڭ يەكۈنى
سۈپىتىدە ن . ئا . باسكاكوفنىڭ تۆۋەندىكى پىكرىنى كەلتۈرۈش كۇپايە قىلىدۇ : «تۈركي
تىللارنىڭ قارلۇق گۇرۇپپىسىغا ئىككى تارماق - گۇرۇپپىدىكى تىللار كىرىدۇ : 1) قارلۇق -
ئۇيغۇر تارماق گۇرۇپپىسى . بۇ ئىككى قەدىمكى تىلنى ـــ قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ (10 -
11 ئەسىرلەر) تىلى ۋە ‹پەيغەمبەرلەر ھەققىدە قىسسە› (‹قىسسەسۇل ئەنبىيا›) رابغوزى
(14 - ئەسىرلەر) تىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . 2) قارلۇق - خارەزم تارماق گۇرۇپپىسى .
بۇ قەدىمكى تىللاردىن قارلۇق - خارەزم تىلى ، ئەخمەت يەسسەۋى ئەسەرلىرىنىڭ تىلى .
ئالتۇن ئوردا (شەرقى) چاغاتاي ، كونا ئۆزبېك تىللىرىنى ، ھازىرقى زامان تىللىرىدىن
ئۆزبېك ۋە يېڭى ئۇيغۇر تىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ تىللار گۇرۇپپىسىنى تەدرىجي
ھالدا ياغما ، تۈركەش ۋە قارلۇق قەبىلە تۈركۈملىرى (بۇلار تۈرك ۋە ئۇيغۇر قەبىلىلىرى
بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولغان) ئىچىدە شەكىللەنگەن . ياغما ، تۈركەش ، قارلۇقلار كېيىنرەك
قاراخانىيلار دۆلىتىنى تەشكىل قىلدى ، ئاندىن خارەزم دۆلىتىنى تەشكىل قىلغان ئوغۇز - قىپچاق
ۋە سالچوقىلارنىڭ تەركىبىگە قىسمەن ھالدا قوشۇلدى . ئاخىر چاغاتاي ۋە كېيىن ئەمىر
تۆمۈر ، ئۆزبېك دۆلەتلىرىنىڭ تەركىبىگە كىردى . بۇلارنىڭ تىللىرىغا ھازىر شۇ قەبىلە
ئىتتىپاقلىرى ۋە دۆلەتلەرگە كىرگەن خەلقلەرنىڭ بىۋاستە ۋارىسلىرى بولغان تىللار كىرە-
دۇ . يەنى : 1) يېڭى ئۇيغۇر تىلى ـــ شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسلىق گەۋدىسىنىڭ
تىلى ، 2) ئۆزبېك تىلى ـــ ئۆزبېكىستان تەركىبىدىكى كۆپچىلىك رايونلاردىكى ئاھالىنىڭ
تىلى . » (ن . ئا . باسكاكوف : «تۈركي تىللار» ، رۇسچە نەشرى ، » 170 ـ 171 ـ بەتلەر ،
1960 ـ يىل موسكۋا ؛ 1986 ـ يىلى ، بېيجىڭ . ئۇيغۇرچە نەشرى ، 313 ـ بەت) .

ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلابتىن ئاۋۋالقى يېزىق ئەنئەنىسى بىر - بىرىگە
شۇنچە يېقىن بولغانكى ، بىرەر يادىكارلىق ياكى ھۆججەتنىڭ ئۇيغۇرلارغا ياكى ئۆزبېكلەرگە
تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى ئېنىق ئايرىپ كۆرسىتىش چوڭ قىيىنچىلىقلارغا ئېلىپ بېرىشى
مۇمكىن . ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزبېكلەر بىلەن بىللە
ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ كەڭ تۈردە تارالغانلىقى ، شۇنداقلا 11 - ئەسىردىكى مەشھۇر ئۇيغۇر
داستانى «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەمەنگان شەھىرىدىن تېپىلىشى ئەنە شۇ يېقىنلىقنىڭ ۋە قويۇق
مۇناسىۋەتنىڭ دەلىلىدۇر . ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك تىللىرى مۇستەقىل تىللار سۈپىتىدە شەكىللە-
نىپ تەرەققي ئەتكەندىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۇزلۇكسىز داۋام ئېتىپ باردى .
بۇ ئىككى تىلنىڭ بىر - بىرىگە تەسىر قىلىش جەريانى ئۆزبېك ھەم ئۇيغۇر تىللىرىنىڭ
ھەممە دىئالېكت ۋە شېۋىلىرىدە بىردەك دەرىجىدە بولدى ، دەپ ئېيتىش مۇمكىن ئەمەس ،
ئەلۋەتتە . ئۆز ۋاقتىدا ، قەشقەر شەرقتىكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلە-
ناتتى ھەم سودا سېتىق ئىشلىرى بويىچە باشقا ئەللەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلاشقا قۇلايلىق
يەرگە جايلاشقانىدى . مۇشۇ سەۋەبكە باغلىق جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلى ، بولۇپمۇ
قەشقەر شېۋىسى ، چېگرىداش پەرغانە ۋادىسىدىكى ئۆزبېكلەر تىلى بىلەن تولاراق ئارىلاشقانلىقى
تەبىئىي ئەھۋالدۇر . دېمەك ، ئومۇمەن ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك تىللىرىنىڭ ئۆزئارا يېقىنلىقى ،
ئۇنىڭ ئۇستىگە باشقا ئۇيغۇر دىئالېكت ۋە شېۋىلىرىگە نىسبەتەن قەشقەر شېۋىسىنىڭ ئۆزبېك
تىلى بىلەن تېخىمۇ قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلگەنلىكى ھازىرقى پەرغانە ۋادىسى ئۇيغۇرلە-
رىنىڭ ئۆزبېكلىشىش جەريانى ئۇچۇن قۇلايلىق شارائىت ھاسىل قىلغانىدى .

3 . بىز يۇقىرىدا كۆپتىپ ئۆتكەندەك ، تارىخىي شارائىتلارغا باغلىق سۆز بولۇۋاتقان ئۇيغۇرلار ئۆزىگە خەلقئارا دائىرىسىدە ھايات كەچۈرۈپ ، بىر ئەسىردىن كۈشۈق ۋاقىت داۋامىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسىي كۆپچىلىكى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتتىنى ھەممە جەھەتتىن ئوزدى ، دەپ كۆپتىشقا بولىدۇ . ئەگەر ، تىل مەلۇم بىر جەمئىيەت ھاياتىدىكى ھەر خىل ئۆزگىرىشلەرنى ، تۇرمۇشتا ئۆزلۇكسىز پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان تۇرلۇك ئۇقۇم ، نەرسە ۋە چۈشەنچىلەرنى توغرىدىن توغرا ئەكس ئەتتىشكە قابىل مۇھىم ۋاستە دەپ تونۇلىدىغان بولسا ، شۇنداقلا نىسبەتەن نۇرغۇن ئۆزگىچىلىكلەر بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان پەرغانە ۋادىسىنىڭ تۇرمۇش شارائىتلىرىمۇ يەرلىك ئۇيغۇرلار تىلىدا ئۆز ئىزىنى قالدۇرماي قويمىدى . بۇ ئەھۋال ئۆز نۆۋىتىدە مەزكۇر ئۇيغۇرلار تىلىدا ئومۇم خەلق ئۇيغۇر تىلىغا نىسبەتەن باشقا بىر يۆنىلىشنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈپ ، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىن بارا - بارا تامامەن يىراقلا- شىپ كېتىشكە ئېلىپ بارىدىغان تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى ھاسىل قىلغان . زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پەرغانە ۋادىسى ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلىدا پەيدا بولغان مۇنداق يۆنىلىش ۋە تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى ھازىرقى ئۆزبېك تىلىنىڭ يۆنىلىشى ۋە تەرەققىيات يۇزلىنىشىدىن بۆلۈۋېلىپ قاراش مۇمكىن ئەمەس . بارا - بارا ئۇيغۇر تىلىدىن يىراقلىشىپ ، ئۆزبېك تىلىغا يېقىنلىشىش جەريانى ھەممە ساھەدە ، بولۇپمۇ لېكسىكا ساھەسىدە ، شۇنداقلا فونېتىكا ۋە مورفولوگىيە ساھەلىرىدىمۇ ئوچۇق بايقىلىدۇ .

4 . تارقاقلىق ھەم شۇنىڭغا مۇناسىپ ، ئانا تىلىدا ئوقۇش - ئاقارتىش ئىشلىرىنىڭ يۇرگۈزۈلمەسلىگى ، شۇنداقلا مىللىي گېزىت ، ژۇرنال ۋە باشقا مەتبۇئات ئورگانلىرىنىڭ ئېتىۋېلىكىكە خىزمەت قىلىش مۇمكىنچىلىكىنى ، دائىرىسىنى تارايتىشقا ئېلىپ بارغان . 1940 - ، 1941 - يىللارغا قەدەر ئۇيغۇرلار قويۇقراق جايلاشقان ئايرىم قىشلاقلاردا ، ئۇيغۇرچە ئوتتۇرا ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ھەم باشلانغۇچ مەكتەپلەر بولۇپ ، ياشلار ئۆز ئانا تىلىدا بىلىم ئالاتتى . ئەنجان شەھىرىنىڭ ئۆزىدە پېداگوگىكىلىق تېخنىكوم ، ئوبلاستلىق ئۇيغۇر دراما - تىياتىرى بولغانىدى . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى 40 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ئاز ۋاقىت ئىچىدە يېپىلىپ قالدى . ھازىر بولسا ئۇيغۇر ياشلىرى ئاساسەن مەكتەپ ۋە ئالىي ئوقۇش جايلىرىدا ئۆزبېك تىلىدا بىلىم ئالماقتا . نەتىجىدە ، پەرغانە ۋادىسىدا تۇرۇشلۇق ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ چوڭ بىر قىسمى ھازىر تىل ، تۇرمۇش ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىن ئۆزبېك مىللىي خۇسۇسىيىتىنى يوقىتىپ ، يەرلىك ئۆزبېك خەلقىنىڭ مۇھىتىغا سىڭىپ كەتكەنلىكى چوقۇم ، شۇنى كۆپتىش مۇمكىنكى ، ئەمدى ئۇلارنىڭ يەنە بىر قىسمى بولسا ، خۇددى يەنە مۇشۇنداق «ئۆزبېكلىشىش» جەريانىنى باشتىن كەچۈرمەكتە . پەرغانە ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئېتنوگرافىيىسى ۋە تارىخى بويىچە تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان ئالىملارمۇ قىسمەن يۇقىرىدىكى پىكىرنى تەكىتلەيدۇ . بۇ ھەقتە ئى . ۋ . زاخاروۋا ئۆزىنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ماددىي مەدەنىيىتى» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ : «پەرغانىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كىچىك گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ تارقاق جايلىشىش ئالاھىدىلىكى ، ئۇزاق ۋاقىتلارنىڭ ئۆتۈشى ، تىل ، مەدەنىيەت ۋە دىن جەھەتتە ئورتاقچىلىققا ئىگە بولغان ئاھالىلەر (ئۆزبېك ئاھالىسى) زىچ ئولتۇراقلاشقان مۇھىتتا ياشىشى نەتىجىسىدە ، ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى سان جەھەتتىن ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەيدىغان ئۆزبېك مىللىتىگە قوشۇلۇپ كەتكەن ، يەنە بىر قىسمى بولسا ئۆزبېكلەرگە قوشۇلۇپ كېتىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرمەكتە .»

ئۆزبېكىستان شارائىتىدا ھازىرغىچە ھۆكۈم سۈرگەن تىل ۋەزىيىتى شۇنى روشەن

كۆرسىتىدۇكى ، ئۆزىنىڭ ئۇمۇم خەلقلىق نېگىزىدىن ئاجراپ ۋە چەتنەپ ، ئۆزىگە تىلىغا يېقىنلىشىش ۋە بارا ـ بارا ئۇنىڭغا سىڭىپ كېتىش ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئاساسى ۋە يېتەكچى يۇزلىنىشىنى تەشكىل قىلىدۇ . ئەپسۇسكى ، بۇگۈنكى كۈنلەرنىڭ ئۆزىدىمۇ بۇ يەردە ئاسسىمىلياتسىيىلىنىش جەريانىنى چاپسانلاشتۇرۇشقا ئېلىپ بارىدىغان ئامىللار ئاز ئەمەس .

قازاقىستان ئۇيغۇرلىرى ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى يۇكسەلدۇرۇشتە ئىيتارلىق ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە : ئۇيغۇر مەكتەپلىرى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، قازاقىستان پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ يېنىدا مۇئەللىملەرنى تەييارلايدىغان ئۇيغۇر بۆلۈمى ئېچىلدى ، ھەرخىل ئەدەبىياتلار نەشر قىلىندۇ ، گېزىتلار چىقىدۇ ، ئۇيغۇرچە رادىئو ئاڭلىتىش ۋە تېلېۋىزور كۆرسىتىش تەشكىللەشتۈرۈلدى . كەسپىي ئۇيغۇر تىياتىرى ، ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى ۋە باشقىلار بار . لېكىن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەركىن تەرەققىي ئېتىش يولىدا توسالغۇ بولۇپ كېلىۋاتقان مەسىلىلەر بۇ يەردىمۇ كۆپ .

مەسىلىنىڭ تۈپ يىلتىزى شۇنىڭدىكى ، بىزدە ھۆكۈم سۈرۈپ كەلگەن مىللىي سىياسەت ، شۇ جۈملىدىن تىل سىياسىتى ئەمەلىيەتتە ئېلىمىزدىكى خەلقلەرنىڭ ، بولۇپمۇ ئاز سانلىق خەلقلەرنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلغىنى يوق . ئەكسىچە ، ئۇ ھەقىقىي ماركسچە ـ لېنىنچە تەلىماتتىن چەتنىگەن ھالدا خەلقلەرنى ، ئۇلارنىڭ تىللىرى بىلەن مەدەنىيەتلىرىنى ئۆزئارا بىرىكتۈرۈۋېتىش ، قوشۇۋېتىش سىياسىتى ئىدى . چارروسىيەدىمۇ ، سوۋېت دەۋرىدىنىڭ شەخسىيگە چوقۇنۇش تۈرغۇنلۇق يىللىرىمۇ باشچىلىق ئورۇندا تۇرغان بۇ ئاسسىمىلياتورلۇق سىياسەت ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى نۇرغۇنلىغان مىللەت ۋە خەلقلەرنىڭ تىللىرىنى ئېچىنارلىق بىر ئەھۋالغا مۇپتىلا قىلدى .

ئەگەر ، ئۇيغۇر تىلىغا نىسبەتەن ئېيتساق ، ئۇنىڭ قوللىنىلىش دائىرىسى ، خىزمىتى ھەتتا ئۇيغۇرلار زىچ تۇرىدىغان رايون ۋە يېزىلاردىمۇ ئېيتارلىق ھالدا تارىيىپ ، مەكتەپلەرنىڭ سانى يىلدىن ـ يىلغا قىسقىراپ كەتتى ، ئىش قەغەزلىرى ، يىغىنلار ئاساسەن رۇس ، قازاق تىللىرىدا يۈرگۈزۈلىدىغان بولدى ، ئانا تىلىنىڭ ئۇلىنى سالىدىغان بالىلار باغچىلىرى يوقىنىڭ ئورنىدا ، ئومۇمەن بالىلىرىمىزغا ئۆز ئانا تىلىنى تېگىشلىك دەرىجىدە بىلىپ چىقىشى ئۈچۈن بىرەر شارائىت بېرەلمەيدۇق . ئۇلارغا بېغىشلانغان گېزىت ، ژۇرنال ، تېگىشلىك كىتاب ۋە ئوقۇش قوراللىرى يوق ، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىزنى كۆزدە تۇتقان ھالدا مەخسۇس تەييارلىقتىن ئۆتكەن تەربىيىچىلىرىمىز ئىلگىرى ـ كېيىن بولغان ئەمەس .

ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنى تۈگەتكەن ياشلارغا ئالىي ئوقۇش جايلىرىغا چۈشۈش شارائىتىنىڭ يارىتىلمىغانلىقى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئېتىبارىنى ، قەدىر ـ قىممىتىنى تېخىمۇ تۆۋەنلىتىۋەتتى . بۇنىڭ ئورنىغا رۇس تىلىنىڭ زوراۋانلىقى قەدىمىمۇقەدەم كۈچىيىپ باردى . نەتىجىدە ئاتا ـ ئانىلاردىمۇ ، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىمۇ «رۇسچە بىلمىسەك ، نېنىڭنى تېپىپ يېيەلمەيسەن» دېگەن چۈشەنچە پەيدا بولدى . ياشلىرىمىز ئۇيغۇرچىدىن كۆرە ، رۇسچە گەپ قىلىشنى مەدەنىيەتنىڭ بەلگىسى ، دەپ بىلىدىغان بولدى . شەھەر شارائىتىدا ، شەھەر تېپىدىكى چوڭ يېزىلاردا بالىلىرىمىز ، نەۋرىلىرىمىز بىلەن رۇسچە سۆزلىشىدىغان بولدۇق . بۇ ئەھۋال ، «يۇقىرىدىن» سوتسىيالىزم دەۋرىگە مۇناسىپ ھالدا مىللىي تىللارنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئىلغارلىق ، لېنىنچە مىللىي سىياسەتنىڭ تەنتەنىسى ، دەپ چۈشەندۈرۈلدى .

ئەلۋەتتە ، رۇس تىلىنى قانچىمۇ ھۆرمەتلىسە ، ئەرزىيدۇ . ئۇ بىزنىڭ ئېلىمىزدە مىللەتلەر ئارا ئالاقە ـ قاتناش ۋاستىسى بولۇپ قالدى . لېكىن ، رۇس تىلى مىللىي تىللارنىڭ

ئەركىن ۋە راۋان راۋاجلىنىشىغا ئۆزىنىڭ دەخلىنى تەگكۈزمەسلىكى كېرەك . ئەمەلىيەتتە شۇنداقمۇ ؟ ئەپسۇسكى ، زامانىۋى مىللىي تىللاردا ئىلمىي تېخنىكىلىق تېرمىنلارنىڭ (ئاتالغۇلارنىڭ) 70 ـ 80 پېرسەنتىنى رۇس تىلىدىن كىرگەن سۆزلەر تەشكىل قىلىدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ خىل سۆزلەر مىللىي تىللارغا خاس قانۇن قائىدىلەرگە بېقىنمىغان ھالدا ، بەلكى ئۇلارنى ئىنكار قىلغان ھالدا «ئۆزلەشتۈرۈلگەن» ، رۇس تىلى بىلەن مىللىي تىللارنىڭ مۇناسىۋىتى خۇددى مۇشۇ تەرىقىدە داۋام ئەتسە ، يەنە يېرىم ئەسىردىن كېيىن نېمە بولىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈشىمىز تەس .

سۆز ئارا شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقىستان يېرىدىكى كۆپلىگەن خەلقلەر ، شۇ قاتاردا سوۋېت ئۇيغۇرلىرى ، ئەسىرلەر داۋامىدا ئوخشىشىلىق قوللىنىپ كەلگەن ئەنئەنىۋى ئەرەب يېزىقىنى سوۋېت دەۋرىدە ئاۋۋال لاتىن ھەرپىگە ، ئاندىن رۇس ھەرپىگە ئىختىيارسىز ئۆزگەرتتى . بۇ ئەھۋال مەزكۇر خەلقلەرنى ئۆزلىرىنىڭ مەنىۋى ئاساسىدىن قول ئۈزۈپ قېلىشقا مەجبۇر قىلدى . نەتىجىدە ئۇلارنىڭ مەدەنىي تەرەققىياتىغا چوڭ زىيان يەتكۈزۈلدى .

سوۋېت ئۇيغۇرلىرىغا نىسبەتەن يەنە شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، ئۇلارنىڭ توپلىشىپ ، جۇغجەم بولۇپ ھايات كەچۈرۈشى ئۈچۈن دۆلەت تەرىپىدىن بىرەر غەمخورلۇق بولمىدى . ئۇلارنىڭ ئېتنوگرافىيىلىك شارائىتى ھازىرمۇ تەلەپكە لايىق ئەمەس . ئۇيغۇرلار ئىلگىرىدىن كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر ، پانفىلوف رايونلىرىدا باشقا خەلقلەرنىڭ كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىپ كېلىشى تۈپەيلى ئۇلارنىڭ نىسبىتى بارغانسېرى ئازىيىپ كېتىپ باردۇ . تالدىقورغان ئوبلاستىنىڭ تەشكىل بولۇشى بىلەن ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ياشاۋاتقان بىر رايون ئىككىگە بۆلۈنۈپ ، ئۇلار ئىككى ئوبلاستقا قاراشلىق بولۇپ قالدى . رېسپۇبلىكا رەھبەرلىرىنىڭ بىۋاسىتە تۈپەيلىدىن ، 1955 ـ 1962 ـ يىللىرى شىنجاڭدىن چىققان كۆپ سانلىق ئۇيغۇر ئاھالىسى مەلۇم بىر جايغا ئورۇنلىشالماي ، پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقىستان يېرىگە تارقىلىپ كەتتى . يۇقىرىدىكى سەۋەبلەردىن ئۇيغۇرلارنىڭ تارقاق جايلىشىشى ئۆز مىللىي مەدەنىيىتىنى ، تىلىنى ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى تەلەپكە لايىق تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە يار بېرمەي كەلدى .

س س ر دىكى كۆپچىلىك مىللىي تىللارغا مۇناسىۋەتسىزلىق بىلەن قاراش نەتىجىسىدە ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتلىك خىزمىتى ، قوللىنىلىش دائىرىسى شۇ قەدەر تارىيىپ كەتكەنكى ، ھازىر بۇ تىللارنى دۆلەت تەرىپىدىن ھىمايە قىلىش ئېھتىياجى تۇغۇلدى . قازاقىستان س س ر دا بولسا ، تىللارغا ئائىت قوبۇل قىلىنغان قانۇنلار ۋە باشقا چارە ـ تەدبىرلەر موشۇ زۆرۈرىيەتكە ئاساسەن مەيدانغا كېلىپ ، ئۇ قازاق تىلىنى ۋە رېسپۇبلىكىدىكى باشقا ئاز سانلىق خەلقلەرنىڭ تىللىرىنى ساقلاپ قېلىش ، قوغداش ۋە تەرەققىي ئەتتۈرۈشكە قارىتىلغان .

«قازاقىستان س س ر دا 2000 ـ يىلىغىچە قازاق تىلىنى ۋە باشقا مىللىي تىللارنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشنىڭ دۆلەت پروگراممىسى» دا : رېسپۇبلىكىدا يىغىنچاق ياشاۋاتقان مىللىي گۇرۇپپىلارنىڭ ، شۇ جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىنى راۋاجلاندۇرۇشقا كۆڭۈل بۆلۈنگەن . مەسىلەن : مەزكۇر پروگراممىدا 1990 ـ يىلىدىن باشلاپ ، ئالمۇتا ۋە تالدىقورغان ئوبلاستلىرىدىكى ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەخسۇس ئوقۇش ئورۇنلىرىغا چۈشۈش ئېھتىياجلىرى ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنى تۈگەتكەن ياشلاردىن ئۆز ئانا تىلىدا قوبۇل قىلىنىدۇ . ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنىدىغان ئەدەبىياتنىڭ يىللىق كۆلىمى يەتتە ـ سەككىزيۈز باسما تاۋاق مۆلچەرىدە بولىدۇ . مىللىي تىللارنىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ۋە ئاممىۋى ئاخبارات ۋاستىلىرىدىكى مۇھىم رولىنى ھېسابقا ئېلىپ ، 1990 ـ ، 1991 ـ يىللاردا ئۇيغۇر ، نېمىس ، چاۋشيەن تىللىرىدا رېسپۇبلىـ

كىلىق رادىئو ئاڭلىتىش ۋە تېلېۋىزىيە كۆرسىتىشىنىڭ ۋاقتى كۆپەيتىلىدىغان بولىدۇ . مۇشۇ مىللەتلەر ئاھالىسى يىغىنچاق ياشاۋاتقان رايونلاردا ئۇيغۇر ، نېمىس ، چاۋشيەن ۋە باشقا تىللاردا يەرلىك رادىئو ئاڭلىتىش ۋە تېلېۋىزىيە كۆرسىتىشلەر كۆپەيتىلىدۇ . ئۇلارنىڭ تېگىشلىك ئىجادىي ۋە ماددىي بازىسى مۇستەھكەملىنىدۇ . «قازاقىستان مەكتىپى» ۋە «باشلانغۇچ مەكتەپ» ژۇرناللىرىدا ئۇيغۇر تىلىدىكى ماتېرىياللارنى بېسىش توغرىسىدىكى مەسىلەر ھەل قىلىنىدۇ» . 1992 - يىلى «ئىلىم» نەشرىياتىدا ئۇيغۇر رىداكسىيەسىنى ئېچىش پىلانلاشتۇرۇلماقتا . ئەلۋەتتە رېسپۇبلىكا دائىرىسىدىكى مىللىي تىللارغا دۆلەت تەرەپ-پىدىن بېرىلىۋاتقان ئىمتىياز ۋە مۇمكىنچىلىكلەر ، بۇ تىللارنىڭ يېڭىۋاشتىن قەد كۆتۈرۈپ ، ئەركىن راۋاجلىنىشىنى تەمىن قىلىدۇ ، دەپ ئىشىنىمىز .

«قازاقىستان س س ر دىكى تىللار توغرۇلۇق قانۇن» ، شۇنداقلا «قازاقىستان س س ر دا 2000 - يىلىغىچە قازاق تىلىنى ۋە باشقا مىللىي تىللارنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشنىڭ دۆلەت پروگراممىسى» قاتارلىق مۇھىم ھۆججەتلەرنىڭ روھىغا ۋە مەزمۇنىغا تايىنىپ ، ئۇيغۇر تىلىنى تەرەققىي ئەتتۈرۈش بويىچە ئالدىمىزدا تۇرغان بەزى ۋەزىپىلەر ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمىز .

ئەڭ مۇھىمى ، بۈگۈنكى كۈندە كۆپ ئىش ئۆز قولىمىزدا ؛ يارىتىلغان مۇمكىنچىلىكلەرنى توغرا ۋە تولۇق پايدىلىنىشنى بىلىشىمىزدە ، قەتئىي ئەستە بولسۇنكى ، تىلىمىزنى ئومۇمىي مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى ، بىرى بىرياقتىن كېلىپ تەرەققىي ئەتتۈرۈپ بەرمەيدۇ . بۇ ئىشقا ، پۈتكۈل جامائەت ، چوڭ - كىچىك ھەممىمىز ئۆزىمىز كۈچ چىقىرىشىمىز لازىم . مەۋجۇت روھى چۈشكۈنلۈك ، ئۈمىدسىزلىك ، پەرۋاسىزلىق ،سىياسىي پاسسىپلىق ۋە «قورسىقىم توق ، كىيىم پۈتۈن بولسا بولدى» دېگەندەك قاراش ۋە كەيپىياتلار ھېچقاچان بىزنى ئالغا باستۇرمايدۇ . ئانا تىلىمىزنى شەرقتە شۆھرىتى بار تىل سۈپىتىدە ، مەشھۇر مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ، ئەخمەت يۈكنەكنىڭ ۋە باشقا كلاسسىك يازغۇچى ، شائىرلىرىمىزنىڭ تىلى سۈپىتىدە قەدىرلىشىمىز ، ھۆرمەتلىشىمىز لازىم . ئۇنىڭ ساپلىقى ئۇچۇن ، يۈكسەك مەدەنىيىتى ئۇچۇن مەقسەتلىك تۇردە كۈرەش ئېلىپ بېرىشىمىز كېرەك . بىز ئۆز تىلىمىز ئالدىدىكى ئۆز جاۋابكارلىقىمىزنى ياخشى سېزىشىمىز لازىم . ئۆزگە تىللارنىڭ ئېلىمىنتلىرىنى كەلسۇن - كەلمىسۇن ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەش ، تىلغا ئېتىبارسىزلىق بولىدۇ . ئۇنداق قىلىدىغانلارنى مەدەنىيىتى يۇقىرى ، ساۋاتى ئۇستۇن ، دەپ ئېيتالمايمىز .

پروگراممىدا ، ئوبلاستلىق ئىجرائىيە كومىتېتلارغا 1991 - يىل 1 - يانۋارغىچە ، يىغىنچاق ياشاۋاتقان مىللىي گۇرۇپپىلار تىللىرىغا يەرلىك رەسمىي تىل ئورنىنى بېرىش توغرىسىدىكى مەسىلىنى قاراپ چىقىش تاپشۇرۇلغانىدى . ئوبلاست دائىرىسىدىكى بۇ مەسىلىنىڭ قانداق ھەل بولۇشى ، پەقەت مىللىي رايون ۋە يېزىلاردىن چۈشكەن تەكلىپ ۋە تەۋسىيىلەرگە باغلىق . شۇڭلاشقا ، ئۇيغۇرلار كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىدىغان رايون ۋە يېزىلارنىڭ پۈتكۈل رەھبەرلىرىدىن زىيالىيلىرىمىزدىن ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي ، ئۇيغۇر تىلىغا يەرلىك رەسمىي تىل ئورنىنى بېرىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش تەلەپ قىلىنىدۇ . تەشكىلىي ئىشلاردا ، ئەڭ ئاۋۋال رايونلۇق ۋە يېزىلىق مەدەنىيەت مەركەزلىرى تەشەببۇسكارلىق ۋە ئۇيۇشقاقلىق كۆرسىتىپ ، ئالدىنقى سەپتە بولۇشلىرى كۈتۈلىدۇ .

ئۇيغۇر تىلىغا يەرلىك رەسمىي تىل ئورنىنى بېرىش دېگەن سۆز : باشقا تىللارنى (مەسىلەن : رۇس ، قازاق تىللىرىنى) ئىنكار قىلغان ھالدا ، شۇ جايلاردا مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرى ، ئىش قەغەزلىرى ، ھەر خىل يىغىنلار ، رادىئو ئاڭلىتىشى ۋە تېلېۋىزىيە كۆرسىتىش پائالىيەتلىرى ، قىسقىسى ئاھالىنىڭ پۈتكۈل ھايات - ماماتى ، ئۇيغۇر تىلىدا يۈرگۈزۈلىدۇ ، دېگەن سۆز . ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەركىن ۋە راۋان تەرەققىي ئېتىشى ئۈچۈن ، يەرلىك

ھۆكۈمەت ھەممە ماددىي ۋە مەنىۋى شارائىتلارنى تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ ، دېگەن سۆز . بۇ مۇھىم ئىشتا ، جايلاردىكى رەھبىرىي خادىملار ، مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ خادىملىرى دادىل ۋە جۇرئەتلىك بولۇشلىرى كېرەك . كىم قانداق قارايدىكەن ، كىم نېمە دەيدىكەن دەپ ، ئالدى - كەينىگە قاراپ ، ئالاقزادە بولۇشنىڭ كورنى يوق .

تىلىمىزنىڭ راۋان تەرەققىي ئېتىشى ، بىرىنچىدىن نۆۋەتتە ئۇنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشتا ، ھەم جەمئىيەتتىكى ئىش دائىرىسىدە ئەركىن قوللىنىلىشىغا ، ئىككىنچىدىن بالىلىرىمىزنىڭ مەكتەپتە ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇشىغا باغلىق ، بالا مەكتەپكە تىل بويىچىمۇ چوڭ تەييارلىق بىلەن كىرىشى ھاجەت . شۇڭلاشقا ، ئانا تىلنىڭ تەربىيىسى يەسلىدىن ، بالىلار باغچىسىدىن باشلىنىدۇ . ھەقىقەتەن ، ئانا تىل نارەسىدىنىڭ قەلبىگە ئاننىنىڭ ئاق سۈتى ئارقىلىق ئاننىنىڭ ئارامبەخش ئەللىيى ئارقىلىق نۇر بولۇپ قۇيۇلىدۇ . ئۇيغۇرچە يەسلى ، بالىلار باغچىلىرىنى ، يېڭى مەكتەپ ياكى سىنىپلارنى ئېچىش ، بالا تەربىيىلەش ئىشىدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىلغار ئۆرپ ئادەتلىرىنى ، ئەنئەنىلىرىنى جارى قىلىپ سىڭدۈرۈپ ، تېگىشلىك مۇتەخەسسىسلەرنى تەييارلاش ، بالىلار كىتابلىرى بىلەن ئوقۇش قوراللىرىنى يارىتىش ، ئالدىمىزدا تۇرغان مۇھىم ۋەزىپىلەردىن بولۇپ سانىلىدۇ . بۇ ئىشقا ئوبلاستلىق مەدەنىيەت ھەم ماۋارىپ بۆلۈملىرى ، پۈتكۈل ماۋارىپ ئەھلى ئىجادىيەت ساھەسىدىكى زىيالىيلىرىمىز ۋە مەتبۇئاتىمىز سەپەرۋەر قىلىنىشى لازىم .

ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا كۆپ مىليونلۇق ئاھالىنىڭ تىلى سۈپىتىدە ياخشى تەرەققىي قىلىپ كېلىۋاتىدۇ . شىنجاڭلىق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تىل ساھەسىدىكى ئۇتۇقلىرىدىن مەنپەئەتدار بولۇشىمىز كېرەك . شۇڭا ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بىلەن مەدەنىي مۇناسىۋەتلەر ئورنىتىپ ، ئۇ يەردە نەشر قىلىنىۋاتقان تۇرلۇك - تۈمەن مەتبۇئات مەھسۇلاتلىرىنى دائىم يازدۇرۇپ ئېلىش ئىمكانىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز تەلەپ-كە لايىقتۇر . بۇ مەسىلىدە ش ئۇ ئا ر ئۆزىنىڭ قېرىنداشلىق ھەم دوستلۇق قولىنى سوزىدۇ ، دەپ ئۈمىد قىلىمىز .

تىلىمىزنىڭ ئابرۇيىنى ، قەدىر - قىممىتىنى ۋە ئۇنىڭغا بولغان ئېھتىياجنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ، بۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ قوللىنىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ، نۇرغۇن ئىشلارنى ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ . مۇشۇ مەقسەتتە ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن تارىخىي يولىنى ، ئەسرلەر داۋامىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان يېزىق يادىكارلىقلىرىمىزنى ، مۇشۇ تىلدا ئىجاد ئەتكەن پەن ، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت ئەربابلىرىنى كۆپچىلىككە ، بولۇپمۇ ياشلارغا يېقىن-دىن تونۇشتۇرۇش مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

«قازاقىستان س س ر دا 2000 - يىلىغىچە قازاق تىلىنى ۋە باشقا مىللىي تىللارنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشنىڭ دۆلەت پروگراممىسى» دا ئېيتىلغاندەك ، تىللار توغرۇلۇق قوبۇل قىلىنغان قانۇن ھاياتنىڭ ئۆزىدىن ، ئىجتىمائىي ئادالەتلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش زۆرۈرىيە-تىدىن ۋە جەمئىيەتنى مەنىۋى جەھەتتىن يېڭىلاشتىن كېلىپ چىققان . بۇ قانۇن ھەم پروگرام-مىدا رېسپۇبلىكىمىزدىكى ھەممە خەلقلەرنىڭ ، شۇ قاتاردا ئۇيغۇرلارنىڭ تىل ساھەسىدىكى مەنپەئەتلىرىنى ھىمايە قىلىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ . سوۋېت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلىنى مۇشكۈل ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ، ئۇنى ساغلاملاشتۇرۇش مۇمكىنچىلىكى يورۇتۇلۇۋاتقان بۈگۈنكى قۇلايلىق شارائىتتا ، ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلىپ ، پۈرسەتنى قولدىن بەرمەسلىكىمىز لازىم .

نەشرگە تەييارلىغۇچى : **تاھىرجان مۇھەممەت**

ئەبەيدۇللاخان غوجا *

(داستان)

توپلاپ رەتلىگۈچى : شېرىپجان قاسىم

ئاڭلاڭ ، ئاڭلاڭ ، خالايىق ،
ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار .
قاراقاش دېگەن بۇ يەردە
كورمىگەندىم دېمەڭلار .
ئېگىز ئېرىقتىكى ئەمدى
جالالىدىنخان غوجىنىڭ
بىر بالىسىغا بېيدى① :
ئەبەيدۇللاخان غوجا
مەھەللە كەنتىگە بېرىپ ،
ھاراق ـ مەيزەپنى② جىق ئىچىپ ،
ئويۇن ئىشرەتكە تويمىدى ،
ئولتاغلى قويمىدى .
ھېچقايسىنىڭ گېپىگە
باشنى قېقىپ ، كۆنمىدى .
زاۋىدىكى دانا تاز
قوقانغا③ كىرىپ ئەمدى
لەڭ فۇگان④ دېگەن توڭگانغا
قوقۇپ ھەريانغا قاراپ ،
خوش ، دەپ تاپىنىنى يالاپ .
چېقىپقىنا دەپ قويدى :
«ھەي لەڭ فۇگان ، لەڭ فۇگان ،
بىر توختاپقىنا بەرسەڭ ،
بىر چىنە چېيىم باردۇر .
ئاڭلاپقىنا بىر بەرسەڭ ،
بىر ئېغىز گېپىم باردۇر»
بۇنى ئاڭلاپ لەڭ فۇگان
ئورنىدىن چاچىراپ تۇردى
مەلىمۇ كەنتە بېرىپ .
ئۇيان ـ بۇيان ئاختۇردى :
«ئەبەيدۇللا ، ئەبەيدۇللا

گىدىككىنە بالىكەنسەن .
بۇنداق ئىشنى قىلغۇنچە ،
جاننى ساقلاپ يۈرمەمسەن ؟
چاپتىكەشىللىك قىلمىغىن ⑤
ياخشى يولدىن چىقمىغىن .
نىيىتىڭدىن يانمىساڭ ،
يامان ئىشقا قانمىساڭ ،
مىلتىقىم بار ئاتۇرمەن ،
قىلىچىم بار چاپۇرمەن ،
جېنىمغىنا ، ئەبەيدۇللا ،»
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا ،
ئەبەيدۇللاخان غوجا :
«مىلتىقنى مەندىن سورا ،
قىلىچنى مەندىن سورا ،
ئادىمىڭنى ھازىر يىغ ،
نوچى بولساڭ قېنى چىق ،
مىلتىقىم بار ئاتقىلى .
قىلىچىم بار چاپقىلى !»
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا ،
لەڭ فۇگان دېگەن تۇڭگان ،
بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدى .
ئېتىنى راسا قامچىلاپ ،
ئىلچىگىمۇ ⑥ يول سالدى .
خوتەن ئامبىلىغا بېرىپ ،
ياش ـ ماڭقىلىرىنى ئېقىتىپ .
سىلىڭبۇدىكى بەككە ،
بېشىنى قويۇپ يەرگە ،
«ھاي ئۇز سىلىك ، ئۇز سىلىك ،
بىر ئېغىز گېپىم باردى ،
بىر چىنە چېيىم با ،،

---

* بۇ داستان ژۇرنىلىمىزنىڭ 1986 ـ يىللىق 2 ـ (ئومۇمىي 21ـ) سانىدا ئىلان قىلىنغانىدى . بىراق داستاننىڭ بۇ نۇسخىسى تېكستولوگىيە ۋە مەزمۇن جەھەتتە بىر مۇنچە ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە بولغاچقا ، قايتا ئېلان قىلىنىدى .

① بېيدى ـ خوتەن يەرلىك تەلەپپۇزىدا «بار ئىدى» دېگەن مەنىدە كىلىدۇ . ② مەيزەپ ـــ بىر خىل ئىچىملىك . ③ قوقان ـــ جاي ئىسمى ، ④ فۇگان ـــ فۇگىۋەن ، مۇھاپىزەتچى . ⑤ چاپتىكەش ـــ كەپسىز-لىك ، ⑥ ئىلچى ـــ ھازىرقى خوتەن شەھرىنىڭ ئىلگىرىكى نامى .

دېمىسەم تۇرالمايمەن ،
كۆڭلۈمدە قويالمايمەن ،
ئاڭلاپقىنا بەگەيسىز .
دىلىمىزنى تەرگەيسىز »
شۇنداق دېگىلى تۇرغاندا ،
سىلىك دېگەن بۇ بەدبەخ
قالپىقىنى ئېلىپ باشتىن ،
چازانى قۇرۇپ باشتىن ،
«گېپىڭ بولسا قىلمامسەن
دەردىڭ بولسا ئېيتمامسەن »
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا ،
لەڭ فۇگان دېگەن تۇڭگان
گەجگىسىنى تاتىلاپ
چاپىقىنى كوچىلاپ :
«ئېگىز ئېرىقتىكى ئەمدى
جالالىدىن غۇجىنىڭ ئوغلى
ئەبەيدۇللاخان غۇجا
ژۇت مەلىنى زار قىلدى ،
ھاراق ئىچىپ جىدەل قىپ ،
خالايىقنى خار قىلدى .
گۇناھلارنى كۆپ قىلىپ ،
ئولتاغلى قويمىدى .
باشنى ئېگىپ تۇرمىدى .
مەيدىسىگە مۇشتلاپ ،
بىزنى كۆزگە ئىلمىدى .
دېدى ئۇ ھارامزادە ،
خالايىقلار بار يەردە .
مىلتىقىم بار ئاتۇرمەن ،
قىلىچىم بار چاپۇرمەن . »
«ئۇنداق قىلما جان ئۇكام ،
جاننى ساقلا سەن دېسەم ،
تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ ،
غەزىپىدىن بەك تېشىپ ،
قىلىچنى مەندىن سورا ،
مىلتىقنى مەندىن سورا ،
نوچى بولسالىڭ چىق مانا ،
ئادىمىگىنى يىغ مانا ،
مىلتىقىمدا ئاتۇرمەن ،
قىلىچىمدا چاپۇرمەن ،
دەپلا قويۇپ شۇنداقلا
قامچا ئۇرۇپ ئاتلارغا
كەتتى قاراڭغۇ تاغقا »①
سىلىك دېگەن بۇ بەدبەخ
تۇردى ئۇرنىدىن چاچراپ .
غەزىپىنى باسالماي ،
كەتتى تولا ھاسىراپ ،
يىغدى لاۋۇ ـ لەشكەرنى .
راسلاپ ھارۋۇ مەپىنى ،
لاپ ئۇرۇپ سارا سالدى ،
قاراقاشقا قاراپ ماڭدى ،
ئېگىز ئېرىقتا كېلىشتى ،
چىشلىرىنى بىلەشتى .
پاختىنى راسا بەللەپ ،
تۇقايغا قاراپ دەللەپ ،
بىر پاي ئوق قويۇپ بەردى .
جالالىدىن غۇجا ئەمدى
مەمتىلىخان غۇجا ئەمدى
قورقۇشۇپ تۇرۇپ كەتتى .
بېھۇشمۇ بولۇپ كەتتى .
مەلىكەزادە خېنىمۇ
ھېتاقەت بۇلۇپ كەتتى .
سەيدىنسا خېنىم ئەمدى
ئايلىنىپقىنا كەتتى .
جالالىدىن غۇجا ئەمدى
يۇگۇرۇپقىنا چىقىپ ،
ئاتنىڭ بېشىنى تۇتتى .
«ھاي سىلىكتا ئۇز سىلىك .
قان تىلەيۇ جان تىلەي
كۆڭلىڭدە نېمە باردۇر ؟
خۇدا ھەققى ، مەن بىلەي .
ئۆيۈمگە كىرىپ بەرگىن
چېيىمنى ئىچىپ بەرگىن .
ئۆيۈمدە چېيىم باردۇر ،
ئازغىنا گېپىم باردۇر . »
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا
سىلىك بەدبەخ باش تولغاپ ،
دېدى تازا ۋارقىراپ
«ئۆيۈڭگىمۇ كىرمەسمەن ،
چېيىڭنىمۇ ئىچمەسمەن ،
ئۇچ كۈنلۈك قارا بەردىم ،
تىلىڭدىن ھۆججەت بەرگىن !

① قاراڭغۇ تاغ ـــ خۇتەن ناھىيىسىنىڭ قاشتېشى يېزىسىغا قاراشلىق تاغلىق مەھەللە .

بالاڭنى تېپىپ بەرگىن !»
شۇنداق دېگىلى تۇرغاندا ،
ھەممىسى تەزىم بىلەن ،
باشىنى يەرگە قويغاندا ،
ئەخمەتخان غۇجام ، ئاللا ،
ئۇچ كۈنلۈككىنە قارارىدا ،
تىلىدىن ھۆججەت بېرىپ ،
ئات قامچا قويۇپ بېرىپ ،
ئېگىزئېرىقتىن يول ئېلىپ ،
قاراڭغۇ تاغقا يول سالدى ،
باشقىلار قاراپ قالدى .

* *

ھوجرىمۇ - ھوجرا كىرسە
بىر ھوجرىغا كىرسە
ئالدىدا كالامۇللاھ
كۈزىدە دەريا ياشى ،
ئېغىر تۇرىدۇ باشى .
دېمى تۇتقان كەپتەردەك ،
يىغلاپ تۇرار بىر كىشى .
ھاي ئۇكام ، جېنىم ئۇكام ،
جېنىمغىنا ، ئەبەيدۇللا ،
مۇنداق ئىشنى قىلغۇنچە ،
جان ساقلىساق بولماسما .
سەيدىنساخان ئاناڭغا
يېگەن نان ھارام بولدى .
جالالىدىن خان داداڭغا
قىيىن - قىستاق يامان بولدى .
قايتىپ كېتىلى يۇرتقا ،
قالمايلى يامان ئاتقا ،
ۇنداق ئىشنى قىلغۇنچە ،
جان ساقلىساق بولماسما .»
دېگىلىما تۇرغان چاغدا ،
ئەبەيدۇللاخان غۇجا :
«مالامەتلەر قىلمىسىلا ،
تاپا - تەنە قىلمىسىلا ،
سەيدىنساخان ئانامدا
ئات تۆگە تۇلا باردۇر .
جالالىدىنخان دادامدا
تاغ - دالا تۇلا باردۇر .
تۇگمەننى تۇلا ساتسۇن ،
تاغ - تۇزنى تولا ساتسۇن ،
يايلاقنى تولا ساتسۇن ،
پۇلنىمۇ راسا توپلاپ ،
ياڭاقنى تولا چاقسۇن ،
شور دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدە
كۆرىشەيلى ئامان ئىسەن .»
ئەخمەتخان غۇجام ، ئاللا ،
«ۋاي ئۇكام ، جېنىم ئۇكام ،
جان قىيلىنىپ كېتىدۇ .
ۇلىڭ قانغا يېتىدۇ .
قىزىل باشلىق تۇڭگانلار
خۇدا ئۇرسا ئۇرغانلار
لىچەك بويى قىز قويماي ،
قامچا بويى ئەر قويماي ،
ئوت - چۆپلىنى چاپقاندەك ،
قىرىۋاتىدۇ قويماي .
شۇنداققىنا دەپ تۇرسا ،
كەچ ناماشىمم بولغاندا ،
بىر ئەلچى ھارامزادە
خەت تاشلاپقىنا قاچتى .
ئەخمەتخان غۇجام تىترەپ ،
ئاۋايلاپقىنا ئاچتى .
خېتىنى ئوقۇپ باقسا ،
قان ھىدى پۇراق چاچتى :
«ئەبەيدۇللا ، ئەبەيدۇللا ،
بىرسىڭ بولساڭ ئون بولغىن ،
يۇزىڭ بولساڭ ، مىڭ بولغىن ،»
شۇنداق دەپ خەت ئوقۇدى .
ئەبەيدۇللاخان قورقمىدى .
ھەرتەرەپكە خەت يېزىپ ،
پەۋانلىنى چۇلغۇدى ،
ئاخۇنلىنى چۇلغۇدى .
كانايىنىمۇ چالدۇرۇپ ،
سۇنايىنىمۇ چالدۇرۇپ ،
ئىستىغپارىنى باشلاپ ،
ئىسىق كۆزىنى ياشلاپ ،
كېچە تاڭنىڭ پەيتىدە ،
چۈشىدە كۆرۈپ باقسا ،
زەڭ سېلىپ قاراپ باقسا .
كۈن چىقىشتىن ، ھەي ئاللا ،
قارا بوران كېلىتمىش .»
«ھەي پەۋانلار ، پەۋانلار ،
جېنىڭلارنى جايلاڭلار ،
ھەركىشىنىڭ جېنىنى ،
خۇدا ئالمىسا كىم ئالا ،
كۈن چىقىشتىن ، ھەي ئاللا ،
قىزىل بوران كېلىتمىش ،
قىلۇە تامدىن ، ھەي ئاللا ،
قارا بوران كېلىتمىش .»
ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا ،

كۈن چىقىشتىن ، ھەي ئاللا ،
بەش يۈز تۈگكان سەپ بۇلۇپ ،
يەيدىغىنىنى يەپ بولۇپ ،
بۇلايتقانىنى سەپ بولۇپ ،
كېلىۋاتارمىش ئەمدى .
قىلۇۋ تامدا ئىس - تۈتەك
بەش مىڭ تۈگكان راسلىنىپ ،
كېلىۋاتىدۇ ئەمدى .
پەۋانلارنى قاچۇرۇپ ،
جانلىرىنى جايلىشىپ ،
شۇنداقتىنا تۇرغاندا ،
ئەبەيدۇللاخان غۇجا ،
تۇرۇپ قالدى ھاڭۋېقىپ ،
كەيدى شۇئان ئاق سالۇا[1]
ئۇستىگە كىيىپ كېپىنەك[2]
بەلگە ئاستى بىر قاپاق ،
پۇتقا تارتتى شىرچۇرۇق ،
قولغا ئالدى بىر ھاسا .
قويچىغا ئوخشاش بولۇپ ،
يۈزچە قويلارنى ھەيدەپ ،
چىقىپ كېتىۋاتقاندا
قوقاندىكى زامان تاز :
«ھاي سىلىكۇ ، ئۇز سىلىك ،
ئەنە ئاشۇ تۇرغۇنى .»
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا
سىلىك دېگەن بۇ بەدبەخ
ئات قامچا قويۇپ بېرىپ .
ئالدىغا سېلىۋېلىپ :
«ئەبەيدۇللا ، ئەبەيدۇللا ،
ئەمدى چىققان زاكىدىن
گىدىككىنە بالىكەنسەن ،
بۇنداق ئىشنى قىلغۇنچە ،
جان ساقلىسالىك نېمە بۇلا ؟»
شۇنداقتىنا دەپ قويۇپ ،
ئات قامچا قويۇپ بەردى .
ئەبەيدۇللا غۇجىنى
ئىلچىگىمۇ ئەپ ماڭدى .
يولغا چىقتى تۇغقانلار ،
بۇ خەۋەرنى ئۇققانلار .
سەيدىنسا خېنىم يىغلاپ ،
يۇرەك باغرىنى داغلاپ :
«ئەي سىلىكتا ، ئۇز سىلىك ،
قان تىلەيىۋ - جان تىلەي ،
مۇنداق ئىشنىك بۇلۇشىنى
مەن مەزلۇم نەدىن بىلەي .
جېنىمغىنا خەيرۇللا ،
جان تىلەيىۋ - قان تىلەي .
ساڭا بەرسۇن بىر ئاللا ،
بىزلەرگە يولۇڭ بەرگىن
بالامنى قويۇپ بەرگىن .»
شۇنداق دېگىلى تۇرغاندا
سىلىك دېگەن بۇ بەدبەخ
يەرگە تايانچا ئۇرۇپ ،
زەردى بىلەن گەپ ئۇرۇپ :
«بالاڭنىمۇ بەرمەيمەن .
كوڭلىڭنىمۇ تەرمەيمەن .
ئۇچ كۈنلۈككە قارادا
ئون بەش چاڭ ئالتۇننى
بىرنى قويماي بارىنى
تۇرۇزدا ئۇدۇل تارتىپ ،
قېچىر ئاتلارغا ئارتىپ ،
ۋاقتىدا ئاپارمىسالىك ،
بالاڭنى سازايى قىلىپ ،
جانلىرىنى ئالىتمە ،
خالاجايغا كۆمىتمە .»
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا ،
ئەخمەتخان غۇجام ، ئاللا ،
مەمتىلىخان غۇجام ، ئاللا ،
سەيدىنسا خېنىم ئەمدى ،
جالالىدىن غۇجام ، ئاللا ،
يايلاقنى تولا ساتتى ،
تۇگمەننى تولا ساتتى ،
قوي - تۆگە تولا ساتتى ،
ئەجرىنى تۇلا تارتتى .
ئون بەش چاڭ ئالتۇننى
تۇرۇزدا ئۇدۇل تارتىپ ،
قېچىر ئاتلارغا ئارتىپ ،
ئىلچىغا ئاپارغاندا ،
سوراقخانىغا بارغاندا ،
بىر قارا جاللات تازا
قىينىغىلى تۇرۇپتۇ ،
بۇ ئىشلارنى كۆرۇپتۇ .
«ئەبەيدۇللا ، ئەبەيدۇللا ،

---

① سالۇا — قوي تېرىسىدىن تىككەن باش كىيىم .
② كېپىنەك — تون ياكى يېپىنچا مەنىسىدە .

ئوك كۆزۈڭمۇ بەك ياخشى ،
چەپ كۆزۈڭدىن ئاتايمۇ ؟
ئالدىڭىزمۇ بەك ياخشى
يا كەينىڭدىن ئاتايمۇ ؟»
دېگىلى تۇرغان ۋاقتىدا
ئەبەيدۇللاخان غۇجا
«مېنى ئاتساڭ بۇگۈن ئات ،
بۇگۈن كۈنگە جۇمەكەن .
جېنىم قىينىلىپ كەتتى ،
چىدىمىدى جانۇ تەن .»
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا ،
كىردى بىر قارا جاللات .
مىلتىقنى راسا بەتلەپ
ئەبەيدۇللا غۇجىنىڭ ،
يۈرەك ئاغزىنى چەنلەپ ،
شۇنداق تۇرغان ۋاقتىدا ،
ئەبەيدۇللاخان غۇجا :
«ھەي جاللاتلا ، جاللاتلا ،
مۇپتاخۇننى قىچقارغىن ،
بىر ئېغىز گەپىم باردى ،
ئاڭلاپ باقسۇن زەڭ سىلىپ .»
شۇنداق دېگەن ۋاقتىدا
بىر چاپاق جاللات چىقىپ
مۇپتاخۇننى قىچقاردى .
مۇپتاخۇنمۇ تىزلىنىپ ،
ئەبەيدۇللاغا ھىجايدى .
— ھەي مۇپتى ئاخۇن دادا ،
ئاسىلا قولغا قەلەم - سىيا .
جالالىدىن خان دادامغا ،
كۆپتىن - كۆپ سالام دېسىلە .
يارۇ - يۇرتقا بىلدۇرسىلە ،
ئابدۇمۇلۇك بالامغا ،
يۈرەكتىن سالام دېسىلە .
سەيدىنساخان ئانامغا
كۆڭلۈمدىن سالام دېسىلە .
مەلىكىگە گەپىم كۆپ ،
كۆپتىن كۆپ دۇئا دېسىلە
ھەر نامازدا ئولتۇرۇپ ،
ھەقتائالا ھەققىگە
كۆپتىن كۆپ دۇئا دېسىلە .»
شۇنداق دېگىلى تۇرغاندا .
بىر پاناق جاللات كىرىپ ،
مىلتىقنى راسا بەللەپ ،
يۈرەكنى ئۇدۇل چەنلەپ ،
ئېتىشقا قاراپ تۇردى .
كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ
ئەتراپقا ماراپ تۇردى .
* *
ئالتۇن كۆرمىگەن جاللات ،
نەپسى باسمىغان جاللات ،
دۆۋە - دۆۋە ئالتۇنغا
چۈمۈن ئوخشاش ئولاشتى .
سارا سېلىپ توۋلاشتى .
ساددا ، گول قاراقاشلىقنى
ئەخمەق قىلماق بولۇشتى .
تۇرۇزدا ھىيلە قىلىپ ،
راسنى ئۆرۈپ يالغان قىپ ،
ئون بەش چارەك ئالتۇننى
يېرىم چارەك كەم تارتتى .
كەم قىسمىنى تولدۇر دەپ ،
كەلگەنلەرنى قىستاشتى .
جالالىدىنخان غۇجا ،
ئەخمەتخان غۇجام ، ئاللا ،
ئالتۇن ئالغىلى قايتتى .
بىر دانە سىمىز جاللات
ئوغرى ئوخشاش ماڭلاپ
ئاستىلا كىرىپ كەلدى ،
ئەبەيدۇللاخان غۇجامغا
مىلتىقنى بىر چەنلەپ ،
ھىيجايغا پېتى شۇنداق ،
بىر پاي ئوق قويۇپ بەردى .
ئەبەيدۇللاخان غوجام
كۇلۇپقىنا ئۆرۈلۈپ ،
«لائىلاھە ئىللەللاھ
مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ»
دەپ ، نەپەس تامام بولدى .
چىدىمىغان دۇشمەننىڭ
ئۈيقۇسى ئارام بولدى .
شۇنداق بولۇپ تۇرغاندا
قاراقاشقا كەتكەنلەر .
يېرىم چارەك ئالتۇننى
ئالدىراپ ئېلىپ كەلدى .
ئاقتاش① قېشىغا كەلگەندە
سەيدىنسا خېنىم ئەمدى .
ئەخمەتخان غۇجام ئەمدى .

---

① ئاقتاش — خوتەنگە يېقىن بىر كەنت نامى .

مەمتىلىخان غۇجام ئەمدى .
يېرىم چاڕەك ئالتۇننى
ئېلىپقىنا كەلگەندە ،
مۇپتاخۇنۇم بىچارە ،
بولۇپ تازا ژەيرانە
ئاغزىدىن زۇۋان كەلمەي ،
قالدى مىڭ بىر تەئەللىكتە .
مۇپتاخۇنۇم بىچارە
بۇ خەۋەرنى يەتكۇزدى .
ئاسمان ئۇزاق ، يەر قاتتىق
تۇرغانلارنىڭ جېنىنى
تەنلىرىدىن كەتكۇزدى .
سەيدىنسا خېنىم ئەمدى ،
ئەخمەتخان غۇجام ئەمدى ،
جالالىدىن خان غۇجام ئەمدى ،
ئايلىنىپقىنا كەتتى .
ئەي مۆمىنلەر ، يارانلار ،
بىزگە پاناھ خۇدا بار ،
خەققە يامان قىلمىدۇق ،
بىزدە نېمە گۇنا بار ؟
دەريالاردۇر كۆز يېشى
قۇلاق سېلىپ ئاڭلىلار ،
دەرتمەنلەرنىڭ دەردىنى ،
خالايىققا يەتكۇزسۇن
بىزنى بوزەك قىلغانىنى
دەۋزىنىغا كەتكۇسۇن
* *
سەيدىنسا خېنىم ئەمدى ،
مەمتىلخان غوجام ئەمدى ،
قوشاق قېتىپ يىغلىدى .
خالايىقلار توپلىشىپ ،
ناله ـ فەرياد ئېتىشتى :
ئىمامى ئەفتەر چادىرىڭىز ، بالام .
مېھمانخانىڭىز بولسۇن ھەم ، بالام .
سەيدىنساخان ئاناڭنى ، بالام ،
ئوڭ قولۇمدا يېتىلەي ، بالام ،
مەلىكەزادە كۆچۈڭنى ، بالام .
چەپ قولۇمدا يېتىلەي ، بالام .
كىمنىڭ قەلەندىرى دېسە ، بالام .

ئەبەيدۇللاخان غۇجىنىڭ ، بالام ،
ئەمدى قەلەندەرى دېسۇن ، بالام ،
باغلاردىكى ئىتلىرىڭ ، بالام ،
بۇگۇن ئۇچ كۇن بولۇپتۇ ، بالام ،
نان بەرسەممۇ يېمەپتۇ ، بالام ،
سۇ بەرسەممۇ ئىچمەپتۇ ، بالام ،
ھايۋان بالىسى جېنىدا ، بالام ،
ماتىمىڭنى قىلىپتۇ ، بالام .
ئېغىلدىكى ئاتلىرىڭ ، بالام ،
ئۇچ كۇن بولدى كىشنىمەس ، بالام ،
تايچاقلىرىڭ ياتىدۇ ئېغىر
ئورنىدىنمۇ تەۋرەنمەس ، بالام .
سەيدىنساخان ئاناڭنى ، بالام .
ئوڭ قولۇمدا يېتىلەي بالام
ئابدۇمېلىك بالاڭنى ، بالام ،
چەپ قولۇمدا يېتىلەي ، بالام ،
ئىچ ئاغرىقىڭ دەردىمدە ، بالام ،
تىرىك تۇرۇپ ئۆلدۇممەن ، بالام ،
خۇنۇڭنى تۆككەن بەدىرەكنى ، بالام ،
قاغىشلارغا كۆمدۇممەن ، بالام ،
سەگى تېرەڭ يىقىلدى ، بالام ،
يۆلىۋالالماي كەچ قالدۇق ، بالام ،
ئۇنچى مارجان چېچىلدى ، بالام ،
تېرە ـ تېرە كەچ قالدۇق ، بالام
ئاپئاق ئايدەك يۈزۈڭنى ، بالام ،
تېپىۋالالماي كەچ قالدۇق ، بالام ،
بىزلەر ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ،
خۇدايىمغا ناله قىلغۇلۇق .
نالىمىزنىڭ ھىماتى بىلەن
بەدرەكلەرگە ئەلەم قىلغۇلۇق .
رازى بولغىن ، ئوغلۇم ، خان غۇجام ،
جەننەتتىدۇر ئورنىڭ ، خان غۇجام
ئاھ بالام ئاپئاق بالام .
ئەندى قانداق قىلدۇق ، جان بالام .
بىزلەر ئەمدى ئاق باغلاپ ، بالام ،
خۇدايىمغا يىغلايلى ، بالام ،
دوستىمىز كۆپ دۇئا قىلىپ ،
دۇشمەنلەرنى چاغلايلى ، بالام .

(خوتەن ناھىيە لاڭرۇ يېزىسىدىكى ئابلىمتىخان ، قاراقاش ناھىيە زاۋا يېزىسىدىن ئەخمەتئاخۇن ، قاراقاش ناھىيە پۇچاقچى يېزىسىدىن يۇسۇپ راۋاب قاتارلىق كىشىلەر ئېيتقان ناخشىلاردىن خاتىرىلەنگىنى بويىچە تەييارلاندى .)

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى دەرىسى

چۈچە كالا

ئاچا - سىڭىللار

بار ئىكەن ، يوق ئىكەن ، ئاچ ئىكەن ، توق ئىكەن . بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ئادەم ئايىغى تەگمىگەن بىر جاڭگاللىقتا بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ياشىغانىكەن . ئۇلارنىڭ ئالتە قىزى بار ئىكەن . لېكىن ، يە تېرىيدىغان يېرى ، يە باقىدىغان مېلى يوق ئىكەن . تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ھەركۈنى ئۇلارنىڭ ئۆيىنىڭ تۆڭلۈكىدىن بىر زوۋۇل خېمىر ، سەككىز نان چۈشىدىكەن . ئۇلار بىر زوۋۇل خېمىرنى تاماق ئېتىپ يەپ ، سەككىز نانىنى ئەتىسى - ئاخشىمى ئۈزۈقلۇق قىلىپ كۈن كەچۈرىدىكەن . كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى ئەر - خوتۇن ئىككىيلەننىڭ كۆڭلىگە شەيتان ۋەسۋەسە سېلىپ نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ . ئەر - خوتۇن ئىككىسى «ئەگەر مۇشۇ ئالتە قىزىمىز بولمىغان بولسا ، ئالتە نان ۋە ئالتە كىشىلىك تاماق تېجىلىپ قالاتتى . بىز ئۈنى يېغىپ ساتساق ، پات ئارىدا بېيىپ قالمامدۇق . بىر ئامال قىلىپ بالىلارنى ئۆيدىن يوقىتايلى» دەپ مەسلىھەتلىشىپتۇ .

شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى مومای قىزلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوتۇن تەرگىلى بېرىپتۇ . ئۇلار بىر يەرگە بارغاندا مومای قىزلىرىغا : «مەن بەك ھېرىپ كەتتىم . سىلەر مېڭىۋېرىڭلار ، مەن بىرئاز ھاردۇقۇمنى چىقىرىۋېلىپ كەينىڭلاردىن بارىمەن» دەپ ، بالىلىرىنى ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئۆزى ئۆيگە قايتىپ كېتىپتۇ . قىزلار ئوتۇن تېرە - تېرە جاڭگالغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىۋېرىپتۇ . كۈن ئولتۇرۇپ ، گۈگۈم چۈشۈپتۇ . ئەمما ، ئاپىسى كۆرۈنمەپتۇ . ئۇلار تۆت ئەتراپقا قاراپ ئاپىسىنى چاقىرىشىپتۇ . جاھاننى بارغانسېرى قاراڭغۇلۇق بېسىپتۇ . قىزلار قورقۇنچتىن يىغلىشىپتۇ . ئامال بولماپتۇ . چوڭ قىز بۇخەلىچە تولىمۇ مېھرىبان ئەقىللىق ئىكەن . ئۇ نېمىندۇر سەزگەندەك بوپتۇ - دە ، سىڭىللىرىنى بەزلەپ يىغىسىنى توختىتىپ ، ئۇلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئالدىغا قاراپ مېڭىۋېرىپتۇ . ئۇلار قورقۇنچىدا كۆزلىرىگە ئۇيقۇ كىرمەي ، كېچىلەپ يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ . تاڭمۇ ئېتىپتۇ . ئۇلار ئۇيقۇسىز ، ئاچ-ئۇسسۇزلۇقتىن ھالسىزلانسىمۇ ، توختىماي مېڭىۋېرىپتۇ . ماڭا - ماڭا ، بىر بۇلاقنىڭ بويىغا كېلىپ قاپتۇ . قىزلار خۇشاللىقىدا :

— ئاچا ، بۇلاق سۇيىدىن ئىچىۋالايلى ، بەك ئۇسساپ كەتتۇق ، — دەپ چۈرقىرىشىپ ، سۇ ئىچىشكە تەمشىلىپتۇ . بۇخەلىچە سۇغا قارىسا كۆزىگە تۇلكىنىڭ شولىسى كۆرۈنۈپتۇ ، ئۇ دەرھال سىڭىللىرىغا :

— بۇ سۇنى ھەرگىز ئىچمەڭلار ، ئىچسەڭلار تۇلكىگە ئايلىنىپ قالىسىلەر ، — دەپتۇ . چوڭ سىڭلىسى سۇغا قارىسا ھېچنېمە كۆرۈنمەپتۇ . ئۇ كۆڭلىدە «ئاچام ئىچى تارلىق قىلىۋاتـ

قان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ ئىچمە دېگىنىگە ئۇنىماي بۇلاق سۈيىدىن بىر ئوچۇم ئىچكەندە. كەن ، شۇ هامانلا تۇلكىگە ئايلىنىپ قاپتۇ . بۇنى كۆرگەن ئاچا - سىڭىللار زار - زار يىغلىشىپتۇ ، تەڭرىگە نالە قىلىشىپتۇ . لېكىن ، ئورنىغا كەلمەپتۇ . ئاخىر بۇخەلىچە باشقا سىڭىللىرىنى ۋە تۇلكىنى ئەگەشتۈرۈپ ، يولىغا راۋان بولۇپتۇ .

ئەمدى گەپنى بوۋاي بىلەن مومايدىن ئاڭلايلى : ئۇلار بالىلىرىنى ئاسانلا يوق قىلىۋەتكەدىكىدىن خۇشال بولۇشۇپ ، گۈلقەلىرى ئېچىلىپ كېتىپتۇ . گۈزەل ئارزۇ - ئارمانلارنى خىيال قىلىشىپ ، بىر كېچە كىرپىك قاقماي تاڭ ئاتقۇزۇپتۇ . سەھەر تۇرۇپ تۇڭلۇكنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ ، بىر زوۋۇل خېمىر بىلەن سەككىز ناننىڭ چۇشۇشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ . خېمىر بىلەن نان چۇشىدىغان ۋاقىتمۇ يېتىپ كېلىپ ، تۇڭلۇكتىن ئىككى نان بىلەن ئىلگىرى كى خېمىردىن ئالتە هەسسە كىچىك خېمىر چۇشۇپتۇ . ئۇلار بىر زوۋۇل خېمىر بىلەن سەككىز ناننىڭ ئارىسىدا ئالتە قىزنىڭمۇ رىسقى بارلىقىنى بىلىپ ، قىزلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق هەسرەت چېكىپتۇ ، يۇم - يۇم يىغلاپتۇ . تەڭرىگە قىزلىرىنى قايتۇرۇپ ئەكىلىپ بېرىشكە ئىلتىجا قىپتۇ . لېكىن ، ئامال بولماي ، چەكسىز پۇشايماندا ئىككىيلەن يەككە-يېگانە هايات كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ .

قىزلار يەتتە كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ ، بىر ئورمانلىققا يېتىپ كەپتۇ . ئورمانلىقتا خىلمۇخىل قۇشلار ، ياۋا مېۋىلەر بار ئىكەن . ئۇلار بۇ يەردە دەم ئېلىشقا ئولتۇرۇپ ، ئۇيقۇغا كېتىپتۇ . بىر هازادىن كېيىن ئۇيقۇدىن كۆزلىرىنى ئېچىشىپ قارىسا ، تۇلكە كۆرۈنمەپتۇ . قالغان بەش قىز بىر قېرىندىشىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق هەسرەت چېكىپتۇ . ياۋا مېۋىلەردىن يېيىشىپ ، قورساقلىرىنى تويغۇزۇپتۇ ، ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ، سۇ ئىزدەپ مېڭىپتۇ . بىر يەرگە كەلگەندە بىر بۇلاق ئۇچراپتۇ . بۇخەلىچە سۇغا قارىغانىكەن ، كۆزىگە بۆرىنىڭ شولىسى كۆرۈنۈپتۇ - دە ، سىڭىللىرىغا :

— بۇ سۇنى ئىچكىلى بولمايدىكەن ، ئەگەر ئىچسە بۆرىگە ئايلىنىپ قالىدىكەن . سىلەر ئىككىنچى ئاچاڭلاردىن ئىبرەت ئېلىپ بۇ سۇنى هەرگىز ئىچكۈچى بولماڭلار ، — دەپتۇ .

سىڭىللىرى ئۇسساپ گاللىرى قۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئاچىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ ، سۇ ئىچمەي يولىغا راۋان بوپتۇ . مېڭىپ ئۇزاققا بارمايلا ، قىزلارنىڭ ئۈچىنچىسى بۇخەلىچىگە :

— ئاچا ، بۇلاق بېشىدا ياغلىقىمنى چۇشۇرۇپ قويۇپتىمەن . سىلەر بۇ يەردە بىرئاز ساقلاپ تۇرۇڭلار ، مەن بېرىپلا ئەكېلىۋالاي ، — دەپتۇ . بۇخەلىچە :

— تېز بېرىپ ، تېز كەلگىن ، لېكىن ئېسىڭدە بولسۇن ، بۇلاقتىن سۇ ئىچمىگىن ، — دەپتۇ .

ئۈچىنچى قىز بۇلاق بېشىغا بېرىپ ، سۇدىن قانغۇچە ئىچىپ ، ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا بەدەنلىرىنى تۈك بېسىپ ، ئېغىكى ئۇزىراپ ، پۇت - قوللىرى ئېگىلىپ ، بۆرىگە ئايلىنىپ قاپتۇ . ئۇ هەرقانچە پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ ، ئورنىغا كەلمەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئەمدى قىرىنداشلىرىنىڭ قېشىغا بارغاندىن كۆرە مۇشۇ ئورمانلىقتا تۇلكە ئاچامنى تېپىپ ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياشاي ، دەپ ئورمانلىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىپتۇ . قالغان تۆت قىز ئۇنى ساقلا - ساقلا كۇن كەچ بوپتۇ . ئىككىنچى سىڭلىسىنىڭ بۆرىگە ئايلىنىپ كەتكەنلىكىنى بۇخەلىچەنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، قالغان ئۈچ سىڭلىسىنى ئەگەشتۈرۈپ ، يولىغا راۋان بوپتۇ . ئۇلار ئەتىسى قاق چۇش ۋاقتى بىلەن بىر قاقاس سايلىققا يېتىپ كەپتۇ . بۇ يەردە يە بىر تۇپ دەرەخ ، يە بىر تال ئوت - چۆپ يوق ئىكەن . ئەتراپ پۇتۇنلەي تاش-

شېغىللىق ئىكەن . ھاۋا ناھايىتى ئىسسىق بولۇپ ، تونۇرنىڭ قىزىقسىمۇ ېۇنىڭغا يەتمەيدىكەن . ئۇلارنىڭ لەۋلىرى ئۇسسۇزلۇقتىن چاك ـ چاك يېرىلىپ كېتىپتۇ . كۆزلىرىنى قاراڭغۇلۇق بېسىپتۇ . ئۇلار شۇنداق كېتىۋاتسا يىراقتىن بىر پارقىراق نەرسە كۆرۈنۈپتۇ . يۇگۇرۇشۇپ بېرىپ قارىسا ، بۇلاق ئىكەن . بۇخەلىچە سۇغا قارىسا ، كۆزىگە مۇشۇكنىڭ شولىسى كۆرۈنۈپ-تۇ . ئۇ سىڭىللىرىغا :

ـــ بۇ سۇنى ئىچمەڭلار ، بۇ سۇنى ئىچكەن ئادەم مۇشۇككە ئايلىنىپ قالىدۇ ، ـــ دەپتۇ . بىراق ئۇچىنچى سىڭلىسى ئۇسسۇزلۇقتا چىدىماي :

ـــ نېمىگە ئايلىنىپ كەتسەم مەيلى ، ـــ دەپ سۇنى ئىچىپلا مۇشۇككە ئايلىنىپ ، بىر تاقلاپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ . ئۇچەيلەن جان ـ جىگەر ئۇچ قېرىندىشىدىن ئايرىلىپ قالغانلە-قىدىن قاتتىق ئازابلىنىپ ، قەدەملىرىنى ئېغىر ـ ئېغىر تاشلاپ يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ . ئۇلار ماڭا ـ ماڭا ، بىر چاتقاللىققا بېرىپ قاپتۇ . چاتقاللىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر بۇلاق بولۇپ ، سۇيىنى ئىچسە توشقانغا ئايلىنىپ قالىدىكەن . بەشىنچى قىز گەپ ئاڭلىماي ، سۇ ئىچىپ توشقانغا ئايلىنىپ قاپتۇ ـ دە ، چاتقاللىقنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ، كۆزدىن غايىب بوپتۇ . بۇخەلىچە بىلەن كەنجى قىز بۇمەرىيەم قاتتىق قايغۇ ـ ئەلەم ئىچىدە يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ . ماڭا ـ ماڭا ، يەنە بىر بۇلاق بويىغا بېرىپ قاپتۇ . بۇ بۇلاقنىڭ سۇيىنى ئىچكەن ئادەم كېيىككە ئايلىنىپ قالىدىكەن . بۇخەلىچە سىڭلىسىغا بۇ سۇنى ئىچمەسلىكنى ئېيتىپتۇ . بۇمەرىيەم «ماقۇل ئاچا ، ئىچمەيمەن» دەپ ، ئاچسىنىڭ كەينىدىن يۈرۈپتۇ . ئۇ ئەسلىدە ئاچسىغا ئۇقتۇرماي بىر پاي كەشىنى بۇلاق بويىدا قالدۇرۇپ كەتكەنىكەن . بىر يەرگە بارغاندا ئاچسىغا بىر پاي كەشىم يولدا چۈشۈپ قاپتۇ ئەكېلىۋالاي ، دەپ ئارقىسىغا يېنىپ بۇلاق بويىغا كېلىپ ، قانغۇچە سۇ ئىچىپتۇ . دېگەندەك ئۇ كېيىككە ئايلىنىپ قاپتۇ . يىغلاپتۇ ، قاقشاپتۇ ، لېكىن ئۇرنىغا كەلمەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن يولىغا راۋان بولۇپتۇ . بۇخەلىچە خېلى بىر يەرگە بېرىپ ئارقىسىغا قارىسا ، بىر كېيىك ئەگىشىپ كېلىۋاتقۇدەك ، ئۇنىڭ ئاغزىدا بىر پاي كەش تۇرغۇدەك ، ئۇ ئەھۋالنى چۈشىنىپ كۆز يېشى قىپتۇ . كېيىكمۇ بۇخەلىچىنىڭ ئاياغلىرىغا سۈركىلىپ يىغلاپتۇ . ئاچا ـ سىڭىل شۇ تەرىقىدە ئاھ ئۇرا ـ ئاھ ئۇرا ، يولىنى داۋاملاشتۇ-رۇپتۇ . پاكىز سۇ تېپىپ ئىچىپتۇ . پۇچۇق قاپاقنى سۇغا تولدۇرۇپ ئېلىپ مېڭىپتۇ .

چاتقاللىق تۈگەپ دەشت-باياۋان باشلىنىپتۇ بۇخەلىچە كېيىك سىڭلىسىنى يېتىلەپ ، بوينىنى قىسىپ ، قاپاقنى يۇدۇپ كېتىۋاتقاندا ، ئالدىدىن بىرمۇنچە ئوۋچىلار چىقىپ كېلىپ ، ئۇنىڭ ئالدىدا توختاپتۇ . بۇلار پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ خىزمەتكارلىرى ئىكەن . پادىشاھ بۇخەلىچىگە :

ـــ ئەي ساھىبجامال قىز ، بەش كۈن ئوۋدا يۈرۈپ ھېچنېمە ئوچرىتالمىغانىدىم . سېنى خۇدا يەتكۈزدى . كېيىكىڭنى ماڭا بەر . شەھەرگە قۇرۇق قول قايتقۇم يوق . ساڭا بىباھا گۆھەر بېرەي ، ـــ دەپتۇ .

بۇخەلىچە بۇ گەپنى ئاڭلاپ يىغلاپتۇ . كېيىكنىڭ بېشىنى سىيلاپ ، تىزلىنىپ يالۋۇرۇپتۇ :

ـــ ئەي ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم ، سۇلتانى باكەرەم ، بىلسىلە بۇ مېھنىڭ سىڭلىم بولىدۇ ، رەھىم قىلغايلا !

پادىشاھ ھەيران بولۇپ سوراپتۇ :

ـــ بۇ نېمە دېگىنىڭ ؟

بۇخەلىچە :

ـــ ئەي شەپقەتلىك پادىشاھ ئالىيلىرى ، سىلى ... ىرىمسىلا ، مەن ئېيتمىسام بولاتتى .

خەير ، بوپتۇ ، — دەپ بەشىدىن ئۆتكەن - كەچكەنلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ .
پادىشاھنىڭ دىلى ئېرىپ ، تەلىپىدىن كېچىپتۇ . بۇخەلىچە تەزىم بەجا كەلتۇرۇپ ، ئېغىشكەنىكەن دۇمبىسىدىكى قاپاقتىن سۇ تۆكۈلۈپتۇ . سۇنى كۆرگەن پادىشاھ ناھايىتى خۇشال بولۇپ :
— ئەي يېتىم قىز ، بىز ئۇچ كۈندىن بېرى ئۇسسۇز ، سۇيۇقسىدىن بىر يۇتۇم بەرسەك بۇنىڭدىن باشقا تەلىپىم يوق ، — دەپتۇ .
— ئەي سۇلتانى باكەرەم ، تەلەپلىرى يەردە قالمىسۇن ، مانا قانغۇچە ئىچىسىلە ، — دەپ بىر ئاياق سۇ تەڭلەپتۇ بۇخەلىچە . پادىشاھ سۇنى ئېلىپ تىنماي ئىچىشكە باشلاپتۇ . بۇنى كۆرگەن بۇخەلىچە :
— ئەي پادىشاھى ئالەم ، توختىسىلا ، گاللىرىدىن يىلان كىرىپ كېتىپ بارىدۇ ، — دەپتۇ .
پادىشاھ قارىسا سۇدا ھېچنېمە كۆرۈنمەپتۇ ، پادىشاھ ھەيران بولۇپ :
— قېنى يىلان ؟ — دەپ سوراپتۇ . قىز كۈلۈپ كېتىپ :
— ماڭا شۇنداق كۆرۈنگەن ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ، — ئەمدى ئىچىسىلە بولىدۇ .
پادىشاھ ئاياقنى كۆتۈرۈپ ، غۇرت - غۇرت ئۇچ يۇتۇم سۇ ئىچكەنىكەن . بۇخەلىچە :
— توختىسىلا پادىشاھ ئالىيلىرى گېللىرىدىن قۇرت كىرىپ كېتىپ بارىدۇ ، — دەپتۇ .
پادىشاھ سۇ ئىچىشتىن توختاپ ، ئاياققا قارىغانىكەن ھېچنېمە كۆرۈنمەپتۇ . پادىشاھ ئاچچىقلاپ :
— سۇنى ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن بېرىپ ، بىردەم ئۇنداق ، بىردەم بۇنداق دەيسەن ، سۇغا قارىسام سەن دېگەن نېمىلەر يوق ، مېنى ئەخمەق قىلىۋاتامسەن ! ؟ — دەپتۇ .
قىز كۈلۈپ تۇرۇپ سوراپتۇ :
— بايا سۇ ئىچمىگىلى ئۇچ كۈن بولدى ، دېگەن ئىدىلە ، شۇ گەپلىرى راستمۇ ؟
— ئەزبىرايى خۇدا ، راست ، — دەپتۇ پادىشاھ قەسەم ئىچىپ .
— ئۇنداق بولسا ئاڭلىسىلا ، — دەپتۇ قىز ، — ئۇچ كۈن ئۇسسۇز قالغان ئادەمنىڭ ئۆپكىسى قۇرۇپ ، يۇرىكى قورۇلۇپ كېتىدۇ ، بۇنداق چاغدا سۇنى بەك كۆپ ئىچىۋەتسە ئۆپكىگە سۇ چۈشىدۇ ، يۇرەك يېرىلىپ ئادەم ئۆلىدۇ ، سۇنى تىنىپ - تىنىپ ئالدىرىماي ئىچكەندە ، ئۆپكە - يۇرەك بىر باشتىن ياشىرىپ بارىدۇ- دە ، ھايات ساقلىنىپ قالىدۇ . بىلسىلە پادىشاھى ئالەم ، مەن سىلىنىڭ ياش جانلىرىنى دەپ شۇنداق دېگەنىدىم ، ئەمدى قالغىنىنى ئىچىۋەتسىلە !
پادىشاھ بۇخەلىچىنىڭ چېچەن - زېرەكلىكىگە قايىل بولۇپ ، رەھمەت ئېيتىپتۇ . ئېشىپ قالغان سۇنى ئىچىۋېتىپ ، بارگاھىغا قايتىپ بېرىپ بولغان ئەھۋالنى ۋەزىرلىرىگە ئېيتىپ بېرىپتۇ . ۋەزىلەر بۇنى ئاڭلاپ ، پادىشاھقا مۇنداق مەسلىھەت بېرىپتۇ :
— پادىشاھى ئالەم ، تۆت خوتۇنلىرىدىن بىرەرمۇ پەرزەنت كۆرمىگىلە ، بۇنداق ئۆتۈپ كېتىشكە بولماس ، ھېلىقى قىزنى ئەمرلىرىگە ئالسىلا ، پەرزەنتلىك بولۇپ قالسىلا ئەجەب ئەمەس .
ئەسلىدە پادىشاھ بۇخەلىچىنىڭ ھۆسن - جامالىنى بىر كۆرۈپلا ، ئاشىق - بىقارار بولغانىكەن ، ئەقلىدىن سۆيۈنگەنىكەن . ۋەزىرلەرنىڭ مەسلىھەتى پادىشاھنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقىپتۇ . پادىشاھ ئۇلارغا ئىنئام بېرىپ ، بۇخەلىچىنى ئېلىپ كېلىشكە ئادەم بۇيرۇپتۇ . بۇخەلىچە كەلتۇرۇلۇپتۇ ، پادىشاھنىڭ مەقسىتىنى ئاڭلىغان بۇخەلىچە ماقۇل بولۇپتۇ . ئۇلار ئوردىغا قايتىپ بېرىپ فىرىق كېچە - كۈندۈز توي ئۆتكۈزۈپتۇ .

كۇنلەر ئۆتۈپتۇ ، ئايلار ئۆتۈپتۇ ، بۇخەلىچە قورساق كۆتۈرۈپتۇ . پادىشاھنىڭ چوڭ خوتۇنلىرى بۇنىڭغا پەقەتلا چىدىيالماي : «ئەگەر بۇخەلىچە تۇغسا ، پادىشاھ بىزگە قارىمايدۇ» دەپ ئويلاپ بۇخەلىچنىڭ ئاي- كۇنى يېقىنلاشقاندا ، «ئىلەڭگۈچ ئوينايلى» دەپ كۆل بويىغا ئېلىپ چىقىپ ، كۆلگە ئىتتىرىۋېتىپتۇ .

شۇ كۇنلەردە پادىشاھ شىكاردا ئىكەن ، ئۇ قايتىپ كېلىپ ئۇدۇل كىچىك خوتۇنى بۇخەلىچنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپتۇ . قارىسا كېنىزەكلەر يىغلىشىپ ئولتۇرغۇدەك ، پادىشاھ نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ .

— بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچسىلە ئاندىن ئېيتايلى ، — دەپتۇ كېنىزەكلەر يەرنى سۆيۈپ .

— كەچتىم ، — دەپتۇ پادىشاھ .

— مۇندىن ئۇچ كۇن بۇرۇن ، دەپ سۆز باشلاپتۇ كېنىزەكلەردىن بىرى ، — «پادىشاھنىڭ كېلەر ۋاقتى بولدى ، ئوردىنى رەتلەپ - تازىلاپ ، يولغا پايانداز سېلىپ قويۇڭلار» دېدى ، ئىشنى تۇگىتىپ قايتىپ كىرسەك ، كىچىك خانىش يوق ، ئۇقساق چاھار باغقا سەيلىگە چىقىپ ، كۆل بويىدا تاماشا قىلىۋاتقاندا دىققەتسىزلىكتىن تېيىلىپ كۆلگە چۈشۈپ كېتىپتۇ .

پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ ھوشىدىن كېتىپتۇ . كېنىزەكلەر دەرھال پادىشاھنىڭ چېكىسىنى ئۇۋىلاپ ، گۇلاب ئىچكۇزۇپتۇ . پادىشاھ بىرھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ ، كۆل بويىغا بېرىپ قارىسا كېيىك كۆل بويىدا سۇغا قاراپ يىغلاپ ئولتۇرغانىكەن . كېيىك پادىشاھنى كۆرۈپ يۇگۇرۇپ كېلىپ ، پادىشاھنىڭ پۇتلىرىغا سۇركىلىپ ، كۆلگە قاراپ ياش تۆكۈپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ، پادىشاھ ھەر كۇنى كۆل بويىغا كېلىپ ، بىر پەس سۇغا قاراپ تۇرۇپ كېتىدىغان بوپتۇ . كېيىكمۇ پادىشاھنىڭ قېشىدا پەيدا بولىدىكەن . بۇنىڭدىن پادىشاھنىڭ چوڭ خوتۇنلىرى پادىشاھنىڭ ئەھۋالنى بىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، ۋەھىمگە چۈشۈپتۇ ۋە كېيىكنى كۆزدىن يوقىتىشنى مەسلىھەتلىشىپتۇ . بىرى يالغاندىن ئاغرىنغان بولۇۋېلىپ ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىۋاپتۇ . بۇ تۆت خانىش ئىچىدە پادىشاھ ئەڭ ئامراق خانىش ئىكەن . پادىشاھ شەھەردىكى ئۇستا تېۋىپ ، يېتىشكەن ئۆلۈمالارنى ئوردىغا يىغىپ ، تومۇرىنى تۇتتۇرۇپ ، دورا ياستىپتۇ ، دۇئا ئوقۇتۇپتۇ ؛ «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» بولغاچقا ، ئۇ خانىش مىدىرلىماي يېتىۋېرىپتۇ . پادىشاھ قايغۇرۇپ :

— كېسىلگە نېمە شىپا قىلغۇدەك ؟ كۆڭلۈڭدىكىنى ئېيتقىن ، ئەرشتە بولسا ئېلىپ چۈشەي ، تەختى سەرادا بولسا ئېلىپ چىقاي ، — دەپتۇ .

— ئاھ شاھىم ، ماڭا باغدىكى كېيىكنىڭ يۇرىكى كېرەك ، شۇنى يېسەم ھازىرلا ساقىيىپ كېتىمەن ، چۈشۈمگە ئايان بولغىنى ئەنە شۇ ، — دەپتۇ .

پادىشاھ شۇ ھامان قاسساپقا كېيىكنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ . قاسساپ كېيىكنى ئوتلاۋاتقان يېرىدىن تۇتۇپ كېلىپ پۇت - قولىنى چۈشەپتۇ . پادىشاھ «كېيىكنىڭ يۇرىكىنى باشقا بىرى ئېلىۋالمىسۇن» دەپ گودالىق بېشىغا ئۆزى كەلگەنىكەن ، كېيىك پادىشاھنى كۆرۈپ تېپچەكلەپتۇ ۋە بىردىنلا زۇۋانغا كېلىپ :

— ئەي ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم ، مېنى ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن ، بىچارە ئاچام بىلەن خەيرلىشىۋېلىشىمغا ئىجازەت بەرسىلە ، — دەپتۇ .

پادىشاھ ھەيران بولۇپ :

— ئۆلگەن ئادەم بىلەن قانداق خەيرلىشىسەن ؟ — دەپتۇ .

— ياق ، ئۇ تېخى ھايات !

— نەدە ؟

— كۆلدىكى سۇنىڭ تېگىدە .

— بوپتۇ ، ھارسالك بارغىن ، تېز بول !
قاسساپ كېيىكىنىڭ پۇت - قولىنى بوشتىپتۇ ، كېيىك ئوينىقىشىپ كۆل بويىغا يۈگۈرۈپتۇ .
ئەسلىدە بۇخەلىچە كۆلگە ئىتتىرىۋېتىلگەندىن كېيىن ، سۇ ئاستىدا ياشايدىغان بىر بوۋاي ئۇنى ئۆيىگە ئەكىلىپ ياتقۇزۇپ قويغانىكەن . بۇخەلىچەم ھوشىغا كېلىشىگە تولغاق تۇتۇپ ، قوشكېزەك ئوغۇل تۇغۇپتۇ . ھېلىقى بوۋاي ، بىرىنىڭ ئىسمىنى ھەسەن ، بىرىنىڭ ئىسمىنى ھۈسەن قويۇپتۇ . بوۋاينىڭ خوتۇنى كۈمۈش باش مومای بوۋاقلارنى ئايرىم - ئايرىم ئىككى بۆشۈككە بۆلەپ قويۇپتۇ . ئاندىن كېيىن بوۋاي بىلەن مومای : «بالام ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدۇ ، سائا ئاللا يار بولسۇن ، بالاڭغا ئوبدانراق قارىغىن» دەپلا غايىب بوپتۇ . بۇ ئىشلارنى كېيىككە ئايلىنىپ قالغان بۈمەرىيەم بىلىپ تۇرغانىكەن . ئۇ ھەر كۈنى كۆل بويىغا بارغىنىدا ، ئاچىسىنىڭ شولىسىنى كۆرۈپ تۇرىدىكەن .
كېيىك يۈگۈرگىنىچە كۆل بويىغا بېرىپ تىزلىنىپ سۇغا قاراپ يىغلاپ مۇنداق دەپتۇ :

قۇم قازانلا ئېسىلدى ، قانداق قىلاي جېنىم ئاچا ؟
پولات پىچاقلار بىلەندى . ئۆلتۈرمەككە چاغلاندى .

بۇخەلىچە سۆكلىسىنىڭ مۇڭ - زارىنى ئاڭلاپ ، ئىچ ئاغرىتىپ يىغلاپتۇ ھەم جاۋابەن مۇنداق دەپتۇ :

ئوڭ يېنىمدا ئالتۇن بۆشۈك ، جان سۆكلىم ، ئاپئاق سۆكلىم ،
سول يېنىمدا كۈمۈش بۆشۈك . شاھقا ئېيتمايسەن نېچۈك ؟

پادىشاھمۇ كېيىكنىڭ ئارقىسىدىن كۆل بويىغا كەلگەنىكەن . ئۇ ئاچا - سۆكلىنىڭ مۇڭ - زارلىرىنى ئاڭلاپ ، يۈرەك باغرى پارە - پارە بولۇپ ھوشىدىن كېتىپتۇ . خىزمەتكارلار دورا ئىچكۈزۈپ ھوشىغا كەلتۈرۈپتۇ . پادىشاھ ئەسرلىرىگە كۆلنىڭ سۈيىنى چىقىرىۋېتىشنى ئەمر قىپتۇ .
ۋەزىرلەر جاكارچىلارنى ئەۋەتىپ پۈقرالارنى يىغدۇرۇپ كېلىپ ، كۆلنىڭ سۈيىنى باغقا چىقىرىۋېتىپتۇ . شۇ چاغدا بۇخەلىچە ئىككى بۆشۈكنى قولتۇقلىغان ھالدا كۆلدىن چىقىپ كەپتۇ ۋە سۆكلىسى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ . بۈمەرىيەم ئادەمگە ئۆزگىرىپ ، ئەسلى ھالىتىگە كەپتۇ . پادىشاھ بۇخەلىچىنى ۋە بالىلىرىنى باغرىغا بېسىپ كۆز يېشى قىپتۇ ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ .
ئاچا - سۆكۈل بولغان ئىشلارنى باشتىن - ئاياغ سۆزلەپ بېرىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ چوڭ خوتۇنلىرىنىڭ قىلمىشلىرى ئاشكارا بوپتۇ . پادىشاھ دەرغەزەپكە كېلىپ ، جاللاتلىرىغا چوڭ خوتۇنلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇپتۇ .
جاللاتلار قىلىچلىرىنى پارقىرىتىپ كېلىپ ، قارا نىيەت چوڭ خانىشلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ، پادىشاھنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ .
شۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ بىلەن بۇخەلىچە خۇشال - خۇرام ، خاتىرجەم ئۆتۈپتۇ . بۈمەرىيەم ئوردىدا شاھنىڭ ئۆز سۆكلىسى قاتارىدا مەلىكە بولۇپ ئەتىۋارلىنىپتۇ ۋە ئاخىرى ئۇمۇ ئۆز بەختىنى تېپىپتۇ .
ئېيتىپ بەرگۈچىلەر : رەھىمەخان ، سائادەتخان ، رەتلىگۈچى : ئېزىز تۇردى .

يۇقىرى كتاب نۇر يېكتى
www.yuqurkitap.com
يۇقىرقى كتابلارنىڭ يېڭى نەشرىسى

رىۋايە تىلەر

توپلاپ رەتلىگۈچى : تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى

يەر شارىنىڭ مۇزلاپ كېتىدىغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم ، ئىلىم - پەن تەرەققي قىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە ، ئىنسانلار ئاسترونو-مىيە ساھەسىدە ئىزدىنىپ ، ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . ئالايلۇق ، قۇياشنىڭ يېشى ، قۇياش سىستېمىسىنىڭ سامان يولىدىكى ئورنى ، سامان يولىنىڭ سىرتىدىكى ئالەم بوشلۇقى ..... قاتارلىقلار . ئالىملار قۇياش ئۈستىدە تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىپ ، قۇياشنىڭ دەل ياشلىق مەزگىلىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ، قۇياشنىڭ يەنە ئوتتۇرا ياشلىق ، قېرىلىق دەۋرىنىڭ بارلىقىنى ، مۇبادا قۇياش قېرىلىق دەۋرىنى ئۆتكۈزۈپ بولسا ، نۇر ۋە ئىسسىقلىق چىقىرىش ئىقتىدارىدىن قالىدىغانلىقىنى ، شۇنداق بولغاندا يەرنىڭ قۇياشتىن ئالىدىغان نۇر ۋە ئىسسىق-لىقى تەدرىجي ئازىيىپ ، قاراڭغۇلۇق ھەم مۇدھىش باشلىنىدىغانلىقى ھەققىدىكى پەرەزلىرى-نى ئوتتۇرىغا قويۇشتى . بۇنىڭدىن باشقا ئالىملار يەنە ئالەم بوشلۇقىدا سان - ساناقسىز سەييارىلەرنىڭ ئايلىنىپ يۈرىدىغانلىقىنى ، ئۇلار ئايلىنىش جەريانىدا ، سەييارىلەرنىڭ ئورىتىسى بىلەن يەر شارىنىڭ ئورىتىسى مەلۇم نۇقتىدا كېسىشىپ يەر شارى بىلەن ئورۇلغاندا ، يەر شارىغا ئورۇلغان سەييارىلەر چىڭراق بولۇپ ، قالسا ، ئورۇلۇش زەربىسىدىن يەر شارى ئۆز ئورىتىسىدىن چىقىپ كېتىشىمۇ مۇمكىن . شۇنداق بولغاندا ، يەر شارى قۇياشتىن يىراقلاپ كېتىپ ، قۇياشتىن ئالىدىغان نۇر ۋە ئىسسىقلىقتىن مەھرۇم قېلىپ ، قاراڭغۇلۇق ھەم مۇدھىش سوغۇق باشلىنىدىغانلىقى ھەققىدىكى پەرەزلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى . ئۇيغۇر-لاردا بولسا خېلى بۇرۇنلا بۇ ھەقتە رىۋايەتلەر تارقالغان بولۇپ ، ئۇ ، تۆۋەندىكىچە : «ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىلىماتتا ئۆزگىرىش بولۇپ ، ھاۋا سوۋۇشقا باشلايدى-كەن . شۇنداق بولغاندا ، يىلىغا ئىككى قېتىم ياكى ئۈچ قېتىم ھوسۇل ئالغىلى بولىدىغان قايلاردا بىر قېتىم ياكى ئىككى قېتىم ھوسۇل ئالغىلى بولىدىغان ھالغا چۈشىدىكەن . زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ياز ۋاقتى بارغانچە قىسقىراپ ، ئاخىرى بۇغداي ، قوناق ، گۈرۈچ قاتارلىق زىرائەتلەر يېتىشمەيدىغان ھالەتكە كېلىدىكەن . شۇ چاغلاردا ئىنسانلار ئىنتايىن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە پىشىدىغان تېرىقنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈپ ، شۇنى ئوزۇقلۇق قىلىپ ھايات كەچۈرىدىكەن . ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىلىماتتا داۋاملىق يامان خاراكتېرلىق ئۆزگىرىش بولۇپ ، تېرىقمۇ پىشمايدىغان ئەھۋال بولىدىكەن . »

ياۋايى ئوت ـ چۆپلەر ۋە زىرائەتلەر ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم ، ياۋايى ئوت ـ چۆپلەر ئازراق ھاياتلىق ئىمكانىيىتى بولغانلىكى جايلار-نىڭ ھەممىسىدە ئۆسۈپ ، يېتىلەلەيدۇ . بوران ـ چاپقۇن ئاسانلىقچە تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ . ھاشاراتلارمۇ زىيان سالالمايدۇ . بۇ ، ئۇلارنىڭ ئۇزۇن ئەسىرلەر داۋامىدا ھەرخىل كىلىماتقا ماسلىشالايدىغان تۇر بولۇپ يېتىشىپ چىققانلىقىنىڭ نەتىجىسى ، بۇ ھەقتە مۇنداق رىۋايەت تارقالغان : «ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ياۋايى ئوت ـ چۆپلەر يەرنىڭ ئۆز بالىسى ، ئادەملەر تېرىپ ئۆستۈرگەن زىرائەتلەر بولسا ، يەرنىڭ ئۆگەي بالىسى ئىمىش . شۇڭا ياۋايى ئوت ـ چۆپلەر مەيلى قانداقلا جايدا بولمىسۇن سەردان ئۆسەرمىش . ئېتىزلاردا ياۋايى ئوت ـ چۆپلەر-نىڭ ھە دېگەندە ، ئادەملەر تېرىغان زىرائەتلەرنى چىرماپ ، بېسىۋېلىشى ئەنە شۇنىڭدىن ئىمىش . »

توشقان ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم ، توشقان ھەم كۈشەندىسى كۆپ بولغان ، ھەم تېز كۆپىيىدىغان چۆچخور ھايۋان . شۇڭا تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا ، بۆجەنلەر تۇغۇلۇپ 10 نەچچە كۈن بولغاندىلا مۇستەقىل ھايات كەچۈرەلەيدىغان بولۇپ يېتىلگەن . بۇ ھەقتە خەلق ئارىسىدا مۇنداق رىۋايەت تارقالغان : «ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، توشقان تۇغۇپ 15 كۈن بولغاندا ، بۆجەنلىرىگە خەير بۆجەنلىرىم ، غانجوغىدا كۆرۈشەيلى ـــ دەپ كېتىپ قالارمىش» .

كاككۇك قونغان شاخ ھەققىدىكى رىۋايەتلەر

ھەممىگە مەلۇم ، كاككۇك ئاۋازى ئىنتايىن يېقىملىق بولغان بىر خىل قۇش . خەلق ئۇنى «ئاشىق قۇش» ، «غەيرىي قۇش» ، «پەرىشتە قۇش» دېگەنگە ئوخشاش ناملار بىلەنمۇ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ . كاككۇك ئۆزىنى كۆرسەتمەي ، يوشۇرۇنۇپ سايراشنى ياخشى كۆرىدۇ . شۇڭا خەلق ئارىسىدا مۇنداق رىۋايەت تارقالغان : «ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، كاككۇك ھېلىلا قونۇپ سايرىغان شاخ ئاجايىپ سېھرىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئىكەن . مەقسىتىگە يېتەلمىگەن ئاشىق ، يەنى بىراۋغا كۆيۈپ قالغان ، ئەمما قارشى تەرەپ ئۇنىڭغا ئىرەن قىلمىغان ئەھۋالدا ، ئۇ ئاشىق كاككۇك ھېلىلا قونۇپ سايرىغان شاخقا ئېرىشەلمىسە ، ھەم ئۇ شاخنى تۈيدۇرماس-تىن قارشى تەرەپكە تەگكۈزۈپ قويسا ، ئاشىقلىق ئۇنىڭغىمۇ ئۆتەرمىش» .

قاغىنىڭ بالىسىغا تەربىيە ئىشلىشى ھەققىدىكى رىۋايەت

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، قاغا ئۆز بالىسىغا : «بالام ، ئادەملەر ساڭا ئېتىش ئۈچۈن ، تاش-كىسەك ياكى چالما ئالماقچى بولۇپ يەرگە ئېگىشكەن هامان ، ئۇچۇپ كەتكىن !» دەپ نەسىھەت قىلغانمىش . قاغا بالىسى بولسا ئاپىسىغا : «ئاپا ، خاتىرجەم بول . ئادەملەر ماڭا ئېتىش ئۈچۈن تاش ـ كىسەك ياكى چالما ئېلىشنى ئويلاۋاتقاندىلا ئۇچۇپ كېتىمەن !» دېگەنمىش .

ئۇيغۇر كتابلىرى توربېكتى www.uyghurkitap.com

تورغاي ھەققىدىكى رىۋايەت

تورغاي قۇشقاچتىن سەل - پەل چوڭراق كېلىدىغان قۇش . ئۇ ، ئايدالادا ياشايدۇ . ئۇ ، ئادەتتە تۇخۇم تۇغۇپ بالا چىقارغاچقىلا ، يەرنىڭ ئويمان يەرلىرىگە ئوت - چۆپلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىدىن ئاددىي قىلىپلا ئۇۋا ياسىغاندىن باشقا مۇقىم تۇرالغۇسى بولمايدۇ . كۈندۈزى خالىغان يېرىدە يۇرۇپ ، كەچ كىرگەندە قەيەردە بولغان بولسا شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە تۇنەپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ . شۇڭا تورغاي ھەققىدە مۇنداق رىۋايەتلەر تارقالغان :

1 . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، تورغاي ئوچۇق ئايدالادا تۇنگەچكە ، كىچىدە بىرئاز مۇزلايدىكەن . ئۇ ، سوغۇق دەستىدىن توڭلاپ ، ئۆز - ئۆزىگە : «خەپ ! تاڭ ئاتىدىغان بولسا ، مەن بىر ئىمارەت سالمايدىغان بولسام» دەرمىش ، تاڭ يورۇشىغىلا : «ئىمارەت سالىدىغانغا كىمنىڭ چولىسى ، كەچ بولغاندا بىر گەپ بولار» دەپ ئۇچۇپ كېتەرمىش . ئۇ ، شۇ ھەرىكىتىنى تا ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقانمىش .

2 . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، تورغاي ئوچۇق ئايدالادا تۇنگەچكە ، كېچىدىكى ، يۇلتۇزلۇق ئاسمان بەكمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپ كېتەرمىش . ئۇ ، ھېچقانداق بىر يېرىدە تىرىكى بولمىغان ئاسمانىنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ ، ئۆزىنى بېسىۋېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ : «قاچانكى ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسە ، تىرەپ ئالمەن» دەپ ، پۇتىنى ئاسمانغا قىلىپ ياتارمىش . ئۇ ، بۇ ھەرىكىتىنى تا ھازىرغا قەدەر داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقانمىش .

ئات ھەققىدىكى رىۋايەت

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بىر ئادەم بولۇپ ، ئۇنىڭ ئېتىنىڭ پەقەت ئادەمگە ئوخشاش سۆزلىيەلمىگەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، مېڭىشى تېز ، جورۇقتا ياخشى كىرىدىغان ، بىر جايدا توختىتىپ قويسا مىدىر - سىدىر قىلماي تۇرىدىغان ، ئىگىسىگە بەكمۇ ئىتائەت قىلىدىغان ياخشى ئات ئىكەن . ئۇ ئادەم ئېتىنى بەكمۇ ياخشى كۆرىدىكەن . كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئادەم ئېتىنى مىنىپ سەپەرگە چىقىپتۇ . ئۇ ، يول ئۈستىدە سۇپسۇزۇك بۇلاق سۇيى ، كەڭ كەتكەن ئوت - چۆپلۈكى ، قاپقارا سايە تاشلاپ تۇرغان دەرەخلىرى بار مەنزىرىلىك بىر جايغا كېلىپ ، ئۆزىمۇ دەم ئېلىۋالغاچ ئېتىنى بىردەم ئوتلىتىۋېلىش ئويىغا كەپتۇ ، ھەم ئېتىنى ئوتقا قويۇۋېتىپ ، ئۆزى بۇلاق سۇيىدىن قانغۇچە ئىچىپ ، دەرەخ سايىسىدە يېتىپ ئۇخلاپ قاپتۇ . مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ئويغىنىپ قارىسا ئېتى يوق . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئادەم ئېتىنى ئىزدىگىلى تۇرۇپتۇ . شۇ ئىزدىگەنچە 3 - 4 كۈن ۋاقىت ئۆتكەندە ئاران تېپىپتۇ . ئەسلىدە ئۇ ئات ئوتلا - ئوتلا يىراقلا كېتىپ قالغانىكەن . ئۇ ئادەم ئېتىنى تېپىۋالغاندىن كېيىن ، ھېلىقى ئارام ئالغان يەرگە كېلىپ ، بىر تاختاي ياساپ ، تاختاي ئۈستىگە :

«ئات ، بىر خۇلقى يات ،
ئات سېنىڭ ئاتاڭچە بولسا
قاق قوزۇقنى باغلا يات .
مېنىڭ ئىسمىم ئابدۇلمۇرات ،
مەندىن باشقىسىغا پەندىيات» .

دەپ ئۇيۇپ قويغانمىش .

ئاي يۇزىدىكى داغ ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم ، ئاي يەر شارىنىڭ ھەمراھى ، ئاي يەر شارىنى دەۋر قىلىپ ئايلىنىش جەريانىدا ، كۈننىڭ ئۆزىگە چۈشكەن نۇرىنى قايتۇرۇش ئارقىلىق ، يەر شارىنى يورۇتىدۇ . ئىلىم - پەن تەرەققىي قىلغاندىن كېيىن ، ئىنسانلار بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك يوللار ئارقىلىق ئاينىڭ يۇزىدىكى داغلارنىڭ ھالقىسىمان تاغلار ئىكەنلىكىنى ، كۈن نۇرى ئۇ تاغلارغا چۈشكەندە ، كۈن نۇرىنى تولۇق قايتۇرالمىغاچقا ، بىزگە داغ بولۇپ كۆرۈنىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ چىقتى . ئىلىم - پەن تەرەققىي قىلمىغان ئاشۇ دەۋرلەردە ، خەلق ئىچىدە ئاي يۇزىدىكى داغ ھەققىدە مۇنداق رىۋايەت تارقالغان : «ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئاللاتائالا ئاينى ئىنتايىن گۈزەل قىلىپ ياراتقانمىش . ئاي ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىگە تەمەننا قويۇپ ، باشقىلارنى مەنسىتمەپتۇ . ھەتتا ئاللاتائالانىڭ ئۆزىنى شۇنچىلىك گۈزەل قىلىپ ياراتقانلىقىنىمۇ ئۇنتۇپ ، كۆپ كۈپرۈلۈق ئۆتكۈزۈپتۇ . ئاللاتائالا بۇنىڭغا ناھايىتى خاپا بولۇپتۇ . ھەم بىر سەۋەب كۈلنى ئېلىپ ئاينىڭ يۇزىگە چېچىۋېتىپتۇ . شۇنىڭدىن باشلاپ ئاينىڭ يۈزىدە داغ پەيدا بولۇپ قالغانمىش . »

دائىم مەشق قىلىپ تۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم ، ھەرقانداق ماھارەت جاپالىق مەشقتىن كېلىدۇ . بۇ ھەقتە مۇنداق رىۋايەتلەر تارقالغان : «ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بىر ئائىلىنىڭ بىر سىيىرى بولۇپ ، ئۇ سىيىر باش ئەتىيازدا موزايلاپتۇ . ئۇلار موزاينىڭ ئانىسىنى ئەمۋالماسلىقى ئۈچۈن ، ئاخشىمى موزاينىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ ، دالانغا كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ ، ئەتىسى دالادىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ چۈشىدىكەن . كۈنلەر ئۆتۈپتۇ ، ئايلار ئۆتۈپتۇ ، موزايمۇ كۈندىن - كۈنگە چوڭىيىپتۇ . ھېلىقى ئادەممۇ موزاينى ئاخشىمى دالانغا كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ ، ئەتىسى كۆتۈرۈپ ئېلىپ چۈشۈشنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ . ھەرىكەت تاكى موزاي چوڭىيىپ ، ئالتە ياشلىق بولغانغا قەدەر داۋاملىشىپتۇ . ئاخىرى ھېلىقى ئادەم ئالتە ياشلىق بۇقىنىمۇ دەس كۆتۈرۈپ ، دالانغا ئېلىپ چىقالايدىغان كۈچتۇڭگۇر ، پالۋانغا ئايلانغانمىش» .

«ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بىر بالا ئوقۇش ئۈچۈن بىر مەكتەپكە كەلگەنمىش . ئۇ چاغلاردا ھاجەتخانا ياتاق رايونىدىن يىراقراق جايغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان بولغاچقا ، ھېلىقى بالا ئەتىسى ئەتىگەن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھاجەتخانىغا بېرىشقا كېتىۋېتىپ ، ياتاق تېمىنى قەدەمدە بىر بىگىز قولى بىلەن نوقۇپ مېڭىپتۇ . ئۇ ، بۇ ھەرىكىتىنى بىرەر كۈنمۇ توختىتىپ قويماي داۋاملاشتۇرۇپتۇ . كۈنلەر كەينىدىن كۈنلەر ، ئايلار كەينىدىن ئايلار ئۆتۈپتۇ . بىرنەچچە يىلمۇ ئۆتۈپ ، ئۇنىڭ ئوقۇشىمۇ پۈتۈپتۇ . ئۇ ، مەكتەپتىن ئايرىلىپ يۇرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ئىككى ئادەم ئۇرۇشۇپ قاپتۇ . ھېلىقى بالا ئۇلارنى ئايرىپ قويماقچى بولۇپ ، ئارىغا چۈشۈپتۇ . ئۇرۇشۇۋاتقانلارنىڭ بىرى دەرھال توختاپتۇ ، يەنە بىرى بىغەرەزلىك قىلىپ ، ئۇرۇشۇش ئۈچۈن يۈگۈرۈپ كېلىپتۇ . ھېلىقى بالا ئۇنىڭ يولسىزلىق قىلىۋاتقانلىقىغا ئاچچىقى كېلىپ : «سەن نېمە قىلماقچى» دەپ ئۇنىڭ پېشانىسىگە بىگىز قولى بىلەن نوقۇپتۇ . شۇ چاغدا كارامەت بىر ئىش يۈز بېرىپتۇ . ھېلىقى ئادەم خۇددى قاتتىق بىر نەرسىنىڭ زەربىسىگە ئۈچرىغاندەك ، كەينىگە ئۈچۈپ چۈشۈپتۇ . بۇ ھالدىن باشقىلارمۇ ھەيران قاپتۇ . كېيىن تەكشۈرۈپ كۆرۈش نەتىجىسىدە كارامەتنىڭ ئۇ بالىنىڭ بىگىز قولىدا ئىكەنلىكى مەلۇم بوپتۇ . بۇ ، ئۇنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەندە تامنى نوقۇشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى ئىمىش» .

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر : دۇگامەت زوردۇن ئاكا ، ئابلەت ئەخمەت ، ئابلەت توختى ، غېنى مەينەم ، مۇرات قاسىم پەرسا .

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

بېيت ـ قوشاقلار

توپلاپ رەتلىگۈچى : تۇرسۇنجان مۇھەممەت

ئىچەي دېسەم چاي بولسا ،
مىنەي دېسەم تاي بولسا .
كۆزۈم چۈشكەن ئۇز جۇۋان .
كۆڭلۈمدىكى ئاي بولسا .

قىزىلگۈلمۇ ئۆزۈك بول ،
ئالتۇنگۈلمۇ ئۆزۈك بول .
مېنى ئەخمەق قىلغۇچە ،
كىمنىڭ ياري بولساڭ بول .

ئوقنى قاتار تىزارمەن ،
قوغلاپ جەرەن ئاتارمەن .
مۇساپىر دەپ خار كۆرمەڭ ،
سىز يارنى دەپ ياتارمەن .

ئالما بەرسەڭ يەپتىمەن ،
بىمى بەرسەڭ ئاپتىمەن .
چولپان كۆزلۈك ياردىن
ئايرىلماسمەن دەپتىمەن .

سايراپ تۇرغان كەكلىكنىڭ ،
قاناتىغا ئوق تەگدى .
يارنىڭ تاپا سۆزلىرى ،
يۈرىكىمگە نەق تەگدى .

قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىدىم ،
قاتار ـ قاتار چۆنكى .
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن
قارا كۆزنىڭ كۆيىكى .

ئېرىقنىڭدا لاي كۆردۈم ،
ئاسمىنىڭدا ئاي كۆردۈم .
كۆڭلۈمدىكى شۇ يارنىڭ
جامالىنى ساي كۆردۈم .

يارنىڭ يارلىقى كەلدى ،
تىككەن ياغلىقى كەلدى .
ئۆز يۈرتقا كېتەي دېسەم
كۈننىڭ تارلىقى كەلدى .

ئوتۇن سالسام ئوچاققا ،
دۈتخانىدىن ئىس كەتتى .
قايماقمىكىن سۆزلىرىڭ .
يۈرىكىمگە ئوت كەتتى .

قاشىڭ قارا دېسەڭچۇ ،
كۆزۈڭ قارا دېسەڭچۇ .
تۇشمۇ تۇشتىن ئەلچى كەلسە ،
سۆيگىنىم بار دېسەڭچۇ .

ياربم كەپتۇ قېشىمغا ،
بەخت قوندى بېشىمغا ،
يامان كۆزلەر تەگمىسۇن ،
قىزىلگۈلدەك ئاداشىمغا ،

خۇي دېسەم سېنىڭدە بار ،
چىراي دېسەم سېنىڭدە بار .
تاتلىق ـ تاتلىق سۆيگەنلىرىڭ ،
ئۆلگۈچە يادىمدا بار .

ساي تۆگمەنگە قۇيۇپتۇ ،
ئاغزى يوغان قوغاچنى .
تاشلىۋېتىپتۇ جۇۋانلار ،
قىلىقى يوق ياۋاشنى .

يارنىڭ بېغى ئالمىلىق ،
ئالمىلارغا تەگمىدۇق .
شۇ خېنىمنىڭ ئىشقىدا ،
ھېچ نەرسىنى سەزمىدۇق .

راۋابىمغا سالغىلى ،
ئون بەش غولاچ تار ئالدىم .
سەن مېنى ياراتمىساڭ ،
تومۇچۇقتەك يار ئالدىم .

ئاش قويۇپسەن قاچىدا ،
ئۇستىنى يېپىپ قويماي .
ئۆتەرمىزمۇ بىز شۇنداق ،
بىر ياستۇققا باش قويماي .

كۆڭلەكسىز چىرايلىق ،
جىيىكسىنى كىم ئويغان ؟
ئويناپ تۇرسا كۆزىڭىز ،
سىزگە قاراپ كىم تويغان ؟

ئىشىك ئالدى يولىڭىز ،
مەخمەل ئىكەن تونىڭىز .
ماڭا قاراپ قويمايسىز ،
كىمدە ئوينار ئويىڭىز .

تراكتوردا ئولتۇرۇپ ،
ئېيتقانىڭىز ناخشىمۇ ؟
ئۇزۇن بولدى كۆرمىدىم ،
ئەھۋالىڭىز ياخشىمۇ ؟

باغىڭدىكى گۈللەرگە ،
بۈلبۈل ئاشىق بولغانمۇ ؟
كىچىك تۇرۇپ شۇ يارنىڭ
ئىچى دەرتكە تولغانمۇ ؟

قولۇڭدىكى ئۈزۈكنى ،
ئاي شەكلىدە سوققانمۇ ؟
ئانالىڭ سېنى ئارزۇلاپ ،
مېنىڭ ئۈچۈن باققانمۇ ؟

ئاقمۇسەن ، ئاپئاقمۇسەن ،
سۈتمۇسەن ، قايماقمۇسەن .
بىر كۆرۈپ كۆيدۈم ساڭا ،
ئوتمۇسەن ، چاقماقمۇ سەن ؟

ئېتىزىڭدىن باش تەردىم ،
ئېڭىزلىقتىن ئارىلاپ .
ئەمدى دەردىڭ چىقتىمۇ ،
ئەلگە مېنى قارىلاپ ؟

ئېتىڭىز چاپقۇر ئىكەن ،
قولدىكى سىم قامچىمۇ ؟
كەلمىدىڭىز ۋاقتىدا ،
ئەسلىڭىز يالغانچىمۇ ؟

سەن ئالماڭنىڭ شاخىنى ،
ئالما بار دەپ ئەگدىڭمۇ ؟
مېنى تاشلاپ باشقىغا
پۇلى بار دەپ تەگدىڭمۇ ؟

ئاق دۆڭدىكى ئېتىزدا ،
باغلام ـ باغلام پاسا بار .
سىزنىڭ كۆڭۈل قانداقراق ؟
مېنىڭ كۆڭلۈم راسا بار .

ئىشىكىڭدىن كىرمەيمەن ،
دېرىزەڭنى ئېتىپ قوي .
يالغۇزلۇقنىڭ دەردىنى
سەنمۇ ئوبدان تېتىپ قوي .

ئوڭ قولۇمغا گۈل ئالدىم ،
سول قولۇمغا لالىنى .
كۆرۈپ قالدىم خاپىدەك
سىز يارىمنىڭ ھالىنى .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

تال سۆگەتنى ئەگمەكلا ،
ئەككەن يەردە توختىماس .
مەستكە كۆكۈل بەرمەكلا ،
ئوكلانغاندا يوقلىماس .

ئۆگزەكگە چىقىۋېلىپ ،
پاراسلاتتىم غازاكنى .
يار ئۇستىگە يار تۇتساك ،
خۇدا بەرسۇن جازاكنى .

ئىشىك ئالدى ئەتىرگۈل ،
ئەتىرگۈلنى پۇرامىلا .
كۆكۈلنىك كەينىگە كىرىپ ،
قارا ساناپ ، ئۇرامىلا .

ئەجەبمۇ ياراشسىتۇ ،
ئەتلەس كۆكلەك ئۇچاكغا .
قاچانغىچە قارايمەن ،
تۆت كۆز بىلەن كوچاكغا .

تاغ باغرىدا كۆرۈنگەن ،
ئارپا ئەمەس تېرىتكەن .
مېنىڭ يارىم سۆيۈشكە
ئەجەبمۇ بەك قېرىتكەن .

يارىم چالىدۇ راۋاب ،
تارىسىنى ساز قىلىپ .
بىر سۆيۈپ قويۇڭ دېسەم ،
ئۇنىمايدۇ ناز قىلىپ .

قاغا قوندى قامغاققا ،
قۇشقاچ قوندى يانتاققا .
مەن يارىمنى بىر سۆيسەم ،
بال تامچىدى تامغاققا .

ئاتلىرىڭنىڭ ئىچىدە ،
مىنگۈدەك ئېتىڭ بارمۇ ؟
يېنىپ تۇرۇپ قارايسەن ،
بىر ئېغىز گەپىڭ بارمۇ ؟

ئاسماندىكى يۇلتۇزنى ،
سانىغىلى بولمايدۇ .
يېڭى يارنىڭ ئوتىغا
چىدىغىلى بولمايدۇ .

تۇكمەنكە بەرىپ قالساڭ ،
خەققە بەرمە نۆۋەتنى :
ئەمدى باتناپ يۇرمىگىن ،
يۇيايلى ئاداۋەتنى .

ئۆگزىگە قۇرۇپ قويسام ،
پاختەك تۇتمىغان باسماق .
ئالدىمدىن تولا ئۆتمەك ،
كۆكلۈم چۈشمىگەن قاسماق .

ئەگمە ـ ئەگمە قېشىگىز ،
مەن بېقىپ ئالالمايمەن .
سىزگە بەرگەن كۆكلۈمنى
باشقىغا تۇتالمايمەن .

بۇ يوللار ئەجەب تاشلىق ،
ئۆتۈككە ناھال بارمۇ ؟
ئىشقىڭدا يۈرەك كۆيدى ،
بۇنىڭغا ئامال بارمۇ ؟

يارىم بەرگەن ياغلىقنىمك ،
ئىككى ئۇچى چېگىلمىك .
يار كۆڭلىنى بىلمىدىم ،
بىلمەسلىكىم كىچىكلىك .

ئات ئالدىم ئېگەر بىلەن ،
نوختىسى ، يۈگەن بىلەن .
دەردىم تولا ئىچىمدە ،
مەن مۇنداق يۈرگەن بىلەن .

مەن كوچاكدىن ئۆتمەيمەن ،
ئۆتۈكۈمنى لاي قىلىپ .
بىۋاپاغا تەگمەيمەن ،
كونلىرىمنى زاي قىلىپ .

بوغدايلىقتىن ئوت ئالدىم ،
بويىنى قارا ئۆچكىگە .
كۆڭۈل بەرسە بولمايدۇ ،
كۆڭلى قارا ئەسكىگە .

كۆزۈم چۈشتى بويۇڭغا ،
كىردىم سېنىڭ كويۇڭغا .
قاچانغىچە قارايمەن ،
سېنىڭ كېلەر يولۇڭغا .

كۆمۈر دېگەن قارىكەن ،
هويلاڭ بەكمۇ سايىكەن .
يېڭى تۇتقان يارىمنىڭ
يۈرەكلىرى پارىكەن .

گىرده ياقمايلى خېنىم ،
جىگده قاقمايلى خېنىم .
بۇگۈن ئىشىم ئالدىراش ،
كۆڭۈل ئاچمايلى خېنىم .

مانتا ئەتتىم ئۆرلىتىپ ،
مەزرە قىلىپ يەيلىمۇ ؟
توي قىلىشقا پۇتۇشتۇق ،
ئەل ـ مەلىگە دەيلىمۇ ؟

ئۇ قىزمۇ ئۆتۈپ كەتتى ،
بۇ قىزمۇ ئۆتۈپ كەتتى .
ئويناق خۇمار كۆزلىرى ،
كۆڭلۈمنى ئۇتۇپ كەتتى .

تاۋۇزۇڭ يوغان ئىكەن ،
يەپ باقايلى تاتلىقمۇ ؟
بىزنىڭ يارلار كەپتۇمىش ،
پىيادىمۇ ئاتلىقمۇ ؟

مانتا پىشتى قاسقاندا ،
بىللە يەيلى داستىخاندا .
ئەجەبمىنا ئايرىلدۇق ،
ئاشنالىق ياراشقاندا .

مۇشۇ قىزنىڭ ئاپتاپتا ،
قۇملۇققا بارالامسىز ؟
گېپىڭىز بەك تولىكەن ،
كۆڭلۈمنى ئالالامسىز .

ئالما بەرمىگەن ياردىم ،
نەشپۈت بەرمىگەن ياردىم .
سەن مېنى تاشلاپ كېتىپ ،
ياتنى سۆيمىگەن ياردىم .

چىرىقىڭ ئۆچۈپ قاپتۇ .
ياندۇرايمۇ چاقماقنى ؟
ئۆزىڭىز بەلەن جۇۋان ،
تېپىۋالماڭ ئاخماقنى .

ئۆزۈك بارمۇ قاققۇدەك ،
بالاڭ بارمۇ باققۇدەك .
ئەجەب تاتلىق خۇيۇڭ بار ،
قوغلاپ ئېلىپ قاچقۇدەك .

دەردى يوقمىكەن دەمسەن ،
ئالدىڭدا كۈلۈپ يۈرسەم .
ئىچىمدە دەردىم تولا ،
بىلەمسەن دېمەي ئۆلسەم .

بۇ ئۆستەڭ يامان ئۆستەڭ ،
ئاقار سۇيى شىددەتلىك .
يېڭى تۇتقان يارىمنىڭ ،
سۆيۈشلىرى لەززەتلىك .

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر چىرا ناھىيە گۈلاخما يېزىسىدىن :قۇربانىنىياز ئاخۇن ، مۇھەممەت قادىر .

ئۇيغۇر كىتاب نۇر يىلكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىر كىتابلىرىنىڭ بىرى تارىسى

خۇشاللىنارلىق نەتىجە ، ئىپتىخارلىق ئىشان - ئىشەرەپ

مۇنەۋۋەر قادىر

تەتقىقاتچى مەمتىمىن يۇسۇپ 1999 - يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى «دۇنيا مەدەنىيىتىدە نەتىجە يارىتقان مەشھۇر كىشىلەر (ئالتۇن ھەيكەل) مۇكاپاتى»نى باھالاش كومىتېتى دائىمىي ئورگىنى ، جۇڭگو خەلقئارا مەشھۇر كىشىلەر ئاكادېمىيىسى باھالاش كومىتېتى ، بېيجىن شەھەرلىك «مەشھۇر كىشىلەر مەدەنىيەت تەتقىقات مەركىزى» ، «جۇڭگو خەلقئارا مەشھۇر كىشىلەر ئىلمىي جەمئىيىتى باھالاش كومىتېتى» قاتارلىق تۆت ئورۇننىڭ قارار قىلىپ بېكىتىشى بويىچە «دۇنيا مەدەنىيىتىدە نەتىجە يارىتقان مەشھۇر كىشىلەر مۇكاپاتى»غا ئېرىشىتى . «دۇنيا مەدەنىيىتى مەشھۇر كىشىلەر قامۇسى» نىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر ھەيئەتلىكىگە تەكلىپ قىلىندى ۋە «دۇنيا مەدەنىيىتىدىكى مەشھۇر كىشىلەر» ناملىق ئوكيا- نۇستا تونۇشتۇرۇلدى .

《世界文化名人成就奖》
of World Cultural Celebrity Achievement Prize

榮譽證書

CERTIFICATE OF HONOR

[illegible] 先生:

鉴于您在人类文化事业中取得的突出成就和影响，特授予您"世界文化名人成就奖"，特颁此证，以资奖励。

In view of your outstanding achievements and significant influence to cultural cause of mankind, we specially confer on you *World Cultural Celebrity Achievement Prize*. This CERTIFICATE OF HONOR is hereby given to you as reward and encouragement.

مەمتىمىن يۇسۇپئۇيغۇر- شۇناسلىق تەتقىقاتىئۇچۇن كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈپ ، جاپا- لىق تەر ئاققۇزغان ، ھۆرمەت- كە سازاۋەر تەتقىقاتچىدۇر . ئۇ 1927 - يىلى شىنجاڭنىڭ قەشقەر شەھىرىدە تۇغۇلغان . باشلانغۇچ مەكتەپنى دارىلئىم- تامدا ئوقۇغان . 1943 - يى- لى قەشقەر سىفەن مەكتىپى- نى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان . 1946 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان . ئىلگىرى - ئاخىر ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى ئىلى تېخنىكوم مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى ، «ئويغان» گېزىتىدە مۇھەررىر بولغان . ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ بىخەتەرلىك بۆلۈمىدە ئۇيغۇرلارنىڭ جاھانگىرلىككە قار- شى تۇرۇش ۋە ئىدىئولوگىيە تارىخىنى تەتقىق قىلىش خىزمىتىگە قاتناشقان . 1950 - يىل 1 - ئايدىن 1992 - يىل 1 - ئايغىچە بولغان جەريانىدا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئۇرۇمچى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ، ئۇرۇمچى شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلى- قى ، ئاپتونوم رايونلۇق پەلسەپە- ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن . 1956 - ، 1957 - ، 1958- ۋە 1981 - يىللىرى بېيجىڭدا مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىنىڭ ماركسىزملىق پەلسەپە ، سىياسىي - ئىقتىساد سىنىپىدا ئوقۇغان .

مەمتىمىن يۇسۇپ ئىنقىلابقا قاتناشقان چېغىدىن باشلاپلا ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىەت ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخى تەتقىقاتى جەھەتتىكى ئىزدىنىشىنى باشلىغان . ئاساسلىق

ئەسەرلىرىدىن «تۇنۇگۈن ۋە بۈگۈن»، «تارىخىي سىياۋاق»، «بىلىم ۋە زىيارەت»، «قەشقەر ساقا»، «ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتىدىن بىر تامچە» قاتارلىقلار بار. نەشرگە تەييارلىغان ئەسەرلىرىدىن «قۇتادغۇبىلىك»، نىلك ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نەزمىي يەشمىسى»، «بەھرام گور»، «دىۋانى مەشھۇرى» «بايياز» (1)، «بايياز» (2)، «ئۇيغۇر خەلق ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى» قاتارلىقلار بار. «قۇتاغۇ بىلىك» نىلك ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نەزمىي يەشمىسىنىلك تەشەببۇسچىسى، تەشكىللىگۈچى تەھرىر ھەيئىتىنىلك مەسئۇلى، كونكرىت قەلەم تەۋرەتكۈچىلەرنىلك بىرى بولغان. يۇقىرىقى كىتابلار ئىلگىرى - كېيىن مىللەتلەر نەشرىياتى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. ئۇنىلك يەنە 68 پارچە ئىلمىي ماقالىسى، 76 پارچە شېئىرى، «بۇلاق»، «تارىم»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، «غەربىي رايون تەتقىقاتى»، «شىنجاڭ گېزىتى» قاتارلىق مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىندى.

ئېلىمىز ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دەۋرىگە كىرگەندىن كېيىن، مەمتىمىن يۇسۇپ 1986-يىلدىن 1993 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ئامېرىكا، گېرمانىيە، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دۆلەتلەردە بولۇپ ئۆتكەن بەزى خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ۋە ئىلمىي پائالىيەتلەرگە قاتناشتى. بۇ يىغىنلاردا «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە بايان»، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىلك شەرق ۋە غەرب بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا»، «قۇتادغۇبىلىك» ـــ جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىلك مۇھىم تەركىبىي قىسمى»، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى تەتقىقاتى ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتىنىلك مۇھىم تەركىبىي قىسمى» قاتارلىق ئىلمىي ماقالىلىرىنى ئوقۇدى. ئۇ بىر ئىجتىمائىي پەن تەشكىلاتچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن نۇرغۇن قېتىملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىنىلك تەشەببۇسچىسى، تەشكىللىگۈچىسى ۋە رىياسەتچىسى بولدى. 1992 - يىلدىن 1995 - يىلغىچە ئون ئىككى مۇقام، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى فوندىغا مەبلەغ توپلاش خىزمىتى جەريانىدا مەمتىمىن يۇسۇپ تەشەببۇسچى، تەشكىللىگۈچى، رىياسەتچى ۋە تەشۋىقاتچى سۈپىتىدە جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدا تالاي قېتىم يىغىن ئۇيۇشتۇردى. 1995 - يىلى مەمتىمىن يۇسۇپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىلك 40 يىللىقىغا سۈپىتىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن 20 كىتاب، ئون ئىككى مۇقام تەتقىقاتىغا دائىر 10 كىتاب نەشر قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، تەشكىللىدى ۋە ئۇنىلك ئىلمىي، تەشكىلىي خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولدى.

1996 - يىلىدىن باشلاپ 60 نەچچە نەپەر ھەر مىللەت ئالىم، مۇتەخەسسىسنى تەشكىللەپ، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (13 توم) نامىلىق زور ھەجىملىك كىتابنى تۆت يىلدا ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، خەلقئارا نوتا ۋە لاتىنچە تىرانسكرىپسىيە بىلەن تەييارلىتىپ، نەشر قىلدۇردى. ئۇ 1992 - يىلىدىن بۇيان ھەر مىللەت ئالىم مۇتەخەسسىسلەرنى تەشكىللەپ، ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن 60 نەچچە خىل، جەمئى 77800 دانە كىتاب نەشر قىلدۇردى. بۇ كىتابلارنىلك تەشكىلىي، ئىلمىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئېغىر مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالدى. ئۇيغۇر 12 مۇقامى ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىلك تارىخى، ئىلمىي ۋە رېئال ئەھمىيىتى توغرىسىدا دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا كەڭ تەشۋىق قىلىش

مەقسىتى بىلەن ئۆزى لايىھىلەپ يېزىپ چىققان مۇراجىئەتنامىنى ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ، ئىنگلىزچە ، ياپونچە تۆت تىلدا 27 مىڭ نۇسخا باستۇرۇپ ، ئامېرىكا ، ياپونىيە ، ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرىگە ۋە دۆلىتىمىز ئىچىگە كەڭ تارقىتىپ ، زور ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلدى .

ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ ئۇستازى ئامانىساخانىنىڭ ھەيكىلىنى تۇرغۇزۇشنى تەشەببۇس قىلىپ ، راسخوتنى ھەل قىلىپ ، ھەيكەل تىكلەشنى تەشكىللىدى .

كۆپ يىللاردىن بۇيان مەتىمىن يۇسۇپ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ، ئۇيغۇر 12 مۇقامى ، ئاز سانلىق مىللەتلەر پەلسەپىسى قاتارلىق تەتقىقات ساھەلىرىدە قان - تەر ئاققۇزۇپ ، جاپالىق ئىشلىدى . ئىلىم ئالماشۇرۇش پائالىيەتلىرى ۋە يىغىنلىرىنى تەشكىللىدى . قېتىرقىنىپ تەتقىق قىلىپ ، رەتلەپ ، نەشرگە تەييارلاپ ، كۆپلىگەن ئەسرلەرنى يورۇقلۇققا چىقاردى . ئۇ تەشكىللىگەن ھەر خىل ئىلمىي يىغىنلار ۋە نەشر قىلدۇرغان كىتابلار يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ، زور تارىخىي ۋە رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە . بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەسىرى ياخشى بولۇپ ، ھەر مىللەت ئالىم ، مۇتەخەسسىسلىرى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى .

تەتقىقاتچى مەتىمىن يۇسۇپنىڭ «دۇنيا مەدەنىيىتىدە نەتىجە يارىتقان مەشھۇر كىشىلەر مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەنلىك خەۋىرى 1999 - يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى . 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىدا ئاڭلىتىلدى . 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يولداش تۆمۇر داۋامەت ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تەشۋىقات ، ئاخبارات - نەشرىيات ئورگانلىرى ۋە بىر قىسىم ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ مەسئۇللىرى قاتناشقان بىر سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، يولداش مەتىمىن يۇسۇپنىڭ بۇ مۇكاپاتقا ئېرىشكەنلىكىنى تەبرىكلىدى . 7 - ئاينىڭ 31 - كۈنى بۇ خەۋەر «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى .

تەتقىقاتچى مەتىمىن يۇسۇپنىڭ « ‹قۇتادغۇبلىك › توغرىسىدا » ناملىق ماقالىسى جۇڭگو خەلقىنى مەشھۇر كىشىلەر ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى ، جۇڭگو مەدەنىيىتى مەشھۇر كىشىلەر بىرلەشمىسى ، جۇڭگو خەلقىنى مەشھۇر كىشىلەرگە كۆيۈنۈش فوندى ، دۇنياۋى ئىلمىي تۆھپىلەرنى باھالاش ، مۇكاپاتلاش كومىتېتى قاتارلىق ئورگانلار تەرىپىدىن باھالىنىپ ، 1999- يىلى 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى «دۇنياۋى ئىلمىي تۆھپە» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى .

تەتقىقاتچى مەتىمىن يۇسۇپ ھازىر جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر پەلسەپە ، ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيە تارىخى تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات فوندى جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ . بىز بۇ ھارماس پائالىيەتچى ، چارچىماس تەتقىقاتچىنىڭ تېنىگە سالامەتلىك ، ئىلمىي پائالىيەتلىرىگە تېخىمۇ زور ئۈتۈقلارنى تىلەيمىز .

WORLD ACADEMIC CONTRIBUTION PRIZE
THESIS GOLD OF

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىر كۆلى تۇرسىسى

源泉（布拉克）（维吾尔文）总68期　　بۇلاق (پەسللىك ژۇرنال) ئومۇمي 68 - سان

MAGAZINE OF BULAK UIGHUR LANGUAGE (QUARTERLY)

新疆人民出版社编辑出版
（乌鲁木齐市解放南路348号）
新疆畜牧印刷厂印制
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي ئىزادلىق يولى №348)
شىنجاڭ چارۋىچىلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى
جۇڭگو خەلقارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一刊号：CN65 — 1050/I　　مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى:
本刊代号：58—108，定价：6.00元　　ۋاكالەت نومۇرى: 58—108، باھاسى: 6.00 يۈەن
ISSN1005—0876/国外代号 Q1118　　چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى:Q1118

ISSN 1005-0876